

Ada Vidovič Muha

SLOVARSKA SLOVNICA

Izbrana poglavja

**UNIVERZA
V LJUBLJANI**

FF

**Filozofska
fakulteta**

SLOVARSKA SLOVNICA

Izbrana poglavja

Avtorica: Ada Vidovič Muha
Recenzentki: Erika Kržišnik, Irena Orel
Tehnično urejanje in prelom: Irena Hvala

Založila: Založba Univerze v Ljubljani
Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani
Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.
Ljubljana, 2025
Prva izdaja
Naklada: 100
Cena: 29,90 EUR

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL>
DOI: 10.4312/9789612975869

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=235128323
ISBN 978-961-297-587-6

E-knjiga
COBISS.SI-ID 235075843
ISBN 978-961-297-586-9 (PDF)

Kazalo vsebine

Uvodna beseda	5
Foreword	6
I STAVČNA POVED	9
1 Konceptualne prvine funkcijskostrukturalne slovnice	11
2 Jezikovnosistemska prototipska tematizacija nekaterih slovnčnih denotatov – funkcijski vidik	57
3 Propozicija v funkcijski strukturi stavčne povedi – vprašanje besednih vrst	75
4 Določnost kot besedilna prvina v slovnčnem opisu slovenskega jezika.	97
5 Pomenski preplet glagolov <i>imeti</i> in <i>biti</i> – njuna jezikovnosistemska stilistika	119
II KATEGORIALNE LASTNOSTI	161
6 Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico	163
7 Spol – jezikovni sistem in ideologija	187
8 Prostor v leksikalno-morfološkem segmentu jezika	199
9 Čas v besedi	217
10 Čas in prostor, ujeta v slovenski slovar 20. stoletja	247
II IZ BESEDOTVORNE SKLADNJE – GLAGOL	273
11 Pomenske skupine glagolov v vezljivostnem polju skladenjske podstave zloženek	275
12 Skladenjska interpretacija glagolskih predponskih obrazil – vprašanje propozicije.	299
13 Glagolske sestavljenke – skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti	311
Funkcijski strukturalizem – povzetek	357
Functional structuralism – Summary	361
Izbrana literatura	365
Imensko kazalo	371

Uvodna beseda

Pojem *slovarska slovnica* temelji na spoznanju, da jezikovni sistem določata dve bistveni, samo metajezikovno ločljivi funkciji – poimevalna in urejevalna – slovar in slovnica. Da gre le za metajezikovno ločljivost obeh segmentov, dokazujeta dve dejstvi: pojem urejevalnosti je vkodiran tudi v slovar jezika, natančneje – v tisti njegov segment, ki vzpostavlja z denotatom hierarhizirano pomenskosestavinsko (semsko) vrednost. V tem smislu sta prototipski samostalniška in glagolska leksika s temeljnim prostorsko-časovnim denotatom. Ta leksika sodi v konstitutivne prvine pomenske podstave (propozicije) povedi oz. drugače: gre za leksiko, ki jo v izhodišču definirajo kategorialne pomenske lastnosti kot temeljne ločnice funkcij členov (stavčne) povedi od strukturnih funkcij *stavčnih členov*.

Razprave so ločene v tematsko ožje povezane skupine:

- Pod skupnim naslovom *Stavčna poved* so opredeljene konceptualne prvine funkcijskostrukturalne slovnice in tako tematizirani nekateri slovnični denotati; izpostavljeno je razmerje med propozicijo stavčne povedi in besednimi vrstami. Z vidika funkcijske skladnje je kritično razčlenjena Toporišičeva monografija *Nova slovenska skladnja*. – V razpravi o jezikovnosistemski določnosti, spodbujeni s Kopitarjevo slovnico, so razčlenjene prvine, t. i. aktualizatorji, ki spreminjajo jezikovnosistemsko nedoločnost v govorno določnost. – Pomenski polji glagolov *imeti* in *biti* vzpostavljata možnost medsebojnega pretvorbene razmerja, kar vpliva na njuno stilotvorno funkcijo.
- Naslovni pojem *Kategorialne lastnosti* so v prvi razpravi opredeljene kot vozlišče slovarskega pomena in slovnične funkcije. V smislu pomenske in funkcijskoskladenjske kategorialnosti so v tej skupini obravnavani poleg osebe še spol, prostor in čas.
- Tematska skupina *Besedotvorna skladnja* je vezana na glagolske tvorjenke s predponskim obrazilom, na sestavljenke torej. Obravnavana je predvsem pomenska struktura njenih skladenjskih podstav s poudarkom na krajevno- in časovnoprislovnem pomenu predponskega obrazila.

Foreword

The concept *lexical grammar* from the title is based on the understanding that the language system is determined by two fundamental, only meta-linguistically separable functions - naming and arranging, i.e., dictionary and grammar. The fact that these two segments are only meta-linguistically separable is shown by two facts: the concept of arrangement is also encoded in the lexicon of the language, more precisely in that segment of it which establishes a hierarchized semantic feature (semic) value with the denotatum. The nominal and verbal lexicon with the fundamental spatio-temporal denotatum is prototypical in this sense. This lexicon belongs to the constitutive elements of the proposition of the sentence, or in other words: we are dealing with the lexicon which is initially defined by categorial semantic properties as the fundamental dividing lines between the functions of elements in a (clause) sentence and the structural functions of sentence elements.

The papers are divided into three thematically more closely related groups:

- Under the common title *Clausal Sentence*, the conceptual elements of functional-structural grammar are defined, and in this way, some grammatical denotata are thematized; the relationship between the proposition of the clausal sentence and parts-of-speech is highlighted. From the perspective of functional syntax, Toporišič's monograph 'Nova slovenska skladnja' (New Slovenian Syntax) is critically analyzed. –In the discussion on language-systemic definiteness, stimulated by Kopitar's grammar, elements known as actualizers, which change language-systemic indefiniteness into spoken definiteness, are analyzed. – The semantic fields of the verbs *imeti* 'to have' and *biti* 'to be' establish the possibility of a mutual transformational relationship, which affects their style-forming function.
- The title concept of *categorial properties* is defined as the nexus of lexical meaning and grammatical function in the first discussion. In terms of semantic and functional-syntactic categoriality, this group

addresses categories such as gender, space, and time alongside the category of person.

- The last thematic group *Word-Formation Syntax* is focused on verbs derived with prefixal morphemes, i.e., on prefixed verbs. The discussion focusses primarily on the semantic structure of their syntactic bases, with an emphasis on the locative and temporal adverbial meaning of the prefix morpheme.

I   STAVČNA POVED

1   **Konceptualne prvine funkcijskostrukturalne slovnice¹**

Funkcijski strukturalizem temelji na razumevanju jezika kot sistema izrazno-pomenskih odvisnostnih povezav, ki tvorijo smiselno funkcionalno celoto. – Stavčno strukturirana poved je izhodiščna in hkrati temeljna komunikacijska enota. Besedne vrste osmišlja sposobnost modificiranja v funkcijo stavčnih členov; njihova pomenska referenca, ko gre za endogene lekseme, so propozicijski členi povedi.

1.1   **Opredelitev minimalnega besedila – stavčna poved**

Izhajamo iz spoznanja, da je jezik miselna identifikacija človeka, izražena v komunikacijskem stiku, v temelju pa zaznamovana z obema determinantama našega bivanja, s časom in prostorom. Izhodiščna komunikacijska danost, stavčno strukturirana poved, izraža to spoznanje s svojo prostorsko-časovno, osebkovo-povedkovo strukturo, z vršilcem (dejanja) in dejanjem samim.² Nič čudnega torej, da je takšna entiteta temeljna enota besedila v izraženi ali zakriti obliki oz. da je lahko že sama obvestilno zadostna.

1.1.1   **Tvorne prvine stavčne povedi**

Že iz dvočlenskosti besedilno-komunikacijske enote – stavčne povedi, je razvidno, da gre za dve medsebojno pogojevani, torej neodtujljivi temi: stavek kot horizontalna osebkovo-povedkova struktura ustreza nosilki vertikalnega referenčnega pomena vršilca dejanja in dejanja samega. Velja seveda tudi obratno: pomenski prvini vršilec dejanja in dejanje se izrazno formirata v osebkovo-povedkovi strukturi. Iz tega sledi dejstvo, da mora strukturni vidik stavčne povedi vzpostavljati dvojno

---

1   Gre za del obsežnejše razprave z istim naslovom, vendar izvirno z dodatkom v oklepaju (*Primerjalno s Toporišičevo slovnico*), objavljene v zborniku 35. Obdobij (2016). Z delno tematsko predelavo in osamosvojitvijo kritičnega segmenta v poglavjih 1.2 in 1.3 je dosežena večja problemska preglednost.

2   Pojma *vršilec dejanja* in *dejanje* implicirata tudi antonima *nosilec stanja* in *stanje* oz. stanje vzpostavlja, pogojuje dejanje in obratno. Če bi izhajali iz glagolskega praprimitiva *biti* 'obstajati', bi bilo stanje seveda izvirnejše; sicer pa sta pojma neločljiva.

razmerje: površinsko, ko gre za stavek, s stavčnimi členi kot aktualiziranimi besednimi vrstami, hkrati pa, ker gre za poved, tudi globinsko pomensko (semsko) referenco s propozicijo.

Aktualiziranje besednih vrst v smislu tvorbe stavka pomeni privzem slovničnih konceptov, ki definirajo besedilnim okoliščinam ustrezno skladijsko vlogo določene besedne vrste. Na drugi ravni, na ravni povedi pa mora biti upoštevano dejstvo, da stavčni člen kot modifikator oz. aktualizator besednih vrst ni vedno prekriven s členi propozicije povedi. Kot bomo videli, se neprekrivnost pojavlja na obeh temeljnih propozicijskih prvinah, pri samostalniški besedi, potencialnem osebku, in pogojno predmetu, ter glagolu, potencialnem povedku.

1.1.1.1 Besedne vrste – stavčni členi

Kot vemo, funkcijskoskladijski vidik že v izhodišču ločuje besedne vrste na stavčnočlenske in nestavčnočlenske (Vidovič Muha 1984, 142–155); med slednje sodita slovnični besedni vrsti, predložna in vezniška beseda, ter modifikacijski, členek in medmet.

Pet besednih vrst definira pet stavčnih členov (ali obratno), kar pomeni, da je pet besednih vrst, katerih leksikalni pomen izkazuje pomenskosestavinsko (semsko) strukturo, določenih s stavčnočlenskimi funkcijami. Te je mogoče hierarhizirati glede na pomembnost stavkotvorne funkcije v tri stopnje: osebko-povedkovo, predmetno in prislovnodoločilno – gre za zunanje okoliščine prostor in čas,³ ter tretjestopenjsko prilastkovno, torej pridevniško besedo in prislovno besedo notranjih okoliščin.⁴

Na razmerju stavčni členi – besedne vrste temelji tako vzročno-posledično razmerje med skladnjo in obliko(slovjem) pa tudi tvorna

3 Medsebojno se seveda ločita po različni drugostopenjski funkciji, saj gre za sistemsko vgrajeni predmet in besedilno (intenčno) pogojeno prislovno določilo.

4 J. Toporišič v svoji slovnici (¹1976, 343–347, ²2000, 406–411) ne ločuje prislovne besede zunanjih okoliščin – kraj, čas, tip *zajtrkovati doma, zjutraj*, kjer gre za drugostopenjski stavčni člen, od prislovne besede notranjih okoliščin, kjer gre za tretjestopenjski, razvijajoči stavčni člen s pomenom lastnosti (načina) glagolskega dejanja, tip *dobro zajtrkovati, hitro hoditi*; ponuja se vzporednica s pridevniško besedo kot razvijajočim stavčnim členom ob samostalniku, tip *dober zajtrk, hitra hoja*. Zdi se, da vzrok (prislovno določilo vzroka) lahko povezuje obe okoliščini.

povezava slovnice s slovarjem, (z)gradbenih prvin stavka s poimenovalnimi prvinami slovarja.

1.1.1.2 Leksikalnofunkcijska sestava propozicije – potencialni (stavčno)povedni členi

Če je stavek nosilec informacije o površinski, formalni strukturiranosti (minimalnega) besedila, je poved nosilec informacije o njegovi pomen-ski referenci. Poved sama, kot vemo, pa izkazuje dvojno sestavo – propozicijsko in modifikacijsko: pri propoziciji imamo opraviti s slovarskopomenskim, torej poimenovalnim segmentom, pri modifikaciji pa prvenstveno s slovničnim, torej urejevalnim segmentom⁵ propozicije v smislu stavčno zgrajene povedi.

1.1.1.2.1

Propozicijo opredeljuje nabor endogenih leksemov, iz katerih se z upovedovalnim postopkom oblikujejo samostojni stavčni (in povedni) členi; propozicijski nabor endogenih leksemov mora torej ustrezati potencialni stavčnopovedni strukturi. Zunaj propozicije ostajajo razvijajoči stavčni členi, kot so prilastek ob samostalniku in prislovno določilo notranjih okoliščin ob glagolu, v glavnem nastalo iz lastnostnih prislovov, ti pa iz lastnostnih pridevnikov. (SLP 2013: 89–92, 2015: 397). Upravičenost propozicijskosti samo endogenih leksemov izhaja iz njihove celovite notranje pomenskosestavinske (semske) zgradbe, kar ima za posledico samostojnost izražanja vseh kategorialnih lastnosti.

Prav celovitost pomenskosestavinske strukturiranosti endogenih leksemov veže propozicijo na pomen denotata, ne pa na njegovo izrazno podobo. Ta je sekundarna, se pravi, da lahko tudi več kot enobesedna v primeru celovitosti

---

5 Ob zbiranju literature za pričujoči prispevek sem naletela na razpravo V. Mathesiusa (1936), v bistvu kritiko Skaličkove madžarske slovnice, o poimenovalni in urejevalni funkciji jezika. Ne da bi poznala to razpravo, sem že v 1. izdaji svoje monografije *Slovensko leksikalno pomenoslovje* (Vidovič Muha 2000: 17, 2013: 17) v tem smislu opredelila slovar in slovnico, se pravi slovar kot poimenovalni segment jezika in slovnico kot urejevalni.

- (a) leksema, ko gre npr. za stalno besedno zvezo, pri samostalniku tipa *cestni promet*,
- (b) skladenjske funkcije, ko gre za t. i. zloženi glagol, tip *biti prav, res; biti mrzlo, nujno, hudo* ipd. – stavčenočlenska funkcija povedkovnika (npr. Isačenko 1954: 262–263; Vidovič Muha, str. 57,75; Snoj 2010),
- (b¹) zveze glagola s prostim glagolskim morfemom (PGM), tip Glag PGM, npr. *stopiti v, hoditi ob*.

Če vzamemo sestavo propozicije kot izhodišče za členitev besednih vrst, potem te razpadejo na propozicijske in nepropozicijske. Propozicijske izločajo za potencialno minimalno poved obvezni, lahko zloženi glagol v povedkovi funkciji. Obvezna leva vezljivost in pogojno obvezna desna vezljivost glagola izločata samostalniški leksem, torej tudi samostalniške stalne besedne zveze, v vseh delovalniških (aktantskih) funkcijah. V potencialni prislovnodoločilni funkciji se pojavlja prislov zunanjih okoliščin (kraj, čas); če je v propoziciji glagol s PGM, se v prislovnodoločilni funkciji pojavi samostalniški leksem, tip *Spi na podstrešju* – spati na, podstrešje.

Med nepropozicijskimi besednimi vrstami sta se poleg nestavčenočlenskih – slovnični in modifikacijski – znašli pridevniška in prislovna beseda kot eksogena leksema v prilastkovi, tretjestopenjski funkciji stavčnih členov tip *zanimiva (pripoved), zanimivo (pripovedovati)*.

Lahko povzamemo: Izpostava propozicije, se pravi slovarskega denotativnega segmenta stavčne povedi, povzroča delno neprekrivnost strukturnih prvin stavka – stavčnih členov s členi (stavčne) povedi, z njihovim denotativnim (slovarskim) pomenom. Razlika izhaja iz dejstva, da je mogoče stavčne člene definirati s strukturno funkcijo stavka, ki ji ustrezajo besedne vrste – samostalniška beseda, glagol ipd., (stavčno) poved pa, kot rečeno, z denotativnim pomenom leksema.

1.1.1.2.2 Modifikacijske stopnje

Modificiranje propozicijskih sestavin v stavčno poved – upovedovanje izhaja sicer iz slovnice, vendar tudi iz tistega segmenta slovarja, ki zajema eksogene lekseme, pridevnike in prislove notranjih okoliščin, pa tudi členke in medmete kot nestavčnočlenski besedni vrsti.

Slovnična modifikacija se členi na jezikovnosistemsko in besedilno: na jezikovnosistemski ravni je mogoče ločiti proces *upovedovanja*, katerega rezultat sta dva vzorca stavčne povedi:

- (a) abstraktni jezikovnosistemski vzorec določa stavčna poved z realizacijo slovarskih in skladijskih kategorialnih lastnosti, vendar samo kot potenco lastne pomenske reference, se pravi v funkciji nezaznamovanosti⁶ oz. v prvi modifikacijski stopnji;
- (b) konkretiziran jezikovnosistemski vzorec določa stavčna poved z realizacijo slovarskih in skladijskih kategorialnih lastnosti tako, da imajo te nameri tvorca ustrezno kategorialno pomensko referenco.

Naj povzamemo: Prvo- in drugostopenjska modifikacija propozicije je jezikovnosistemsko pogojena sposobnost vzpostavljanja temeljnega prvostopenjskega stavkotvornega razmerja, in sicer gre za prisojevalnost, ev. vezavnost in družljivost znotraj propozicijskega nabora leksemov s slovničnimi sredstvi, se pravi vezanimi ev. tudi nevezanimi morfemi. Če je prvostopenjskost modifikacije definirana z vsebinsko nezaznamovanostjo kategorialnih lastnosti, jih drugostopenjska realizira v smislu namere tvorca besedila (pogl. 3, str. 75).

Tretjestopenjska besedilna modifikacija je nestavčnočlenska, zajema pa predvsem besedilne (modalne) členke kot tiste, ki vplivajo na pomen stavčnega člena, ob katerega se razvrščajo. V tem smislu so členki sicer znotrajstavčna, vendar nestavčnočlenska besedna vrsta za razliko od medmetov, katerih referenca je načeloma ekspresivno izražena celovita stavčna poved.⁷

6 Gre za opozicijo prisotnost – odsotnost lastnosti, kar pomeni, da ima določena kategorialna lastnost glede na besedilne okoliščine možnost realizacije ali pa te možnosti nima.

7 Na neustreznost uvrstitve členkov in medmetov med slovnične besedne vrste, torej med predloge in veznike, je bilo opozorjeno v kritiki *Nove slovenske skladnje* (str. 29).

1.1.2 Oblikoslovje – morfologija

Slovnična modifikacija propozicije odpira pot v oblikoslovje. V izhodišču ga je mogoče razumeti kot morfologijo, se pravi kot nauk o sintagmatski, torej dvočlenski podredni strukturi (izrazne) besede. Zanimanje oblikoslovja v smislu morfologije je usmerjeno v tisti segment besede, ki omogoča njeno skladenjskofunkcijsko modificiranje – pretvarjanje poimenovalnih, slovarskih entitet v besedilnofunkcijske enote stavčne povedi, stavčne člene; gre torej za slovnični pomen z referenco kategorialnih lastnosti.

Zaenkrat se zdi, da ostaja oblikoslovje, kot ga prinaša Toporišičeva slovnica, presežno glede na definiran referenčni pojem morfologije, saj zajema med drugim poleg slovničnoreferenčnih (skladenjskih) morfov še t. i. morfeme za tvorjenje oblik, npr. opisnih deležnikov.

1.1.3

Kategorialne lastnosti so tiste, ki izražajo funkcijo stavčnih členov, lahko neposredno, gre za skladenjske kategorialne lastnosti, ali posredno, ko se stavčnočlenska funkcija izraža z aktualizacijo slovarskih kategorialnih lastnosti – kategorialnih pomenskih sestavin (KPS). Slovarske kategorialne lastnosti, torej KPS, določa dejstvo, da so besednovrstno potencialno imanentne stavčnim členom, kot take pa hkrati izhodiščne za določanje leksikalnega pomena pomenskosestavinskih (semskih) leksemov (str. 163).

Upravičeno lahko povzamemo: Slovarske kategorialne lastnosti, ki so v stavčni povedi pogoj za realizacijo stavčnih členov, v slovarju pa KPS,⁸ dokazujejo, da sta slovar in slovnica (skladnja) po svoji zasnovi komplementarna segmenta jezika, ki tvorita neločljivo jezikovno(sistemsko) celoto.

---

8 V slovarski pomenskosestavinski hierarhiji so KPS tiste, ki ločujejo besedne vrste s pomenskosestavinsko (semsko) strukturo od vseh drugih.

1.1.3.1 Besedotvorni morfemi

Besedotvorni morfemi predstavljajo posebno entiteto zaradi lastne tvorjenosti (Vidovič Muha 1988; 2011 idr.) in s tem sposobnosti tvorbe novih poimenovanj vsaj z izvorno predvidljivim pomenom.

O besedotvorju, besedotvornih vrstah in besedotvornih pomenih je tekla ostra polemika s Toporišičem leta 1991 v vseh štirih številkah *Slavistične revije* (Vidovič Muha 1991a: 101–113, 1991b: 317–326). Na ravni razumevanja besedotvorja, se pravi na konceptualni ravni, je šlo predvsem za argumentiranje spoznanja o uporabnosti tvorbeno-pretvorbene metode tako pri definiranju in številčni omejitvi besedotvornih pomenov kot besedotvornih postopkov oz. vrst: prvi so pretvorbno povezani s propozicijo, drugi z njeno stavčno strukturo. Z vzpostavitevjo skladenjske pretvorbene vrednosti obrazilnih morfemov se je dokazala globinska skladenjska sintagmatska struktura tvorjenk in s tem upravičilo razumevanje besedotvorja kot izvorno skladenjske problematike.

1.1.4

Po vsem povedanem se zdi smiselno pri funkcijskostrukturalni analizi jezika izhajati iz temeljne komunikacijske enote, stavčne povedi, iz njenih strukturno-pomenskih prvin, iz vsaj dveh razlogov: narava strukturiranja jezikovne, torej človekove komunikacije se v izhodišču oblikuje v temeljni časovno-prostorski determinanti – stavčno-povedni sintagmi, ta pa je preplet obeh konstitutivnih metajezikovnih segmentov, slovarja in slovnice, poimenovalnega in urejevalnega načela jezika.

1.2 Zastranitve v Toporišičevi slovnici – funkcijskostrukturalni vidik

Iz metajezikovne členitve jezika na oblikoslovje in skladnjo tradicionalno izhajajo zlasti normativne slovnice slovenščine tudi 20. stoletja, od Breznikovih (najinovativnejša 1. izdaja iz leta 1916), slovnice štirih avtorjev (Bajec, Rupel, Kolarič, Šolar 1956 – SS 1956) in Toporišičevih (¹1976, ⁴2000). Tudi v zadnji izdaji, dopolnjeni in razširjeni, kot je predstavljena v naslovu, ostaja Toporišičeva slovnica zasnovno v kontekstu naše problematike v bistvu nespremenjena. Jedro slovničnega nauka je seveda skladnja, se pravi nauk o tvorbi sporazumevalnih enot od besed, njihovih morfemskih struktur, do besednih zvez kot skladenjskih besedilnih enot z izvirnim minimalnim besedilom – stavčno povedjo – temeljnim izrazilom časa in prostora. Oblikoslovje⁹ je seveda tipološki opis jezikovnih sredstev za skladenjsko službo, se pravi za tvorbo besedilnih enot.

V Toporišičevem raziskovanju slovničnega segmenta jezikovnega sistema je zabrisano načelo o njegovi sistemski vezivni sintagmatski funkciji oz. vzpostavitev tega načela v koncept slovničnega nauka. Tako je umanjkala osmiselitev propozicije stavčne povedi kot vozlišča zgradbe leksikalnega (semskega) in abstraktnega besedotvornega pomena, slovarja torej, hkrati pa tudi potencialne zgradbe stavčne povedi, nastale s slovnično (oblikoslovno) modifikacijo besednih vrst v stavčnočlen-ske funkcije. – S tem, da je zabrisana temeljna funkcija kategorialnih lastnosti, tistih torej, ki po eni strani definirajo propozicijske stavčne člene, po drugi pa kot kategorialne pomenske sestavine opredeljujejo slovarskost besednih vrst, je umanjkala osmiselitev jezikovnega sistema kot celovite, samo metajezikovno ločljive entitete.

1.2.1

Pri izdajah Toporišičevih slovnici pogrešamo eksplicitnost zasnove (koncepta) funkcijske strukturalnosti; tovrstne prvine je mogoče

---

9 Termin *oblikoslovje*, kot je bilo že omenjeno, je pojmovno ožji od morfologije; slednja sodi v strukturalno jezikoslovje, definira pa jo morfem kot najmanjša enota jezika, najsi bo leksemska (slovarska) ali slovnična.

razbirati samo iz avtorjevih razčlenitev. – Kritično se bomo dotaknili nekaterih pomembnejših prvin, ki se nanašajo na zasnovo slovnice.

1.2.1.1

Najbolj izstopajoče načelo skladenjske funkcije in s tem opredelitve besednih vrst je ukinitvev besednovrstne samostojnosti zaimkov; kot posebna podskupina so pridruženi ustrezni besedni vrsti. Tako sta se oblikovali samostalniška in pridevniška beseda, slednja še s pridružitvijo števnikar; glede na to, da ima prislov tudi svojo zaimensko skupino, pogrešamo prislovno besedo oz. utemeljitev njenega neupoštevanja. K oblikovanju glagolske besede bi bilo treba pritegniti glagolski primitiv kot neke vrste zaimenski ustreznik glagolu (proverb ob pronomnu), tip *Kaj delaš? Spim, Berem* idr.¹⁰ – Izmed nestavčnočlenskih besednih vrst je upoštevana vezniška beseda, saj se v tej vlogi pojavljajo tudi zaimki.

Glede na različnost stavčnočlenskih vlog bi bilo ustrezno prislovno besedo ločiti na

- (a) zunanje okoliščine, kraj in čas, v stavku kot drugostopenjski stavčni člen – prislovno določilo kraja, časa in vzroka, ter
- (b) notranje okoliščine kot tretjestopenjski stavčni člen – lastnostni, vrstni, količinski prilastek glagola, približno vzporedno s pridevniškimi pomenskimi skupinami (Vidovič Muha 2013: 76–92 idr.).

Zadrega se pojavlja v zvezi z neločevanjem, se pravi neupoštevanjem tudi slovarskopomenskih posebnosti pravih vrstnih pridevnikov, tip *cestni (promet)*; ta zelo številčna skupina vzpostavlja s samostalnikom stalno besedno zvezo, kar med drugim pomeni, da ne more prehajati med povedkovnike in s tem v povedkovodoločilno skladenjsko vlogo. Kot rečeno, določa jo, med drugim, stalna stava ob samostalniškem jedru (Vidovič Muha npr. 1981, 2013: 82–89).

---

10 V besedotvorju imajo glagolski primitivi *biti, imeti, delati; posta(ja)ti, da(ja)ti* enako kot zaimki obrazilno pretvorbena vrednost (Vidovič Muha 2011 idr.).

1.2.1.2

Pri opredelitvi besednih vrst pridemo do različnih podatkov: znotraj oblikoslovja je skladenjska funkcija upoštevana ob »drugih lastnostih (npr. tvorjenost, slovnične kategorije, konverzivnost ipd.«, Toporišič 2000: 255). Pri glagolu skladenjska funkcija sploh ni omenjena; tako kot v predhodnih slovnicaх je glagol opredeljen samo z naborom abstraktnih, ker ni merila, verjetno asociativnih pomenskih posplošitev (prav tam: 345). Znotraj poglavja o skladnji pa beremo, da se »[b]esede [...] na podlagi skladenjske vloge [...] delijo na besedne vrste« (prav tam: 487).

Skladenjskofunkcijska merila uvrščajo besedne vrste med skladenjsko problematiko. Šele v tem izvornem skladenjskem okolju kategorialne slovarske in slovnične lastnosti lahko zaživijo.

1.2.1.2.1

Stavčni členi so smiselno predstavljeni tristopenjsko, vendar pa je povedku dodeljeno osrednje mesto.¹¹ Pristop je formalističen, se pravi, da gre brez pojasnila mimo enakovrednosti obeh temeljnih stavčnih členov, mimo osebko-povedkove prostorsko-časovne najmanjše, vendar obvestilno lahko zadostne stavčni povedi.

Iz določanja skladenjskih vlog posameznim besednim vrstam je razvidno, da ne izhajajo iz načela primarnosti in sekundarnosti, saj bi sicer njihova vloga morala biti ločena na definicijsko z možnostjo prehoda v drugačno, sekundarno, ki je pridobljena; tako npr. celotno »skladnjo [samostalniške besede] [ne] označuje 7 rab« (Toporišič 2000: 273), ampak samo vloga osebka in z desno vezljivostjo glagola pogojen predmet. So pa seveda samostalniki (ne pa samostalniški zaimki, vsaj ne v celoti) sposobni privzeti tudi druge skladenjske funkcije, kot npr.

---

11 Gre za tesnèrjevski princip osrednje glagolske funkcije stavka. Kritiko je doživel v obsežni razpravi, ki jo je na prošnjo uredniškega odbora *Voprosy jazykoznanija* napisal Mikuš (1960; Vidovič Muha 1994: 225–234). – Sicer pa je zaradi osebko-povedkove hibridnosti osebne glagolske oblike že Breznik (1916: 228) zapisal: »[G]lede na tvoritev [stavka je] ena najtehtnejša in na to se vse druge besede nanašajo; ta beseda je [...] glagol«.

povedkovniško – prehod med povedkovnike, tip *Sosed je zdravnik, je prijazen* idr.

Pri izbiri štirih kriterijev, na podlagi katerih določamo stavčne člene (Toporišič 2000: 606), manjka hierarhizacija:

- »pomen« in »položaj v stavčni zgradbi« sta po pomembnosti vzporedna; iz njiju izhaja smiselnost
- »vprašalnice«, saj ta posredno pritegne v isto skladijsko strukturno in pomensko funkcijo še zaimke, in
- »oblike« kot posledice skladijske funkcije.

1.2.1.3

EksPLICITNA interpretacija odvisnikov s stavčnočlensko vlogo je bila predstavljena že v Breznikovi slovnici (1916: 236–266),¹² kasneje tudi v slovnici štirih avtorjev (SS 1956: 304–319). Toporišič jo je ohranil, vendar tudi zmotil z opustitvijo skladijskega merila in s kratko uvodno nedorečeno možnostjo delitve »po več merilih«, kjer je »[e]na takih delitev [na] vsebinske] odvisnik[e] [...] za glagoli rekanja in mišljenja [...], oziraln[e] (vendar brez prislovnih) [in] prislovn[e]« (Toporišič 2000: 637).¹³

1.2.1.4

S pojmom upovedovanje je tudi v slovensko slovnico uvedena poved »kot najmanjša samostojna enota besedila, ki pa je tudi že sama besedilo« (Toporišič 2000: 488);¹⁴ s tem je bila eksPLICITNO vzpostavljena referenca s pomenom v obeh definirajočih prvinah povedi – propozicijo in modifikacijo. Različnost poimenovanj stavek – poved je pomembna, saj uzavešča dvojno izrazno-pomensko plat jezika. Propozicija ni

12 »Odvisni stavki nadomeščajo stavkove člene, ker dopolnjujejo misel glavnih stavkov.« (Breznik 1916: 237, tudi 232)

13 »Delitev stavkov po vsebini« pozna tudi Breznik (1916: 232–233). Z razvidnim merilom naklonskosti jih ločuje v »naznanjalne«, »vprašalne« in »velelne«.

14 Pomenski vidik stavka je izražen že v Breznikovi slovnici (1916: 228) z opredelitvijo, da je »[s]tavek najmanjša [...] besedna celota, katera izraža kako misel«, in ponovljen v SS 1956 (238). Do Toporišičeve slovnice (1976) je bil pojem stavka dvopomenski: poleg omenjenega pomenskega še (formalno)strukturni (Breznik 1916: gl. npr. op. 9).

razložena, ima samo dvojnico – »imenovali jo bomo pomenska podstavka« (prav tam: 490). Modifikacija propozicije vsebuje 13 po pomembnosti oblikovanja (stavčno)povednega vzorca nehierarhiziranih prvin (prav tam: 492).¹⁵

1.2.1.5

Besedotvorje je Toporišič odprl v skladenjsko problematiko, vendar je za razliko od Breznika, ki je tipologijo zloženek v inovativni razpravi (1944) vezal na strukturo stavka – ločil jih je na prisojevalne, primične in vezavne – je Toporišič (1976: npr. 120) vse tvorjenke vezal na t. i. govorno podstavo. Gre seveda za skladenjsko podstavo, saj je besedotvorje jezikovnosistemska možnost nastajanja novih poimenovanj. (Besedotvorni) algoritem, kakor je imenoval postopek nastajanja tvorjenke iz besedne zveze, zaradi nedefiniranih pretvorbena-tvorbenih pravil, ki bi morala izhajati iz pretvorbene vrednosti obrazilnih morfemov in morfemske sestave tvorjenke sploh, ni obstal, čeprav ga avtor ohranja (2000: npr. 156; Vidovič Muha 1988, 1991a: 101–113, 1991b: 317–326).

1.2.1.6

Toporišičeva slovnica kljub nekaterim pomembnim novostim, ki odpirajo in podpirajo funkcijskostrukturalni razmislek, ostaja premalo dorečena. Manjka vzpostavitev neposrednega razmerja med besednimi vrstami in stavčnimi členi, s tem pa tudi med skladenjsko morfematiko in stavčnočlensko funkcijo na eni strani in med slovarsko(obrazilno) morfematiko in skladnjo na drugi – pretvorbena-(besedo)tvor(be)ni vidik. Morfologija in skladnja ostajata v glavnem vsaka na svojem bregu.

1.2.1.7

Čeprav zgradba Toporišičeve slovnice ne odseva vedno funkcijske koherentnosti skladenjskega načela v zvezi z razumevanjem in interpretiranjem morfologije, lahko upravičeno trdimo, da če te slovnice ne bi

---

15 O nujnosti upoštevanja hierarhizacije pomembnosti za oblikovanje stavčne povedi gl. oceno Toporišičeve *Nove slovenske skladnje* v naslednji razpravi.

bilo, seveda če ne bi bilo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, ne bi mogli govoriti o vključenosti slovenskega jezikoslovja v evropski jezikoslovni okvir 20. stoletja. Vemo, da je prav strukturalizem v vseh svojih variantah, ki jih je to stoletje prineslo, temeljito posegel v interpretacijo modernega jezika, ga teoretično in metodološko osamosvojil tako, da je jezikoslovje postalo tudi na Slovenskem samostojna znanstvena disciplina; v sodelovanje z drugimi znanstvenimi področji lahko vstopa z lastnim ustvarjalnim deležem.

1.2.1.8 Opredelitev minimalnega besedila – stavčne povedi

Izhajamo iz spoznanja, da je jezik miselna identifikacija človeka,¹⁶ izražena v komunikacijskem stiku, v temelju pa zaznamovana z obema determinantama našega bivanja, s časom in prostorom. Izhodiščna komunikacijska danost, stavčno strukturirana poved, izraža to spoznanje s svojo prostorsko-časovno, osebkovo-povedkovo strukturo, z vršilcem (dejanja) in dejanjem samim.¹⁷ Nič čudnega torej, da je takšna entiteta temeljna enota besedila v izraženi ali zakriti obliki oz. da je lahko že sama obvestilno zadostna.

1.2.1.8.1 Tvorne prvine stavčne povedi

Že iz dvočlenskosti besedilno-komunikacijske enote – stavčne povedi, je razvidno, da gre za dve medsebojno pogojevani, torej neodtujljivi temi: stavek kot horizontalna osebkovo-povedkova struktura ustreza nosilki vertikalnega referenčnega pomena vršilca dejanja in dejanja samega. Velja seveda tudi obratno: pomenski prvini vršilec dejanja in dejanje se izrazno formirata v osebkovo-povedkovi strukturi. Iz tega sledi dejstvo, da mora strukturni vidik stavčne povedi vzpostavljati dvojno razmerje: ko gre za stavek, s stavčnimi členi kot aktualiziranimi besednimi vrstami, hkrati pa, ko gre za poved, tudi pomensko referenco s propozicijo. Na tej drugi ravni mora upoštevati dejstvo, da stavčni člen

---

16 Tokrat pustimo ob strani različnost npr. kocbekovskih jezikovnih identifikacij človeka.

17 Kot rečeno, pojma *vršilec dejanja* in *dejanje* implicirata tudi antonimna pojma *nosilec stanja* in *stanje* oz. stanje vzpostavlja oz. pogojuje dejanje. Če bi izhajali iz glagolskega praprimitiva *biti* 'obstajati', bi bilo seveda stanje izvirnejše.

kot modifikator oz. aktualizator besednih vrst ni vedno prekriven s členi propozicije povedi. Kot bomo videli, se neprekrivnost pojavlja na obeh temeljnih propozicijskih prvinah, pri samostalniški besedi, potencialnem osebku in pogojno predmetu, ter glagolu, potencialnem povedku.

1.2.1.8.1.1 Besedne vrste – stavčni členi

Kot vemo, funkcijskoskladenjski vidik že v izhodišču ločuje besedne vrste na stavčnoočlenske in nestavčnoočlenske (Vidovič Muha 1984: 142–155); med slednje sodita slovnični besedni vrsti, predložna in vezniška beseda, ter modifikacijski, členek in medmet.

Pet besednih vrst definira pet stavčnih členov (ali obratno), kar pomeni, da je pet besednih vrst, katerih leksikalni pomen izkazuje pomenskosestavinsko (semsko) strukturo, določenih s stavčnoočlenskimi funkcijami. Te so po Toporišiču hierarhizirane glede na pomembnost stavkotvorne funkcije v tri stopnje: osebko-povedkovo, predmetno in prislovnodoločilno – prostora in časa¹⁸ ter tretjestopenjsko prilastkovno, pridevniško in prislovno besedo notranjih okoliščin.¹⁹

Na razmerju besedne vrste – stavčni členi temelji tvorna povezava slovnice s slovarjem, zgradbenih prvin stavka s poimenovalnimi prvinami slovarja.

1.2.1.8.1.2 Leksikalnofunkcijska sestava propozicije – potencialni (stavčno)povedni členi

Če je stavek nosilec informacije o površinski, formalni strukturiranosti (minimalnega) besedila, je poved nosilec informacije o njegovi pomenski referenci. Poved sama, kot vemo, pa izkazuje dvojno sestavo – propozicijsko in modifikacijsko: pri propoziciji imamo opraviti s slovarskopomenskim, torej poimenovalnim segmentom, pri modifikaciji pa

---

18 Gre seveda za popolnoma različni drugostopenjski funkciji, za sistemsko obvezni predmet in besedilno (intenčno) pogojeno prislovno določilo.

19 V Toporišičevi slovnici je celotna prislovna beseda uvrščena med drugostopenjske stavčne člene, se pravi, da Toporišič ne ločuje prislovne besede zunanjih okoliščin od prislovne besede notranjih okoliščin, torej tretjestopenjskega stavčnega člena od drugostopenjskega.

prvenstveno s slovničnim, torej urejevalnim segmentom²⁰ propozicije v stavčno zgrajeno poved.

1.2.1.8.1.2.1

Propozicija je bila opredeljena kot nabor endogenih leksemov, iz katerih se z upovedovalnim postopkom oblikujejo samostojni stavčni [in povedni] členi; propozicijski nabor endogenih leksemov mora torej ustrezati potencialni stavčnopovedni strukturi. Zunaj propozicije ostajajo razvijajoči stavčni členi, kot so prilastek ob samostalniku in prislovno določilo notranjih okoliščin ob glagolu, v precejšnji meri nastalo iz lastnostnih prislovov, ti pa iz lastnostnih pridevnikov. (Vidovič Muha 2013: 89–92, v razpravi pogl. 3, str. 75) Upravičenost propozicijskosti samo endogenih leksemov izhaja iz njihove celovite notranje pomenskosestavinske (semske) zgradbe, kar ima za posledico samostojnost izražanja vseh kategorialnih lastnosti.

Kot je bilo že ugotovljeno (pogl. 3), prav celovitost pomenskosestavinske strukturiranosti endogenih leksemov veže propozicijo na pomen denotata, ne pa na njegovo izrazno podobo. Ta je sekundarna, se pravi, da lahko tudi več kot enobesedna v primeru

- (a) celovitosti leksema, ko gre npr. za stalno besedno zvezo pri samostalniku, tip *cestni promet*, in
- (b) celovitosti skladenjske funkcije, kjer gre za zloženi glagol, tip *biti prav, res; biti mrzlo, nujno, hudo* ipd. – stavčnočlenska funkcija povedkovnika (npr. Isačenko 1954: 262–263; Vidovič Muha pogl. 3; Snoj 2010),
- (b¹) glagola s prostim glagolskim morfemom (PGM), tip Glag PGM, npr. *stopiti v*.

Če vzamemo sestavo propozicije kot izhodišče za členitev besednih vrst, potem te razpadejo na propozicijske in nepropozicijske. Propozicijske

---

20 Ob zbiranju literature za pričujoči prispevek sem naletela na razpravo Mathesiуса (1936), v bistvu kritiko Skaličkove madžarske slovnice, o poimenovalni in urejevalni funkciji jezika. Ne da bi poznala to razpravo, sem že v 1. izdaji svoje monografije (Vidovič Muha 2000: 17) v tem smislu opredelila slovar in slovnico, se pravi slovar kot poimenovalni segment jezika in slovnico kot urejevalni.

izločajo za potencialno minimalno poved obvezni, lahko zloženi glagol v povedkovi funkciji. Obvezna leva vezljivost in pogojno obvezna desna vezljivost glagola izločata samostalniški leksem, torej tudi samostalniške stalne besedne zveze, v vseh delovalniških funkcijah. V potencialni prislovnodoločilni funkciji se pojavlja prislov zunanjih okoliščin (kraj, čas); če je v propoziciji glagol s PGM, se v prislovnodoločilni funkciji pojavi samostalniški leksem, tip *Spi na podstrešju – spati na, podstrešje*.

Med nepropozicijskimi besednimi vrstami sta se poleg nestavčnočlenskih – slovnični in modifikacijski – znašli pridevniška in prislovna beseda kot eksogena leksema v prilastkovni, tretjestopenjski funkciji stavčnih členov.

Lahko povzamemo: Izpostavitev propozicije, se pravi slovarskega denotativnega segmenta stavčne povedi, povzroča delno neprekrivnost strukturnih prvin stavka – stavčnih členov s členi (stavčne) povedi, z njihovim denotativnim (slovarskim) pomenom. Razlika izhaja iz dejstva, da je mogoče stavčne člene definirati s strukturno funkcijo stavka, ki ji ustrezajo besedne vrste – samostalniška beseda, glagol ipd., (stavčno) poved pa, kot rečeno, z denotativnim pomenom leksema.

1.2.1.8.1.2.2 Modifikacijske stopnje

Modificiranje propozicijskih sestavin v stavčno poved – upovedovanje izhaja sicer iz slovnice, vendar tudi iz tistega segmenta slovarja, ki zajema eksogene lekseme, pridevnike in prislove notranjih okoliščin, pa tudi členke in medmete kot nestavčnočlenski besedni vrsti (Prim. pogl. 3).

Slovnična modifikacija se členi na jezikovnosistemsko in besedilno: na jezikovnosistemski ravni je mogoče ločiti proces upovedovanja, katerega rezultat sta dva vzorca stavčne povedi:

- (a) abstraktni jezikovnosistemski vzorec določa stavčna poved z realizacijo slovarskih in skladenjskih kategorialnih lastnosti, vendar samo kot potenco lastne pomenske reference, se pravi v funkciji nezaznamovanosti²¹ oz. v prvi modifikacijski stopnji;

---

21 Gre za opozicijo prisotnost – odsotnost lastnosti, kar pomeni, da ima določena kategorialna lastnost glede na besedilne okoliščine možnost realizacije ali pa te možnosti nima.

- (b) konkretiziran jezikovnosistemski vzorec določa stavčna poved z realizacijo slovarskih in skladenjskih kategorialnih lastnosti tako, da imajo te nameri tvorca ustrezno kategorialno pomensko referenco.

Naj povzamemo: Prvo- in drugostopenjska modifikacija propozicije je jezikovnosistemsko pogojena sposobnost vzpostavljanja temeljnega prvostopenjskega stavkotvornega razmerja – prisojevalnost, ev. vezavnost in družljivost – znotraj propozicijskega nabora leksemov s slovničnimi sredstvi – vezanimi, ev. tudi nevezanimi morfemi. Če je prvostopenjskost modifikacije definirana z vsebinsko nezaznamovanostjo [...] kategorialnih lastnosti, jih drugostopenjska realizira v smislu namere tvorca besedila. (Prim. pogl. 3)

Tretjestopenjska besedilna modifikacija je nestavčnočlenska, zajema pa predvsem besedilne (modalne) členke kot tiste, ki vplivajo na pomen stavčnega člena, ob katerega se razvrščajo. V tem smislu so členki sicer znotrajstavčna, vendar nestavčnočlenska besedna vrsta za razliko od medmetov, katerih referenca je načeloma ekspresivno izražena celovita stavčna poved.²²

1.2.1.8.2 Oblikoslovje – morfologija

Slovnična modifikacija propozicije odpira pot v oblikoslovje. V izhodišču ga je mogoče razumeti kot morfologijo, se pravi kot nauk o sintagmatski, torej dvočlenski podredni strukturi (izrazne) besede. Zanimanje oblikoslovja v smislu morfologije je usmerjeno v tisti segment besede, ki omogoča njeno skladenjskofunkcijsko modificiranje – pretvarjanje poimenovalnih, slovarskih entitet v besedilnofunkcijske enote stavčne povedi, stavčne člene; gre torej za slovnični pomen z referenco kategorialnih lastnosti.

Zaenkrat se zdi, da ostaja oblikoslovje, kot ga prinaša Toporišičeva slovnica, presežno glede na definiran referenčni pojem morfologije, saj

---

22 Na neustreznost uvrstitve členkov in medmetov med slovnične besedne vrste, torej med predloge in veznike, je bilo opozorjeno že v kritiki *Nove slovenske skladnje* (57–75, Vidovič Muha 1984: 142–155; 2018).

zajema med drugim poleg slovničnoreferenčnih (skladenjskih) morfov še t. i. morfeme za tvorjenje oblik, npr. opisnih deležnikov.

1.2.1.8.3

Kategorialne lastnosti so tiste, ki izražajo funkcijo stavčnih členov, lahko neposredno, gre za skladijske kategorialne lastnosti, ali posredno, ko se stavčnočlenska funkcija izraža z aktualizacijo slovarskih kategorialnih lastnosti – kategorialnih pomenskih sestavin (KPS). Slovarske kategorialne lastnosti, torej KPS, določa dejstvo, da so besednovrstno potencialno imanentne stavčnim členom, kot take pa hkrati izhodiščne za določanje leksikalnega pomena pomenskosestavinskih (semskih) leksemov (Vidovič Muha 2013).

Upravičeno lahko povzamemo: Slovarske kategorialne lastnosti, ki so v stavčni povedi pogoj za realizacijo stavčnih členov, v slovarju pa KPS,²³ dokazujejo, da sta slovar in slovnica (skladnja) po svoji zasnovi komplementarna segmenta jezika, ki tvorita neločljivo jezikovno(sistemsko) celoto.

1.2.1.8.4 Besedotvorni morfemi

Besedotvorni morfemi tako predstavljajo posebno entiteto zaradi lastne tvorjenosti (Vidovič Muha 1989, 2018 idr.) in s tem sposobnosti tvorbe novih poimenovanj vsaj z izvorno predvidljivim pomenom.

O besedotvorju, besedotvornih vrstah in besedotvornih pomenih je tekla ostra polemika s Toporišičem leta 1991 v vseh štirih številkah *Slavistične revije* (Vidovič Muha 1991a: 101–113, 1991b: 317–326). Na ravni razumevanja besedotvorja, se pravi na konceptualni ravni, je šlo predvsem za argumentiranje spoznanja o uporabnosti tvorbeno-pretvorbene metode tako pri definiranju in številčni omejitvi besedotvornih pomenov kot besedotvornih postopkov oz. vrst: prvi so pretvorbno povezani s propozicijo, drugi z njeno stavčno strukturo. Z vzpostavitvijo skladijske pretvorbene vrednosti obrazilnih

---

23 V slovarski pomenskosestavinski hierarhiji so KPS tiste, ki ločujejo besedne vrste s pomenskosestavinsko (semsko) strukturo od vseh drugih (Vidovič Muha 2013: 35–36).

morfemov se je dokazala globinska skladenjska sintagmatska struktura tvorjenk in s tem upravičilo razumevanje besedotvorja kot izvorno skladenjske problematike.

1.2.1.9

Po vsem povedanem se zdi smiselno pri funkcijskostrukturalni analizi jezika izhajati iz temeljne komunikacijske enote, stavčne povedi, iz njenih strukturno-pomenskih prvin, iz vsaj dveh razlogov: narava strukturiranja jezikovne, torej človekove komunikacije se v izhodišču oblikuje v temeljni časovno-prostorsko determinanti – stavčno-povedni sintagmi, ta pa je preplet obeh konstitutivnih metajezikovnih segmentov, slovarja in slovnice, poimenovalnega in urejevalnega načela j

1.3 *Nova slovenska skladnja* J. Toporišiča – jezikovnosistemski funkcijski vidik²⁴

Knjiga J. Toporišiča *Nova slovenska skladnja* (NSS), ki je leta 1982 izšla pri Državni založbi Slovenije (488 strani), prinaša poleg že objavljenih razprav tudi nova ali razširjena poglavja zlasti o besedni zvezi pa tudi o upovedovalnih modifikacijah.

1.3.1

Strukturalno teoretično izhodišče – avtor ga ne opredeljuje niti ne izpostavlja, omogoča umeščati skladnjo v središčno jezikovno pojavnost, ki osmišlja na eni strani raziskovanje zlasti oblikoslovne morfematike, kjer gre za slovnični pomen, v bistvu pomen skladenjskih struktur, na drugi strani pa je mogoče iz nje graditi besediloslovno teorijo. Tudi besedotvorje se v veliki meri uveljavlja kot skladenjska problematika, čeprav ne kot tvorbeno-pretvorbena varianta. Kljub temu, da avtor, kot rečeno, ne izpostavlja teoretičnih metodoloških načel niti jih ne sistematizira v smislu ustreznosti posameznim jezikovnim vprašanjem, je

---

²⁴ Obsežna kritičnoanalitična razčlenitev knjige, v bistvu razprava, izvorno objavljena v SR v segmentu *Ocene in poročila* pod skrajšanim naslovom *Nova slovenska skladnja* J. Toporišiča (1984, št. 2, 142–155), je bila spodbujena z zbirko razprav, ki jih je avtor izdal leta 1982. Objava v tem kontekstu je deloma skrajšana.

mogoče iz samega razčlenjevanja povzeti njegovo odvisnostno (vzročno-posledično) razumevanje jezika oziroma jezikovnega pomena.

1.3.2

Vprašanjem slovnične jezikovne zgradbe je posvečeno v knjigi največ prostora. Zaradi obsežnosti (pribl. 240 strani od 486, dodati pa je treba še kritike – 36 strani, kazala 69 strani) predvsem pa zaradi mnogih novih interpretacij zlasti v temeljni razpravi *Besedne zveze ali stavčne fraze* bo tudi v predstavitvi knjige veljala osrednja pozornost prav tem vprašanjem.

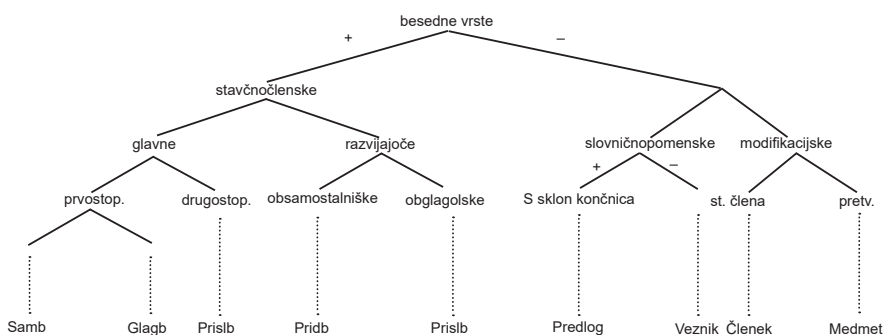
1.3.2.1

V uvodnem poglavju o slovničnostrukturnih vprašanjih je skladnja definirana kot »osrednji del slovničnega nauka o pomenski (pomenonosni) strani jezika« (11). Z besedo (besedno zvezo) kot najmanjšo enoto je skladenjska ravnina hierarhično višja od oblikoslovne, ki je »nauk o klasificiranem (urejenem) inventarju oblik jezika za skladenjsko službo« (11); kot najmanjša enota ga določa slovničnopomenski (oblikoslovni) morfem; hierarhično nižja pa je skladnja glede na »ravnino (večpovednega) besedila« (11). Razmerja med strukturnimi ravninami jezika so torej bolj ali manj izčiščena, čeprav v tem okviru moti določitev, da so »/o/blike tako skloni, osebe, načini, nakloni itd. kakor tudi besedne vrste same«, in še naprej »/s/skladnja torej uči, kako se že same besedne vrste in njihove oblike uporabljajo v (najmanjšem) besedilu (povedi)« (11). Gre namreč za spoznanje, ki ga je uveljavil Toporišič že v SS 1976, da so besedne vrste razločevalno določljive s skladenjsko vlogo (predikativ in členek sta v SS 1976 predstavljeni kot samostojni besedni vrsti). Lahko povzamemo – kot take so torej sestavni del t. i. funkcijskoskladenjske problematike.

1.3.2.1.1

Tudi v *Novi slovenski skladnji* (dalje NSS) je besednovrstna problematika obravnavana s stavčnostrukturne, torej skladenjske vloge – besede se razvrščajo v besedne vrste glede na hierarhizirano vlogo v stavčni

zgradbi. Lahko sklepamo, da je vse besedne vrste s skladenjskega vidika mogoče deliti na stavčnočlenske in nestavčnočlenske, pri čemer bi med nestavčnočlenske spadal poleg predloga, veznika in členka tudi medmet kot slogovna varianta stavka, členek predvsem kot stavčnočlenska modifikacija, predlog in veznik pa kot besedi s slovničnopomensko vlogo, in sicer znotraj stavka predlog (s sklonsko končnico) in priredni veznik, medstavčno pa veznik v celoti. Hierarhičnost stavčnih vlog izloča najprej besedni vrsti, ki sta v vlogi razvijajočih stavčnih členov – pridevniško besedo in predikativ, v drugostopenjski stavčnočlenski vlogi se pojavlja prislovna beseda, glagol in samostalniška beseda pa sta člena temeljne stavčne zveze – predikacijske sintagme.

Legenda:

BV – besedne vrste

Samb – samostalniška beseda

Glagb – glagolska beseda

Prislb – prislovna beseda

Pridb – predložna beseda

Tradicionalna delitev besednih vrst na predmetnopomenske (verjetno besedne vrste s korenskim morfemom) in slovnične je torej s funkcij-skoskladenjskega vidika drugotna, in avtor bi jo glede na svoje razumevanje teh vprašanj lahko opustil, saj tudi njegova simbolizacija kaže na odvisnostno razmerje med besedo (besedno vrsto) in njeno skladenjsko vlogo – stavčnim členom (celo pri nestavčnočlenskih besedah, npr. povezana na desno – predlog). Sicer pa bi bilo za pojem stavčnega člena mogoče reči, da je glede na stavčnočlenske besedne vrste hipernimni: stavčni člen je namreč besedna vrsta (besedna zveza), ki ima še dodatni

pomen stavčnega razmerja (prisojanje, vezava, primik); tako postaja tudi razumljiva pretvorbena povezava med odvisniškimi in besedno-vrstnimi (besednoveznimi) oblikami stavčnih členov; koristno bi bilo izpostaviti in utemeljiti primere, kjer do takšne povezave ne prihaja.

1.3.2.1.1.1

Razširitev pojma prostega (glagolskega) morfema je omogočila izločitev zvez kot (prihajam) *od tam zgoraj, spodaj*, (imam) *od prej, zdaj*, (pripešal sem) *do tu, tam* ipd. iz predložnih; gre torej za zveze npr. prihajati od + Prisl; tudi v primerih *Ali tudi ti prihajaš od tam* nimamo opraviti s samostalnikom *tam*, kot meni avtor, ampak s prislovom ob prostomorfemskem glagolu – *prihajati od tam*. Izhajati moramo namreč iz definicijske lastnosti samostalniške besedne vrste, in to je njena oseb-kova vloga, in prislova prislovnodoločilna. Za besednovrstno oziroma stavčnočlensko ureditev zadostuje dejstvo, da se prostomorfemskemu glagolu lahko primika prislov ali samostalnik. Nadaljnje ugotavljanje bi šlo lahko v smeri končniško izražene (pri samostalniku) ali neizražene (pri prislovu) sklonske vplivnosti tega morfema. Za izčističenje razmerij bi bilo nujno vzporedno predstaviti glagolskomorfemske in predložne (sklonske) pomene. Tako bi se verjetno pokazalo, da gre pri obeh skupinah dostikrat za samo izrazno, ne pa tudi pomensko prekrivne množice. Če vzamemo za primer samo rodilnik: kot predložni sklon izraža verjetno vse pomene svojilnosti, snovnost, sestavinskost, npr. (*kdo/kaj*) *od očeta*, (*ograja*) *iz lesa*, (*zbor*) *iz učiteljev*, rodilniški glagolski morfem pa npr. ciljnost, izvornost oziroma izhodiščnost – *priti do sosedu/tu, oditi iz hiše, od tam* ipd. (glagolniki so seveda posebne vrste »samostalniki« njihova tesna povezava z glagolom se kaže tudi večinoma v ohranitvi vezavnosti oziroma primičnosti).

1.3.2.1.1.2

V poglavju o skladnji so sistemizirana tudi skladenjska razmerja med besedami, in sicer priredna, podredna in soredna.

1.3.2.1.1.2.1

Priredna razmerja, predstavljena v sedmih pomenskih skupinah še z ustreznimi simboli, nastajajo lahko tudi med besednimi vrstami z enako skladijsko vlogo in s tem tudi enako hierarhično stopnjo; priredno razmerje implicira neenojedrnost besedne zveze.

1.3.2.1.1.2.2

Zanimivo je podredno razmerje, za katero lahko povzamemo, da je večvrstno: podrednost je primarna skladijska lastnost tretjestopenjskega stavčnega člena – prilastka, torej v celoti pridevniške besede, lahko pa tudi nepridevniških besed v tej vlogi. Razmerje, ki ga ustvarja pridevniška beseda v prilastkovi vlogi, je ujemalno. Za podrednost pa gre tudi v razmerju med glagolom kot potencialno prvostopenjskim stavčnim členom povedkom in drugostopenjskim členom predmetom – razmerje je vezavno – in prislovnim določilom razmerje je primično: v prvem primeru je podrednost tudi izražena, in sicer s sklonskim morfemom; ko pa gre za primik, ostaja podrednost (v glavnem) na pomenski ravni.

V primeru vezave, je podrednost mogoče dokazati tudi s pretvorbo v samostalniško zvezo s prilastkom na desni – pri tožilniški vezavi je ta prilastek vedno lahko le roditeljski, npr. *pisati knjigo* – pisanje knjige. Pri izpredmetnem roditeljskem prilastku je prehod na levo, se pravi popridevljenje, nemogoč verjetno zato, ker so ta razmerja pretvorba glagolskih vezavnih, ki so v stavčni strukturi drugotna. Drugače je pri roditeljski, nastale iz stavkotvorne prisojevalne zveze, ki s svojim posebnim svojilnim pomenom, t. i. dejansko svojilnostjo ohranja pomen »prisojanja« dejanja prvotnemu osebk; torej navedena zveza *ribja lov* (našega Andreja) verjetno ne bi dopuščala sistemske podstave *lov rib* (– loviti ribe), ampak *ribe lovijo* – lov (od) rib; *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (dalje SSKJ, Ljubljana 1970, 1975, 1979, dalje SSKJ) 2 ima sicer zvezo sprejeto z vezavnorazmernim pomenom (644), vendar jo razlaga s sopomenko ribolov, ki pa je nastala, tako kot vse izglagolske zloženke, neposredno iz vezavnega razmerja. Bi veljalo, da se

to razmerje poimeni le do stopnje besedne zveze z desnim prilastkom, sicer pa je lahko podstava podrednim zloženkam, ki pa imajo, kot je znano, določujočo sestavino na levi?

Kot podredno pa je predstavljeno tudi prisojevalno razmerje, ki pa je, za razliko od drugih, stavkotvorno, saj se na eni strani lahko uveljavljajo imenske kategorije in njihova vplivnost (ujemanje), na drugi strani pa tudi glagolske. L. Hjeltslev (1972, 28) imenuje takšna razmerja medsebojnoodvisnostna (interdependenčna), kar se da dokazati s pretvorbo, po kateri je v jedru enkrat prvotni osebek, drugič prvotni povedek: *Otrok piše* – pisanje (od) otroka (otrokovo pisanje)/pišoči otrok. Pretvorba potrjuje podrednost med prvostopenjskima stavčnima členoma, vendar z možnostjo jedrnega posamostaljenja enega ali drugega stavčnega člena, s čimer je potrjena njuna hierarhična skladijska enakovrednost. Posebnost prisojevalne podrednosti bi bilo treba z omejenimi dejstvi izpostaviti tudi v obravnavani knjigi.

1.3.2.1.1.2.3

Soredno razmerje – soredje – Toporišič ga določa kot »nepriredje, nepodredje« (1976, 22) – je samo stavčnostrukturno, vezano na stavčne člene »ki niso odvisni drug od drugega in se tudi neposredno ne določajo, so pa enakega ranga; tako razmerje je med osebkom in predmetom, med predmetom in prislovnim določilom in podobno« (1976, 22). Tu seveda moti uvrstitev osebkov in predmeta med stavčne člene enake stopnje, enakega »ranga«. V bistvu gre verjetno le za izločitev t. i. razvijajočih stavčnih členov. Soredje je torej zakrito razmerje, ki se uveljavlja preko stavčnega podredja.

1.3.2.1.1.3

Vsa ta tri razmerja pa so predstavljena tudi kot medstavčna. Tu je treba poudariti avtorjevo doslednost strukturalnega videnja knjižnojezиковnih pojavov. Bistven kakovostni premik od t. i. tradicionalne slovnice (SS 1956) pa tudi Breznikovih pomeni namreč pojmovanje odvisnikov samo kot oblike stavčnih členov, kar je dokazano z dejstvom, da je za

njihovo določanje mogoče uporabiti ista (štirivrstna) merila kot za nestavčne, se pravi za gole (besedna vrsta v določeni skladenjski vlogi) ali zložene besedne zveze. Ohranjena je tudi enaka podčrtovalna simbolizacija (prim. tudi razpravo *O stavku, stavčnih členih in razmerju med osebkom in povedkom*, objavljeno prvič leta 1969 v JiS).

Tudi s stališča stilistike je zanimiva možnost povezave med prirednim in podrednim razmerjem, pa tudi med različnimi pomenskimi skupinami priredij. Seveda, če hočemo te povezave imenovati pretvorbene, bi bili nujni še opisi vrednosti (slovnično)pomenskih sprememb (vezniški pomeni), ki bi omogočili predvidljivost takšnih postopkov.

1.3.2.1.2

Na podlagi razčlenitve zvrstno različnih besedil je podana tudi zvrstno različna vezanost posameznih tipov enostavnih povedi, in sicer predvsem neglagolskih: ugotovljena je npr. imenovalniškostavčna struktura povedi iz naslovov Prešernovih *Poezij*, samostalniškostavčna struktura povedi iz strokovni literaturi, veliko bolj heterogeni s strukturnega stališča so naslovi publicističnih besedil – naslovne povedi so tudi glagolski stavki idr. S tem razprava odpira in utemeljuje možnosti stilistične interpretacije s pomočjo skladenjske strukture besedila. Zlasti pri razlaganju zapleteno zložene povedi, ki jo Toporišič skuša definirati s predstavitvijo takšnih pesniških povedi, ki vsebujejo kombinacijo hierarhično ali pomensko, npr. znotraj priredja, različnih stavčnih struktur (iz Prešerna npr. moto *Poezij*, *Življenje ječa*, *Župančiča Kovaška*, *Prebujenje*), so dani zanimivi poskusi približati vsebino sporočila z natančnim razumevanjem skladnje, skladenjskih razmerij.

1.3.2.1.3

Obsežni del v NSS zavzemajo poglavja o besednih zvezah (stavčnih frazah), ki so definirane kot »večbesedni ustrezniki besednih vrst /.../« in dalje na isti strani »/b/ esednim vrstam ustrezajo posamezne besedne zveze« (39). Vendar pa, če naj za vse besedne zveze obvelja ta definicija (desetiško označena z 0), bi morala biti problematika glagolskega

stavka (prisojevalnega razmerja) obravnavana samostojno, in ne znotraj glagolskih besednih zvez (desetiška oznaka 1.4, podrednost uvaja 1, samostalniško besedno zvezo 1.1 itd.). Namreč kot ugotavlja tudi avtor, glagolski stavek ne ustreza slovarski (oblikovno nepretvorjeni) obliki glagolske besedne vrste kot npr. samostalniški besedni zvezi samostalniška beseda, pridevniški pridevniška itd., končno tudi nestavčna glagolska glagolu; S-struktura torej nikakor ni ustreznik glagolu pa tudi samo glagolski obliki ne, saj že grafska puščica nakazuje ujemalni vpliv osebkovega samostalnika kot enakovredno sestavino prisojevalnega razmerja med obema stavčnima členoma. Tudi na že omenjeni pretvorbeni ravni je vidna enakovredna stavčna konstitutivnost členov..

Sicer pa navaja Toporišič glede na skladenjsko vlogo besednih vrst pet možnih tipov besednih zvez – samostalniška, pridevniška, prislovna, povedkovniška in glagolska; kot strukturno sestavino stavka (stavčnega člena) je mogoče razumeti določitev predloga, vendar je treba dejstvu, da »izraža /.../ podredna razmerja v besedni zvezi in stavku« (39) dodati že omenjeno dejstvo, da to vlogo opravlja lahko le skupaj s končnico. Tu se namreč odpira dodatna razločevalna možnost med predlogom in veznikom: medbesedno (podredno) razmerje je mogoče izraziti le s predlogom + končnico (predložni skloni) ali pa samo s končnico (brez-predložni skloni), nikakor pa seveda ne samo s predlogom; podredni veznik pa je strukturna sestavina dvostavčne zveze, obe vezniški skupini, priredna in podredna, pa izražata pomensko razmerje samostojno, brez kakšne morfemske ali morfne opore.

1.3.2.1.3.1

Kot podredne so pojmovane tiste besedne zveze, pri katerih je ena beseda oblikovno odvisna od druge, ali vsebinsko širše – »P/odredne so tiste zveze, pri katerih je en del vodilen, drugi pa odvisen« (41) (druga definicija vključuje poleg morfemske izražene odvisnosti tudi položajno – levo, desno mesto – in pomensko). Takšno strukturalno pojmovanje podrednosti je Toporišič sprejel že v *Slovenski knjižni jezik* (SKJ) 1, 1965, in pomeni bistven kakovostni premik od SS 1956, kjer je bila podrednost omejena le na neujemalne samostalniške prilastke.

1.3.2.1.3.1.1

Obravnava podredne samostalniške besedne zveze je ločena glede na mesto razvijajočih sestavin (prilastka) samostalniškega jedra na takšne s prilastkom na levi in na takšne s prilastkom na desni.

1.3.2.1.3.1.1.1

Distribucijsko merilo kot besednovrstno razločevalno je avtor uveljavil s spoznanjem, da so levo od samostalniškega jedra lahko le pridevniške besede – levi prilastek definira torej vedno pridevniške besede, desni pa vse drugo. To spoznanje je Toporišič objavil v svoji SS 1976 (465), že prej pa v vrsti člankov, npr. v JiS 1974/75. V razvrstitvi pomenskih skupin pridevnikov v levem prilastku na j bi bili začetni t. i. lastnostni pridevniki, nato izrazi za starost, barvo, pridevniki, ki izražajo ozir ali pripadnost. Avtor omenja razpravo A. Vidovič-Muhe *Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov* v SR 1981, kjer pa ne gre, kot piše Toporišič, le za »podrobno razkri/vanje/ številn/ih vrst vrstnih pridevnikov« (45), ampak tudi za novo skladijsko delitveno merilo vrstnih in svojilnih pridevnikov, izhajajoče iz pretvorbene različnosti teh pridevnikov v določen podstavni sklonski pomen; razločevalnost je dokazana, če je potrebno, z nadaljnjimi pretvorbami. Tako dokazana pomenska samostojnost pridevnika je nato potrjena s samostojnim in nezamenljivim mestom v levem prilastku. To globinsko strukturno merilo prevrednoti pojmovanje svojilnosti oziroma ga naredi v bistvu enakovrednega, npr. izvornosti, snovnosti, sredstvu, obstajanju v kraju, času ipd.; izrazna podoba priponskega obrazila se izkaže kot pomensko nebistvena.

1.3.2.1.3.1.1.2

Po teoriji J. Toporišiča je na desni strani od samostalniškega jedra nepridevniški prilastek, ki pa je, za razliko od levega, lahko ujemalni ali neujemalni. Tu bi bilo mogoče iz primerov povzeti zanimivo spoznanje: ujemalni imenovalniški prilastek se ne more poprideviti in ni v nobeni skupini tvorjenih pridevnikov, ker med imenovalniškima samostalnikoma ni skladijskega razmerja, ni torej (skladijske) podstave

za (pridevniško) obrazilo kot npr. *les-en* ← [izl *les[-a]*, [ ] → -en, *les-*) – prilastek je določen samo položajno: zveze kot *potepinski sin*, *samoupravljalski delavec* pretvarjamo lahko samo v prilastkov odvisnik z izsamostalniškim predikativom (z lastnostnim pomenom oziroma pomenom dejanja) – *sin*, ki je *potepin*, *delavec*, ki je *samoupravljallec*. Tudi pri primerih, ko je desni prilastek ime, in sicer osebno pri ujemalnem, stvarno pri neujemalnem in pri zemljepisnem variantno in nima možnosti popridevljenja, je mogoče izhajati iz njegove predikacijske vloge v prilastkovem odvisniku: *sosed Luka*, *hotel Turist*, *mesto Ljubljana* – *sosed*, ki je/se imenuje *Luka* ipd. Pri zvezah *Klepčev Peter*, *Kovačev Tone* gre dejansko za svojilnorodilniško podstavo – *Peter* /od(*Klepca*, *Tone* /od/ *Kovača* (svojilnorodilniško v mejah pomenske dopustnosti bi lahko razlagali tudi primere *potepinski sin* ← *sin* (od *potepina*). Vrsta ali svojlina podstava je verjetno tudi pri zemljepisnih lastnih imeni tipa *Dvorska vas* ipd. Za rodilniški nepredložni in predložni prilastek je potrjeno spoznanje, da je večinoma pretvorljiv v levi pridevniški, izjemen je predvsem že omenjeni izpredmetni rodilnik; zvebam kot *ajdina žetev* je podstava svojilnorodilniška – *žetev* (od) *ajde* – in kot taka je res pretvorba trpne prisojevalne zveze *Ajda se žanje*, ki jo Toporišič sicer navaja, vendar se zanjo nekako ne odloči.

Pri predložnih sklonskih prilastkih je ugotovljena zanimivost, da so ti predlogi različnega izvora, da so dejansko to lahko prosti morfemi glagola ali pridevnika oziroma iz njiju tvorjenega samostalnika. Tako bi bilo mogoče ločiti predlog od prostega morfema tudi s tem, da se (predložni) prilastki izglagolskega ali izpridevniškega samostalnika ne dajo poprideviti: *misel* (misliti) *na mater*, *norost* (nor) *na gobe*, *strah pred življenjem* (bati se življenja). Izhajajoč iz spoznanja, da je prislov kot »razvijajoči« člen lahko le obglagolski oziroma obpridevniški in pridevnik obsamostalniški – na podlagi tega merila je avtor že SS 1976 ločil tudi nedoločne števnik od prislovov tip *veliko ljudi* : *veliko delati* – so prislovni prilastki mogoči le ob izglagolskih samostalnikih: *hoja počasi* ← *hoditi počasi*, *odhod iz jeze* ← *oditi iz jeze*; zveze kot *človek tam*, *kruh od včeraj* je mogoče razlagati le iz zvez *človek*, ki je *tam* (biti *tam*), *kruh*, ki je *od včeraj* (biti *od včeraj*).

Ugotovitev, da je »desni prilastek samostalniške zveze /.../ teoretično lahko neskončno dolg /.../« (55), ne drži: največ lahko obsega le toliko sestavin, kolikor je pomenskih sklonskih razmerij, pa še ta razmerja omejuje pomen jedrnega samostalnika (izhodiščno že njegova glagolniškost ali neglagolniškost).

1.3.2.1.3.1.2

Podredno pridevniško besedno zvezo določa pridevniškost jedra. Po avtorjevi teoriji (prim. že njegovo razpravo *Še k teoriji besednih vrst*, posebno predikativa (JiS 1979/80, 201–205), da se uvrščajo vse besede, ki so v stavku povedkovo določilo med povedkovnike (predikative), je za pridevniško besedo in seveda tudi za pridevniško besedno zvezo značilno, da se s spremembo skladenjske vloge iz prilastkove v povedkovodoločilno spremeni tudi besednovrstnost – pridevniška besedna zveza postane povedkovniška. Zanimiv bi bil celotni tipološki pregled tistih pridevniških besed in besednih zvez, ki ne morejo prehajati v predikative, npr. *čista, gola, huda laž*.

Desna pridevniška predmetna dopolnila, kot je avtor ugotovil že v svojem SKJ, so lahko v vseh sklonih (razen seveda v imenovalniku). Zanimivo bi bilo ločiti prave pridevnike z desnimi dopolnili od izglagolskih pridevnikov oziroma deležnikov, ki prinašajo možnost desnih dopolnil še od svojega podstavnega glagola. Posebej so predstavljeni tudi merni pridevniki, ki imajo, kot je znano, tipično desno dopolnilo iz samostalnika, ki poimenuje prostorsko, časovno, težnostno, dodati je treba še vrednostno razsežnost, in količinskega pridevnika: *globok pet metrov, star dve leti, težek pet kilogramov, dolžen štiri dinarje, vreden štiri dinarje*. Predstavljena so tudi dopolnila iz predložnih zvez – s temi dopolnili so zlasti pogosti pridevniki stanja ter prislovna dopolnila, ki so vedno leva, če izražajo stopnjo, lahko tudi v obliki predložnih zvez, npr. *čisto prvi, lepo zapečen*, od hudiča lep, *na pol posušen, do konca zvest*, ter stavčna oziroma s primerjalnim veznikom *kot*, torej implicitno stavčna.

Za slovensko jezikoslovje je nova uvrstitev rodilniških zvez samostalnika s kakovostnim pridevnikom, npr. *belih rok*, med pridevniške.

Pravilnost takšne odločitve je potrjena z neimenovalniško (prilastkovno) obliko, skladenjsko pa z dejstvom, da imajo zveze možnost enakih stavčnih vlog kot pridevniške besede. Na zastavljeno vprašanje, katere nekakovostne rodilniške zveze imajo besedotvorne zloženke ustrezne, je deloma odgovoril že Levstik v svoji razpravi *Napake slovenskega pisanja* (leta 1854, ZD 6, Ljubljana 1956), ko pravi, da so v podstavi takšnih zloženek samostalniki, ki so »živalsk/a/ imena« ter »imen/a/ telesnih udov« (59); dodati je treba še poimenovanja rastlinskih sestavin; razvijajoči pridevnik je seveda kakovostni.

1.3.2.1.3.1.3

Predstavitev prislovne besedne zveze je še posebej zanimiva, ker je bil prislov zlasti v SS 1956 besedna vrsta, v katero se je odlagalo vse, kar je motilo druge besedne vrste, npr. izrazi tipa *všeč*, *žal*, ki so od SS 1976 dalje uvrščeni med predikative (tako tudi za slovenščino že A. Isačenko, 1954, 362–363), pridevniške besede tipa *malo*, *veliko* (*ljudi*), členki kot *le*, *samo*, *tudi* idr., deležja *miže*, *vede*, deležniki (prim. SS 1956, 243–256).

J. Toporišič obravnava prislovno besedno zvezo iz treh strukturnih izhodišč, in sicer kot zvezo iz samih prislovov, iz prislovov in imenskih zvez ter iz samih imenskih zvez (64–65). Ključnega pomena je tu spoznanje, da gre za prislovno besedno zvezo iz samih prislovov samo v primerih, ko se med sestavine takšne zveze ne da vstaviti naslonka, v obratnem primeru pa gre za razna prislovna določila ob ločenem povedku; naslonka po tem pravilu funkcijsko loči tipe *spotoma domov*, *davi navsezgodaj* od *spotoma*, *ko je šel domov*, *davi je naosezgodaj odšel* ipd. Toporišičeva je tudi ugotovitev, da je zveza iz dveh ali več prislovov lahko tudi prilastkovna oziroma, da so prislovi na desni lahko tudi prilastki (levega) prislova. Verjetno je prilastkovni prislov pomensko ožji, poimenuje sestavino levega (jedrnega) prislova, zato je mogoče mednju vrniti pojasnjevalni veznik *in sicer* ali *to je*: *tam* (in sicer) *doli*, *davi* (in sicer) *navsezgodaj* ipd., enako tudi zveze prislova in imenske zveze ter (dveh) imenskih zvez: *doli* (in sicer/to je) *ob reki* idr.; *lepega dne* (in sicer) *zvečer*, *daleč* (in sicer/to je) *tam za gorami*, *lansko leto* (in sicer) *maja meseca* ipd.

Novost tudi v doslejšnji jezikoslovni teoriji samega avtorja je uvrstitev tako imenovanih nepravilnih predlogov tipa *blizu (doma)*, *konec (vasi)*, *vrh (gore)*, *dno (reke)* med prislove. Odločitev je utemeljena s pomenskimi in izraznimi lastnostmi tovrstnih besed. Po Toporišičevem mnenju je zveza *konec vasi* enaka zvezi *na koncu vasi*, *vrh hriba* je *na vrhu hriba*, *dno jezera* je *na dnu jezera*; izrazno pa se te besede ločijo od pravih predlogov po tem, da poznajo premeno po zvonečnosti končnega nezvočnika in da imajo naglas (ugotovitev je zapisana že v avtorjevi SS 1976). Seveda se tu pojavi vprašanje smiselnosti premikanja teh besed med prislove; na pomenskem področju namreč kljub vsemu ostaja dejstvo, da te besede dopolnjujejo roditeljsko končnico in da so vsaj v nekaterih primerih nadomestljive s »pravimi« predlogi: *vrh gore* je po mensko enako na gori, *blizu hiše* je ob/pri hiši.

Znotraj prislovne besedne zveze je tudi natančna razčlenitev t. i. prislovnih imenskih zvez. Glede na pomen so te zveze razvrščene na časovne, krajevne, vzročne in lastnostne.

Med časovnimi zvezami so predstavljene tudi nepredložne, in sicer po besednovrstnih lastnostih sestavin, npr. *lepega dne*, *maja meseca* ipd. Za krajevne zveze je ugotovljeno, da so vedno predložne, verjetno pa bi vsaj implicitno to veljalo tudi za časovne, npr. *meseca maja* – v *mesecu maju*. Ponuja se vprašanje pomenskega prekrivanja razmerij, ki jih lahko izražata dve tako absolutni kategoriji kot sta kraj (prostor) in čas. Predstavljene vprašalnice vsaj deloma potrjujejo možnost takšnega prekrivanja, npr. *kdaj kje*, *od kdaj* – *od kod*, *do kdaj* – *do kod*, časovni vprašalnici koliko časa bi verjetno ustrezala krajevna kako daleč (kako dolgo?), krajevna *kam* (v hišo) pa morda časovni *v kateri čas* (v pozno noč); nekako zunaj časovne vzporednice ostaja krajevni *kod* (je to samo podskupina *kje*?).

Vzročnostne zveze so samo predložne: naštetih so predlogi za vse štiri imenovane skupine – pravi vzrok, namen, dopuščanje, pogoj, vendar brez vprašalnic.

Lastnostne zveze (sicer imenovane načinovne ali kakovostne) so pomensko zelo natančno členjene – s pomočjo usmerjevalnih vprašalnic

jih je ugotovljenih dvanajst, doslej največ v teoriji tovrstne prislovne besedne zveze. Vendar pa so nekatere vprašalnice, ki površinsko ustrezajo orodniškemu predmetu, verjetno tudi glede na odgovor res predmetne, saj jih nikakor ni mogoče navezati na navedeno stavčno obliko odgovora, npr. *s kom (oditi)* – tako, da greš z bratom/z bratom (brat in jaz), *s katero snovjo (beliti)* – tako, da z apnom prekrivaš (pri natančnejšem opisu, kjer je ta pomen poimenovan s tvarino, so navedene tudi zveze, npr. *iz moke/desk/ ječmena*, kjer gre za tipični snovni roditelj s predlogom *iz* – *narediti kaj iz česa*, *s katero napravo (beliti)* – tako, da se dela s čopičem/s čopičem (primere z orodniškim predmetom je treba ločiti od dejanskih prislovnodoločilnih, pretvorljivih v prislovno prislovno določilo, npr. *prati s strojem* – strojno prati – Stroj pere : Čopič beli, kjer gre dejansko za sredstvo oziroma predmet dejanja). Pri natančnejših opisih predstavljenih pomenskih skupin lastnostnih zvez (79–81) bi bilo dobro, če bi se ohranila poimenovanja, kot so predstavljena v preglednici (77) ali obratno, tako pa npr. snovi verjetno ustreza v opisu tvarina, stopnje v osnovni preglednici ni, vprašalnica *kako zelo* pa je tam vezana na mero, ki pa ima v opisu vprašalnico *koliko*. Pri prislovnih imenskih zvezah s pomenom mere (v preglednici je z mero verjetno poimenovana stopnja, tudi glede na vprašalnico *kako zelo*) je podana tudi tipologija mer in mernih enot z vzporednimi pridevniškimi besednimi zvezami, npr. enoti m (meter) ustreza besedna zveza *3 m dolg/širok/visok/globok/debel* itd.

1.3.2.1.3.1.4

Najobsežnejši del poglavja o besednih zvezah zavzemajo glagolske (82–118), med katere Toporišič uvršča, kot smo že omenili, tudi glagolski stavek. Metodologija obravnave teh zvez je drugačna – avtor pravzaprav razčlenjuje glagole na osnovi njihove slovarske lastnosti – valence, ki jo sloveni z vezljivostjo. Izhodiščno razčlenjevanje valenčnih lastnosti glagola ne pa lastnosti glagolskih besednih zvez je bilo verjetno pobuda za uvrstitev S-strukture med (navadne) besedne zveze. Tako so glagoli ločeni na vezljive in nevezljive.

1.3.2.1.3.1.4.1

Nevezljivi glagoli so tisti »ki v stavku lahko nastopajo brez udeležencev, lahko pa so družljivi z okoliščinami« (82). Že v SS 1976 je bilo ugotovljeno, da se nevezljivi glagoli uporabljajo »za označevanje naravnih pojavov« (82), npr. *Dežuje*.

1.3.2.1.3.1.4.2

Toporišič ugotavlja, da so vsi vezljivi glagoli hkrati tudi prisojevalni, da torej lahko tvorijo (osnovno) S-strukturo, lahko (vendar ni nujno) pa so hkrati tudi vezavni, dopolnilo imajo na desni v kateremkoli neimenovalniškem sklonu; nevezavni glagoli so neprehodni, vezavni prehodni.

1.3.2.1.3.1.4.2.1

Neprehodni (nevezavni) glagoli so na osnovi stopnje predmetnopomenskih lastnosti ločeni še na dve skupini, in sicer na take, ki so brez (obveznega) desnega določila in na take z določilom – ti drugi se imenujejo pomožni; pravi pomožni glagoli so tisti, ki izražajo samo slovnični pomen, v konkretnem primeru samo stavčne (predikacijske) kategorije. Tu je zanimiva ugotovitev, da se »1. delovalnik ob glagolu *biti* predstavlja iz imenovalnika v rodilnik ob nikalnici le tedaj, če gre za pomene nahajati se, obstajati /.../« (84–85), skratka če gre za polnopomenski glagol *biti*, ne nastajajo takšne pretvorbe:

Tone je doma – Toneta ni doma : Tone je učitelj – Tone ni učitelj;

rodilniška pretvorba je torej objektivno merilo za ugotavljanje pomena glagola *biti* (vez : polnopomenski glagol).

Teoretično zanimiv je avtorjev poskus ugotoviti nevezavne, se pravi samo prisojevalne glagole. Kot merilo je vzel sedanjiško ali nedoločniško oblikovno vezanost glagolov in tako ugotovil, da so npr. glagoli na -am načeloma prehodni, prav tako glagoli na -im, -iti, kjer so neprehodni le glagoli premikanja ipd.; zapisana je tudi misel, da so pomožni glagoli neprehodni, iz česar seveda sledi, da razmerje med katerim koli pomožnikom in njegovim desnim določilom ne more biti vezavno. Tako kot za

obravnavo samo prisojevalnih glagolov je tudi za obravnavo vezavnosti oziroma vezavnih glagolov po posameznih sklonih značilno izjemno veliko število primerov. Gre pravzaprav za težnjo razporediti v slovenskem jezikoslovju glagolsko gradivo glede na vezavnost po posameznih sklonih in hkrati ugotoviti tudi pomenske lastnosti takšnih skupin.

1.3.2.1.3.1.4.2.2

Vezavno razmerje, se pravi glagolsko besedno zvezo z desnim sklonskim in sicer (neimenovalniškim) najprej nepredložno dopolnilom (se pravi predstavlja brez vezavnega avtor morfema) v dveh in temeljnih kasneje predložnoskupinah, (z vezavnim morfemom). Glede števila vezavnih zvez (števila predmetov) posameznih glagolov je avtor mnenja, da so »večvezavne zveze /.../ lahko največ troelementne« (87). Tu bi veljalo upoštevati število sklonskih (neimenovalniških) pomenov: teoretično bi bilo možnih toliko vezav, kolikor je sklonskih pomenov – na možnost realizacije teh vezav pa seveda vplivajo glagolski pomeni. Brezpredložno tožilniško vezavo avtor enači z glagolsko prehodnostjo, sklicujoč se na številnost primerov. Ugotavlja, da ostane nespremenjena pri vseh pravih glagolskih oblikah, da pa se pri posamostaljenem glagolu »načeloma« zamenjuje z rodilnikom. Pri glagolih z rodilniško vezavo je ugotovljeno, da ima poimenjenje teh glagolov v večini primerov obliko predložnega sklona, npr. *bati se česa – strah pred čim, veseliti se česa – veselje nad čim*; kaže, da se tako pri netožilniški vezavi onemogoči tudi površinska sopomenskost s poimenjenim prisojevalnim razmerjem, npr. *strah (bojazen) – kdo se boji*. Za glagole z dajalniško vezavo je po Toporišču značilno, da je dajalniški predmet edini ali pa drugi (ob tožilniškem). Znotraj samo dajalniškega predmeta so obravnavani tudi primeri s t. i. smiselnim ali kakšnim drugim osebkom v dajalniku, kjer avtor s pomočjo pretvorbe v svojilni pridevnik dokazuje, da gre dejansko za osebkovo vlogo takšnih dajalnikov (91–92). Pri primerih, ko ima glagol dajalniški in tožilniški predmet, se pojavlja vprašanje razvrstitve teh predmetov. Avtor meni, da vpliva na razporeditev pomen predmetov: če poimenuje dajalniški predmet denotat z oznako živo, je pred tožilniškim, če ta poimenuje neživo. Morda

bi si v teh primerih oziroma sploh v primerih večpredmetnih glagolov lahko pomagali z imensko pretvorbo glagolske zveze, kjer je vedno ob glagolniku najprej pretvorjeni tožilniški predmet, se pravi rodilnik, in nato dajalnik, npr. *pripovedovanje resnice (bratu), pobiranje krompirja (očetu)*.

Posebej so obravnavane predložne (sklonske) vezave, kjer pravzaprav ne gre, kot ugotavlja avtor že v svojem SKJ 3, 1967 (111), za predloge, ampak za proste glagolske morfeme, za »besede« torej, ki pomensko sodijo h glagolu, saj mu z določanjem vezave včasih popolnoma spremenijo pomen, npr. *pasti na sovražnika – napasti, priti ob denar – izgubiti, ne imeti ga več*. Razčlenjevanje poteka zopet po sklonih, glagolski sklonski morfemi pa so predstavljeni najprej tisti, ki so enosklonski, nato pa še večsklonski; zopet impresionira število primerov, ki so izbrani tako, da je njihova pomenska različenost v večini primerov tudi formalno potrjena, npr. s sinonimnimi, homonimnimi povezavami ali s pretvorbena različenostjo, npr. *rešiti se iz nevarnosti, izbrati iz večjega števila* 'izbrati izmed večjega števila' ipd. ali *razdeliti med kmete* 'kmetom', *tikati se med seboj* 'eden drugega'.

1.3.2.1.3.1.4.2.3

Med glagolske besedne zveze so uvrščeni tudi primeri, ko ima glagol ob sebi še drug glagol. V teh primerih gre za (glagolsko) pomensko določilo, ki je vedno desno. Tu se pojavi v knjigi pojem pomensko nepopolni glagol, avtor ga enači s pomožnim glagolom (v SSKJ so to glagoli, ki imajo dostikrat pojasnilo z *oslabljenim pomenom*) – »pomensko nepopolne glagole imenujemo lahko pomožne« (100). Seveda pa izražajo vsi glagoli poleg slovničnih kategorij še kak splošni pomen, na osnovi katerega jih je avtor razvrstil v štirinajst pomenskih skupin, npr. možnostni, nujnostni, presojevalni, hotenjski itd. Te dodatne pomenske lastnosti pravzaprav ločujejo pomensko nepopolne glagole od pravih pomožnikov tipa *biti*, kjer vezni glagol izraža res samo slovnične (predikacijske) kategorije. Vsekakor pa postavi avtor z ugotovitvijo, da so vsi glagoli, ki imajo ob sebi drug glagol, pomensko nepopolni, objektivno merilo za njihovo določanje. Štirinajst pomenskih skupin

pomensko nepopolnih glagolov avtor potrjuje z možnostjo njihove razporeditve po določenem zaporedju v (podredno) glagolsko verigo; zaporedje sestavin v takšni verigi mu predstavlja objektivno merilo za tipologijo teh glagolov; pri razporejanju pa bi se bilo morda bolje izogibati stavčnim zapolnitvam in s tem nehotenim skladenjskim razmerjem. S to razporeditvijo je torej obogatena slovenska teorija o besednem redu in dopolnjena predvidljivost mest v besednih zvezah. Posameznim pomenom pomensko nepopolnih glagolov so ugotovljeni tudi »istorazredni drugobesednovrstni ustrezniki po zaporedju povedkovnik, pridevnik, samostalnik« (101).

1.3.2.1.3.1.4.2.4

Glagolsko dopolnilo na desni je lahko tudi imenska beseda ali besedna zveza. Na podlagi pomenske zadostnosti jedrnega glagola deli avtor takšne zveze v dve skupini: ob polnopomenskem glagolu (avtor mu pravi predmetnopomenski, kar pa so glede na korenski morfem pravzaprav vsi) je povedkov prilastek, ob veznem glagolu (pomožniku) pa povedkovo določilo. Pomislek zbujajo glagol hoditi, ki je v zvezi *hoditi bos* predstavljen kot polnopomenski – zveza naj bi se po znanem pravilu dala razstaviti v *hoditi + biti bos*, vendar pa se zdi, da taka razstavitev ni mogoča, npr. *Poleti (večkrat ipd.) hodim bos* ne pomeni, da *Poleti hodim + Sem bos*, ampak preprosto *Poleti sem bos* (biti bos); glagola *hoditi* torej ne moremo brez pomislekov uvrstiti med polnopomenske.

Po formalizacijskem vzorcu strukturalnega jezikoslovja (za češki stavek ga je podal F. Daneš v razpravi *Syntaktický model a syntaktický vzorec*, (1963, 115–124), pri nas pa ga je v svoji disertaciji *Poglavja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila* (1976, npr. 291–296), uporabil T. Korošec za nekatere primere iz publicistike) je avtor podal tipologijo teh glagolov v stavku, kot pravi, na podlagi desne vezljivosti (106–107). Tako je lepo vidna različnost stavčnih struktur, na podlagi katerih se oblikujejo različne pomenske skupine pomožnikov, npr. Sami V Sam₁/Prid Janez je tesar/mlad (biti); Sam₁ Sam₃ se V Sam₁ Temu se reče ključ (reči) itd. Avtor je ugotovil in formaliziral osemnajst različnih stavčnih struktur z veznimi glagoli, dopušča pa možnost še dodatnih tipov.

1.3.2.1.3.1.4.3

Za glagolsko besedno zvezo s primičnim dopolnilom je značilno, ugotavlja Toporišič, da ni vezavna, se pravi, da večinoma ni obvezna sestavina glagolskega jedra. Koristna bi bila tipologija »vezavnih« primerov kot *oditi iz/od*. Temeljna delitev glagolskih besednih zvez s prislovnim dopolnilom izhaja iz pomena že predstavljenih prislovnih zvez: štiri vrste prislovov – krajevni, časovni, vzročnostni, lastnostni (s podvrstami načinovnih in količinskih) imajo še več (pomenskih) razredov.

1.3.2.1.3.1.5

Razčlenitev povedkovniških (predikativnih) besednih zvez izhaja izraz vrstitenega merila: vse, kar je desno od vezi, tudi opisni deležnik, je samostojna besedna vrsta – povedkovnik. Sicer pa so po teoriji J. Toporišiča predikativi lahko (a) prvotni, in sicer tipa *všeč*, *žal*, *rad*, *treba*, ki jih je zelo malo, ter opisnodeležniški tip *delal*-*o*, *-a*, *-o* in *delan*-*o*, *-a*, *-o*; zavedati pa se je treba, da je besednovrstna osamosvojitve te zadnje skupine vsaj vprašljiva, saj opisni deležnik izraža slovničnopomensko celoto le skupaj z vezjo (prim. sedanjik),

(b) drugotni (konverzni), in sicer izsamostalniški, izpridevniški, izprislovni, izglagolski (nedoločniški) ter kot posebni (brez pomožnika) tudi izmedmetni; vsak samostalnik, pridevnik itd., ki se uporablja kot povedkovo določilo, postane torej povedkovnik. Samo razvrstitvena definicija predikativa – položaj za vezjo, je povzročila, da je ta besedna vrsta zelo obsežna in pomensko heterogena; opuščene so namreč razločevalne pretvorbene možnosti tipa *Oče je hud* = se huduje (*hud* – predikativ)/je hudoben (*hud* – pridevnik), *Tone je učitelj* – učiteljski (*učitelj* – predikativ)/opravlja poklic učitelja (*učitelj* – samostalnik).

1.3.2.1.3.2

Priredne besedne zveze razvršča avtor tako kot v svoji razpravi *Priredna razmerja v slovenskem knjižnem jeziku*, objavljeni v JiS 1968, in kasneje v svoji SS 1976, v sedem pomenskih skupin: SS 1956 jih pozna pet, avtor jih na pomensko pretvorbni osnovi dopolni še z dvema, in

sicer s stopnjevalnim in pojasnjevalnim priredjem. Tudi na področju hierarhičnih razmerij v jeziku je avtor uveljavil strukturalno pojmovanje: tako je priredje pojav (enako kot podredje), vezan na besednozvezno jezikovno ravnino (tudi stavčno): gre skratka za skladijsko enakovredno zvezo (jezikovnih) sestavin. Pomensko in stilistično je zanimivo predstavljena že v SS 1976 (in že prej v SKJ 2, 1966) možnost medsebojnega pretvarjanja prirednih zvez pa tudi teh v podredne in obratno, kjer se pojavlja seveda vprašanje razmerja med vezniki in predlogi oziroma obsega ustreznosti ene besedne vrste drugi. Avtor prihaja do zanimivega spoznanja v zvezi s celovitostjo jezikovnega sistema, da bi bilo treba razčleniti vprašanja odvisnikov tudi s stališča povezave s prirednim razmerjem ter ustrezno temu obravnavati in poimenovati prislovna določila, npr. protivno prisl. določilo ipd.

1.3.2.1.3.3

Nova je pomenskostrukturalna razčlenitev likovnih (figurativnih) besednih zvez, ki jih določa razlika »med izrazno in pomensko stranjo besed« (123). Gre za pomemben prispevek k razumevanju stilističnih sredstev. Na podlagi izrazno-pomenskega razmerja med (besednimi) sestavinami so likovne besedne zveze ločene na štiri skupine, in sicer na istorečne, blizuzvočne, sopomenske in raznobesedne (protipomenske ter nad- oziroma podpomenske so obravnavane v tem okviru).

Skladijsko razmerje med istorečnimi zvezami je lahko priredno ali podredno; ugotovljena je pravzaprav navidezna prirednost v primerih kot *na kile in kile, hoditi in hoditi* ipd., kjer gre dejansko za pomen zelo veliko kil, dolgo hoditi ipd. Znotraj istorečnih zvez so posebej predstavljene ponovitvene, pomenskoskladijsko razmerje med sestavinami je podredno, npr. *beži beži* v pomenu *daj beži*, *pridi prid* v pomenu *le prid*; v bistvu gre verjetno za zvezo s konverznim členkom. Posebne so medmetne ponovitvene zveze, kjer ima avtor odprto vprašanje, ali gre za več medmetov ali pa le za medmetne morfeme, npr. *hov hov, hm hm* ipd.

Pomen blizuzvočnih zvez je stopnjevanjski oziroma poudarni, skladijsko razmerje bi torej bilo podredno, npr. *bel prebel, norec nori*,

pravi pravcati tudi *sivo sivo*. Poudarni pomen je ugotovljen tudi za sopomenske zveze *nikoli in nikdar*; pomensko so torej podredne.

Raznobesedne likovne zveze združujejo več skupin prirednih in podre-
dnih zvez, npr. priredne zveze protipomenk, in sicer v različnih ubese-
ditvah, npr. *stari in mladi*, *dober in slab*, *malo pa dobro* ipd. Priredne so
tudi ločne zveze tipa *prej ali slej*, *Peter in Pavel* oziroma brez veznika
hočeš nočeš ipd. Podredno razmerje je v zvezah kot *črno na belem*,
mlad star, *dobro za zlo* ipd. Med raznobesednostne uvršča Toporišič
tudi figure iz nad- in podpomenk, npr. *lisica Zvitorepka*.

Teoretična razčlenitev likovnih zvez je lahko osnova morebitni slovar-
ski predstavitvi teh zvez v slovenskem jeziku, tudi zaradi številnosti
primerov. Sicer pa je avtor pomensko in skladenjsko teorijo stalnih
slovenskih besednih zvez postavil v članku *K izrazju in pojmovanju*
slovenske frazeologije, ki je izšel v JiS 1973/74, 273–279 (z nekoliko
spremenjenim naslovom *K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije*)
in ga prinaša tudi NSS. Toporišič ugotavlja štiri pomenske skupine fra-
zeologemov (stalnih besednih zvez s stavčno (rečenice) ali nestavčno
(rekla) strukturo), in sicer sestava, skup, sklop in zraslek, pri čemer se
opira na pomensko prenesenost sestavin takšne besedne zveze. Posebej
pa je koristna razvrstitev (nestavčnih) frazeologemov po besednovr-
stnih lastnostih na samostalniške, pridevniške, glagolske, prislovne itd.
s primeri skladenjske razčlenitve njihove zgradbe.

1.3.2.1.4

V NSS je uvrščena tudi razprava *Teorija besedotvornega algoritma*
(335–345), prvotno objavljena v SR 1981, ki se navezuje, kot smo že
uvodoma omenili, na slovničnostrukturna jezikovna vprašanja. Za tra-
dicionalno slovensko besedotvorje, ki ga je na osnovi oblikoslovno-
pomenskih lastnosti podstavnih sestavin tvorjenke utemeljil že F. Mi-
klošič (*Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen*,
Wien 1875), povezal s skladnjo A. Breznik v svoji razpravi *Zloženke v*
slovenščini (Razprave AZU II, Ljubljana 1944, 55–76), predstavlja pre-
tvorbena skladenjskobesedotvorna teorija bistven kakovostni premik,

saj ugotavlja zlasti na predmetnopomenski, besednovrstni ter deloma tudi prozodični ravni pretvorbno povezavo tvorjenke s skladenjsko besedno zvezo. Za formalizacijo pretvorbno-tvorbenega postopka pa bi bilo nujno upoštevati še skladenjskopodstavno vlogo slovničnega pomena, in sicer kot sestavino govorne podstave obrazil ali celo kot njihovo edino podstavo; le s slovničnim govornopodstavnim pomenom je mogoče utemeljiti morfemskost medponskega obrazila zloženek ter predpono izpeljank iz predložne zveze, npr. *knjig-o-vez-ø* ← [tisti, ki] veže[-øl knjig{-e}; [ ] → -ø, *brez-dom-ec* ← [tisti] {brez} dom{-a}; [ ] → -ec, {o} → brez-.

Tudi pri številu naglasov in naglasnem mestu bi bilo treba upoštevati morfološko zgradbo tvorjenke kot pretvorbno varianto skladenjske podstave : naglasno mesto npr. pri podrednih zloženkah je vezano na morfem oziroma del podstave, ki je nastal iz jedrnega dela prilastkove sestavine skladenjske podstave, število naglasov, npr. dvo- ali več-naglasnost, pa je odvisno od razmerja skladenjskopodstavnih sestavin (prirednost, podrednost), npr. *belo-rdeč*, v primeru podrednosti pa še od prevzetosti skladenjskega vzorca (tip *kinoobiskovalec*, *avtocesta*) in pa od tvorjenosti prilastkovne sestavine skladenjskopodstavne zveze, npr. *kozoglav*, *dvoglav*: *peteroglav*.

1.3.2.1.5

Razprava *Strukturalno pomenoslovje besed* (347–361) izhaja iz razpoznavanja pomensko razločevalnih lastnosti, t. i. pomenskih sestavin korenskih morfemov besede. Pomenske sestavine so določljive le v različnih razmerjih med korenskomorfemskimi besedami. Gre torej za razbiranje tistih lastnosti, ki poimenovano dejanskost razpoznavno določajo. Lahko torej sklepamo, da pojem struktura, strukturalni v tem primeru ne zajema jezikovnosistemske strukture (strukture, vzpostavljene s slovničnim pomenom), ampak strukturo, ki nastaja z različnimi pomenskosestavinskimi povezavami korenskih morfemov besed. Če se zadovoljimo s tem dejstvom, potem obravnavanih vprašanj ne moremo uvrščati v slovničnostrukturni okvir. Vendar pa se zdi, da je med pomenskimi sestavinami, ki jih je predstavil avtor npr. za samostalnika

dekle, glava (*dekle* tudi v SS 1976, 94) pa tudi za glagol *biti*, mogoče vzpostaviti še skladenjsko razmerje, saj jih je mogoče ločiti na vsaj dve hierarhično različni skupini: vodilno pomensko sestavino bi lahko imenovali uvrščevalno (*genus proximum*), znotraj te pa je še skupina t. i. razločevalnih sestavin (*differentia specifica*); pri samostalniku bi bilo to celo mogoče podkrepiti z različnimi vprašalnicami, npr. *Kaj je dekle?* ženska – (ženski) človek, *Kakšna ženska (človek)?* (ženska) mlada, neporočena.

Razprava pomeni teoretični prispevek slovaroslovju, saj avtor razčlenjuje metodo dela s pomenskimi sestavinami znotraj pomenskih razrastov oziroma drugotnih pomenov, pa tudi znotraj besednih družin, vendar pa gre pri tvorjenkah že za prepletanje korenskomorfemskih pomenskih sestavin s pomenskimi sestavinami pretvorbena razvidnega obrazilnega pomena.

1.3.3

J. Toporišič je v SS 1976 začel znotraj slovenske skladnje obravnavati tudi vprašanja upovedovanja delanja, tvorjenja povedi. Že v svojem SKJ je od pojma stavek, ki je še v SS 1956 združeval sporočilni in slovničnostrukturni pomen, ločil poved, ki je prevzela sporočilni pomen; stavek je tako postal enoumen, npr. besede zbrane okrog osebne glagolske oblike.

Tudi v NSS je upovedovanje sestavina skladenjskega nauka (225–295). Sam pojem pomenske podstave povedi je predstavljen preveč mimo grede s sklicevanjem na prevzeto sopomenko: »Pomenska podstava povedi nam je to, kar se s prevzeto besedo imenuje propozicija« (225). Znotraj pomenske podstave so ločene nujne sestavine – jedro od morebitnih drugih, npr. *deževati (jutri)*. Sicer pa lahko delamo iz pomenske podstave poved s trinajstimi možnimi upovedovalnimi določitvami (modifikacijami). Enajstim modifikacijam iz SS 1976 sta tu dodani še dve, in sicer možnostna (prej v okviru gotovostne) ter kot samostojna istovetnostna (prej skupaj s kolikostno). Predstavljene modifikacije so sedaj kakovostna, istovetnostna, hotenjska, možnostna, nikalna,

pomembnostna, osebna, časovna, naklonska, gotovostna, jakostna, čustvenostna ter perečnostna. Pri takšni množici se seveda vsiljuje vprašanje pomembnosti posameznih za tvorbo povedi.

Za upovedovalni nauk bi bilo koristno, če bi jih razvrstili nekako tri-stopenjsko: temeljne upovedovalne določitve bi bile lahko tiste, ki so konstitutivni (bistveni) del povedi s strukturo glagolskega stavka, npr. časovna, kolikostna, naklonska, nikalna, osebna, pomembnostna in morda še katera; znotraj takšne posamezne določitve bi bilo treba spet hierahično ločiti osnovna sredstva od tistih, ki se uvrščajo v skladenjsko stilistiko ter v tem smislu zaznamovati tudi morebitne pretvorbenne povezave. Drugo skupino bi sestavljale modifikacije, ki so povedi s strukturo glagolskega stavka nekako dodane, morda stopnjevitostna (v preglednici, 227, imenovana jakostna), gotovostna; tudi znotraj teh je mogoča ločitev na podlagi stilistične zaznamovanosti. Tretjo skupino bi sestavljale v celoti stilno zaznamovane določitve, npr. čustvena. Upoštevaje jezikovnosistemskega hierarhičnega vidika bi prispevalo k hitrejši osvojitvi impresivnega števila predstavljenih tipologij, temelječih predvsem na pretvorbah, pa tudi opisih, nadomeščanjih ipd.

Kot bistvena sestavina pomembnostne določitve se je pokazala pretvorbena povezava med delovalniki, tudi oblikami povedja, npr. tip *Jurij blede* – Juriju se blede, *Zebe me* – Prezebam, *Glava me boli* – Imam bolno glavo; primera kot *Smejem se* – Smeje se mi, *Tožim* – Toži se mi nista v pretvorbenem razmerju; tipa *Smeje se mi* 'želim se smejati/Rad bi se smejal', *Toži se mi* 'Želim si/Rad bi' gresta verjetno v naklonsko modifikacijo oziroma naklonsko izrazje. Znotraj časovnosti in naklonskosti je treba poudariti zgodnje Toporišičevo spoznanje o nujnosti ločitve glagolskih oblik od skladenjskega pomena (že v oceni SS 1956, objavljeni v Filologiji 1962, v NSS str. 371–379), kar je pravzaprav pri obeh določitvah tudi temelj stilistične izbirnosti. Znotraj naklonske določitve je posebej zanimiva razčlenitev vprašalnih povedi, ki je na eni strani jezikovnosistemska, npr. ločitev na dopolnjevalne in odločevalne, na drugi strani pa izhaja tudi iz nasprotja med zaznamovanim in nezaznamovanim v jeziku, npr. delitev na prave in neprave, oziroma izločitve med različno zaznamovanim, npr. vprašanja čudenja,

govorniška vprašanja. Pomenska raznolikost in deloma stilističnost velelnih povedi je predstavljena z dvanajstimi osnovnimi variantami. Pomensko in stilistično izbirnost nam ponuja tudi trinajst skupin t. i. hotenjskih izrazov z osnovnim glagolskim gradivom ter z ustrezniki v drugih besednih vrstah oziroma besednozveznih ali stavčnih opisih. Pri naklonski določitvi je Toporišič pomensko razločevalno uveljavil tudi sestavino glasoslovja – stavčno intonacijo in s tem jezikovnosistemske utemeljil del pravopisne in pravorečne problematike (končna – nekončna ločila, kadenčnost oziroma antikadenčnost – polkadenčnost).

Vprašanja besednega reda, t. i. proste stave, avtor povezuje s členitvijo po aktualnosti – perečnosti (prim. tudi njegovo razpravo *Besedni red o slovenskem knjižnem jeziku*, NSS, zlasti 163–72, prvič v SR 1967). Toporišič ugotavlja, da je vprašanja aktualnostne določitve prav zaradi povezave z vprašanji besednega reda »med prvimi pri Slovanih« (278) obravnaval A. Breznik v svoji razpravi *Besedni red v govoru*, objavljeni v DS že 1908 (220–230, 258–267). Zanimiva bi bila primerjava zgodnjih Breznikovih spoznanj (npr. razmerje stavčnega poudarka do aktualnostnega jedra) s spoznanji iz razprave V. Mathesiusa o besednem redu v angleščini, ki jo je napisal 1907. leta; vsaj v češki jezikoslovni tradiciji velja namreč V. Mathesius med drugim tudi za utemeljitelja teorije členitve po aktualnosti in s tem tudi proste stave. V. Mathesius navezuje raziskovanje te problematike že na drugo polovico 19. stol., ko je francoski jezikoslovec Henry Weil opozoril nanjo prav tako v zvezi z razpravljanjem o besednem redu. Povezovanje vprašanj besednega reda s členitvijo po aktualnosti je po Mathesiusu značilno tudi za jezikoslovce in psihologe, zbrane okrog časopisa *Zeitschrift für Völkerpsychologie* na začetku tega stoletja (Mathesius, Vilem, 1982, 174–178).

J. Toporišič ohranja dve oziroma tri temeljne sestavine členitvenoaktualnostne teorije – izhodišče, prehod in jedro (tema, tranzicija, rema) z ugotovitvijo, potrjeno z razčlenjevanjem primerov, da je prehod (in izhodišče) lahko tudi opuščen (ničti). Z razčlenjevanjem pravičnega besedila dokazuje možnost menjavanja funkcij povednih sestavin s stališča treh aktualnostnih členov. Besedilno (skladenjsko, pomensko, slogovno) so zanimiva obravnavanja vprašanj o okoliščinah, ko se lahko

pojavi pozaimenjenje aktualnostnih členov. Merila za razumevanje aktualnostnih členov skuša avtor določiti skladijskostrukturno – jedro naj bi bil tisti del povedi, ki ustreza zaimenski vprašalnici, prehod tisti povedki, ki se lahko opuščajo, izhodišče pa verjetno vse drugo.

1.3.4

Posebno omembo vsekakor zasluži stvarno kazalo ter abeceda simbolnih grafov.

Stvarno kazalo pomeni pravzaprav že zaradi svoje obsežnosti (417–476) bistven prispevek za nujno potrebni (normativni) slovar jezikoslovnega izrazja. Za J. Toporišiča značilna problemska in metodološka razsežnost raziskovanja jezika zahteva tudi neprestano poimenovalno ustvarjalnost. Zbrano slovenistično jezikoslovno izrazje se nam ponuja v kritični pretres ne samo kot dano dejstvo, ampak prav zaradi obsežnosti tudi kot tvorbeni model, najsi bo na besedotvorni ali skladijski (besedne zveze ipd.) ravni. Razsežnost raziskovanja pa tudi težnja po ohranitvi motiviranosti sta verjetno bistvena vzroka za visoko besedotvorno abstrakcijo, ki se kaže v mnogih tvorjenkah druge, tretje ali celo višje stopnje, npr. istodobnostni, istovetnostni, predikatiDizirati, stopnjeoitostni ipd. Zlasti težnja po ohranitvi motiviranosti pretvorbene povezave s skladijsko podstavo, je bila verjetno pobuda za številne zloženke iz že tvorjenih podstavnih sestavin, npr. *drugobesednovrstni*, *čustvenoobarvanostni*, *nedoločnokoličinski*, *časovnoglagolski*, *bese-dnovrstno-oblikoslovni* ipd., pa tudi za izpeljanke iz predložnih zvez, vendar s pomenom prvotne, izvorne funkcije ali izvornega položaja, lahko pa tudi tipičnega položaja, npr. *izosebinskorodilniški* ← [tak] {iz} vsebinsk{-ega} /u/* rodilnik{-a}; [ ] → -ski, { } → iz., [ ] → -0-, *obsamo stalniški* ← [tak] {ob} samostalnik{-u}; [ ] → -ski, { } → ob- ipd. Skladijska podstava spominja na podstavo vrstnih pridevnikov, in sicer izvornih in obstojnih, nastalih z navadno izpeljavo, npr. *idrijska* (*čipka*), *ljubljansko* (*igrišče*) ipd.; seveda pa je med obema tipoma tvorjenk vsebinska razlika terminološke izpeljanke iz predložnih zvez izražajo izvornostni pomen, ki pa mora biti drugačen od dejanskega, trenutnega, ali pa enoumní položajni pomen (ob samostalniku obsamostalniški), pri

vrstnih izvornih in obstojnih pridevnikih ni pomenskega nasprotja, niti ni tako bistvena pomenska enoumnost (*ljubljsko igrišče* – v Ljubljani / (od) Ljubljane/za Ljubljano).

Kaže torej, da se nam odpirajo v strokovnem izrazju, tokrat jezikoslovnem, novi osnovni skladenjski pomeni, zlasti znotraj zlaganja in izpeljevanja iz predložnih zvez; gre za besedotvorni vrsti, ki se odlikujeta z največjo besedotvornopomensko razvidnostjo, saj ohranjata tudi na ravni obrazilnih morfemov podstavno skladenjsko razmerje.

Pri stvarnem kazalu je treba poudariti dosledno uporabo priponskega obrazila -ni pri vrstnih pridevnikih, tudi v glavi gesla. Tako bo morda počasi prodrlo v teoretično in tudi praktično slovarsko zavest spoznanje o pomenski razliki med (kakovostnim) -en-ø in (vrstnim) -n-i.

Simbolni grafi, ki so prešli že v osnovnošolske učbenike, so postali nujna sestavina strukturne (stavčne, besednozvezne oziroma besednovrstne) skladnje, saj omogočajo (predmetno)pomensko neobremenjen skladenjsko razločevalni zapis različnih struktur.

1.2.4 S knjigo NSS J. Toporišiča se tudi slovenska jezikoslovna teorija potrjuje kot strukturalistična – jezikovne pojave v veliki meri predstavlja v takih ali drugačnih odvisnostnih razmerjih, skratka njihova pomenska razpoznavnost izhaja iz medsebojnih povezav, npr. stavčni člen – besedna vrsta, besedna zveza – tvorjenka, stavek – poved ipd. Odkrivanje odvisnostnih razmerij v jeziku pa seveda zahteva ustrezno metodologijo in tako se v NSS srečujemo s pretvorbenimi in tvorbenimi postopki, opisi (parafrazami), nadomeščanjem (substitucijo), skratka z metodami, ki omogočajo kakovostni premik jezikovnega pomena iz intuicije v logično obvladljivo in v veliki meri tudi predvidljivo jezikovno bistvo.

2 Jezikovnosistemska prototipska tematizacija nekaterih slovničnih denotatov – funkcijski vidik²⁵

(Slavistična revija, 4/2020)

Jezikovni sistem je sestavljen iz dveh pojmovno neločljivih entitet – slovarja in slovnice, ki ju je mogoče opredeliti s poimenovalnostjo in vezivno komplementarnostjo, ločiti pa samo metajezikovno. Obe vlogi definirajo kategorialne lastnosti kot jezikovnosistemsko vozlišče leksikalnega in slovničnega pomena temeljnih endogenih propozicijskih besednih vrst, samostalniške besede in glagola.

2.1 Jezikovni sistem in funkcije znotraj sistema

Razmišljanje, kaj je denotat, kaj denotira slovnica, je omejeno z dvojnim parametrom, z odprtim sistemom in s funkcijo znotraj sistema. Če vsak sistem razumemo kot nabor določenih komplementarnih prvin, ki kot celota tvorijo novo prepoznavno kvaliteto, potem lahko jezikovni sistem razumemo kot nabor komplementarnih poimenovalnih in urejevalnih prvin, definiran z zmožnostjo (potenco) realizacije besedilnih enot od najmanjše, se pravi besede, leksema, stavčnopedne strukture do besedila; hierarhizacija sistemskih enot sledi sporočanju (komunikaciji), se pravi temeljni funkciji jezika. Konstitutivna prvina leksemov kot gradnikov jezikovnega sistema je denotat komplementarnosti.

Lahko povzamemo: jezik oz. jezikovni sistem je asociativno odprt, dinamičen nabor poimenovalnih enot, leksemov, torej leksikon oz. slovar, in hkrati tudi nabor urejevalnih enot, slovničnih denotatov, slovnice kot imanentne lastnosti leksemov. Funkcija slovničnega denotata je torej komplementarna povezovalnost pomenskih enot na različnih ravneh od morfemov prek leksemov, sentenc oz. govornih odstavkov²⁶ do besedila.

25 Razprava se do določene mere navezuje na monografiji iste avtorice iz ²2018 in ²2013.

26 Breznikov pojem iz njegove razprave o besednem redu (1982, 233–255). V bistvu gre za konstitutivno enoto besedila, blizu pojma sentenca.

2.2 Mesto slovarja in slovnice v jezikovnem sistemu

Izhajamo iz dejstva, da je jezikovni sistem sestavljen iz dveh pojmovno neločljivih entitet – slovarja in slovnice, ki jih je funkcijsko mogoče opredeliti s poimenovalnostjo in vezivno komplementarnostjo, ločiti pa samo metajezikovno. Če je vsaj na prvi pogled referenčni denotat slovarja hitro usvojljiv – gre pač za ime posameznega pojma iz pojmovnega nabora, ki ga zajema svet določenega jezika – je vprašanje referenčnega denotata slovnice, se pravi njene funkcije vezivne komplementarnosti, abstraktnejše. Pri tem se pojavljata preprosti vprašanji: s čim in kako povezujemo slovarske enote oz. drugače, kaj je denotat vezivno-komplementarne funkcije jezikovnega sistema in kako deluje. – Kaj je torej sploh slovnica oz. v kolikšni meri se pojem slovnice in funkcije vezivne komplementarnosti ujemata oz. prekrivata?

2.3 Strukturiranje slovnice

Če želimo utemeljiti metajezikovnost členitve jezikovnega sistema na slovarsko in slovnično, moramo nekoliko redefinirati utemeljitev njunih funkcij, se pravi poimenovalnost in urejevalnost. Bližje dejanski jezikovni realnosti je jezikovni sistem, če razumemo njegov slovar kot nabor besedilnih potenc, natančneje – nabor prvin z zmožnostjo (potenco) tvorbe komunikacijskih (besedilnih) enot; aktiviranje oz. natančneje aktualiziranje teh prvin v smislu tvorbe vsakokratnega besedila, besedilnih enot pomeni aktiviranje (tudi) skladenjskih funkcij oz. sploh realizacijo skladenjskega denotata. Tovrstno, se pravi širše razumevanje slovarja pritegne slovnico – urejevalni segment jezika – v integralni (konstitutivni) del poimenovalnih enot, z drugimi besedami, slovnični segment jezika je (lahko) že vgrajen v slovarske enote.

Poskušajmo odgovoriti na zastavljeno vprašanje, kaj je slovnica: V jedru je slovnica aktivator besedilotvorne potence slovarja, se pravi aktivator tistih segmentov jezika oz. jezikovnega sistema, ki omogočajo na različnih ravneh od morfemske do besedilne uveljaviti vezivno komplementarnost (slovarskih) prvin. Problemsko jedro slovnice izhaja iz njene povezovalne vloge, iz skladnje torej.

2.3.1 Stavek in stavčna poved – prototipski vidik

Razmislek o slovničnem denotatu je vezan na izhodiščno, temeljno stavčnopovedno strukturo – stavčno poved, saj skušamo vzpostaviti neposredno razmerje med slovnico in slovarjem, se pravi med obema konstitutivnima prvinama jezikovnega sistema, ločljivima, kot rečeno, samo metajezikovno.

Sistemska prototipskost stavčne povedi kot enote skladnje temelji na dveh dejstvih:

- (1) tako v stavčno- kot povednočlenski funkciji se po definiciji primarno (prototipsko) pojavljajo leksemi, se pravi slovarske (poimenovalne) enote, besedne vrste;²⁷ razločevalno so definirane prav s funkcijo stavčnih členov in obratno – stavčni členi razločevalno definirajo besedne vrste.²⁸ Kot poimenovalne, torej leksemske (slovarske) enote presegajo pojem besede in zajemajo tudi različne ustaljene, stalne kombinacije besed.²⁹
- (2) stavčni in povedni členi se v pretvorbena-tvorbeni obliki pojavljajo kot priponskoobrazilni morfemi v
  - (a) besedotvornih postopkih oz. besedotvornih vrstah, strukturno vezanih na navadno izpeljavo, tip *uč-i-telj*, tvorjenje iz predložnih zvez, tip *pri-les-je*, in medponsko-priponsko zlaganje, tip *vrv-o-hod-ec*,
  - (b) propoziciji kot prvini besedotvornih pomenov tistih tvorjenk, ki nastajajo po besedotvornih postopkih iz (2a); gre za

---

27 Pogoji leksikaliziranosti, se pravi stalnosti večbesednih poimenovalnih enot v potencialnih stavčnočlenskih funkcijah zlasti imenske zveze prim. Vidovič Muha (npr. 2013, 76–89), utemeljitve stalnosti frazeoloških besednih zvez prim. Kržišnik (npr. 2010, 67–81).

28 Stavčnočlensko funkcijo odvisnikov v slovenski slovnici, upoštevano že pri Brezniku (1916, 237–238), izpostavljeno v Toporišičevi slovnici (1976, 192), ostaja tudi v vseh razširjenih in dopolnjenih izdajah (npr. 1984, 192), je mogoče do določene mere utemeljiti s pretvorbena-tvorbena (transformacijsko-generativno) metodo, ki po definiciji vključuje tudi slovnične pretvorbene vrednosti. Stavčnočlenski odvisniki so torej v predvidljivih primerih pretvorljivi prek stavčnočlenske funkcije v ustrezne besedne vrste.

29 Realizacija nekaterih skladenjskih kategorij v funkciji modifikatorja propozicije je seveda vezana tudi na stalnost večbesednosti določenih skladenjskih oblik. Gre seveda za sistemizirano skladenjsko jezikovno prvino.

besedotvorne pomene dejanja, tip *to, da ... pis-a-nje*, vršilca dejanja, *tisti, ki ... pis-ec/-a-telj*; predmeta za dejanje, tip *to, kar ... (s)-pis-ø*, sredstva dejanja, tip *to, s čimer... pi-a-lo*; tudi mesta dejanja, tip *tam, kjer ... igr-i-šče*, in časa dejanja *tedaj, ko ... prazn-ik*.³⁰ Izkazalo se je, da imajo samostalniški oziralni zaimki tipa *kdor* ← *tisti, ki ...* priponskoobrazilno pretvorbeno vrednost.

Obrazilni del ali celotno obrazilo tvorjene besede, ko gre za pretvorbo (transformacijo) definiranega segmenta jezika – skladenjske podstave – v na novo tvorjeni (generirani) segment, obrazilo ali del obrazila, zajema tri aktantske vloge – poleg vršilca dejanja še predmet za dejanje in sredstvo dejanja; priponskoobrazilno pretvorljivi sta še (besedilni) prvini prostora in časa.

Lahko povzamemo: Jezikovna pojavnost časo-prostorja je dvojna, in sicer v obliki izražene ali pa zakrite stavčne povedi. Slednji pretvorbeno-tvorbeni postopek omogoča vzpostavitev prekrivne pomenske vrednosti med obema tipoma, se pravi med (stavčno)povednimi členi in priponskoobrazilnimi, torej besedotvornimi morfemi. Temeljni skladenjski segment stavčnopovednega časo-prostorja se vgrajuje tudi v besedotvorni segment slovarja.

2.3.2 Kategorialne lastnosti

S pojmom kategorialna lastnost, kratko kategorija, se v jezikoslovju, zlasti v slovniškem kontekstu srečujemo razmeroma pogosto predvsem od 20. stol. dalje. Lahko rečemo, da je ta pojem v terminološkem smislu povezan s strukturalistično metodo jezikoslovne analize, znotraj nje pa tudi s (strukturalističnim) funkcionalizmom.³¹

30 Besedotvorni pomeni so tu vzorčni, samo izglagolski. Predstavitev pretvorbeno-tvorbenih postopkov in besedotvornih pomenov gl. v Vidovič Muha (1988, 10–25; 2018, 24–61).

31 Poleg starogrške filozofije, piše J. R. Taylor (1992, 22), je »klasično« pojmovanje kategorije prevladujoče tudi v psihologiji, filozofiji in lingvistiki (posebej v avtonomnih, strukturalistični in generativni), skozi vse 20. stol.

2.3.2.1 Pojem kategorialna lastnost v nekaterih slovniških delih

Med slovniško literaturo slovanskih jezikov se v drugi polovici 20. stol.³² pojem kategorije, kategorialne lastnosti pojavlja zlasti v zvezi z ruščino. Omenimo naj delo A. V. Bondarka *Teorija pomena v sistemu funkcionalne slovnice* (2002), kjer je slovnična kategorija (z omejitvijo na morfologijo) v jezikih fleksijsko-sintetičnega tipa opredeljena kot »medsebojno nasprotujoče si vrste slovničnih oblik z istovrstnim pomenom«; gre za kategorije kot »vid, čas, naklon, oseba, način glagola, spol, število, sklon samostalniških in pridevniških besed« (206). In dalje, slovnična kategorija je »sistem zaporednih vrst slovničnih oblik z istovrstnim pomenom« (207).³³ – Za našo pomensko tipologijo slovničnih denotatov je zanimiva členitev slovničnega pomena na kategorialni in nekategorialni. Kategorialni pomeni so tisti, ki so izraženi s »posebnimi sistemi slovničnih oblik« (247), sestavljenih iz opozicijskih prvin, »komponent slovničnih kategorij, t. i. gramemov« (247). Nekategorialni pomeni, so sicer relevantni za slovnico, ne izkazuje pa lastnosti kategorialnosti, čeprav gre za slovnično relevanten pomen, ki pa se izraža s prvinami leksike, npr. čas kot *včeraj*, *kadarkoli* ipd. (249).

V svojem delu *Slovnična zgradba ruskega jezika primerjalno s slovaškim* (1954) A. V. Isačenko pojem kategorije uvršča v formalno logiko, označuje pa »poljubno največje splošne logične pojme, ki izražajo temeljne oblike in razmerja življenjskega ustroja, objektivne realnosti (npr. snov, čas, prostor, gibanje, vzrok), poljubno skupino, razred pojavov, povezanih na podlagi posplošene lastnosti.« (39) – Znotraj slovnice ločuje »kategorije višjega morfološkega ranga«, ki se nanašajo na besedne vrste (32) od »morfoloških kategorij nižjega ranga«, s katerimi te besedne vrste opredeljuje (32–39).

V obsežni dvozvezkovni *Ruski slovnici* (1982 I, II.), predstavljeni kot »opisna in normativna« (1982, I, 3), je pojem kategorija, kategorialna

32 V slovenskem jezikoslovnem prostoru gre za čas nastanka dveh bazičnih jezikoslovnih del – petzvezkovnega *Slovarja slovenske knjižnega jezika* (od 1970 do 1991) in Toporišičeve *Slovenske slovnice* (1. izdaja 1976).

33 Bondarkovo delo je izjemno obsežno, (736 strani), vendar zasnova tega dela ne izhaja iz našega temeljnega načela vzročno-posledične funkcijske povezave slovarja in slovnice, iz t. i. slovarske slovnice.

lastnost osrednja slovnična tema: »Slovnični nauk proučuje slovnične kategorije, ki predstavljajo enotnost slovnice in pomena.« (1982, I, 11). Ločuje morfološke in skladenjske kategorialne lastnosti, pri čemer zavzema »skladnja osrednje mesto v sistemu jezika /.../, morfologija je v službi skladnje«. (II, 5) – V časovno približno ustrezni (druga polovica 20. stol.) osrednji češki in poljski slovnici ne zasledimo pojma (slovnična/jezikoslovna) kategorija.

Pomembno za aktualno slovensko slovniško tradicijo naj omenim Breznikovo slovnico sicer iz 1916. leta: izraza in s tem pojma kategorialna lastnost, kategorija ne pozna, čeprav so v njej že izraženi sledovi tudi skladenjskofunkcijske interpretacije posredno tudi besednih vrst (Breznik 1916, npr. 232).³⁴

Toporišičeva *Slovenska slovnica*, zaznamovana zlasti z bogatim opisom tudi nadsegmentnih lastnosti slovenščine, z odprtimi, vendar nedefiniranimi nastavki strukturnega funkcionalizma,³⁵ v marsičem nakazanega, kot rečeno, že v Breznikovi slovnici, ostaja reprezentativna tudi s svojo opisno normativnostjo za aktualni čas. Vendar prav v naslovih večkrat nesistematično uporabljan izraz kategorija priča o pomanjkljivi opredelitvi temeljnih pojmov in iz tega izvirajoči pomanjkljivi pojmovni sistemizaciji, bolj tipologizaciji slovnične problematike. Izraz kategorija ni terminologiziran in v tem smislu tudi nedefiniran. Na njegov slovnično-leksikalni pomen lahko do določene mere samo sklepamo iz vsebine, ki jo ta pojem kot naslovni ali del naslova vsebuje.

---

34 Znotraj svoje slovnice (pogl. *Skladnja*) ugotavlja Breznik, da »/o/dvisniki določajo glavni stavek tako, kakor posamezni stavkovi členi dopolnjujejo prosti stavek; zato se posamezni stavki imenujejo členi zloženega stavka« (1916, 232). S pretvarjanjem odvisnikov v stavčne člene je seveda odprta pot do besednih vrst.

35 Toporišič že v 1. izdaji svoje slovnice (1976, 192) opredeljuje besedne vrste kot »množice besed z enakimi skladenjskimi vlogami«, vendar pa dodaja »in drugimi lastnostmi«; ostaja nespremenjeno v pregledani in razširjeni izdaji 1984 (192) in v prenovljeni in razširjeni izdaji 2000 (255). Termini kot samostalniška beseda, pridevniška beseda, ki jih Toporišič vpeljal v slovensko slovniško zavest, pa vsekakor temeljijo na skladenjskofunkcijskem merilu.

2.3.2.2 Opredelitev pojma kategorialna lastnost – slovnično-slovarska prepletenost funkcij

Kot je bilo že ugotovljeno, so kategorialne lastnosti (KL) jezikovnosistemsko vozlišče leksikalnega in slovničnega pomena obeh temeljnih po slovarsko-skladenjski definiciji endogenih besednih vrst, ki sta kot taki tudi propozicijski – samostalniške besede in glagola. (Vidovič Muha npr. 2000, 30–31; 2013, 35–44; 2006, 23–42; 389–406). Sprememba kategorialnih lastnosti povzroči spremembo primarne skladenjske funkcije besedne vrste.³⁶

Zakrita in izražena je vezivno-komplementarna funkcija jezika, katere abstraktni referenčni denotat znotraj slovarja so kategorialne pomen-ske sestavine (KPS),³⁷ kategorialni semi, v skladnji pa kategorialne skladenjske lastnosti (KSL), imenovane tudi gramemi. Kot take so v najširšem smislu konstitutivni segment jezikovnega sistema – slovarja in slovnice. Lahko jih razumemo vzročno-posledično: stavčnopovedni preplet časo-prostorja, izražen z dejanjem in vršilcem dejanja, povedkom in osebkom, je tovrstno razločevalnost uslovaril v obliki končniško izraženih razločevalnih funkcij, (neposredno) pri samostalniku, samostalniški besedi, ustrezno ujemalnosti tudi pri pridevniku, pridevniški besedi,³⁸ in (posredno) pri glagolu.³⁹ Izrazno so to vezani končniški morfemi, ki v slovarju izkazujejo zmožnost (potenco) skladenjske realizacije vezivno-komplementarne torej slovnične funkcije jezikovnega sistema v obliki stavčnopovednih vzorcev različnega ranga; dejansko

36 Tematika razprave se nanaša samo na primarno stavčnočlensko funkcijo besednih vrst.

37 O kategorialnem pomenu, njegovi vlogi v strukturiranju leksikalnega pomena prim. tudi J. Snoj (2004, npr. 76–80; 2010).

38 Pridevniška beseda kot modifikacijska, torej nepropozicijska besedna vrsta, je definirana (tudi) z ujemanjem – privzemanjem KL jedrnega samostalnika. O besednih vrstah, členjenih z vidika stavčnopovedne funkcije na propozicijske in modifikacijske prim. Vidovič Muha (2015 idr.). Prislovna beseda zunanjih okoliščin, se pravi časa in prostora, je stavčnopovedni strukturi pridružena prva. J. Toporišič v svoji SS 1976 (463) in vseh kasnejših izdajah imenuje to razmerje primik, vendar brez ločevanja prislovne besede na notranje in zunanje okoliščine, se pravi brez ločevanja na dve temeljno različni funkciji – stavčnočlensko propozicijsko in zunaj propozicije stavčnočlensko modifikacijsko (Vidovič Muha 2000, 36, 43; idr.).

39 Končniško izraža glagol skladenjske kategorialne lastnosti, ko se pojavi v stavkotvorni hibridni osebkovo-povedkovi glagolski obliki. Oblikotvorno (nedoločniško) obrazilo -ti je v funkciji slovarske prepoznavnosti glagola.

gre za pretvorbo besednih vrst kot slovarskih enot v stavčne člene, natančneje – v člene stavčne in povedne funkcije.

Kot je bilo že rečeno, sta tvorca stavnočlenskih vzorcev samostalnik s samostalniškim zaimkom in glagol.⁴⁰ – Posebno poglavje slovnične problematike na različnih ravneh predstavljata dva sklopa slovarsko-slovničnih besed, vezniki⁴¹ in predlogi.

2.3.2.2.1 Kategorialne lastnosti samostalniške besede

Glede na denotat in posledično glede na KL se samostalniška beseda členi na tri skupine – samostalnik, zaimek tipa kdo/kaj in osebni zaimek. Vse tri povezuje definicijska stavčno-povedna skladenjska funkcija osebka oz. vršilca dejanja; njihova izrazna funkcija pa je tako na leksikalni kot skladenjski ravni (tudi) končniška. – Za kategorialne lastnosti samostalniške besede velja, da so v celoti dvofunkcijske, pojavljajo se kot KPS v slovarju in kot SKL v stavčnopovedni (besedilni) funkciji. Gre za neke vrste slovarsko-slovnično homonimijo.

Sklanjatev – sklon

Iz stavčno-povedne funkcije izhaja sposobnost celotne samostalniške besede, da sooblikuje temeljno vezljivostno (valenčno) polje, da se sklanja, kar pomeni, da z definirano imenovalniško funkcijo osebka oz. vršilca dejanja, z neimenovalniško pa, ko gre ob (desnovezavnem) prehodnem pomenu povedkovega glagola za funkcijo predmeta. Na izrazni in funkcijski ravni je torej sposobnost KPS sklanjatve tista, ki povezuje celotno samostalniško besedo brez izjeme. Njeno izrazilo je končnica, končniški morfem, lahko tudi neizražen samo funkcijski, ničti torej. – V tem smislu je sklanjatev izvorno skladenjski gramem, realiziran s sklonom kot kategorialno lastnostjo, pogojevano z osebno glagolsko obliko.

40 V besedotvorju so se v funkciji, identični samostalniškim zaimkom (pronomnom), se pravi z obrazilno pretvorbena vrednostjo, izkazali glagolski primitivi, tudi prvinski glagoli (proverbi) *biti, delati, imeti; postati/postajati, dati/dajati* (Vidovič Muha 1988, 17–25; 2011, 63–69).

41 Problematika veznikov s svojo slovarsko-slovnično referenco sodi v slovarsko slovnico. V tej razpravi je opuščena.

Za sklanjatev velja: njena KPS je izražena v imenovalniški (edninski) obliki; kot taka je sistemska, aktualizirana kot SKL v sklonu osebka oz. vršilca dejanja.

Velja izpostaviti dejstvo, da je leksemska izrazna podoba končnice kot kategorialne pomenske sestavine (KPS) v smislu izražanja vrste sklona nezaznamovana, slovarska (leksemska) prvina torej. Kot vemo, v tej funkciji izraža samo možnost biti izrazilo katerega izmed delovalnikov (aktantov) v vezljivostnem polju povedkovega glagola; za realizacijo leve vezljivosti, prisojevalnega razmerja, zadostuje samo aktualizacija skladienske funkcije iz sklonsko nezaznamovane KPS v skladiensko Gre torej za neke vrste slovarsko-skladiensko sklonsko (končniško) homonimijo.

Spol

V zvezi z izražanjem kategorije spola⁴² je nujno ločiti samostalnik od samostalniških zaimkov: neposredna kategorialna razvidnost spola je mogoča pri samostalniku, posredna pri zaimkih. Na samostalniške zaimke so vezane tudi posebne kategorialne lastnosti, t. i. podkategorije.⁴³ Vendar, kot že rečeno, ista skladienska vloga obeh skupin – samostalnikov in samostalniških zaimkov, ki jo definira osebek kot vršilec dejanja, pri prehodnih glagolih pa tudi vse delovalniške (aktantske) stavčno-povedne funkcije v stavčni povedi, je tista, ki utemeljuje skupni pojem – samostalniška beseda.

Kategorija spola je pri samostalniku mogoča tako na leksikalni kot skladienski ravni. Na leksikalni ravni je nujno ločiti samostalnike, ki poimenujejo denotat naravnega (biološkega) spola od vseh drugih. Denotat, zaznamovan z naravnim spolom, je dvovrstni, in sicer leksemski, se pravi korensko-⁴⁴ ali besedotvornomorfemski, lahko pa tudi samo

42 Vprašanje spola je bilo v slovenskem prostoru kompleksno, se pravi tako z družbenega kot jezikovnosistemskega vidika, obravnavano v posebni številki Slavistične revije (zborniku) 2020.

43 Za razliko od kategorialne lastnosti, ki z določeno stavčnočlensko funkcijo definira celotno besedno vrsto, je pojem podkategorije vezan samo na segment leksemov iz besedne vrste.

44 Gre npr. za rodovna razmerja načeloma izražena glede na spol antonimno kot *brat* – *sestra*, *mati* – *oče* (Vidovič Muha 2013, 184–189).

končniški, ko gre za denotat, ki ni zaznamovan z biološkim spolom; končniški morfem je v tem slednjem primeru dvofunkcijski, se pravi kot edina leksemska KPS in hkrati potenca skladijske (slovnične) vezivno komplementarnosti, torej SKL. Končniško izraženi spol, na slovarski ravni kot KPS, ohranja torej izrazno podobo končnice samostalnikov z denotatom naravnega spola, torej moški spol načeloma -ø ev. -a, ženski -a ev. -ø, (načeloma za mlado) srednji -o.

Ko vstopa v funkcijo izražanja spola priponskoobrazilni morfem, vnese antropocentrični vidik možnost socialne diskriminacije poimenovanj oseb ženskega spola glede na moški spol. Besedotvornomorfemska hierarhizacija v smislu netvorjenosti poimenovanj glede na tvorjenost oz. tvorjenost nižje stopnje glede na višjo se pojavlja v razmerju poimenovanja oseb moškega spola glede na ženski spol; namreč pomenska referenca za moški spol je izraz, ki je načeloma morfemsko manj obremenjen oz. glede na izražanje spola sploh ni tvorjen, tip *kmet* : *kmet-ic-a*; *uči-telj* : *uči-telj-ica*.⁴⁵

Za samostalni velja, da je ne glede na vgrajenost spola v njegovo leksemsko vrednost kategorialna lastnost spola vedno izražena (tudi) končniško, se pravi kot potencialna funkcija vezivne komplementarnosti oz. slovničnosti. Končniška KPS spola se v skladijski (besedilni) enoti spremeni v skladijsko kategorialno lastnost (SKL).

Podkategorija *živosti* je implicitna KPS samostalnikov moškega spola. Na podlagi slovarskih (semskih) pomenskih sestavin se realizira kot SKL z različno sklonsko edninsko ujemanostjo: biološko živo se ubesedili kot ujemanje tožilniškega in roditeljskega sklon, biološko neživo kot ujemanje tožilnika z imenovalnikom.

Podkategorija *človeško +/-*, zaznamuje *samostalniške zaimke* tip *kdo/kaj*. Pri zaimku *kdo* je vgrajena v sistem KPS potencialna oblika za moški spol, razvidna šele kot skladijska kategorialna lastnost, tip *Kdo je trkal-ø*? Enako velja za primere kot *Marsikdo/Nihče tega ni vedel-ø*. V

⁴⁵ Načeloma gre za poklicna ali kakorkoli družbeno izpostavljena poimenovanja oseb ženskega spola. Besedotvorna tipologija poimenovanj oseb ženskega spola s tudi slogovno vrednostjo obrazil prim. Vidovič Muha (1997, 69–79).

navedenih primerih izraža KPS samo kategorijo spola, vrsta spola kot SKL pa je nezaznamovana. Zaimku *kaj* ustreza KPS, potencia oblike za srednji spol, tip *Kaj je zaropotalo? Nekaj, Nič (ni zaropotalo)*.

Posebno pozornost zasluži vprašanje spola v zvezi z osebnimi zaimki. S svojo antropocentričnostjo implicirajo naravni spol že kot jezikovni sistemizatorji govornega dejanja, v celoti prvo- in drugoosebni. Spol je prepoznaven izkustveno, ko pa se dejanje premakne v preteklost ali prihodnost, postane funkcija izražanja spola metajezikovna, se pravi končnica opisnega deležnika, tip (*Ti*) *si trkal-a*.

Oseba je podkategorija, v leksikalnem naboru jezika kot KPS izražena z *osebnimi zaimki*, v funkciji skladišne kategorije (SKL) pa s končnico osebne glagolske oblike, se pravi stavkotvornega povedka.⁴⁶ – Kot KPS leksikalizira, se pravi vgrajuje v leksikalni sistem, zmožnost realizacije govornega dejanja s samostojnima leksemoma za govorečega, 1. oseba, in ogovorjenega, 2. oseba. V 3. osebi se briše razmerje med KPS osebe, se pravi leksikaliziranim denotatom govornega dejanja, in pozaimenjenim denotatom samostalnika sploh. Primarna funkcija 3. osebe je torej sposobnost pozaimenjanja vseh delovalniških (aktantskih) vlog samostalniške besede. Tako funkcija tretjeosebne pozaimenjanja prestopi meje antropocentričnosti in se nanaša na vse definicijske stavčnočlenske funkcije samostalnika. – Velja izpostaviti socialno dejstvo, da se samo zaimenska denotata KPS-ja, govoreči in ogovorjeni, lahko identificirata z osebnim lastnim imenom.

Števnost – število

Tako kot sklanjatev in spol (z obliko za moški spol) je tudi števnost leksikalizirana, se pravi kot KPS končniško izražena potencia števniosti v edninski obliki za vrednost ena. Kot SKL, kot število, se pojavlja v dvojni funkciji: oblika za vrednost *ena* ustreza dejanski vrednosti ali pa nezaznamovanost vrednosti števila sploh, tip *Izgubiti svinčnik : Vsi pišemo s svinčnikom*. Med ubesediteljenima funkcijama gre za homonimijo.

⁴⁶ Večavtorska Slovenska slovnica (Bajec, Rupel, Kolarič, Šolar 1956, npr. 285) terminološko ločuje končniško izražen osebik od osebkeve besede – samostalniško izraženega osebka; enako Breznik (1916, npr. 229).

Kot skladijski kategorialni lastnosti sklon in spola sta izrazno samostojni tudi vrednosti za neednino, se pravi za množino in dvojino.

Glede na pomenskosestavinsko (semsko) zgradbo velja izpostaviti dejstvo, da celoto samostalniških denotatov ločuje uvrščevalna pomenska sestavina (UPS) na števne, tiste torej, katerih količina je številčno določena, in neštevne, ki te lastnosti nimajo. Med slednje, neštevne torej, sodijo tri skupine samostalnikov, in sicer pojmovni (abstraktni), snovni in skupni (SS 1984, 210). – Osebnostne zaimke določa leksikaliziranost števnosti, ednina za vrednost ena, za neednino množina za vrednost tri in več, kot tvorjenka (zloženka) dvojina za vrednost dve, tip *midva*. – Vkodirana številčna vrednost zaimkov tipa *kdo/kaj* je nezaznamovana, oblikovno izražena edninsko.

Za vse tri obravnavane kategorialne lastnosti – sklanjatev, spol in števnost – velja, da se kot slovarske kategorije, KPS-ji torej, pojavljajo kot potence skladijske realizacije. Aktiviranje te potence v smislu skladijske funkcije, se pravi pretvorbe (slovarske) KPS v skladijsko funkcijo, v SKL, pa je lahko dvovrstno; gre za

- (1) nezaznamovanost vrste konkretne skladijske kategorije; v tem primeru ostaja izrazna podoba končniškega morfema enaka slovarski, KPS-jevski; opraviti imamo s slovarsko-skladijsko končniško hominimijo. Načeloma gre za različne ustaljene besedne zveze, tip število *Vrana vrani ne izključe oči*;
- (2) ustrezno zaznamovanost glede na vrsto določene skladijske kategorije. Tudi v tem primeru lahko prihaja do izrazne prekrivnosti končnice, do hominimije s slovarsko; hominimna skladijska funkcija končnice izražata konkretno pomensko referenco, npr. za sklon imenovalniška končnica po definiciji z referenco za osebek/vršilca dejanja;
- (2') smiselno je izpostaviti dejstvo, da so uslovarjene oblike stavčenočlenskih besednih vrst, torej KPS-ji, hominimne z oblikami prvo-stopenjskega stavčno- oz. povednočlenskega vzorca, ki pa je lahko tudi obvestilno zadosten – samostojno besedilo torej ali njegov del, npr. tip splošnih dejstev kot *Zemlj-a se vrti-ø*; *Čas-ø teče-ø* ipd.

Izhajamo torej iz spoznanja, da so oblike, natančneje izrazna podoba končnic s stavčnočlensko referenco za moški spol, ednino, imenovalnik, 3. osebo ednine znotraj slovarja informatorji krovnega pojma KPS, nikakor pa ne vrste, ki jih posamezna KPS zajema; v tem smislu so pomensko nezaznamovani, kot rečeno, aktualizirani šele v besedilu, ko ustvarjajo opozicijo s funkcijsko zaznamovanimi oblikami: nezaznamovana oblika spola, števila, sklona se lahko konkretizira kot opozicija zaznamovanemu moškemu spolu ali tudi skladenjsko nezaznamovanemu tipa *Kdo trka/je trkal-ø/*-a/*-o?*. Lahko govorimo torej o neke vrste homonimiji slovarskih končniških KPS z realizacijo njihovih skladenjskih kategorialnih lastnosti (SKL). KPS-je definira torej zmožnost (potenca) aktiviranja propozicije v izhodiščnem smislu oblikovanja prvostopenjskega stavčnopovednega vzorca.

2.3.2.2.2 Kategorialne lastnosti glagola

Za razliko od samostalniške besede je mogoče glagolske kategorialne lastnosti ne samo funkcijsko ampak tudi izrazno členiti na slovarske (leksemske), se pravi na KPS-je, in skladenjske oz. slovnične, se pravi SKL-je. – Med slovarske sodi vid in (glagolska) intenčnost. – Skladenjske kategorije glagola se realizirajo v dveh smereh:

- (1) lastne so (skladenjski) čas, naklon, način, (glagolska) vezljivost kot realizacije KPS-jevske intenčnosti,
- (2) privzete od samostalniške besede v osebku pa so tudi končniško izražene oseba – gre za osebno glagolski obliko, izvorno kot KPS osebnih zaimkov, spol za 1. in 2. osebo samo v nasedanjiku, in število, oboje privzeto kot skladenjska realizacija samostalniških KPS spola in števnosti. Končniški morfem pri glagolu je torej večfunkcijski: poleg osebe besedilno konkretizira še spol in število.

Slovarske kategorialne lastnosti glagola

Med tovrstne lastnosti lahko štejemo t. i. slovarski čas, v slovanskih jezikih izražen z vidom (aspektom), in pa abstraktno kategorijo glagolske

intence, ki se v besedilu realizira z vezljivostjo⁴⁷ s posebej izpostavljeno desno vezavnostjo, imenovano prehodnost. Za glagolske slovarske kategorialne lastnosti je značilno, da jih ne moremo tako preprosto uvrstiti v hierarhizirano pomenskosestavinsko (semsko) strukturo, značilno za samostalnik, kjer leksikalnemu pomenu lahko sledimo od vrha pomenske piramide, torej od kategorialnih prek uvrščevalnih do razločevalnih pomenskih sestavin (Vidovič Muha 2000, npr. 60–63; 46–47; 2011, 67–71).⁴⁸ Vendar pri glagolu velja izpostaviti dejstvo, da je vrednost glagolskih primitivov (proverbov) *biti*, *imeti* in *delati/narediti*⁴⁹ v leksikalnem pomenu enaka kategorialnim pomenskim sestavinam (KPS) samostalniških zaimkov: v pretvorbno-besedotvornem postopku imajo obrazilno vrednost.

Vid

Gre za prepoznavno kategorialno lastnost glagola v slovanskih jezikih, ki jo lahko definiramo s sposobnostjo glagola izražati trajanje dejanja, z drugimi besedami: glagol sam po sebi kot leksikalna enota izraža slovarski (leksikalni) čas, in sicer vedno z vezanim morfemom, ki je lahko tudi glasovno prazen (ničti).

Vid je torej slovarsko (leksikalno) izražen čas, kot tak pa kategorialna pomenska sestavina (KPS),⁵⁰ izraža lahko omejenost trajanja dejanja ali pa omejenosti trajanja sploh ne izraža. Gre, kot je znano, za dovršne in nedovršne glagole, ki se znotraj vidske uvrstitve glede na leksikaliziran pomen členijo na vrste glagolskega dejanja. Uvrstitev vidskega morfema med KPS, se pravi v slovarski okvir, upravičuje dejstvo, da je ta morphem lahko tudi obrazilni, se pravi, da implicira leksikalni pomen.

47 Češka akademska slovnica (Mluvnice češtiny) vzpostavlja razmerje med valenco in intenco glagola kot razmerje med slovnično obliko (formo) in pomensko strukturo stavka (3/29); valenca kot »slovnična forma«, intenca kot leksikalnosemantična lastnost glagola, »potencialnega predikata« (3/29, 3/10).

48 V izhodišče pomenske lestvice, bolj pomenskih lestvic, lahko postavimo glagolske primitive.

49 V pretvorbno-tvorbenem besedotvorju (Vidovič Muha 1988, ³2018) sta se izkazala z obrazilno pretvorbno vrednostjo še glagola *da(ja)ti* in *posta(ja)ti*, tudi *narediti*, čeprav po morfemski strukturi jih ne moremo uvrščati med primitive (proverbe).

50 V slovarjih so to samostojna gesla (prim. SSKJ).

– Slovarki čas, vid, je načeloma slovarka lastnost glagola, določana z dvema tipoma slovarkopomenskih morfemov, glagolsko pripono in predpono; oba morfema sta lahko tudi v obrazilni (besedotvorni) funkciji, dosledno predpona, torej predponsko obrazilo, pripona kot priponsko obrazilo pa dosledno pri tvorbi t. i. sekundarnih nedovršnikov, tip *pre-pis-a-ti* – *prepis-ova-ti*.⁵¹

Nedovršnost je s stališča slovanskega časa (vida) lahko tudi nezaznamovana glagolska kategorija. Dosledno je vezana na skladenjsko pretvorbno besedotvorje, tip *brat-o-mor-ø* ← to, da mori ..., *vod-o-tok-ø* ← to, da teče ... (Vidovič Muha, 1988, npr. 71). Zanimanje dovršnika, tip *odpreti* – *ne odpiraj*, *ukazati* – *ne ukazuj*, *dvigniti* – *ne dvigaj* (SS 1984, 433) je vezano na izgubo dovršniške vrednosti oz. prehodu v vidsko nezaznamovan nedovršnik. – Dosledno enovidska, samo nedovršna sta primitivna (prvinska) glagola⁵² *biti* (praprimitiv) 'obstajati' in *imeti* 'biti pri kom kot njegova lastnina'. Primitivni glagol je še *delati* 'biti aktiven', vendar je ta lahko tudi dovršni, tip *pri-delati*. Za vse tri glagole velja, da se v besedotvorju obnašajo kot zaimki, se pravi, da se pretvarjajo v priponsko obrazilo (tvorjenega) glagola, tip *korak-a-ti* ← delati korake, *god-ova-ti* ← imeti god, *kralj-eva-ti* ← biti kralj (Vidovič Muha 2011).

Intenca – vezljivost

Od izbora in strukturiranja pomenskih sestavin (semov) glagola kot lekskopskopskih enot je odvisna njegova intenca (zmožnost) oblikovanja skladenjske in s tem besedilne realizacije vezljivostnega (valenčnega) polja. Ker glagolska intenca kot KPS nima formalnih, npr.

51 Monografsko je problematika glagolskega vida za slovenščino razčlenjena v dveh obsežnejših delih, in sicer na zgodovinskem gradivu M. Merše (1995), zlasti teoretični uvid pa je z veliko akribijo predstavil Krvina (2018). Bondarkovo temeljno razumevanja razmerja med vidom in vrsto glagolskih dejanj je tudi za slovenski prostor relevantno interpretiral A. Schellander (1984, 232–231).

52 Termin *primitivni glagol* (proverb) izhaja iz skladenjskega tvorbeno-pretvorbene besedotvorja. Gre za glagole *biti*, *imeti*, *delati*, ki imajo obrazilno pretvorbno vrednost pri tvorbi izpeljanih glagolov, tip *kralj-eva-ti* ← biti kralj(-ø), *korak-a-ti* ← delati korak(-e), *god-ova-ti* ← imeti god(-ø), podobno kot samostalniški zaimki (pronomni) pri tvorbi izpeljanih samostalnikov, tip *zid-ar* ← tisti, ki zid(-a)-ø (Vidovič Muha 1988, 2018).

morfemskih pokazateljev, je prav oblikovanje vezljivostnega polja na skladenjski ravni izraz njegove intenčne moči. Dejansko je vezljivostno polje realizacija stavčnopovedne strukture, ki ustreza obvezni levi osebko-povedkovi in desni pogojno obvezni – prehodni glagol – predmetno-povedkovi; obe razmerji sta tudi funkcijsko končniško izraženi. Prislovnodoločilni okoliščini kraja in časa nimata formalnih izrazil; vzpostavljata le t. i. primično razmerje.⁵³

Da gre pri glagolski vezljivosti resnično za njegovo pomensko strukturiranje dokazuje dejstvo, da se vezljivostno polje – zapolnitev vezljivostnih mest z vidika pomena in števila – spreminja s spreminjanjem njegove vidskosti npr. v smislu predponskoobrazilne tvorjenosti dovršnikov iz nedovršnikov oz. sploh samo predponskoobrazilne pomenske modifikacije.⁵⁴

Skladenjske kategorialne lastnosti glagola

Kot rečeno, tovrstne kategorialne lastnosti glagola lahko členimo na lastne in pridobljene, oboje pa so pogojevane z leksikalno-skladenjsko kategorijo osebe, z osebno glagolsko obliko. V tem smislu se nam morfemska struktura osebne oblike glagola predstavlja kot hibrid: z izrazno lastnim končniškim (vezanim) morfemom vzpostavlja referenco s 1. ali 2. osebo (samostalniškega) zaimka, z govorečim ali ogorjenim poljubnega spola in ev. tudi needninskega števila v določeni delovalniški (aktantski) vlogi; končnica za 3. osebo pa v tako zaznamovan antropocentrični okvir 1. in 2. osebe pritegne lahko katerikoli delovalnik ne glede na podkategorijo človeško. Pri tem postopku je bistveno, da tudi tretjeosebna končniška glagolska oblika privzame spol, število osebka v funkciji prvega delovalnika. – Pomenskosestavinska struktura povedkovega glagola pa je tista, ki svojo slovarsko

53 O glagolski vezljivosti je precej tudi slovenske literature, npr. objava dopolnjene doktorske disertacije Žele (2001); Vezljivostni slovar iste avtorice (2008) na podlagi gradiva *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*.

54 Vidovič Muha je v razpravi (1993, 161–192) na podlagi analize vseh predponskoobrazilnih glagolov iz SSKJ primerjala spreminjanje vezljivosti, vezljivostnega polja glagolov, tvorjenih s predponskim obrazilom glede na njihove podstavne, torej netvorjene glagole. Načeloma velja, da predponsko obrazilo vpliva na zmanjšanje delovalniških mest, torej na zmanjšanje mest v vezljivostnem polju.

intenco pretvori v vezljivostno oz. valenčno polje, ustrezno nameri tvorca besedila.

Lastne kategorialne lastnosti glagola – čas, naklon in način; vezljivost (prehodnost) – so ločljive glede na sposobnost izražanja vrst omenjenih kategorij, pa tudi glede na medsebojno poveztljivost oz. izključevalnost.

Skladenjska kategorija časa aktualizira besedilo glede na dogajalni čas v smislu izhodiščnega *sedaj*, ki je časovna orientacijska točka za *prej* in *potem*. – Odsotnost časovne členjenosti in v tem smislu nezaznamovanost glede na vrsto (skladenjskega) časa izraža sedanjik, izvorna oblika za pomen sedanjosti, tip *Sava se izliva v Donavo*. Časovna nezaznamovanost glagolskega dejanja se lahko realizira samo v povednem naklonu in tvorniku. Namreč če vežemo rabo nezaznamovanosti predvsem na tematsko zamejenost, splošno veljavne resnice, reki ipd., se pravi da izločimo npr. stilne možnosti njene rabe, je realizacija velelnosti, želelnosti kot sistemizirana oblika osebnega (ekspresivnega) razmerja do upovedovanega nemogoča; tudi pogojnost – sistemizirana oblika modalnosti za uresničitev dejanja, pri časovni nezaznamovanosti velelni in pogojni naklon ne prideta v poštev. Izločen je tudi način, ki vnaša možnost besedilne, se pravi avtorske členitve po aktualnosti. – Tovrstna funkcija sedanjika torej izloča sistemsko modalnost glagolskega dejanja in način kot sistemsko členitev po aktualnosti znotraj stavčne povedi.⁵⁵

2.3.3 Glagoli s prostim glagolskim morfemom – GlagPGM

Bolj s formalnega vidika sodi problematika k samostalniški besedi, k analizi t. i. predložnih sklonov, vendar pa je denotat predloga v predložnem sklonu načeloma globinski prislov, krajevni ev. časovni. PGM kot pomenski segment glagola v potencialni funkciji povedka sodi v propozicijo kot prostorsko ev. časovno umeščanje koga/česa; na ravni stavčne povedi gre za prislovno določilo, seveda če je ta stavčni člen izražen samostalniško.

---

55 O ubeseditvenih postopki prim. J. Toporišič (1982, 39–119) in kritiko A. Vidovič Muha (1984, 142–155).

Ko je beseda o predlogu, se je nujno zavedati njegove dvofunkcijskosti: ob glagolu gre za prosti glagolski morfemi (PGM) z denotatom globinskega prislova kraja, izjemoma časa, kot predlog pa prav s svojim prislovnim denotatom vpliva na sklon, sklonski pomen samostalnika; ta je seveda vedno v neimenovalniški. Izbiro sklonskega predloga seveda spet določa PGM oz. glagol s prislovnim pomenom PGM. Lahko rečemo, da je morfemska vrednost sklona dvodelna, sestavljena iz predloga kot glagolskega PGM in končnice samostalnika.⁵⁶

Upoštevajoč spoznanje, da je vsaka morfemizacija pomenska abstrakcija oz. posplošitev pomena, odpirajo glagoli s PGM več slovnično-slovarskih vprašanj. Gre za pomenska razmerja v smislu prekrivnosti, delne prekrivnosti, neprekrivnosti pomenskih vrednosti med krajevnim prislovom in PGM, glagolom in PGM, PGM in predlogom ter predlogom in delovalniškim (aktantskim) pomenom samostalnika.⁵⁷ Seveda je pri tem nujno upoštevati glagolski vid, ki sproža vrsto glagolski dejanj in s tem apriorno omejevanje PGM-jevskih razvrstitvenih možnosti.⁵⁸

---

56 O razmerju med PGM-ji in predlogi s pomensko referenčnega vidika prim. Vidovič Muha (2009, 251–261).

57 Vidovič Muha je v obsežni razpravi (2009), vseh predponskoobrazilnih glagolov iz SSKJ primerjala spreminjanje vezljivosti, vezljivostnega polja glagolov, tvorjenih s predponskim obrazilom glede na njihove podstavne, torej netvorjene glagole. Načeloma velja, da predponsko obrazilo vpliva na zmanjšanje delovalniških (aktantskih) mest, torej na zmanjšanje mest v vezljivostnem polju.

58 Kratice: KL – kategorialne lastnosti; KPS – kategorialne pomenske sestavine; SKL – slovnične/skladenjske kategorialne lastnosti; PGM – prosti glagolski morfem.

3 Propozicija v funkcijski strukturi stavčne povedi – vprašanje besednih vrst

(Poudarek na povedkovniku in členu, Slavistična revija, 2015, št. 4)

Funkcijska struktura stavčne povedi je dvodelna: temelji na propoziciji kot slovarskem segmentu, sestavljenem iz endogenih leksemov, katerih izrazna podoba je skladno z njihovo leksemskostjo sekundarna, v ospredje stopa denotat, in modifikaciji kot slovničnem segmentu. V tem smislu je mogoče propozicijo razumeti kot vozlišče leksikalnega pomena na eni strani in potencialnega pomena stavčne povedi na drugi. – Besednovrstni status povedkovnika kot propozicijske sestavine ureja zloženi glagol kot refleks zloženega povedka.

3.1

Pobuda za aktualiziranje razmisleka o besednih vrstah izhaja iz dejstva, da gre znotraj slovenskega slovničnega pa tudi slovarskega prostora še vedno za nezadostno dorečenost kriterijev njihove opredelitve, kar se izrecno kaže zlasti v zvezi s povedkovnikom in členkom; seveda pa se posredno vnaša zmeda tudi v stavčnočlenske besedne vrste, zlasti prislov. To dejstvo je razvidno v aktualnih slovarjih kot neskladnost rešitev zlasti teh dveh besednih vrst.

3.1.1

Da je za besedne vrste nasploh potreben uvid v skladenjskofunkcijsko strukturiranje jezika, dokazuje dejstvo, da se je tudi v evropskem jezikoslovju problematika zlasti povedkovnika pa tudi členka kot nestavčnočlenske besedne vrste odprla šele z uveljavitvijo funkcijskopomenskega, tudi razvrstitvenega (distribucijskega) strukturalnega jezikoslovja tako na slovnični kot slovarski ravni.⁵⁹ Celovito razumevanje besednih vrst s stavčnočlenskega vidika zahteva poznavanje specifičnega nabora kategorialnih slovarskih lastnosti – kategorialnih pomenskih

---

⁵⁹ Členke in povedkovnike uvršča med »novejše« besedne vrste tudi Slovnica češčine 2 (MČ 2, 1986, 18), vendar brez utemeljitve.

sestavin torej, in kategorialnih slovničnih lastnosti. Prepoznavnost sekundarne stavčnočlenske funkcije besednih vrst je mogoče s prepoznavanjem spreminjanja teh dveh naborov. Nič čudnega torej, da je prva izdaja SSKJ v tem smislu vsaj eksplicitno nedorečena.⁶⁰

3.1.2

Zapletenost vprašanja opredelitve členka zlasti v razmerju do drugih besednih vrst dokazuje *Slovar slovenskih členkov*⁶¹ Andreje Žele. Namreč izkazalo se je, da prav ta slovar s svojim široko zastavljenim heterogenim gradivnim naborom in preskopim, glede slovarja konceptualno premalo razčlenjenim uvodom posredno odpira problematiko besednih vrst⁶² v smislu njihove vgrajenosti tako v besedišni korpus jezika – slovar, kot v izhodiščno minimalno stavčnopovedno besedilo. Tako se nam neposredno izpostavlja vprašanje jasnega metodološkega

60 To seveda ne pomeni, da SSKJ zlasti povedkovnika ni prepoznal kot posebne funkcije znotraj stavčne povedi (Kozlevčar 1968); o »predikativu« v ruščini piše v svoji slovnici F. Jakopin (1968, 333–336) s predstavitvijo pomenskih skupin za ruščino; za slovenščino jih navaja Isačenko že 1954 (362–363) pet, in sicer *treba, vŕeč, lahko, pog. žiher, res*.

61 Avtorica ohranja v tem slovarju uveljavljeno, se pravi ustaljeno dvojnično ime *členek* za *partikulo*. Od kod in zakaj se je v pravopisnem slovarju v istem pomenu (isti denotat) znašla členica, ki se vnaša v 2. izdajo SSKJ, vendar nedosledno, ni znano. Še posebej za terminologijo z obvestilnostjo kot temeljno funkcijo velja merilo ustaljenosti.

62 Hvale vredno bi bilo, ča bi R. Grošelj v svojem kritičnem prispevku (2015, 269–281) storil vsaj prvi korak k reševanju »odprt/ega/ problemsk/ega/ polj/a/ v slovenskem jezikoslovju /v zvezi z/ besednovrstno kategorizacijo/« (275) npr. tako, da ne bi samo opisoval Kempgenovih »kriterijev« – »funkcionalnih, distribucijskih, pogostnostnih, skladenjskih, pomenskih in oblikoslovnih« (270) – ampak bi jih skušal tudi povezati v smiselni koncept. S tem bi mu skladenjski v zvezi s funkcijskim »glede na položaj besed v višji skladenjski enoti, stavku« izločil stavčne člene; ti bi mu osmislili oblikoslovni kriterij, kjer gre, upam, za skladenjsko morfematiko, pa tudi pomenski kriterij, če gre za pomen stavčnih členov; sicer je nabor kategorialnih pomenskih sestavin ob zgledu »hiša« (271) posredno pojasnilo, da gre za slovarski pomen propozicijske, torej stavčnopovedne sestavine. Tudi predvidljiva razvrstitev (distribucija) se pojavlja, kolikor vemo, že od Breznika znotraj stavčnočlenske problematike. – Ker je jezik sistemska struktura z med seboj tako povezanimi prvinami, da je ta sistem kljub notranji dinamiki trden (zaenkrat tudi še slovenski), je smiselno v raziskovanju izbrati metodo, ki te povezovalne prvine išče in jih poskušati opredeliti. – Če bi odmislili Kempgenov pogostnostni kriterij in namesto časa upoštevali relevantnost koncepta, bi morali h »ključn/emu/ slovničn/emu/ del/u/« (275) v dr. pol. 20. stol. Bajčevi, Kolaričevi, Ruplovi in Šolarjevi slovnici dodati še Breznikovo iz 1916. leta – slovenistika s svojo besednovrstno problematiko niti ni tako na slabem.

izhodišča, ki bi razmejilo razumevanje členka zlasti glede na medmet, se pravi poleg členka še eno modifikacijsko besedno vrsto, povedkovnik, prislov notranjih in zunanjih okoliščin, pa tudi samostalnik, pridevnik, veznik. Skratka odprl je vprašanje orientacijske točke osmišljanja besednih vrst, natančneje – njihove funkcije v jeziku. Gre namreč za pomemben segment tudi koncepta Novega Slovarja slovenskega knjižnega jezika, ki zahteva jasno odločitev za takšne vrste metodologijo, ki omogoča argumentirano utemeljitev izbire izvedbenih meril, in potem, kar je prav tako pomembno, njihovo razvidno ohranitev skozi celotno analitično pot.⁶³

Sicer pa je SSČ prvi pogumni poskus tovrstnega slovarja pri nas.⁶⁴ – Nekaj razprav slovenskih avtorjev na temo členkov ne izkazuje homogenega pristopa oz. premalo razvidno se prepleta strukturalno jezikovnosistemska določljiva funkcija z besedilno in pragmatično.⁶⁵ V tem smislu je predstavljen članek tudi v Slovenskih slovnica J. Toporišiča (npr. 42000, 445–449).

3.2 Funkcijska struktura stavčne povedi

Omejitev na strukturo stavčne povedi usmerja razumevanje problematike besednih vrst v funkcijo, ki jo imajo v stavčni povedi, se pravi v stavčne člene,⁶⁶ hkrati pa izloča tiste besedne vrste, ki takšne

63 Tu gre seveda (1) za vzpostavitev leksikoloških načel, (2) njihovo dosledno apliciranje v leksikografsko analizo, (3) takšnega gradivnega korpusa, ki verodostojno odsliskava neponarejeno jezikovno realnost. Slovarsko verodostojnost je mogoče graditi na upoštevanju vseh teh prvin.

64 V širšem evropskem prostoru velja izpostaviti dva tovrstna slovarja, in sicer Helbig iz 1990, Grochowski iz 2014.

65 Prim. zlasti prispevke M. Smolej (npr. 2015, 671–679). Opozoriti velja na članek A. E. Skubica (1999, 211–238), napisan z veliko akribijo. Avtor poskuša na podlagi Hallidayeve funkcijske slovnice izpostaviti členke s kohezijsko vlogo; zdi se, da vstopa v problematiko veznikov, tudi prislovov, stavčnih segmentov s premalo dorečenim razumevanjem funkcije primarnih členkov kot notranjih stavčnopovednih modifikatorjev. Inovativen je članek T. Korošca (2009, 99–109) na temo členka v besedilu. Med tipološko pregledne sodi članek I. Černelič (1991, 73–85).

66 V slovenskem prostoru je J. Toporišič v svoji slovnici (1976 in vseh kasnejših izdajah) odprl vrata opredelitvi besednih vrst načeloma z njihovo funkcijo v stavku. Vendar kot da mu je ta opredelitev premalo, je zapisal: »Besedne vrste so /.../ pojmi za množice besed z enakimi skladenjskimi vlogami in drugimi lastnostmi (poševno A. V. M.).«

funkcije nimajo.⁶⁷ Pritegnitev propozicije kot pomenske podstave povedi⁶⁸ loči, kot je znano, potencialne stavčnopovedne člene na tiste, ki so lahko sestavina propozicije, samostalniško in glagolsko besedo, od pomensko dopolnjujočih stavčnih členov, med katere sodita potencialni pridevniški prilastek z razvrstitvijo ob samostalniku, predvsem lastnostna pridevniška beseda, in potencialni prislovni prilastek, prislovna beseda notranjih okoliščin, z razvrstitvijo ob glagolu.

Potencialni propozicijski stavčni členi vzpostavljajo na svoji vertikalni osi po pomembnosti hierarhizirano razmerje z denotatom, kot ga oblikuje propozicija.⁶⁹ Hierarhizacija propozicije je glede na pomembnost potencialnih stavčnih členov definirana z obveznostjo leve glagolske vezljivosti, izražene s hibridno osebno glagolsko obliko kot nujnega in hkrati zadostnega pogoja za oblikovanje minimalne prostorsko-časovne osebkovo-povedkove strukture; morebitna desna vezljivost glagola samo širi stavčnopovedno strukturo na preostala delovalniška in ev. okoliščinska mesta. V horizontalnem smislu je za realizacijo prvin propozicije v stavčne člene, ustrezne stavčnopovedni strukturi, potrebna, kot vemo, modifikacija propozicije. – Že sedaj lahko rečemo, da propozicijo sestavljajo slovarske entitete, endogeni leksemi, modifikacijo na prvi temeljni stavkotvorni stopnji pa slovnična razmerja od izhodiščnega prisojevalnega do

---

Npr. pri glagolu je skladenjska opredelitev odpadla, navedena je samo neke vrste splošnopomenska: »Glagoli so besede, ki izražajo dejanje /.../, stanje /.../, dogajanje /.../.« – Skladenjskofunkcijski vidik je v Toporišičevi slovnici še najbolj razviden s pritegnitvijo zaimkov in števnikov v ustrezen besednovrstni okvir – samostalniške, pridevniške in prislovne besede; pri glagolu pa bi bilo potrebno upoštevati glagolski primitiv in tako uvesti pojem tudi glagolske besede. (ob pronomnu še proverbs) . – Na zasnovni ravni Slovnici manjka smiselna utemeljitev skladenjskofunkcijskega načela delitve besednih vrst in dosledna izpeljava, ki bi morala poseči v samo zgradbo slovnice. Tako pa ostaja, v ožjem smislu seveda, klasično nespremenjena.

67 Tovrstno izhodiščno binarno členitev besednih vrst sem tudi grafično prvič predstavila v kritiki Toporišičeve *Nove slovenske skladnje*, kasneje deloma dopolnjeno (2000, 31), vendar pa še vedno z uvrstitveno zadrego povedkovnika kot dopolnjujočega stavčnega člena na tretji rang.

68 Pomenska podstava povedi, dvojnica v Toporišičevih Slovenskih slovnica (1976, npr. 423 in 2000, npr. 492), je hkrati tudi okvirna, usmerjevalna razlaga propozicije.

69 V tem smislu je izpostavljena osebkovo-povedkova struktura v vseh Toporišičevih slovnica (npr. SS ¹1976 idr.).

ev. vezavnega in primičnega. Izhajamo torej iz dejstva, da temeljni stavčnopovedni vzorec združuje tako slovar kot slovnico jezika.

Smiselnost izhodiščnega opredeljevanja besednih vrst s stavčnočlen-skimi funkcijami izhaja iz razumevanja sintagmatske, to je podredne strukture⁷⁰ tako slovarja, leksema, kot stavčne povedi. Podrednost leksema odseva na abstraktni ravni v hierarhičnem, se pravi podrednem strukturiranju najmanjših enot leksikalnega pomena – pomenskih sestavin (semov),⁷¹ od kategorialnih prek uvrščevalnih do razločevalnih. Na besedotvornopomenski ravni, ki sodi tudi v slovar jezika, imamo opraviti prav tako s podrednim razmerjem med besedotvorno podstavo in obrazilom (Vidovič Muha ²⁰¹¹).⁷² Stavčno poved lahko kot najmanjše potencialno besedilo,⁷³ najpogosteje pa kot besedilno enoto, definira prav tako sintagma, torej podredno razmerje med stavčni-ma členoma – osebkom in povedkom, tip *Lipa cveti* – cvetenje lipe : cvetoča lipa. Specifičnost prisojevalne stavčne sintagme, imenovane medsebojno odvisnostne (interdependenčne), izhaja iz pretvorbeno dokazanega dejstva, da lahko izkazuje jedrnost in s tem hierarhično enakovrednost tako osebka kot povedka (Hjelslev 1972, 28; Vidovič Muha 1984, 144–145).

---

70 V strukturalnem smislu je sintagma, za razliko od skladnje (sintakse), omejena na morfemsko strukturo (izrazne) besede; ta pa je podredna, se pravi odvisnostna. (Prim. Vidovič Muha 1994, 161–192 in tam navedeno literaturo.)

71 Hierarhizirano razumevanje sveta v smislu vodilnega člena glede na odvisne člene ni lastno samo strukturalnemu, ampak do določene mere tudi kognitivnemu jezikoslovju seveda iz drugačnih metodoloških načel, ki pa temeljijo prav tako na sintagmatičnosti. Različnost poti lahko pripelje do istega cilja (Vidovič Muha, ²⁰¹³, 51–97, in tam navedeno literaturo).

72 Za razumevanje smiselne povezanosti morfologije in skladnje na pomenskopodstavni, torej propozicijski ravni je dragocen samostalniški pomen priponskih obrazil/pripon navadnih izpeljank, tvorjenk iz predložne zveze in medponsko-priponskih zloženkov; ta so nastala iz zaimensko izraženih potencialnih stavčnopovednih funkcij propozicije. Velja torej, da ne more biti več besedotvornih pomenov, kot je sestavin propozicije, sama propozicija pa mora imeti najmanj toliko sestavin, kolikor je besedotvornih pomenov (Vidovič Muha 1988, 10–33; ²⁰¹¹, 82–103).

73 Pri nas je na to dejstvo prvi opozoril A. Breznik že 1908. leta (1982, 233–255; prim. še Vidovič Muha 1993, 497–507).

Naj povzamemo: propozicijo je mogoče razumeti kot vozlišče zgradbe leksikalnega in abstraktnega besedotvornega pomena,⁷⁴ slovarja torej, na eni strani, na drugi pa potencialne zgradbe stavčne povedi, nastale z možnostjo stavčnočlenske realizacije besednih vrst. Tovrstna dejstva izpostavljajo propozicijo kot vezni člen dveh temeljnih metajezikovnih entitet – morfologije in skladnje (sintakse), morfemske slovarske strukture besede kot leksema in stavčnopovedne strukture.⁷⁵

3.2.1 Sestava propozicije

Vprašanje sestave propozicije se zdi, da je z jezikovnosistemskega vidika⁷⁶ mogoče doreči s tematsko usmerjenim naborom endogenih leksemov,⁷⁷ pri čemer ni v ospredju izrazna podoba leksema, ampak njegov denotat: gre za predstavno prvino jezika, katere pomenska, natančneje pomenskosestavinska struktura je identična ne glede na to, ali imamo opraviti z izrazno eno-, dvo- ali večbesednostjo. Enote propozicije so torej identične z endogenimi leksemi kot enotami slovarja.⁷⁸ Če sprejmemo dejstvo, da tovrstni leksemi kot pomenske enote jezika niso nujno prekrivni z (izrazno) endogeno besedo, da so torej lahko več kot enobesedni, potem je logično, da kot taki sodijo tudi v propozicijo.

74 Besedotvorna abstraktnost pomena je razumljena v smislu predvidljivega pomena priponskoobrazilnih morfemov, ki izkazujejo zaimensko izražene funkcije propozicije (gl. op. zgoraj, 13), lahko pa tudi določena slovnična razmerja, ko gre za medponskoobrazilne morfeme zložen, antropocentrične prislove (prostor, čas), ko gre za predponsko obrazila glagola, in določene merne pridevnike, ko gre za (samostalniške) modifikacijske izpeljanke (Vidovič Muha ¹1988, ²2011).

75 Za A. Žele (2014) je »p/ropozicija oz. pomenska podstava (s povedjem in udeleženci) /.../ temeljna pomenska enota besedila, ki je z dokončno izrazljivo obliko ubesedeni rezultat pomensko-smiselnega sporočanja.« (2014a). Kaj naj bi bilo »pomensko-smiselno sporočanje«?

76 Tu se ne bomo spraševali o pragmatičnih okoliščinah, ki jih nekateri jezikoslovci uvrščajo med sestavine propozicije. (Pri nas npr. Kunst Gnamuš 1995).

77 Kot vemo (Vidovič Muha, ²2013, 51–97), so leksemi, katerih leksikalni pomen izkazuje pomenskosestavinsko (semsko) strukturo, dveh vrst: endogeni, ki jih določa notranja uvrščevalna pomenska sestavina (UPS), in eksogeni, določeni z zunanjo UPS: med prve sodita samostalniki in glagoli, ev. še prislovi zunanjih okoliščin, med druge razvijajoči stavčni členi – pridevnik, prislov notranjih okoliščin.

78 Vemo, da moramo na terminološki ravni ločiti besedo na slovarsko, ki ji ustreza pojem leksem, in izrazno, definirano glasovno (SS 1976, 90–92). Več o tem v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* (²2013, 17–33).

3.2.1.1

Naj se ustavimo ob imenski zvezi, katere jedro je vedno samostalnik, razvija pa ga prilastek. Če je ta prilastek pravi vrstni pridevnik, tvori s samostalnikom stalno besedno zvezo, tip *cestni promet*, *pralni stroj*, *črni kruh*, *črna maša*, *navadni volčin*; *zgodnji krompir*, ki tako kot prilastkovno nerazvit samostalnik vstopa na potencialna stavčočlenska mesta, vezana na izražanje abstraktno ali besedilno konkretizirane prostorske funkcije; abstraktni prostor zaseda osebek, v primeru še desne vezljivosti glagola predmet, v zvezi s konkretnim besedilom pa za mesto prislovnega določila prostora in časa, izraženega lahko tudi s predložnim samostalnikom. Zunaj propozicije so torej ostale vse pomenske skupine lastnostnih pridevnikov, nepravi vrstni, t. i. antropocentrični pridevniki, nastali iz antropocentričnih prislovov, tip *zgornji*, *spodnji sosed*, svojilni pridevniki, tip *očetov* avto, in števniki pridevniki, npr. *trije bratje*.

Zavedajoč se, da je z uvrstitvijo imenske zveze s pravimi vrstnimi pridevniki v propozicijo ta izstopila iz samo formalnih (slovničnih) okvirov – ujemalnost, in se prevesila v leksikalnopomenski, naj ponovim vsaj tri, za obravnavano problematiko posebej pomembne lastnosti, ki utemeljujejo stalnost in s tem leksemkost tovrstnih imenskih zvez:⁷⁹

Zaradi celovitosti leksikalnega pomena, ki ga tvorijo s samostalniškim jedrom, ne morejo prehajati med sekundarne povedkovnike, se pravi, da ne morejo opravljati funkcije povedkovega določila; morebitno rabo v povedkovem določilu je mogoče razumeti kot izpust samostalniškega jedra,⁸⁰ npr. *Ta računalnik je prenosni (računalnik) oz. prenosnik*; na slovnični ravni gre torej za okrnjeno stavčočlensko funkcijo, na slovarski ravni se pojavlja razmeroma pogosta možnost univerbizacije tovrstnih zvez, npr. *prenosnik* – prenosni računalnik, *rdečka*⁸¹ – rdeča

79 Definijske lastnosti pridevnikov in pridevniških zaimkov, tudi imenske zveze so predstavljene v več razpravah in monografiji Vidovič Muha (¹2000; ²2013).

80 Več o teh vprašanjih Vidovič Muha (npr. 2013², kjer je zbrana tudi vsa literatura).

81 Pogostnost univerbizacije je odvisna predvsem od aktualnosti denotata. Sicer pa je večina univerbiziranih izrazov prešla v knjižni jezik iz (splošnega) pogovornega, lahko tudi žargona, vendar tedaj verjetno v terminologijo in od tu ev. šele v knjižni jezik, pač zopet odvisno od denotata. Več o tem A. Vidovič Muha (1972, 35–52; 2000, 102–111), od tujih pa zlasti Jedlička (1974).

mravlja idr.; zanimiva lastnost, ki potrjuje leksemskost zveze pravega vrstnega pridevnika s samostalnikom, izhaja iz kontrastive z nemščino; vse tovrstne imenske zveze so v nemščini zloženke, tip *cestni promet* – *Straßenverkehr*, *črni kruh* – *Schwarzbrot* (Vidovič Muha, 1988, 311–322).

3.2.1.2

Razmislek o propozicijskih vprašanjih glagola in morebitnega glagolskega okolja velja usmeriti v tri področja, in sicer v

- (a) glagole s prostim glagolskim morfemom (PGM);
- (b) zložene glagole⁸² oz. potencialno zložene povedke, kjer gre za vprašanje zlasti besednovrstnega statusa povedkovnika;
- (c) obseg prislovov zunanjih okoliščin, kjer gre za vprašljivost propozicijskega statusa vzročnosti.

3.2.1.2.1

Zlasti prvega vprašanja, se pravi glagolov s PGM, slovenske pa tudi druge slovanske slovnice ne izpostavljajo. PGM-ji, ki so homonimni s predlogi, se kot taki obravnavajo znotraj sklonske problematike, se pravi kot predložni skloni. Njihov pomen je torej izražanje vrste slovničnega razmerja skupaj s sklonsko končnico (Vidovič Muha 1979; 1981; 2000, ²2013 idr.).⁸³

PGM-ji pa so poleg homonimne relacije s predlogi globinski prislovi, torej samostojni, nevezani morfemi; kot taki so del skladske podstavne obrazilnih, in sicer predponskih morfemov glagolov, tip *po-kriti* ←

82 Termin *zloženi glagol* sem prvič uporabila v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* (2000) vzporedno s skladskim terminom *zloženi povedek*. – Kot besednovrstni ustreznik povedkovemu določilu ga dosledno uporablja v svoji monografiji J. Snoj (2010). Definicijske lastnosti pridevnikov in pridevniških zaimkov, tudi imenske zveze so predstavljene v več razpravah in monografiji Vidovič Muha (npr. 1979; ¹2000; ²2013).

83 Ko gre za predložne sklone, se pojavlja vprašanje morfemskosti. Upravičeno bi lahko govorili o enem predložno-končniškem morfemu.

kriti [po], [ ] 'zgoraj'.⁸⁴ Če v tem kontekstu pustimo ob strani dejstvo, da v prislovnem pomenu nastopajo kot skladenjska podstava glagolskih sestavljenk, ostane na ravni propozicije pomembno spoznanje, da postanejo predlogi kot PGM-ji zanimivi, ko gre za propozicijsko predvidevanje družljivosti, se pravi potencialnih stavčnočlenskih prislovnih določil kraja in časa, seveda če so izraženi samostalniško; ti so vedno predložni, natančneje PGM-jevski. Njihov pomen je osnovna prostorska ali časovna orientacija glagolskega dejanja glede na pomen samostalnika, ob katerem stojijo, npr. *Stanuje v Ljubljani*, v 'znotraj, notri', *Prihaja ob sedmih*, ob 'zraven, ko se začne'.

Smiselno bi bilo vzpostaviti razvidno propozicijo, se pravi PGM ob glagolu v propoziciji je potencialno prislovno določilo v stavčni povedi; propozicija navedenih dveh povedi se glasi *stanovati v, Ljubljana; priti ob, sedem*. Če ob glagolu ni PGM-ja, gre za njegovo zmožnost vzpostaviti vezavno razmerje, seveda lahko tudi predložno, vendar ne z napovedjo v propoziciji, npr. povedi *Izseljenec hrepeni po domovini : Tone pleza po skalah*, izkazujeta propozicijo *izseljenec, hrepeneti, domovina : Tone, plezati po, skala*.

3.2.1.2.2

Drugo vprašanje se nanaša na razmerje med potencialnim zloženim povedkom in njegovo propozicijo. Tu je potrebno ločiti dva temeljna sklopa.

3.2.1.2.2.1

Formalno zloženi povedek je samo realizacija katere izmed oblik skladenjskih modifikacij glagolskega dela propozicije, npr. skladenjskega časa, razen sedanjika, pogojnega naklona, ene izmed dveh oblik trpnega načina. Gre torej za oblikotvorni in ne pomenotvorni proces; kot tak seveda ne more biti del propozicije. Kot je znano iz slovnice, slovarske in slovnične kategorialne lastnosti si razdelita glagol *biti* in opisni deležnik glagola.

---

⁸⁴ Kot vemo, je nabor predponskih obrazil glagolov večji kot nabor PGM-jev.

3.2.1.2.2.2

Vsebinsko zloženi povedek je določen z dejstvom, da je v povedkovem določilu pomensko nov leksem, povedkovnik, ki daje vsebino, leksikalni pomen glagolskemu delu propozicije. Tudi v tem sklopu se pojavljata dve skupini:

- (a) Tipični povedkovniki so določeni z naborom leksemov, katerih povedkovodoločilna funkcija je primarna, se pravi definicijska,⁸⁵ npr. (*biti*) *všeč, prav, rad*,⁸⁶ *žal*, tudi *kul, fer, super* idr. Tako kot za opisne in trpne deležnike formalno zloženih povedkov je tudi za primarne povedkovnike značilno, da se (opisno) stopnjujejo. Številčno sicer zelo omejena skupina primarnih povedkovnikov kot da s pogostnostjo svojega pojavljanja, tudi slogovno nezaznamovanostjo in zaznamovanostjo, to maloštevilnost relativizira in se tako umešča v središčno, pomensko, se pravi tudi denotatno nepogrešljivo leksiko jezika.
- (b) Drugotni (sekundarni) leksemi so med povedkovnike prešli iz drugih besednih vrst,⁸⁷ največkrat iz samostalnika ali iz nepravlega vrstnega pridevnika, prislova notranjih okoliščin tako, da so pridobili za povedkovo določilo relevantne slovanske in skladijske kategorialne lastnosti, opustili pa svoje izvirne kot npr. (*biti*) *zdravnik*, (*biti*) *človek*, (*biti*) *copata*, (*biti*) *hudič*; (*biti*) *hud*; (*biti*) *mrzlo*.

V obeh primerih v povedkovem določilu ni samo oblika glagola, npr. opisni deležnik, ampak je nov leksem, nova slovanskopomenska enota. Da gre pri drugotnih, npr. iz samostalnika nastalih povedkovnikih za glagolsko, torej povedijsko funkcijo in ne več npr. za samostalniško, potencialno osebkovo, je med drugim izguba kategorialne slovanske lastnosti, vezane na opozicijo konkretno – abstraktno: vsi izsamostalniški

85 Nerazumljivo je, da SSČ uvršča prvotne (primarne) povedkovnike med členke, torej npr. *prav* v stavčni zvezi *Prav je, da se mu opravičiš* je *prav* členek; nenadoma se členek pojavlja v skladijski funkciji povedkovega določila. Verjetno je napaka.

86 Gre za naklonski povedkovnik, ki za razliko od drugih primarnih povedkovnikov izraža prisojevalno ujemanost, se pravi imenski kategoriji spola, *rad-ø/-a/-o*, in števila, *rad-i/-e/-a*; izražanje osebe je vezana na osebno glagolsko obliko.

87 Pregledna tipologija metaforičnega povedkovnika, »povedkovniške metafore«, je predstavljena v delu J. Snoj (2010); vezana je na nekaj parametrov, npr. besednovrstni izvor tovrstnih povedkovnikov, njihove kategorialne pomenske sestavine, opredelitev t. i. kategorizacijskih, modalnih povedkovnikov (94–155).

povedkovniki so lahko samo abstraktni s pomeni npr. lastnosti, stanja, poklica, naziva. Opisno stopnjevanje, se pravi druženje s prislovi stopnje, kot kategorialna slovarska lastnost vseh tistih besednih vrst, ki lahko izražajo različno stopnjo razsežnosti ali intenzivnosti svojega denotata – glagol, tudi v osebni glagolski obliki, lastnostni pridevnik in iz njega nastali prislov – je značilno tudi za sekundarni izsamostalniški povedkovnik, če njegov denotat dopušča različno pojmovno/pomensko razsežnost oz. intenzivnost, npr. (*biti*) *zelo človek* 'zelo človeški, human'.

Drugotni povedkovnik – izvorni samostalnik s potencialno osebkovo oz. predmetno funkcijo, izvorni pridevnik ali prislov notranjih okoliščin s potencialno prilastkovno funkcijo – kot sestavino zloženega glagola bi bilo mogoče prepoznavno vgraditi v propozicijo s pomožnikom *biti* + (drugotni) povedkovnik, npr. stavčne povedi kot *Sosed je učitelj*; *Sosed je hudič*;⁸⁸ *Sosed je dober*; tudi *Zunaj/Danes je mrzlo* imata dve propozicijski prvini, (potencialni) prvi delovalnik *sosed*, povedje (*biti*) *učitelj*, (*biti*) *dober*, (*biti*) *hudič*; tudi (*biti*) *mrzlo*, (*biti*) *zunaj*.

(b¹) Posebej velja izpostaviti dva tipa povedkovnikov, ki vplivata na dejstvo, da je trditev obvestilno zadostna in kot taka lahko že samostojno besedilo. Oba tipa imata svoj izvor v pomenskosestavnih (semskih) lastnostih leksikalnega pomena. Kot povedkovnik se lahko pojavljata oba tipa slovarskih pomenskih sestavin:

- Vrednost uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) ima zloženi povedek, propozicijski zloženi glagol z drugotnim izsamostalniškim povedkovnikom. Vzorec je vezan na metajezikovno razvrščanje, do določene mere slovarsko, tudi taksonomsko urejanje denotatov v smislu enosmerne zajetosti, inkluzije (Lyons (1980, 300–305; Halliday 1994, 119; Vidovič Muha 2000, 174–177): pomen povedkovnika v povedkovem določilu se uveljavlja kot hipernim, kot uvrščevalna pomenska

88 Nerazumljivo je, da SSČ uvršča med členke oz. členkovne funkcije samostalnike v povedkovodoločilnih funkcijah, npr. kot členek *Strahota je /.../*, kot členek *Hudič je, če /.../*; *Hudič je vse skupaj*, ki se od zvez *Hudo/Slabo ... je* loči samo po konotativnem pomenu. Kot da se ne loči konotata, konotativnosti, torej slogovne zaznamovanosti od denotata, denotativnosti – poimenovalnosti; na skladenjski ravni gre seveda v obeh primerih za povedkovo določilo.

sestavina (UPS), pomen osebkovega mesta pa je hiponim: (5) *Smreka je iglavec/drevo*; *Mačka je domača živa/zver*.⁸⁹ Tovrstne povedkovnike bi glede na funkcijo lahko imenovali uvrstitvene. Določa jih kar nekaj lastnosti:

- (a) vprašalnica *kaj je kaj*, npr. *Kaj je smreka? Smreka je iglavec/drevo*;
- (b) dosledna sekundarnost, nastali so iz prvotnega samostalniškega leksema;
- (c) nezaznamovanost števila; edninska oblika zadostuje, ker velja, da je *smreka iglavec*, torej so vse *smreke iglavci*;
- (č) odsotnost 1. in 2. osebe – tvorcev govornega dejanja – v osebni glagolski obliki, kar vpliva na
- (č') odsotnost oz. nerelevantnost osebe kot slovarske kategorialne lastnosti (KPS); ta je po obliki vedno tretjeosebna, saj 1. in 2. oseba kot tvorki govornega dejanja ne moreta imeti tovrstnega denotatnega pomena;
- (d) nerelevantnost tudi skladenjskih kategorialnih lastnosti, ki določajo glagol v povedku – osebno glagolsko obliko torej, kot so čas, naklon, način; kot take so v obliki za sedanjik, povedni naklon in tvorni način nezaznamovane s stališča omenjenih lastnosti.

Sicer pa je glagol *biti* do določene mere nadomestljiv s PGM-jevskim glagolom *uvrščati se med*, kar pa odpira možnost prislovnemu določilu kraja. Vendar je med glagoloma tudi temeljna razlika, ki jo izloči vprašalnica: *Kam uvrščamo* npr. *smreko* je posledično glede na vprašanje, *Kaj je smreka*. Torej kot objektivno dejstvena ostaja vprašalnica *Kaj je kaj*.

Ena izmed razločevalnih pomenskih sestavin (RPS) ima definicijsko vrednost pomena leksema, seveda znotraj njegove UPS; predstavno-pomensko je neopustljiva in kot taka lahko implicitno pleonastična, odvisno od stopnje objektivne preverljivosti tovrstne lastnosti, npr. (6) *Oglje je črno*. *Sodnik je pravičen*.

⁸⁹ Po doslednem razvrščanju leksemskih denotatov v UPS z neposrednim pojmovno/pomensko višjim, širšim poljem, se ločuje terminološki slovar od npr. splošno informativnega, kot je SSKJ.

3.2.1.2.3

Propozicijsko mesto potencialne prislovnodoločilne funkcije je vezano, kot rečeno, samo na prostor in čas. Uvrstitev vzročnosti v stavčno funkcijo problematizira dejstvo, da vzrok, torej potencialno vzročno prislovno določilo, nima pretvorbene možnosti v besedotvorni morphem za razliko od prostora in časa, potencialnega prostorskega ali časovnega prislovnega določila, tip *kovač-ija* ← [tam, kjer je] kovač[-ø], [ ] → -ija, kovač-; vsaj s tega vidika je upravičena njihova izločitev iz propozicije. Kot že rečeno, pri opredeljevanju števila propozicijskih sestavin lahko igra pomembno vlogo abstraktni besedotvorni pomen, ki ga v pretvorjeni obliki prepoznavamo v priponskih obrazilih navadnih izpeljank oz. priponah tvorjenk iz predložne zveze in medponsko-priponskih zložen; obrazilno/priponskomorfemsko izražen pomen vzroka ne obstaja.

Naj povzamemo: Propozicija je nabor endogenih leksemov, iz katerih se z upovedovalnim postopkom oblikujejo samostojni stavčni členi; propozicijski nabor endogenih leksemov mora torej ustrezati potencialni stavčnopovedni strukturi. Kot že rečeno, zunaj propozicije ostajajo razvijajoči stavčni členi, kot so prilastek ob samostalniku (imenski zvezi) in prislovno določilo notranjih okoliščin ob glagolu, načeloma nastalo iz lastnostnih prislovov, ti pa iz lastnostnih pridevnikov.⁹⁰

Kot je bilo že omenjeno, je med pridevniškimi prilastki nujno izločiti prave vrstne pridevnike – vrstni pridevniki prvega tipa – ki tvorijo z jedrnim samostalnikom en leksem, eno poimenovalno enoto (Vidovič Muha 2000, 62–75; 2013, 76–92), tip *okenska polica*. Kot taki sodijo skupaj s samostalniškim jedrom v propozicijo.

90 Ni jasno, kako je mogoče v SSČ uvrstiti med členke ali med »členkovne besede« – tako avtorica imenuje tiste, »ki lahko skladenjskopomensko nastopajo v vlogi členkov« (11) – obsežen nabor prislovov tako zunanjih kot notranjih okoliščin ob tem, da nimamo nikjer jasno definirane pojma členek. Med členki se najdevajo zlasti prislovi stopnje, katerih razvrstitev, kot je znano, je mogoča ne samo ob glagolih, ampak ob vseh tistih besednih vrstah, ki lahko izražajo razsežnost, intenzivnost svoje lastnosti, torej tudi pred lastnostne pridevnike ali iz njih nastale prislove. ful *pomeni*; hudičevo *se moti*; karseda *previdno*; komaj *dohajati*; malce *zmeden*; mimogrede *povedati*; pomalem *se jezi*; preveč *vprašati*; drugič *pridem*; *napil se je kjerkoli*. Sopomenke tudi ob konotativnih izrazih kot npr. *hudičevo*, *ful* v pomenu 'zelo', pa tudi ob npr. *malce* malo itd. niso uvrščene v SSČ.

3.2.1.3 Slovarske kategorialne lastnosti propozicije

V zvezi s propozicijo je potrebno izpostaviti še pomembno vprašanje, ki se nanaša na kategorialne lastnosti besednih vrst. V zvezi s propozicijo so pomembne slovarske kategorialne lastnosti, nekaj smo jih že omenili, v zvezi z modifikacijo pa slovnične.

Da sta slovar in slovnica po svoji zasnovi komplementarna segmenta jezika, dokazujejo tudi kategorialne slovarske lastnosti, ki so v stavčni povedi pogoj za realizacijo stavčnih členov, v slovarju pa prepoznavne kot kategorialne pomenske sestavine v funkciji izhodiščnega pomenskega razvrščanja endogenih leksemov, tistih torej, ki izkazujejo notranji hierarhični pomenskosestavinski sestav (Vidovič Muha, 2000, 30–39; ²2013, 35–44). Ker je propozicija slovarski segment stavčnopovedne strukture, se slovarske kategorialne lastnosti – kategorialne pomenske sestavine, vgrajujejo v njeno izhodiščno (kategorialno) pomenskosestavinsko zgradbo; kot take niso podvržene nobene vrste modifikacij.

Slovnične kategorialne lastnosti se uveljavljajo v funkciji modificiranja propozicijskih besednih vrst v smiselne stavčne člene. Zunaj propozicijske strukture kot pomensko dopolnjujoči ostajata stavčnočlenski besedni vrsti – pridevniška beseda, določena z ujemalnostjo in prislovna beseda notranjih okoliščin, določena s pomensko družljivostjo; prav tako ostaja zunajpropozicijski vzročni prislov v skladenjski funkciji prislovnega določila vzroka.

3.2.1.3.1

Pri udeležencih je temeljna kategorialna pomenska sestavina (KPS) *spol*, ki je izražen končniško, pri tvorjenkah tudi obrazilno.⁹¹ Temeljnost kategorije spola je upravičljiva ontološko, ko gre za naravni spol, kar odseva tudi v antropocentrični razločevalnosti kategorialne lastnosti *človeškega* glede na vse drugo, izraženo v zaimenski vrednosti *kdo* (č+) glede na *kaj* (č-). Antropocentričnost je tudi podlaga za potencialno

---

91 Spol je leksikografska besednovrstna oznaka samostalnika.

izrazljivost kategorialne lastnosti *osebe* pri udeležencih.⁹² Končniška zmožnost izražanja spola tako naravnega, tip *brat- sestr-a*, kot slovničnega, tip *stol- miz-a*, odpira homonimno razmerje tega morfema z modifikacijsko, torej slovnično oz. skladenjsko funkcijo.

Na metajezikovni ravni se lahko strinjamo, da sodita med udeleženske, torej samostalniške kategorialne lastnosti *sklanjatvenost* in *števnost*.⁹³ Gre za zmožnost izražanja skladenjskih kategorialnih lastnosti sklona in števila: samostalnik v udeleženski vlogi s sklonskimi končnicami realizira glagolskemu pomenu ustrezno vezljivostno polje in različnost števila glede na pojavnost samostalnika v udeleženskih vlogah. V tem smislu ločuje samostalniške denotate na *konkretne*, iz katerih so izločeni snovni in skupni kot neštevni; abstraktne (pojmovne) vedno določa neštevnost (SS 1976, npr. 210). – Pri imenski zvezi je nujno upoštevati tudi zmožnost samostalnika, da formalno (končniško) realizira ujemanje, se pravi prilastkovo privzemanje končniških lastnosti samostalnškega jedra.

3.2.1.3.2

Povedje (predikat) je slovarsko določeno z morfemsko, pri tvorjenkah še obrazilno izraženim (slovarskim) časom, se pravi z *glagolskim vidom*,⁹⁴ in z načeloma neizraženo potenco *vezljivosti* (valence).

Da je vid slovarska kategorialna lastnost glagola – njegova kategorialna pomenska sestavina, je mogoče dokazati z dejstvom, da ima ne samo glagolsko predponsko obrazilo/glagolska predpona besedotvorno (obrazilno) vrednost, se pravi pretvorljivost v antropocentrični prislov zunanjih okoliščin, ampak da ima takšno vrednost lahko tudi glagolska

92 Utemeljitev tovrstne trditve izhaja iz dejstva, da sta tvorec in naslovnik govornega dejanja vedno človek – govoreči in ogovorjeni; izrazljivost te kategorije je lahko slovarska, se pravi zaimkovna *jaz, ti* v vseh treh številih, obvezno pa končniška z osebno glagolsko obliko; gre za znano udeležensko-povedijsko hibridnost glagolske oblike.

93 Propozicijski obliki obeh kategorialnih lastnosti, števnosti in sklanjatvenosti, sta v funkciji nezaznamovanosti, se pravi edninska oblika v propoziciji za sposobnost izražanja števila, imenovalniška oblika v propoziciji za sposobnost izražanja sklona, v stavčni povedi (minimalnem besedilu) obvezna za izražanje prisojevalnega razmerja.

94 Vid je leksikografska besednovrstna oznaka glagolov v slovarjih slovanskih jezikov.

pripona zlasti ko gre za izražanje vrst glagolskega dejanja, npr. *pridel-ova-ti* ← (1) [večkrat] pridelati, [ ] → -ova-, 'ponavljalnost'; (2) {delati, da} pridel{a}-ø}, { } → -ova-, 'iztekanje dejanja'.

Tudi *vezljivost* (valenco) kot slovarsko kategorialno lastnost je mogoče definirati z zmožnostjo glagola organizirati vezljivostno polje, se pravi vezljivostni zmožnosti glagola ustrezen nabor udeleženskih vlog. Kot je znano, ni nujno, da pride do besedilne realizacije vseh vezljivostnih zmožnosti glagola.⁹⁵

Slovarske kategorialne lastnosti tako imenske kot glagolske so dejanjsko kategorialne pomenske sestavine. Ta status jim omogoča znotraj slovarja potencialno pomensko prepoznavnost različnih funkcij propozicijskih stavčnih členov. Temeljna slovarska pomenska členitev izhaja torej iz minimalne besedilne strukture – stavčne povedi. Posledično so torej slovarske kategorialne lastnosti kot kategorialne pomenske sestavine že vgrajene v morfemsko strukturo propozicijskih leksemov.

Naj povzamemo: udeleženca v funkciji osebka – prvega delovalnika, kot temeljnega člana stavčne povedi, določajo spol, (antropocentrično) človeško, oseba, živo, konkretno, sklanjatveno, števno; v slovarju so to samostalniki. Povedje v funkciji povedka določa sposobnost oblikovanja vezljivostnega polja in glagolski vid, v slovarju so to glagoli.

3.2.2 Sestava modifikacije

Modifikacijski⁹⁶ proces bi bilo mogoče obravnavati v treh stopnjah: pri prvih dveh gre za jezikovnosistemsko modifikacijo propozicije, pri tretji pa tudi za besedilno modifikacijo stavčnih členov.⁹⁷

95 Ločevanje med slovarsko zmožnostjo oblikovanja vezljivostnega polja – intenco – in tovrstno besedilno realizacijo – valenco – je upoštevana npr. v češki slovnici (MČ 3, 29). – *Vezljivostni slovar* (2008) A. Žele do danes ni doživel kritične predstavitve. Istra: *Vezljivost v slovenskem jeziku : (s poudarkom na glagolu)* (2001).

96 Izraz modifikacijski je v jezikoslovju uporabljen še za poimenovanje dveh nestavčnočlenskih besednih vrst, členka in medmeta. (Več o tem Vidovič Muha 2000, 83–88.)

97 V kritiki Toporišičeve *Nove slovenske skladnje* sem 13 nehierarhiziranih modifikacijskih prvin, ki jih avtor navaja (277), ločila na »temeljne /.../, ki so konstitutivni (bistveni) del povedi /.../, npr. časovna, kolikostna, naklonska, nikalna, osebna, pomembnostna«.

Na prvi jezikovnosistemski ravni je modifikacija vezana na proces *upovedovanja*, ki ga lahko definiramo kot upoštevanje skladenjskih kategorij pri propozicijskih, se pravi besednovrstnih leksemih tako, da postanejo tvorne prvine stavčne povedi, stavčni členi. Tudi upovedovanje se nam torej uveljavlja kot ločnica, ki členi kategorialne lastnosti na slovarske in slovnične, natančneje skladenjske.

Skladenjske kategorialne lastnosti na prvi jezikovnosistemski ravni zajemajo upovedovalne prvine, obvezne za oblikovanje temeljnega levovezljivostnega, torej *prisojevalnega* razmerja. Temeljnost osebkovo-povedkove strukture izhaja, kot je bilo že rečeno, iz stavčne povedi kot skladenjsko medsebojno odvisnostne podredne zveze, kar dokazuje enakovrednost osebkovega in povedkovega stavčnega člena, pomensko pa iz reference z abstraktnim prostorom – samostalniška beseda, besedilno realiziran s prvim delovalnikom, in časom – glagolska beseda, besedilno realizirana z dejanjem. Glagolska desna *vezljivost*, izpostavlja še vezavno razmerje, pomensko odprto v abstraktni prostor, besedilno v pomensko različne vrste delovalnikov; *družljivost* odpira v najširšem smislu glagolsko dejanje, pomen povedka, v besedilno pogojeno prislovno določilo prostora in časa, umeščeno s PGM, če ga zaseda samostalnik. – Za temeljno stavčnopovedno skladenjsko modifikacijo kot abstraktno stavčno strukturo je značilno, da je *število* kot skladenjska realizacija števnosti – kategorialne slovarske lastnosti udeležencev, ne-relevantna, zato nezaznamovana, se pravi oblikovno edninska. Lahko govorimo tudi o nezaznamovanosti *sklona* kot skladenjske realizacije sklanjatvenosti, saj je ta vedno imenovalniški, ko gre za oblikovanje temeljnega stavčnopovednega, to je *prisojevalnega* razmerja. Denotat glagola v povedku narekuje sklonske oblike udeležencev desnega vezljivostnega polja.

Poleg navedenih za upovedovalni proces temeljnih skladenjskih kategorij, ki bi jih lahko imenovali tudi izhodiščne ali prvotne, sodijo k upovedovanju še drugotne; te lahko modificirajo prvotne na ravni

---

sledita stopnjevitosna in gotovostna, in nato »v celoti stilno zaznamovane odločitve« (153). Tudi v svoji slovnici (npr. 2000, 492–533) Toporišič modifikacij propozicije ne hierarhizira.

udeležencev s *številom*, na ravni povedja, glagola v povedku, pa s skladenjskim *časom*, *naklonom*, *načinom*, zanikanjem, *nikalnostjo*, tudi z opisno *stopnjo*, se pravi z druženjem s prislovi stopnje kot npr. *zelo*, *precej trpeti*, tudi *zelo všeč*, (*je*) *zelo človek*. Tvorec besedila ima skratka jezikovnosistemska možnost svojemu komunikacijskemu namenu ustrezno izbiro števila udeležencev in glagolskih oblik. Pri vseh tovrstnih modifikacijah mora upoštevati dvofunkcijskost oblike – poleg edninskosti, ne nujno enosti, pri udeležencih, sedanjika, povednega naklona in tvornega načina pri povedju izražajo te oblike lahko še nezaznamovanost.

Ko gre za drugostopenjsko skladenjsko modifikacijo, izpostavimo dva členka – *naj* v zvezi z realizacijo velelnika in *se* v zvezi z realizacijo eno izmed dveh oblik trpnika, tip *Naj dela*, *Naj bi delal*,⁹⁸ *Knjiga se tiska*.

V poseben tip skladenjske modifikacije povedja sodi *nikalna* ubeseditvev propozicije. Namreč če izhajamo iz glagolske oblike, je trdilna modifikacija lahko nezaznamovana, tip *Zvečer (vedno) berem*, lahko pa izraža pomen trdilnosti, z obveznim členkom *ne* ob povedku nikalnost, eksplicitno, kadar gre za odgovor na odločevalno vprašanje, še z dodatnim členkom *da/ne*.⁹⁹ Členka *da/ne* kot samostojni trdilnici/nikalnici imata za izražanje npr. stopnje te modifikacije členke kot *seveda*, *kajpada*, *nikakor (ne)* ipd.¹⁰⁰

Naj povzamemo: Prvo- in drugostopenjska modifikacija propozicije je jezikovnosistemska pogojena sposobnost vzpostavljanja temeljnega prvostopenjskega stavkotvornega razmerja – prisojevalnost, ev. vezavnost in družljivost – znotraj propozicijskega nabora leksemov s slovničnimi sredstvi – načeloma vezanimi morfemi. Če je prvostopenjskost modifikacije definirana z vsebinsko nezaznamovanostjo skladenjskih

98 Uvrstitev besedne oblike glagola *biti*, ki se za izražanje pogoja glasi *bi*, med členke, je nenavadno (SSČ, 19), saj gre, kot rečeno, samo za obliko glagola, za njegovo modifikacijsko funkcijo, in ne za pomensko samostojni leksem.

99 O obliki in rabi modifikacijskih oblik v Toporišičevih slovnica (npr. 2000, 358–367).

100 Za razliko od SSČ v tem kontekstu stavčno strukturirani odgovori, npr. *Dvomim (da je doma)*, *Mislim, da ...*, *Ne vem, če ...* ipd. niso razumljeni kot členki. Med členke tudi niso uvrščeni prislovi kot *verjetno*, ev. *možno*, *mogoče* ipd., tudi ne prislovi kot *včasih*, *nikoli*, *redkokdaj*; torej (*Da*), *včasih (berem)*, (*Ne*), *nikoli (ne berem)* ipd.

kategorialnih lastnosti, jih drugostopenjska realizira v smislu namere tvorca besedila.

Tretjestopenjska besedilna modifikacija je nestavčnočlenska, torej zunaj stavčne zgradbe, zajema pa besedilne (modalne) členke.

3.2.3

Glede na povedano, je členke mogoče ločiti na jezikovnosistemske modifikatorje – obvezne prvine na 2. stopnji modifikacije, in na besedilne nestavčnočlenske modifikatorje – zunaj jezikovnosistemske predvidljivosti. Mednje se uvrščajo besednovrstno samostojni členkovni leksemi, določeni s primarno členkovno funkcijo. Predstavljajo problemsko jedro členkov. Za obe skupini členkov velja, da nikoli ne morejo biti nobene vrste stavčni člen, da so torej nestavčnočlenska modifikacijska besedna vrsta (Vidovič Muha npr. 1984, 144–145), zato ne morejo imeti ustrezne vprašalnice in s stavčnimi členi tudi ne morejo tvoriti sintagmatskega razmerja (MČ 2, 1986, 229; Toporišič 2000, 445). So torej nepregibna modifikacijska besedna vrsta¹⁰¹ s prekrivno slovarsko in besedilno izrazno podobo.

V slovenskem jezikoslovju ostaja vtis, da se ne ločuje primarne besedne vrste členkov od sekundarne, čeprav je primarna funkcija ne samo členkovne, ampak katerekoli besedne vrste tista, ki mora vsebovati prepoznavne (kategorialne) lastnosti, takšne torej, ki jo ločijo od vseh drugih besednih vrst.¹⁰² Vsaj s slovarskega vidika je pomembno doreči besednovrstno opredelitev besed kot npr. *še*, *le*, *samo*, *že*; *pravzaprav*,

101 Kot modifikacijska besedna vrsta so bili skupaj z medmeti predstavljeni v kritiki Toporišičeve *Nove slovenske skladnje* (Vidovič Muha 1984, 144).

102 V tem smislu bi bilo lažje odgovoriti na vprašanje kako je z »veznikom v členkovni rabi« besede *da* v stavčni povedi kot »Da mi pri priči izgineš!«, o kateri med drugim razmišlja M. Smolej (2015: 671–679). Če bi si dovolili ne samo »konstrukcijski«, ampak tudi rekonstrukcijski »pristop« (677), potem bi izhajali iz opuščenega glavnega stavka npr. s katerim izmed glagolov rekanja v povedku kot *Ukazujem, da mi /.../*; *da* je klasični podredni veznik predmetnega odvisnika. – Nenavadna je ugotovitev, da je v korpusnem označevalniku JOS »/v/zrok različne obravnave etimološki«, ko gre za sinonimna prislova v identičnih zvezah »Mogoče bo jutri deževalo« – *mogoče* po JOS-u »splošni prislov« – in »Morda bo jutri deževalo« – *morda* pa »členek«. Kaj pa če se je JOS zmotil, natančneje – bil »zmoten«?

ki po svojih definicijskih lastnostih ne sodijo med prislove, veznike, še manj med povedkovnike, medmete.¹⁰³ Pri omenjenih in njim podobnih besedah tudi ne gre za Toporišičeve »skrčke« stavkov (2000, 445), ampak prej za njihovo referenco s stavčnim denotatom.

Če so jezikovnosistemiški členki skladenjski modifikatorji oz. natančnejše – (so)realizatorji nekaterih skladenjskih kategorialnih lastnosti glagola, so besedilni členki vsebinski modifikatorji.¹⁰⁴ Za besedilne členke veljata vsaj še dve definicijski lastnosti:

- odprta razvrstitev,¹⁰⁵ dejansko pred katerokoli sestavino stavčne povedi, se pravi lahko tudi pred drugim členkom, če ga lahko pomensko dopolnjuje;
- modifikacijski pomen ima načeloma možnost vzpostavitve pomenske reference z globinsko stavčno strukturo,¹⁰⁶ se pravi, da ima možnosti pomensko adekvatnega izraza v stavčnem denotatu, ki pa, za razliko od medmeta, nima funkcije (stavčne) povedi kot samostojne besedilne enote.

Besedilni členki izkazujejo torej dvojno modifikacijsko možnost – lahko globinsko s stavčno povedjo, in površinsko: s pomenom pretvorjenega dela stavčne povedi vplivajo na pomen stavčnega člena, ob katerega se razvrščajo, tip (11) *Tudi sosed obrezuje jablane* – vsi /.../ – (torej) tudi sosed; *Sosed tudi obrezuje jablane* – vse dela – (torej) tudi obrezuje; *Sosed obrezuje tudi jablane* – vsa drevesa – (torej) tudi jablane; *Tudi naš sosed* /.../ – vsi sosedje /.../ – (torej) tudi naš sosed /.../;¹⁰⁷ *Pravzaprav tudi sosed* /.../; /.../ *pravzaprav tudi obrezuje* /.../; /.../ *pravzaprav tudi jablane* /.../; /.../ *pravzaprav tudi naš sosed* /.../.

103 V tem smislu je zanimiv članek N. Jakop (2000, 67–81).

104 Pomenske skupine členkov, s katerimi so posamezni členki označeni, navaja SSČ (str. 12).

105 Tovrstno opredelitev členkov je zaslediti tudi v MČ 2 (229); do določene mere jo je mogoče zaznati tudi v Toporišičevih slovenski slovnici⁴ 2000 (445).

106 Za dokončno opredelitev členkov pa tudi za slovarsko delo bi bil nujen korpusni nabor primarnih členkovnih leksemov.

107 Gre za členek, ki ima možnost izpostavitve denotata kateregakoli stavčnega člena.

3.2.4

Predvsem v smislu omenjenih dveh lastnosti se medmeti, ki so prav tako modifikacijska besedna vrsta, ločijo od členkov. Če velja za členke, da delujejo znotraj stavčnopovedne zgradbe kot vsebinski modifikatorji posameznih delov stavčne povedi, so medmeti zunaj nje, se pravi, da nikoli ne modificirajo posameznih delov povedi; t. i. horizontalna modifikacija pri njih odpade. Za vse pomenske skupine medmetov – razpoloženske, posnemovalne, namerne (Vidovič Muha 2000, 86–88; ²2013, 97–107),¹⁰⁸ velja, da so izraz celovitega govornega dogodka oz. drugače – njihov denotat je izrazno modificiran celovit govorni dogodek, na jezikovnosistemski ravni stavčna poved. Od členkov jih na izrazni ravni loči tudi dejstvo, da je tvorjenje zlasti razpoloženskih medmetov v veliki meri poljubno, se pravi ne nujno leksikalizirano. Zlasti posnemovalni medmeti so verbalizacija slišane, se pravi z glasom (človeka) izraženega, zato zapis do določene mere lahko variira. Pri medmetih je torej vsaj deloma dopustna osebna variantnost znotraj istega jezika, seveda pa tudi medjezikovna. Zato je zlasti za razpoloženske pa tudi posnemovalne medmete značilna ekspresivna (čustvenostna) konotativnost.¹⁰⁹

Vendar pa členke in medmete povezuje dejstvo, da sta nestavčnočlen-ski besedni vrsti z modifikacijsko funkcijo, vendar s temeljno razliko: članek je vedno znotrajstavčni modifikator z leksikaliziranim izrazom, medmet pa modifikator govornega dejanja s stavčnopovedno zgradbo in ne nujno leksikalizirano izrazno podobo.

---

108 V Toporišičevih slovnicaх so pomenske skupine medmetov predstavljene tudi glede na glasovno podobo (npr. 2000, 451–463).

109 Nenavadno je, da SSČ med členki navaja tudi primarne medmete kot *ah, aha, aja* ipd. Vse je mogoče, dokler niso definirani členki ne samo glede na medmete, ampak tudi na druge besedne vrste. – Nekaj zgledov iz SSČ, ki izkazujejo nenavadno uvrstitev v členkovno funkcijo – oznaka *kot članek* – sicer konotativnih primarnih samostalnikov, katerih funkcija je medmetna ali npr. povedkovniška, nikakor pa ne členkovna, npr. *Drek*, ne bom se pustil; *Fant*, kako pojejo; *Figico* (*Figo, figole*), ne bom te ubogal; *Grozota* (je), kakšna je mladina; *Hudiča* (*Hudika, Hudimana*), bo mir ali ne; *Klinec*, pa taka družba; *Mater*, kako so igrali.

3.3

Smiselnost jezikoslovnega raziskovanja temelji tudi na možnosti poiskati posameznim jezikovnim vprašanjem mesto v celoviti jezikovni zgradbi in v tem kontekstu ugotoviti njihovo vlogo. Prav besednovrstna vprašanja se lahko osmišljajo z delovanjem jezika, z njegovo ontološko socializacijsko vlogo. Jezikovno izvorna, besedilno pa lahko zadostna stavčna poved s svojo razvejano strukturo nam to omogoča.

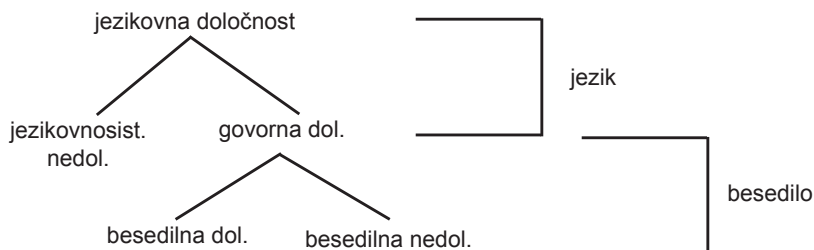
4 Določnost kot besedilna prвина v slovničnem opisu slovenskega jezika

(Ob kritičnem pretresu Kopitarjeve slovnice, *Kopitarjev zbornik*, 1996)

Branje Kopitarjeve slovnice¹¹⁰ z vidika jezikovnih prvin, ki lahko izražajo besedilno določnost, je bilo pobuda za razčlenitev te problematike znotraj slovenskega jezika sploh. Tako se je jedro razprave premaknilo v poskus opredelitve pojma določnost in predstavitve sredstev za njegovo izražanje. Spoznanja so bila potem še posebej preverjana z rešitvami te problematike v Kopitarjevi slovnici kot prvi slovenski znanstveni slovnici.

4.1

V klasičnem slovničnem opisu (slovenskega) jezikovnega sistema nas zanimajo tiste njegove prvine, ki omogočajo spremembo jezikovne zmožnosti govorečega v konkretno besedilo. Gre za razpoznavanje prvin, ki izhajajo iz razmerja med jezikovnosistemsko nedoločnostjo in govorno določnostjo – iz razmerja znotraj jezika torej (language). To razmerje lahko poimenujemo z nadpomenko jezikovna določnost, oblikujeta pa ga, kot rečeno, jezikovnosistemsko nedoločnost – slovarska pojmovnost (virtualnost), in govorna določnost; slednja se v posameznem besedilu lahko uresničuje kot besedilna določnost ali nedoločnost; obe sta seveda znotrajbesedilni, na ravni govorne določnosti razpoznavni prav iz medsebojne nasprotnosti – besedilna določnost : besedilna nedoločnost, in razvidni iz različnosti njunih nosilcev – t. i. aktualizatorjev.

110 Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, Laibach, 1808.

S pojmom aktualizatorji so mišljena izražena ali zakrita jezikovna sredstva, ki so že po definiciji deiktika (kazalna) v najširšem smislu. Njihova vloga je vezana na spreminjanje jezikovnosistemske nedoločnosti v govorno določnost, kar pomeni na sposobnost vzpostavljanja razmerij s konkretno predmetnostjo (vsebina – semiološka prvina), količino in prostorom oziroma časom.¹¹¹

Glede na obseg in vrsto vloge, ki jo opravljajo, so aktualizatorji lahko splošni (globalni) ali posebni (specialni). Kot je znano, izražajo splošni aktualizatorji besedilno določnost ali nedoločnost v germanskih in romanskih jezikih s členom, in sicer nedoločnim v primeru besedilne nerelevantnosti omenjenih treh prvin – vsebina, količina, prostor s časom – določnim pa v primeru njihove besedilne relevantnosti. Posebni aktualizatorji prav tako izražajo v smislu določnosti ali nedoločnosti omenjene tri aktualizacijske vsebine, vendar tako, da lahko katero izmed njih posebej izpostavijo (imenujejo).

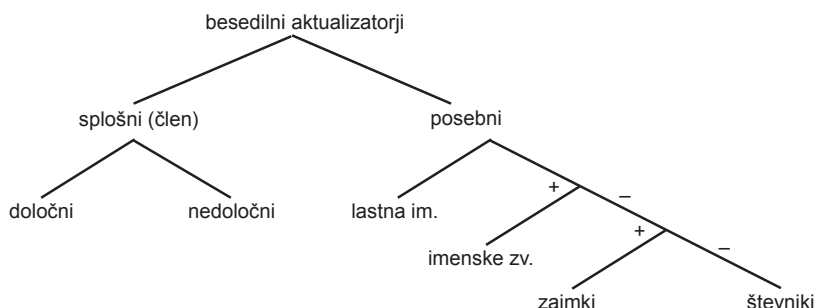
Med besedilne aktualizatorje sodijo (a) lastna imena, (b) zaimki, (c) števniki in (č) nefrazeološke, aktualizirane imenske zveze.¹¹²

Lastna imena kot neslovarske jezikovne prvine so v svoji temeljni vlogi¹¹³ čiste predmetnostne reference, svojo obvestilno vlogo lahko opravljajo le v besedilu.

111 V *Mluvnice češtiny* (384–391) je (jezikovna) razpoznavnost v besedilu vezana na t. i. identifikacijo predmeta – njegovo umestitev v prostor in čas ter kvantifikacijo. V sodobni poljski literaturi se pri pojmu aktualizacija ločuje t. i. referenčnost – nedvoumno (enopomenskost) razumevanje predmetnosti v sporazumevanju (komunikaciji), od resničnosti oziroma verjetnosti – umestitve referirajoče predmetnosti v prostor in čas (lahko glede na govorečega), prim. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, 1993 (dalje *Encyklopedia* 1993), geslo *Aktualizacja*, 29–30.

112 O besedilnih aktualizatorjih prim. Ch. Bally, 1950 (3. izd., 1. 1932), 97–94; R. F. Mikuš, 1960, 7–30; 1952, npr. 54–55; v novejši literature, npr. J. Lyons 1991, 146–166; 1983 (prevod iz angl., izid 1977), 248–322; S. C. Levinson, 1990 (prevod iz angl., izid 1983), 55–96. – Tudi pojem aktualizirana imenska zveza nasproti avtomatizirani je uporabljen pri ženevskih strukturalistih, npr. pri Ch. Ballyju, R. F. Mikušu: kot aktualizirana je obravnavana tista zveza, ki po govornem dejanju razpade, na avtomatizirano (frazeološko) zvezo kot prvino slovarja pa govorno dejanje ne more vplivati.

113 Tu seveda ne upoštevamo (slovarskih) slovničnih kategorij, katerih nosilci so seveda tudi lastna imena; ne upoštevamo podatkov, ki jih lahko razberemo npr. iz osebnih lastnih imen v smislu različnih družbenih okolij, iz katerih izhajajo idr.; ne upoštevamo tudi prehoda lastnih imen med občna idr.

Za našo nadaljnjo analizo ostajata zanimiva celotna množica zaimkov, znotraj katere bomo skušali opozoriti tudi na splošni besedilni aktualizator – določni in nedoločni člen, v slovenskem in večini slovanskih jezikov v glavnem neizražen,¹¹⁴ in imenska zveza s samostalniškim jedrom kot nosilka določnosti na vseh možnih ravneh.

4.1.1

Zaimki sodijo med temeljne besedilne aktualizatorje.¹¹⁵ Glede na vlogo izražanja besedilne določnosti ali nedoločnosti so tudi sami določni ali nedoločni.

4.1.1.1

Določni zaimki lahko sami, če sodijo med samostalniške besede, vzpostavljajo nedvoumno predmetnostno referenco; samo v tej vlogi se pojavljajo osebni zaimki. Sicer pa je besedilna aktualizacija določnih zaimkov lahko neposredna ali posredna. Med prve sodijo osebni in

¹¹⁴ Opozoriti velja na makedonščino, kjer gre za postpoložajno zaimkovno določnost – podobno kot npr. staroslovanščini – določna in nedoločna oblika (sklanjatve) pridevnika.

¹¹⁵ K. Bühler, 1934, označuje zaimke kot usmerjevalne besede (Zeigwörter) v razmerju do poimenovalnih besed (Nennwörter). Mluvnice češtiny (2), Tvarosloví, 1986, 82–89, opredeljuje zaimke (tudi) s sposobnostjo posrednega označevanja realnosti – ne s poimenovanjem – nominacijo, ampak s t. i. “za” imeni, “namesto” imen; zaimki označujejo realnost s kazanjem, deiksacijo, ta pa je lahko neposredna – položajna, ali posredna – sobesedilna.

osebnosvojilni ter kazalni, totalni, nikalni in istostni, med druge oziralni in vprašalni.¹¹⁶

4.1.1.1.1

Osebna zaimka za 1. in 2. osebo, za 3. v pomenu neudeleženca govornega dejanja v zglednih kot *Jaz sem mu posodil denar, ne ti* so kot globinska lastna imena že po definiciji slovarsko (pojmovno) prazne samostalniške besede,¹¹⁷ besedilno pa določne, vezane na nedvoumno izražanje udeležencev govornega dejanja.¹¹⁸ Kot je znano, je njihova izrazna podoba v slovenščini praviloma glagolskokončniška (morfemska), zaimenska le v predvidljivih besedilnih okoliščinah.

Tudi osebnosvojilni zaimki in povratnosvojilni *svoj* kot pretvorbe osebnih, npr. *moj* ← (*od*) *mene*, *svoj* ← (*od*) *sebe*, kot prilastki izražajo besedilno določnost, in sicer tako, da vzpostavljajo razmerje med vsebino samostalniškega jedra in katerim izmed udeležencev govornega dejanja.¹¹⁹

4.1.1.1.2

Prav gotovo so kazalni zaimki tisti, ki imajo tako kot osebni možnost vzpostavljanja konkretne predmetnostne reference – sodijo torej med

---

116 Za slovenščino je po enajst pomensko enakih razredov za samostalniške, pridevniške in prislovne zaimke predstavil J. Toporišič v svoji Slovenski slovnici, 1976 (dalje SS 1976), 271–272; pomenske skupine so se izkazale kot ustrezne tudi s stališča izražanja (posredne in neposredne) besedilne določnosti ter (posredne in neposredne) besedilne nedoločnosti.

117 V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ) sta zaimka *jaz*, SSKJ I, 1970, 212–213, in *ti*, SSKJ V, 1991, 83 (oba tudi z oblikami za needninski števili) ustrezno “razložena” brez t. i. uvrščevalne pomenske sestavine (v smislu poimenovanja najbližjega pojmovnega polja, v katerega sodi virtualna “predmetnost” razlagane besede – neke vrste *genus proximum*), kar z besedilno vlogo, npr. *jaz* ‘izraža osebo govorečega, gledano z njegovega stališča’ (212–213). Pri razlagi zaimka *on* v SSKJ (III, 1979, 390) bi bilo nujno ločiti njegov besedilni (konkretnorefrenčni) pomen – globinsko lastno ime – od tistega pomena zaimka *on*, ki je v bistvu neosebni, v funkciji pozaimenjanja samostalnika.

118 S. C. Levinson, delo, cit. v op. 4 (63), definira 1. osebo kot izraz reference govorečega nase, 2. osebo kot izraz reference govorečega na enega ali več naslovnikov, 63.

119 Po Ch. Ballyju, R. F. Mikušu, gre za posredno prostorsko umestitev poimenovane predmetnosti glede na samostalnika – svojilnost dejansko predstavljala prostorsko umeščanje predmetnosti glede na udeleženca govornega dejanja; enako Encyklopedia 1993.

nedvoumne aktualizatorje v smislu besedilne določnosti. Njihova vloga kazalnosti je lahko znotrajbesedilna ali zunajbesedilna.¹²⁰

V zunajbesedilni vlogi jih določa dejstvo, da referirajočo predmetnost lahko glede na govorečega opredelijo tudi v smislu relativno manjše ali večje oddaljenosti – se pravi, da gre za čiste prostorske opredelitve, kar se da dokazati tudi formalno, s pretvorbo v prislovni kazalni zaimek: *ta človek* ← (*tisti*) *človek, ki je tu*; *tisti (oni) človek* ← (*tisti*) *človek, ki je tam (ondu)*¹²¹. J. Lyons dokazuje povezavo med določnim členom in (zunajbesedilnimi) kazalnimi zaimki: po njegovem kazalni (demonstrativni) pridevniški zaimek v angleščini izloči določni člen in popridevi prislov: *that dog* 'the dog (over) there' – v slovenščini *tisti pes* '(ta) pes tam', pri čemer je *ta* v vlogi člena, saj je vloga kazanja v smislu umestitve v prostor glede na govorečega prenesena na prislovni *tam*.

Znotrajbesedilni zaimek je anaforični *ta* (z vsemi variantami). Zanimivo bi bilo poiskati razvrstitveno razmerje z globinskim (zakritim) splošnim besedilnim aktualizatorjem – določnim členom (Lyons, 1991, 146–166). Kot smo videli iz Lyonsovega zgleda, kazalni zaimki že v svoji zunajbesedilni vlogi implicirajo splošni (globalni) besedilni aktualizator – določni člen.¹²² Razmišljanje o razmerju med (besedilnimi) zaimki tipa *ta* in določnim členom zahteva, kot rečeno, pritegnitev vprašanja distribucije anaforičnega zaimka, ki tako kot (določni) člen ne izraža (relativne – glede na *tisti*) prostorske oddaljenosti od govorečega: tako anaforični zaimek kot člen opravljata vsak v svojih besedilnih okoliščinah vlogo besedilnega aktualizatorja¹²³ s tem, da je distribucija člena v slovenščini zakrita.¹²⁴

120 Redakcijo zaimenskih gesel *ta* in *tisti* v SSKJ V, 9–11 in 97, bi bilo nujno preurediti – tudi v smislu izhodiščne delitve na njuno zunaj- in znotrajbesedilno vlogo.

121 SSKJ III, 391, uvršča prislov *ondu* med zastarele besede; v južnonotranjskem govoru (Pivško) je vsakdanja za označevanje bližine med *tu* in *tam* – bližje kot *tam*, ne pa še *tu*.

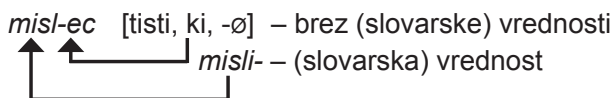
122 F. Miklošič (1868–1874, 124–150), meni, da ima člen v vseh jezikih svoj izvor v kazalnih zaimkih, njegova naloga pa je zaznamovati predmet kot znan; obravnavo člena je uvrstil kot zadnje poglavje pri obravnavi zaimkov.

123 M. Orožen (1972, 105–115) opozarja v zvezi s protestantskimi besedili na razvrstitveno neprekrivnost določnega člena s kazalnimi zaimki – verjetno je mišljen anaforični *ta* ipd.

124 R. F. Miklošič v razpravi, cit. v op. 3, piše: "V našem jeziku ni člena; globalna aktualizacija je implicitna in v primerjavi s francoščino moramo pri samostalniku *oče* v *Oče mi je poslal denar* postaviti za aktualizator znak *zéro*."

Kot jezikovnosistemski ustreznik oziralnim zaimkom tipa *ki/kateri* se v besedilu pojavlja kot izražen ali zakrit zaimek *tisti*, npr. (Kopitarjev zgled) (*Tisti*) *mož, ki si ga per meni vidil*, ali *tista imena, brez katerih...*; *gorje tistemu, ki...*; *tisto najtežje kladivo, ki ga...*¹²⁵ Sledi spoznanje, da so oziralni zaimki besedilno vedno določni, in sicer posredno, prek splošne besedilne določnosti s (potencialnim¹²⁶) zaimkom *tisti*. Seveda zunajbesedilni kazalni zaimek *tisti*, ki izraža (relativno) večjo oddaljenost od govorečega kot zaimek *ta*, ne more biti sopomenski s *tisti*, ki ga pogojuje oziralni vezniški zaimek, saj je slednji izgubil vlogo izražanja relativne oddaljenosti od govorečega; ohranil je le vlogo nedvoumne identifikacije – določnosti – v smislu vsebine stavka, ki jo uvaja njegov odnosnik – oziralni veznik.

Oziralni zaimki z ustreznimi kazalnimi opravljajo tudi jezikovno-sistemsko, in sicer besedotvorno vlogo: npr. samostalniški *tisti*, ki je pretvorba pripone, priponskega obrazila:¹²⁷ slovarsko (pojmovno, virtualno) praznost, vendar pa kategorialno (slovnično) pomenskost zaimka *tisti* konkretiziramo s slovarsko (pojmovno) “referenco”, izraženo z eno ali dvema premetnopomenskima besedama v pretvorbi tvorjenke – skladenjski podstavi: *misl-ec* ← [*tisti*, *ki*] *misli*[-ø], [] → -ec, *misl*-.¹²⁸

125 Zgledi so iz SS 1976, 277; slovenske slovnice uvrščajo tudi oziralnemu zaimku soodnosni izraz *tisti* med kazalne zaimke.

126 Potencialnost je vezana na omejenost oziroma predvidljivost rabe “zaimka” *tisti*: “Kazalni zaimek rabimo v nadrednem stavku le takrat, če je posebej poudarjen”, SS 1976, 277.

127 Zunaj omenjene skupine tvorjenk so samo tiste s pomenom dejanja (lastnosti, stanja) – podstavno vezane na predikat.

128 Zaenkrat samo mimogrede: zaimensko jedro *tam* (*kjer*) in *tedaj* (*ko*) v skladenjski podstavi besedotvornega pomena mesta in časa (pretvorba potencialnih krajevnih in časovnih okoliščin) je dejanska pretvorba zveze *na tistem mestu* (*kjer*) in *v tistem času* (*ko*).

Izvorno zaimenska beseda *tisti* se nam torej v slovenščini pojavlja kot (zakriti) besedilni aktualizator in kot jezikovnosistemski »aktualizator«: v prvem primeru spreminja (slovarsko) vrednost v (predmetni) pomen, v drugem vzpostavlja zvezo med (slovnično)kategorialno danostjo jezika in njegovo (slovarsko) vrednostjo.

4.1.1.1.3

Brez dvoma sodijo med določne zaimke tudi totalni, npr. *vsak(ršen)*, *vsakdo*, *vsak*, *ves*, *oba*, nikalni kot *noben*, *nič*, *nihče*, pa tudi istostni kot *enak*, *isti*. Pri totalnih je besedilna določnost vezana na razmerje s celotno predmetnostjo, ki je aktualna za besedilo. Prav zato te zaimke lahko uporabimo tudi kot merilo za ugotavljanje t. i. "tavtoloških" predikacij, ko se v povedkovem določilu pojavlja katera izmed pomenskih sestavin osebkovega samostalnika, npr. *Trava je zelena* = *Vsa trava je zelena*; *Saje so črne* = *Vse saje so črne* : *Ta jopica je zelena* = *Vse jopice niso zelene*.¹²⁹ Istostni besedilni aktualizatorji izražajo referenčno prekrivnost predmetnosti, npr. *Govori isti jezik kot mi*, *Vsi govorijo isti jezik*.¹³⁰

4.1.1.1.4

Med posredno določne zaimke sodijo poleg oziralnih – tu obravnavanih v okviru kazalnih – tudi vprašalni. Njihova posebnost je v tem, da jim ustreza besedilno določna ali nedoločna referenca s predmetnostjo: *Koga si srečal?* *Toneta/Svojega učitelja* : *Nekega učitelja*.

Samostalniški *kdo*, *kaj* sta tretjeosebna, kot možni koreferent osebnih zaimkov pa je *kdo* lahko tudi prvo- in drugoosebni in s tem seveda (posredno) lastnoimenski in samo določni. Zaimek *kdo* je v vsakem primeru (posredni) aktualizator samostalnika oziroma samostalniške zveze – podspol človeškost, nezaznamovanost z vidika tega podspola

129 Možnost povedkovodoločilne rabe katere izmed pomenskih sestavin osebkovega samostalnika je bila uporabljena kot merilo za določanje definicijskih lastnosti kakovostnih pridevnikov (glede na vse druge pomene pridevnikov) v razpravi Vidovič Muha 1981, 19–42.

130 Več tudi o istostnih (pridevniških) zaimkih v smislu njihove umestitve v besedilo v Vidovič Muha (1978, 65–97).

– zaimek *kaj* pa aktualizira lahko tudi glagolsko dejanje, npr. *Kaj si delal popoldne? Spal.*¹³¹

Pridevniški vprašalni zaimki kot drugostopenjski aktualizatorji imajo tudi na izrazni ravni možnost razločevanja med besedilno določnostjo in nedoločnostjo: zaimku *kateri* ustrezata naslednji skupini pridevnikov:

- (a) (besedilno) samo določni pridevniki, se pravi izprislovni tipa *zgornji*, *letošnji* in “vrstni” snovni tipa *borovničev* (*sok*), *zelenjavni* (*sok*), npr. *Katera soba je sončna? Zgornja. Kateri sok najraje piješ? Zelenjavni, borovničev.* Zdelo bi se smiselno, da vrstni pridevniki, ki lahko tvorijo le stalne (frazeološke) besedne zveze – torej so že po svoji definiciji nesposobni za vlogo besedilnih aktualizatorjev, ne morejo imeti (besedilnih) vprašalnic (več pod pogl. 1.2.2);
- (b) (besedilno) drugotno določni pridevniki – tisti torej, ki so v besedilu zamenjali končnico *-ø* z *-i*.

Zaimku *čigav* ustrezajo svojilni pridevniki s pretvorbo v samo edninski svojilni rodilnik, npr. *Čigav je ta klobuk? Očetov. Čigavo je to posestvo? Cerkveno, državno* (več v pogl. 1.2.1.1.2).

Zaimku *koliko* ustreza količinska aktualizacija imenske zveze: *Koliko jih je prišlo? Deset/Vsi; Malo.*

Zaimenski vprašalnici *kakšen*, *kolikšen*¹³² imata ustreznike v pridevniki, ki aktualizirajo besedilo v smislu nedoločnosti in tako dajejo potencialno možnost za ustvarjanje nasprotja med (besedilno) določnostjo in nedoločnostjo; kot je znano, lahko preidejo samo lastnostni pridevniki v določenih besedilnih okoliščinah iz (besedilne) nedoločnosti v določnost tako, da zamenjajo končnico *-ø* z *-i*.

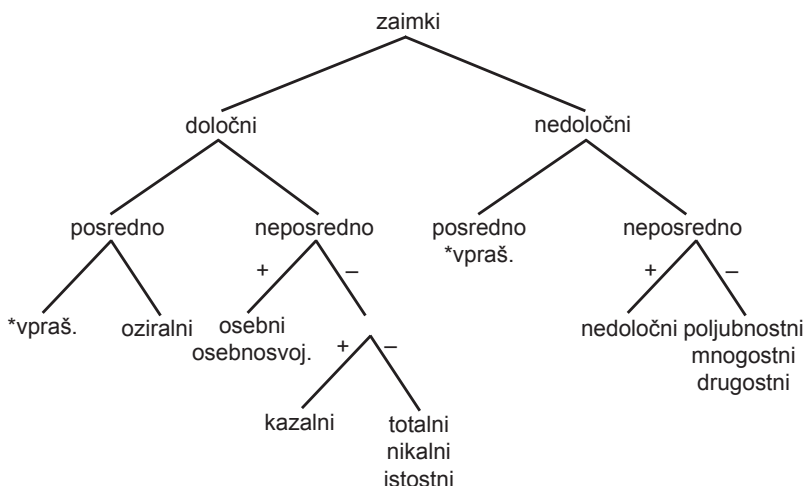
131 V SS 1976, str. 244, sta zaimka *kdo*, *kaj* predstavljena glede na njune različne pomenske ustreznike v povedkovem določilu; tipološka zgleda (iz SS 1976) sta *Kdo je ta človek?* : *Kaj je ta človek?*

132 Zaimensko vprašalnico *kolikšen* je za merne pridevnike uvedel J. Toporišič v SS 1976, 255.

4.1.1.2

Besedilna aktualizacija v smislu nedoločnosti je tako kot določnost lahko splošna ali posebna: v prvem primeru imamo opraviti z nedoločnim členom, v drugem z nedoločnimi zaimki, med katere se nedvoumno uvrščajo pravi nedoločni tip *nekdo, nekaj, nekaj, neki*. Med nedoločne v širšem smislu lahko uvrščamo tudi zaimke, ki v besedilo vnašajo določene pomenske prvine; tako poljubnostni, npr. *kak(šen), kateri, kdo, kaj*, vnašajo možnost absolutne izbire v dani množici, mnogostni, npr. *marsikakšen, marsikateri, marsikdo, marsikaj*, številni iz množice – izjemni iz množice tip *redkokdo*, in drugostni, npr. *drugačen, drug*, neprekrivnost prvin dane množice.

Tako kot je določni člen izvorno kazalni zaimek, lahko tudi za nedoločnega rečemo, da je izvorno nedoločni zaimek. Njegova potencialna razvrstitev je vezana na mesta, kjer pač ne more biti določni člen, izrazno pa vsaj v pogovornem jeziku dosledno vezan na *en*, npr. *En fant je prišel, ne poznam ga*.¹³³

¹³³ Besedo *en* kot pokazatelja nedoločnosti pojmuje J. Toporišič, SS 1976, str. 211.

4.1.2

V okviru imenske zveze je bil pojem določnosti kot imanentne lastnosti samostalniške besede v slovenskem jezikoslovju prvič ustrezno uvrščen šele v Toporišičevi slovnici (SS 1976) s pojasnilom, da gre (pri samostalniški besedi) za “primarno določnost, nedoločnost se posebej izraža (*en fant*)” (str. 211). Pojem “primarne določnosti” je mogoče razumeti v smislu jezikovne določnosti samostalniške besede; v tem primeru pojasnilo, da se nedoločnost – če ustrezno interpretiramo – izraža s členom *en* (*en fant*), ne sodi v okvir jezikovnosistemske, ampak besedilne nedoločnosti.

4.1.2.1

Imensko zvezo je mogoče obravnavati kot aktualizirano v smislu besedilne določnosti ali nedoločnosti, lahko pa je tudi neaktualizirana, jezikovnosistemsko nedoločna – nedvoumno v primerih frazeoloških zvez, npr. z vrstnim pridevnikom kot *cestni promet*, *gorski prelaz*, *mr-tva straža* idr. Aktualizirane imenske zveze ne vnašajo v besedilo samo podatka o določnosti/nedoločnosti – pridevniški ali kak drug prilastek vnaša tudi dodatne vsebinske prvine in bogati besedilo.

4.1.2.1.1

Govorno določnost lahko izražajo vse imenske zveze, ki se oblikujejo sproti v konkretnem govornem dejanju, po končanem govornem dejanju pa razpadejo. R. F. Mikuš jih po Ballyju imenuje aktualizirane.¹³⁴ Takšne imenske zveze se v govornem dejanju lahko oblikujejo z določenimi v slovenskem jezikoslovju že definiranimi pomenskimi skupinami pridevniških prilastkov, pa tudi z določenimi samostalniškimi prilastki in s stavčnim prilastkom: *zelena obleka*, (*tista*) *obleka* (*ki je*) *v omari*, (*tista*) *obleka*, *ki si jo kupila lani*. V nadaljnjem se bomo z vidika besedilne določnosti/nedoločnosti ustavili zlasti pri pridevniškem prilastku, o oziralnih odvisnikih je bilo posredno (v zvezi z vezniškimi oziralnimi zaimki) kot po definiciji določnih besedilnih

---

¹³⁴ Prim. delo Ch. Ballyja in R. F. Mikuša iz op. 112.

prvinah (soodnosnica v določnem členu – kazalnem zaimku) že nekaj povedanega.

Med nezaimenskimi pridevniki so v vlogi te vrste prilastkov lahko vsi, ki se uvrščajo med lastnostne – pravi kakovostni kot *lep, dolg, zelen*, in merni kot *globok, težek, star, drag*, dalje svojilni – *očetov, državni*, snovni – *železni, čokoladni (betonski)*, in tisti, ki so tvorjeni iz krajevnih in časovnih prislovov, npr. *zgornji, današnji*; kot posebna skupina v smislu izražene (eksplicitne) besedilne aktualizacije se pojavljajo količinski pridevniki, in sicer glavni in nedoločni števnik, pa tudi ločilni in množilni, slednji lahko z dodatno vsebinsko prvino. Govorne določnosti torej ne morejo izražati samo vrstni pridevniki, tvorjeni iz samostalnika kot npr. *mestni (svet), slovenski (izvoz)*.

Glede na vrstne pridevnike, ki govorne določnosti sploh ne morejo izražati, zaznamuje našete pridevniške skupine razpoznavna razvrstitev v levem prilastku in možnost prehoda med predikative – raba v povedkovem določilu – skratka “glagolskost”. S stališča našega razpravnega vprašanja je slednja ugotovitev izjemno pomembna; kot vemo, je stavčna zveza temeljni besedilni (komunikacijski) akt.¹³⁵

Omenjene pomenske skupine pridevnikov je mogoče ločiti na besedilno samo določne – gre za prvotno (primarno) določnost –, in na besedilno nedoločne ali določne; določnost slednjih je pridobljena – drugotna. V zadnjo skupino sodijo lastnostni pridevniki, v prvo vsi drugi, se pravi količinski, svojilni, snovni, izprislovni.

4.1.2.1.1.1

Tako kot za vse samo določne pridevnike je tudi za količinske značilno, da so nezdružljivi s prislovi stopnje: lahko so ne samo (pridevniški) aktualizatorji, ampak tudi (aktualizirani) samostalniki: *Dva sta vstopila skozi vrata*.¹³⁶

---

135 Stavke kot (izvorno) prasintagmo pa tudi kot (samo)zadostno obvestilno enoto jezika glede na sposobnost celovite prostorsko-časovne umestitve dogodka so definirali strukturalisti, zlasti ameriški in ženevski (Bloomfield, 1968, 35–72, Ch. Bally, R. F. Mikuš v svoji prvi publikaciji *Šta je u stvari rečenica?*, 1945.

136 Mluvnice češtiny 3, Skladba, Praha 1987, 388–391, enako kot ženevski strukturalisti

4.1.2.1.1.2

Med aktualizatorje v smislu besedilne določnosti imenske zveze sodijo snovni in svojilni pridevniki. Snovni, kot vemo so pretvorba rodilniškega snovnega samostalnika, npr. *srebrn (obesek) ← (obesek) iz srebra; borovničev (sok) ← (sok) iz borovnic; zelenjavni (namaz) ← (namaz) iz (različnih vrst) zelenjave*. Pri uvrščanju svojilnih pridevnikov med aktualizatorje je treba ločiti konkretnopredmetno svojilnost od pojmovne (slovarske, virtualne), kar se formalno kaže v svojilnorodilniški pretvorbi: svojilni pridevniki kot določnostni aktualizatorji so pretvorbivi samo v edninski rodilnik, npr. *očetov (klobuk) ← (klobuk) (od) očeta, cerkven (gozd) ← (gozd) (od) cerkve*. Obrazila (pravih) svojilnih pridevnikov so *-ov/-in, -(e)n*, snovnih *-(e)n(i) -ski* samo iz morfofonemskih razlogov, npr. *betonski (element)*. Svojilnost in snovnost se lahko tudi še časovno (in sploh glagolsko) aktualizirata, zato je prehod obravnavanih aktualizatorjev med povedkovnike pričakovan.

Pretvorba svojilnih pridevnikov v needninski svojilni rodilnik opozarja na “nesposobnost” prehoda tovrstnih pridevnikov med aktualizatorje – na njihovo nesposobnost izločiti posamezno in tako vzpostaviti razmerje s konkretno predmetnostjo: *človeški (možgani) ← (možgani) (od) ljudi : človekovi (možgani) ← (možgani) (od) človeka, medvedja (šapa) : medvedova (šapa)*.¹³⁷ Gre skratka za pridevnike, ki zaradi podobnih lastnosti kot vrstni sodijo med frazeološke. Obrazila, ki pridejo v poštev za “vrstno” svojilnost, so predvsem *-ski, -ni*.

4.1.2.1.1.3

Med aktualizatorje v smislu besedilne določnosti sodijo, kot rečeno, tudi pridevniki, tvorjeni iz krajevnih in časovnih prislovov. Kot kaže, so v podstavi lahko samo prislovi nahajanja, obstajanja v prostoru, času, ne pa tudi morda smeri gibanja, približevanja ipd., npr. *(z)gornji*,

---

uvršča količinsko določitev med temeljne aktualizatorje besedila.

¹³⁷ Načeloma se svojilnost v smislu posameznosti izraža samo v zvezi s človekom, za to ima jezik tudi razločevalni obrazili *-ov, -in* (posamezno) : *-ski* (vrstno); izrazna nerazločevalnost med vrstno (generično) in posamezno svojilnostjo je značilna za vse pridevnike, nastale iz samostalnikov, ki ne poimenujejo človeka. O različnih pomenih svojilnosti in vrstnosti pri pridevniki prim. A. Vidovič Muha, razprava, cit. v op. 25.

spodnji, dolnji, notranji, zunanji, zadnji, sprednji, tukajšnji, tamkajšnji, bližnji, daljni ipd. : današnji, jutrišnji, včerajšnji, lanski, letošnji, sedanj, tedanj ipd. Prostorska in časovna aktualizacija imenske zveze je v besedilu vezana na govorečega: *tukajšnji prostor* 'prostor, kjer je tvorec besedila'; *današnji sestanek* 'sestanek, ki se dogaja istega dne kot nastaja besedilo'. Slovarska vrednost teh izrazov je relativna, določljiva iz protipomenskih parov, v katerih nastopajo časovni in krajevni prislovi. Zanimivo je, da ti pridevniški aktualizatorji večinoma ne morejo preiti med predikative, kar je mogoče razlagati z njihovim prislovnim izvorom: *današnji sestanek* ← **sestanek je današnji* 'sestanek je danes'; *zgornji prostor* ← **prostor je zgornji* 'prostor je zgoraj'.

4.1.2.1.1.4

Vse pridevniške aktualizatorje, vezane na izražanje besedilne določnosti, zaznamuje skupna razvrstitev v prilastku (zunaj tega pravila je seveda t. i. vrstna svojilnost in snovnost): za razliko od vrstnih, ki so vedno tik ob jedru, so količinski, prislovni (krajevni, časovni) in svojilni vedno levo od kakovostnih, z razvrstitvijo takoj za zaimki s prav tako določno besedilno vlogo tip *ta, tisti, oni*: le snovni so takoj za kakovostnimi (pred vrstnimi): (*vsi ti trije lanski očetovi lepi rjavi polsteni lovski klobuki*).¹³⁸ Razumljivo – obravnavani pridevniki v smislu besedilne določnosti torej lahko aktualizirajo ne samo jedrni samostalniki ampak celotno imensko zvezo desno od sebe.

4.1.2.1.2

Kot rečeno, samo lastnostni pridevniki so tisti, ki se lahko pojavljajo v vlogi nedoločnih ali določnih besedilnih aktualizatorjev. V tako rekoč vseh slovenskih slovnica obravnavano menjavanje končnic *-ø* z *-i* pri lastnostnih pridevniki sodi v okvir besedila. Določnostna ali nedoločnostna aktualizacija je seveda lahko vezana le na imensko zvezo,

¹³⁸ Dejstva so seveda že lep čas znana v slovenskem jezikoslovju Vidovič Muha 1978, 19–42, in v razpravah iz op. 25 in 26; tu je dodana le osvetlitev oziroma razlaga v smislu besedilne aktualizacije.

zato govoriti o samo nedoločnem pridevniku v povedkovem določilu¹³⁹ ni smiselno; vabljava je misel, da gre za povedkovnik,¹⁴⁰ ki ima pač drugačno vlogo od pridevnika – enkrat imamo opraviti z “zloženim” glagolom (povedkovo določilo), drugič z “zloženim” samostalnikom (prilastek). V tem okviru je seveda nujno ločiti obrazilni *-i*, značilen za tvorjene vrstne pridevnike (konverzna izpeljava), od besedilne *i*-jevske končnice. Zgledi kot *veliki petek*, *črni kruh* (: *črn kruh* – *kruh je črn*) ipd. sodijo med frazeološke.

4.1.2.2

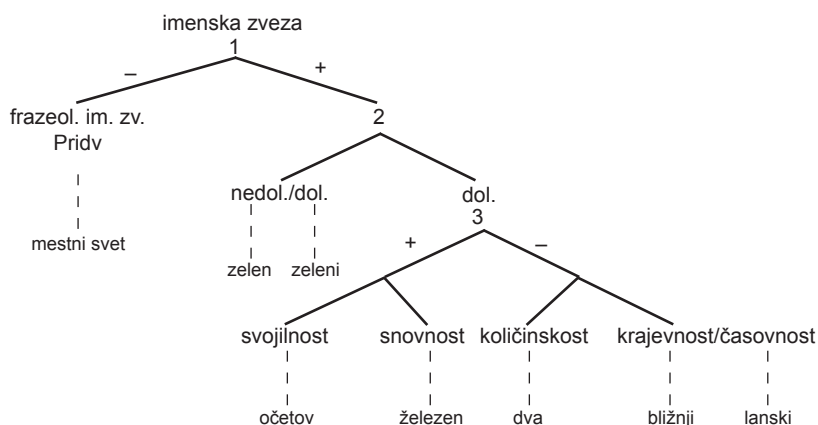
Omenili smo že, da se vrstni pridevniki ne morejo pojavljati kot besedilni aktualizatorji. Že po definiciji so glede na svojo načeloma samostalniško izvornost lahko samo pojmovni, saj so nastali iz pomen-sko abstrahiranega samostalniškega poimenovanja, npr. *gozdni čuvaj* ← *čuvaj gozda* (gozd kot slovarska – pojmovna prvina jezika), enako npr. *gorski prelaz*, *cestni promet*.¹⁴¹ Ker torej ne morejo biti besedilni aktualizatorji, tvorijo lahko samo stalno (frazeološko) besedno zvezo. Če se izrazimo v duhu ženevskih strukturalistov, gre v obravnavanih primerih za avtomatizirane besedne zveze, ki po govornem dejanju ne razpadejo, zato so kot take del slovarskega fonda. Ker ne gre za aktualizatorje, jim tudi ne moremo pripisovati vloge (besedilne) določnosti ali nedoločnosti. Izrazno so vezani predvsem na obrazili *-ski* in *-ni*¹⁴² ter (konverzni) *-i*.

139 Npr. tako slovnici A. Breznika iz leta 1916 in 1934 (87, 88), slovnica štirih avtorjev (A. Bajec, M. Rupel, R. Kolarič, J. Šolar) iz 1956, 119, tudi Kopitarjeva slovnica, 257–258.

140 J. Toporišič glede na razvrstitveno pravilo uvršča vse, kar je za vezjo med povedkovnike – vloga prvotnih samostalnikov in pridevnikov postane res glagolska in ustrezno temu se lastnosti besed za vezjo spremenijo.

141 J. Toporišič v obsežni razpravi *Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku*, uvršča obravnavane pridevnike med določne (288).

142 Razvrstitev vrstnega obrazila *-ski* (glede na *-ni*) je predvidljiva (Vidovič-Muha, 1988, 132).

Legenda:

Pridv – vrstni pridevnik

dol. – (besedilna) določnost

nedol. – (besedilna) nedoločnost

1 – govorna določnost

2 – besedilnost

3 – R v podstavi +/-

4.2

Tako kot v kasnejših slovenskih slovnica se je tudi v Kopitarjevi vprašanje določnosti slovenščine vsaj na prvi pogled omejilo predvsem na ugotavljanje izraznosti pa tudi izrazne normativnosti te jezikovne lastnosti. Vprašanja o določnosti so v Kopitarjevi slovnici izrecno obravnavana na dveh mestih – v samostojnem poglavju in v okviru obravnave pridevnikov. Izluščimo jih seveda lahko tudi iz obravnave zaimkov.

4.2.1

Zanimivo je, da Kopitar v svoji slovnici postavi vprašanje člena in s tem posredno vprašanje izražanja govorne določnosti (besedilne določnosti/nedoločnosti) takoj za uvodno poglavje drugega dela, se pravi, da z možnostjo izražanja določnosti začenja slovnično obravnavo slovenščine. Če pojmujeemo določnost kot sposobnost jezika spreminjati (slovarsko) vrednost v pomen – konkretno referenco, je seveda Kopitarjeva umestitev problematike izjemno dalekosežna. V zvezi z določnostjo, natančneje v zvezi z njenim izražanjem velja izpostaviti dve Kopitarjevi spoznanji:

- (a) iz (tudi) kontrastivne in vsaj deloma normativno kontrastivne zasnove slovnice¹⁴³ – v prvem primeru gre za pritegnitev zlasti latinščine, deloma grščine, francoščine, angleščine, pa tudi ruščine in drugih slovanskih jezikov, v drugem seveda nemščine – izhaja začetna trditev, da “slovanski jeziki nimajo člena” in seveda tudi slovenščina ne. Vsaj na videz soglaša z Dobrovskim, ki – izhajajoč v svoji slovnici iz načela, da slovanski jeziki nimajo člena, v tem smislu kritizira slovenščino, češ da se z rabo člena germanizira in tako izgublja svojo izvirno slovansko identiteto;
- (b) iz poznavanja lastnosti slovenščine in iz sposobnosti razmišljati o jezikovnih prvinah v smislu njihove vloge izhaja Kopitarjev dvom o izhodiščni izrecni trditvi, da (tudi) slovenščina nima člena. “Kaj naj vendar storimo z naslednjimi izjemami”, pravi Kopitar, “če Kranjec vpraša drugega: Ktiro kravo si dražši prodal, to pisano al to černo? /.../ Tu vendar ni *to* noben zaimsek, ampak člen?” (str. 215) Da gre pri predstavljenem zgledu dejansko za določnost v smislu vzpostavitve reference s konkretno predmetnostjo, je mogoče dokazati s pretvorbo: /.../ *to pisano al to črno* ← *tisto (kravo), ki je pisana al tisto (kravo), ki je črna*. Tudi glede npr. na Lyonsovo interpretacijo določnosti v razmerju do kazalnih zaimkov (gl. 1.1.1.2) je predstavljena pretvorba upravičena.¹⁴⁴ Kopitar je torej posredno (z ustreznim zgledom) na podlagi razvrstitve razpoznal člen tudi v slovenščini in tako opozoril na normativno previdnost v zvezi z nemščino – pri rabi člena ne gre nujno za vpliv nemščine.¹⁴⁵

143 Sicer pa, kot ugotavlja J. Toporišič v razpravi *Norma in predpis v Kopitarjevi slovnici*, je “Kopitar normo ugotavljal iz besedil knjižnega zbornega (redko tudi pogovornega) jezika, obenem pa jo je pomerjal ob normo neknjižnega podeželskega govora (nasprotje mu je mestni) določenega narečnega področja ali področij.” (223–124)

144 Navedeni zgled je bil večkrat uporabljen pri razmišljanju o rabi člena v slovenščini, vendar se zdi, da ne dovolj pojasnjen – prim. M. Orožen v cit. razpravi (1972, 105).

145 Podobno je razmišljal tudi S. Škrabec, Cvetje XVI, 3. zv. 1895 – navajal je zglede iz Trubarjevih besedil, kjer se je kot določni člen uporabljal *unu* – in F. Miklošič 1875 (124–150).

4.2.2

Kopitar je predstavil v svoji slovnici vse neposredno in posredno določne zaimke v petih samostojnih skupinah: začel je z osebnimi in s povratno osebnim, sledijo svojilni in povratnosvojilni, nato kazalni, oziralni in na koncu vprašalni.

4.2.2.1

Pri obravnavi osebnih zaimkov je poudarek na njihovi izrazni različnosti – ločuje tudi naslonske in navezne oblike in predstavi njihovo rabo; z vidika besedilne določnosti je zanimivo opozorilo v zvezi s povratnoosebnim in povratnosvojilnim zaimkom – potencialno je njuna predmetnostna referenca lahko kdorkoli izmed udeležencev govornega dejanja. Opozorjeno je tudi na zakrito zaimenskost končniškega glagolskega morfema in določena njegova raba: “Wenn diese persönliche Pronomina das Subject des Satzes sind, und es ruht kein Nachdruck auf ihnen, so werden sie /.../ gar nicht ausdrücklich gesetzt: das Subject erhellt schon hinreichend aus den Personal-Endungen des Verbi: z. B. *živim* /.../, *živiš* /.../, *živi* /.../. (286)

Pri ugotavljanju ustrezne referenčne predmetnosti v zvezi z rabo zaimenskih oblik za vikanje, onikanje, onkanje, polvikanje upošteva Kopitar sociolingvistični vidik: poleg spremenjenih oblikoslovnih lastnosti zaimkov v omenjenih vlogah predstavi tudi družbeno okolje, v katerem se posamezne oblike uporabljajo.

Z vidika besedilne določnosti je zelo zanimivo Kopitarjevo opozorilo – sicer znotraj svojilnih zaimkov – na svojilne pridevnike z obraziloma *-ov*, *-in*: ti dve obrazili naj bi bili v bistvu samo spremenjeni edninski samostalniški roditeljski končnici. Natančno ločuje med nedoločnimi, pojmovnimi pridevniki in tistimi, ki so nastali iz edninskega svojilnega roditeljskega: “Wohlgemerkt, diese von Genitiven des Singularis gebildeten Possessiva auf *ov* und *in*, drucken also, wie *njegov* und *njen*, das Genitival-Verhältniss auf ein einzelnes Wesen bezogen, aus: z. B. *pastirjova palica* des Hirten Stab; nicht Hirtenstab überhaupt, welcher *pastirska palica* heisst.” (Str. 291)

4.2.2.2

Nedvournne predmetnostnoreferenčne zaimke poimenuje Kopitar kazalne in določevalne – demonstrativne in determinativne. Ne da bi omenjal prostorsko oddaljenost glede na govorečega loči oblike *ta*, *tisti*, *oni*, pri čemer obliko *tisti* razlaga kot skrčeni iz *ta isti* (str. 291).¹⁴⁶ Členek *-le* – *tale* ali *le-* – *leta*, ki naj bi po Kopitarju nastal iz 'glej' – *ta glej*, *glej ta* – bi v tej razlagi predstavljal neposredno opozorilo na predmetnostno referenco kazalnega zaimka.

4.2.2.3

Obravnavo oziralnih zaimkov Kopitar smiselno uvršča takoj za kazalnimi. V okviru rabe vezniškega zaimka *ki* opozarja med drugim na globinsko sklonsko različnost vezniškega zaimka v zgledih kot *Moš, ki je per meni bil* : *Moš, ki si ga per meni vidil*. Med vprašalne zaimke, ki jih Kopitar predstavi kot zadnjo samostojno zaimkovno skupino, uvrsti tudi oziralna *kdor*, *kar*; z besedilnega pa tudi skladenjskega vidika gre za zastranitev.

4.2.2.4

Skupino zaimkov, ki bi jih lahko uvrstili med besedilno nedoločne, predstavi Kopitar kar v okviru zadnje skupine z utemeljitvijo, da gre za "izpeljave" iz *kdo*, *kateri* (str. 297); razvrsti jih v več podskupin, posamezne skupine pa predstavljajo zgledi kot *mnogiteri*, *vsakteri*, *nekteri*, *malokter*, *marsikteri*, *nekdo* (*nekaj*, *marsikdo*, *marsikaj*, *nekakšen*, *nič*) in *kdor koli*, *kar koli*.

4.2.3

Razumevanje besedilne določnosti in nedoločnosti znotraj imenske zveze je mogoče v Kopitarjevi slovnici iskati predvsem pri obravnavi pridevnika, pa tudi, kot smo videli, pri obravnavi (osebnosvojilnih) zaimkov. O pojmu določnosti ali nedoločnosti ne razmišlja, omeji se

---

¹⁴⁶ Kopitarjeva razlaga vsebinsko osmišlja obliko *tisti*, ki je, kot smo videli, edina soodnosnica oziralnemu zaimku.

predvsem na izrazno podobo pridevniškega končaja ali samo končnice in v tem okviru govori o t. i. konkretizirajočem *-i*: tega imajo nekateri pridevniki vedno, ker pač tvorijo stalno besedno zvezo “wie etwa in Französischen *petite-maison*, so das Substantiv und Adjectiv ein Ganzes ausmachen: *stekli pes* /.../, *Vélki pétik* /.../, *Vélki Stol* /.../” (str. 258). “Konkretizirajoči *-i*” pripiše Kopitar vsem pridevnikom v prilastkovi rabi, izhajajoč iz glasovnorazvojnih načel: “Dieses Concretions-i bekommen überhaupt die Adjective der Anm. 3. /gre za tip *dober*, tudi *sladek*, *močen*/ so oft sie ihrem Substantivo einverleibt sind; weil es bynahe eins ist, ob vor oder nach dem End-Consonanten einen stummen Vocal spreche, ob ich *pravķčen mós* oder *pravķčni mós* /.../ schreibe; in beyden Fällen ist die Aussprache *pravķč’n* /.../: *pravķč’n* wäre vielleicht am Ende doch richtiger, analoger, aber - härter.” (Str. 258–259) V istem okviru obravnava tip “*božij – božji, človeški, nebeški, dekliški, pastirski, ženski, krajnski; sidajni, poprejšni ipd.*” (str. 258–259). Opozoriti velja, da se je Kopitarju zdelo potrebno ločiti (podpičje glede na vejico) izprislovne pridevnike od izsamostalniških, kar je, kot smo videli, tudi s stališča vrste določnosti utemeljeno.

4.2.4

Kljub temu, da Kopitar vidi v *i*-jevskem izglasju “konkretizirajočo” vlogo pridevnika, ostaja, kot rečeno, pri glasovnorazvojni razlagi pridevniških oblik: ne loči torej med besedilnim nasprotjem *-ø* : *-i*, značilnim za lastnostne pridevnike, in obrazilnim *-i* v tipu *črni bor*. Ker pač ne izhaja iz pomenske oziroma funkcijske vloge pridevnika, ne ločuje tudi med obraziloma *-(e)n* : *-ni* - *pravičen* : *pravični* (kakovostnost : vrstnost). Kljub temu pa je mogoče reči, da se v Kopitarjevi slovnici vprašanje določnosti imenske zveze vendarle lahko razpozna v okviru obravnave pridevnika, natančneje pridevniškega izglasja. Tako Kopitar loči po definiciji določne pridevnike – svojilne s pretvorbo v edninski svojilni rodilnik in frazeološke izkakovostne tip *veliki petek*, od vseh drugih.

4.3

Vprašanja določnosti so bila v slovenskem jezikoslovju zelo živa, obravnavana neposredno ali posredno (prek obravnave člena) tako rekoč v vseh slovnica, v Miklošičevi Primerjalni skladnji slovanskih jezikov¹⁴⁷ in posameznih razpravah.¹⁴⁸ Vse razpravljanje o določnosti v slovenščini je mogoče zajeti nekako v štiri sklope.

4.3.1

Sam pojem določnosti se s sočasnega jezikovnostrukturnega vidika ni dovolj natančno razmejeval oziroma definiral,¹⁴⁹ zato je razumljivo, da je prihajalo zlasti v Breznikovih slovenskih slovnica (SS 1916, SS 1934) pa tudi v Slovenski slovnici štirih avtorjev (SS 1956) do prepletanja določnosti na izrazni ravni – pri pridevniki npr. razmerje med določno in nedoločno obliko ($\emptyset$: *-i*) - in pomenom, izhajajočim iz konkretne predmetnostne reference. Tako beremo v Breznikovi SS 1916 (v okviru obravnave pridevnika), da se “/d/oločna oblika /.../ rabi, če govorimo o določeni, znani osebi ali stvari, nedoločna oblika pa, če govorimo o nedoločeni, še neznani osebi ali stvari /.../” (str. 84). Podobno v SS 1956: “Določno obliko rabimo, kadar govorimo o kaki določeni, že znani osebi ali stvari.” (Str. 118)

4.3.2

Pod vplivom zgodovinskorazvojnega razlaganja so veljali za določne vsi pridevniki s končnico *-i* (staroslovanska določna oblika pridevnika s samostojno sklanjatvijo), tudi pridevniki, tvorjeni z obrazili *-ski*, *-ji*, *-nji*, za nedoločno pa pridevniki s končnico *- $\emptyset$* . Besedilna nedoločnost - *- $\emptyset$* (: *-i*) - je bila izenačena z jezikovnosistemske nedoločnostjo in

147 Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen, Wien 1883, 124–150.

148 Omenimo naj pomembnejše, npr. S. Škrabec Cvetje XVI, 3. zv. 1895, R. Kolarič Določni in nedoločni spolnik v slovenščini; M. Orožen, K določnemu členu v slovenščini; J. Toporišič Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku.

149 J. Toporišič se je v razpravi, cit. v op. 44, takšni deficiiji tudi zavestno odrekal: “Puščajmo (za enkrat) ob strani vprašanje, kaj določnost oziroma nedoločnost je, skušajmo odgovoriti na bolj nujno vprašanje, kje vse jo pri pridevniški besedi opazamo.” (str. 287).

potencialno besedilno določnostjo (brez spreminjanja končnice) – svojilni pridevniki, ter tako jezikovnosistemske kot besedilno nedoločnostjo – vrstni pridevniki (tudi konverzni vrstni tipa *veliki petek*). Breznik v SS 1916 piše, da imajo samo določno obliko “/v/si svojilni pridevniki na -ji, -ski in vsi pridevniki na -nji, n. pr. *božji*, /.../, *gadj*, /.../, *slovenski*, /.../, *srednji* /.../, /p/ridevniki, ki stoje kot določilne besede v sestavljenkah, n. pr. *Črni vrh*, *veliki petek*, *cestni prah* /.../”¹⁵⁰ (86, 87), samo nedoločno pa “/v/si svojilni pridevniki na -ov (*ev*), -in, n. pr. *bratov*, /.../, *materin* /.../”¹⁵¹ (87). Podobno tudi SS 1956, le da je tu vprašanje določnosti oziroma nedoločnosti omejeno le na izrazno podobo obrazil: pridevniki na -ji, -nji, -ski, -ški imajo samo določno obliko, pridevniki na -ov, -ev, -in samo nedoločno (str. 118).

V Toporišičevi Slovenski slovnici (SS 1976) so znotraj obravnave pridevnika na podlagi vrste končnic in možnosti njene menjave tri skupine pridevnikov: z nedoločno in določno obliko (menjava končnic), s samo nedoločno obliko – *bratov*, *sestrin*, *bukov* – in s samo določno obliko – *slovenski*, *jelenji*, *prvi*, *lepši* (str. 255–256). V razpravi istega avtorja, objavljeni dve leti kasneje – Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku, je stališče do pridevniške določnosti nekoliko spremenjeno: avtor meni, da so nedoločni pridevniki samo tisti “z izbiro (*lep* – *lepi*), vsi drugi pridevniki pa so določni. /.../ Določnost se izraža enkrat s samoglasniško končnico (tudi prazno), npr. *slovenski*, *fajn*, drugič pa z ničto imenovalniško za moški spol ednine (*bratov*).” (str. 288) Predvsem izrazna podoba končnic je torej odločala o uvrstitvi pridevnika med določne ali nedoločne.

150 Velja opozoriti, da je Breznik med “sestavljenske” uvrščal zveze z vrstnimi pridevniki – navaja še zglede kot gnojni kup, glavni del, mašni plašč, pustni torek, deseti brat, sadni vrt, tržni dan, povodn(j)i mož, državni zbor, kar utemeljuje kontrastivno z nemščino: “Nemščina rabi sestavljenske, n. pr. *cestni prah* Strassenstaub, *pustni torek* Faschingsdienstag itd.” (87); o razmerju med nemškimi zloženkami in slovenskimi imenskimi zvezami s tvorjenimi pridevniki prim. A. Vidovič Muha, Kontrastive slowenisch-deutsche Typologie der Nominalkomposition. Wiener slawistischer Almanach 22 (Wien), 1988, str. 311–322.

151 Kot smo že omenili, J. Toporišič uvršča med določne pridevnike tudi svojilne tip *Tonetov* – prim. op. 44.

4.3.3

O obliki pridevnika s stališča nedoločnosti oziroma določnosti je bila tako rekoč do SS 1976 beseda tudi, ko je ta opravljal (skupaj z vezjo) vlogo glagola, se pravi, ko je bil v skladijski vlogi povedkovega določila (definijsko mesto povedkovnika). Določnost kot imenska kategorija v okviru funkcije glagola ne more imeti nobene vloge.

4.3.4

Pravzaprav v vseh razpravljanih do SS 1976 je prisotna prvina kontrastivnosti in s tem zakrite ali izražene normativnosti v razmerju do jezikov – sociolingvistično razumljivo, da predvsem nemščine – ki poznajo določni/nedoločni člen.

4.4

Vprašanje jezikovne določnosti se nam pojavlja kot temeljno na dveh ravneh: znotraj jezikovnega sistema v razmerju do govora in znotraj besedila v razmerju (besedilna) določnost – nedoločnost. Opredelitev pojma določnosti in izločitev sredstev za njeno izražanje predstavlja pomemben korak k razumevanju delovanja jezika.

5 Pomenski preplet glagolov *imeti* in *biti* – njuna jezikovnosistemska stilistika

Glagolska primitiva oz. primarna glagola *imeti* in *biti* povezuje izražanje prostorske umeščenosti, pri čemer je lahko le *biti* prostorsko odprt, nedoločen, *imeti* pa veže prostorsko orientacijsko točko na posedovalca (posesorja). – Pomenska analiza temelji na tesni pretvorbeni zvezi med glagoloma *imeti* in *biti*, pri čemer je bil vzet za izhodišče glagol *imeti*. Možne pretvorbene zveze med glagoloma so prek svojilnega pridevnika (P_1), prislovnega določila kraja (P_2) in vse druge, nesvojilne in neprostorske (P_3). Bogata jezikovnosistemska stilistika, ki izhaja iz teh pretvorbenih povezav, temelji na členitvi stavčne povedi po besedilno pogojeni aktualnosti; gre za vprašanje izhodišča – jedra.

5.1

Glagolske primitive oz. primarne glagole, med katere sodijo *biti*, *imeti* in *delati*¹⁵² (Quirk 1995: 120–132), določa, kot je znano, dejstvo, da jih je slovarsko-pomensko nemogoče členiti, natančneje – ni jih mogoče uvrstiti v širše pojmovno polje; pomensko so torej posplošujoči (ekstenzivni) do najvišje možne mere. Ta (slovarsko)pomenska lastnost jih povezuje z zaimki (pronomni) oz. sami so neke vrste glagolski »zaimki« – proverbi.¹⁵³ Na ravni slovarske ubeseditve pomena je njihova proverbalnost razvidna iz dejstva, da so brez uvrščevalne pomenske

152 Tema prispevka je iz vsebine pomenoslovnega seminarja na slavističnem oddelku štud. l. 1997/98. – Gradivo za razčlenitev je v veliki meri iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika (1970, 1975, 1997, 1985, 1991), dalje SSKJ.

153 Proverbalnost *delati* je v jezikoslovju dokazovana tudi z vprašalno dopolnjevalno povedjo tip *Kaj dela? Piše /Spi.* – R. Quirk (1995: 130–135) pri glagolskih primitivih oz. primarnih glagolih, kot jim pravi, *biti* (by), *delati* (do) in *imeti* (have), ki so seveda v določenih skladenjskih okoliščinah polnopomenski, izpostavlja tudi njihovo pomožniško vlogo, ko ti glagoli izražajo samo ali predvsem skladenjske (glagolske) kategorije časa, naklona in načina.

sestavine (UPS),¹⁵⁴ in kot taki zasedajo skupaj z zaimki vrh pomenske piramide (Vidovič Muha 1988: 27).

Kot je znano iz besedotvorne teorije, uveljavljene tudi v slovenskem jezikoslovju, ti glagoli zaradi svoje proverbalnosti predstavljajo pretvorbeno vez med dvema temeljnima jezikovnim ravninama – morfemsko in skladenjsko. Glagoli *biti*, *imeti* in *delati* so tisti, ki jih najdemo v skladenjskih podstavah vseh, iz samostalnikov ali pridevnikov izpeljanih glagolov. Povezuje jih torej dejstvo, da se v določenih skladenjskih in pomenskih okoliščinah lahko morfemizirajo, pretvarjajo v obrazilo (obrazilni morfem) tvorjenega glagola (Vidovič Muha 1988: 17–25); gre za vzorce *god-ova-ti* ← *imeti* *god*, *gost-o-besed-i-ti* ← *biti* *gostih* *besed*, *brazd-a-ti* ← *delati* *brazde* oz. *pluž-i-ti* *delati* s plugom.¹⁵⁵ Zaradi njihovega posplošenega pomena je te glagole v določenih, jezikovnosistemsko predvidljivih skladenjskih in pomenskih okoliščinah mogoče izraziti tudi obrazilno, se pravi (besedotvorno)morfemsko. Tudi ta lastnost jih uvršča med proverbe – glagolske »zaimke«.

Naša pomenska analiza je vezana na pretvorbno tesno povezana glagola *imeti* in *biti*. Merila, ki jih bomo pri tej analizi upoštevali, je mogoče ločiti na tri skupine:

- paradigmatska; gre za upoštevanje medleksemskih pomenskih (pomensko-sestavinskih) povezav tako na ravni enakosti oz. podobnosti – pojavlja se zlasti sopomenskost, deloma še nad- in podpomenskost –, kot tudi pomenske različnosti, predvsem protipomenskosti;

154 S tega vidika so v SSKJ ustrezne razlage glagolov *imeti* in *biti*, ki so brez UPS, uvaja pa jih osebna oblika glagola *izražati*, npr. *imeti* (1) 'izraža, da je kaj osebkova svojina /.../'; pri glagolu *delati* SSKJ sicer navaja UPS, vendar je ta neustrezna glede na vlogo, ki jo sicer mora *imeti* UPS; zastranitev je dvovrstna: pri pomenu (1) glagol *uporabljati* seveda ne more biti v vlogi UPS, saj sam sodi v pojmovno polje *delati*, na pomenski piramidi se uvršča nižje od glagola *delati*; pri vseh drugih pomenih, torej od (2) naprej, pa gre za t. i. krožne razlage, npr. v pomenu (2) frazni glagol 'opravljati delo /.../' , ki je formalna UPS, je dejansko seveda samo sopomenka glagolu *delati* ipd.

155 Med skladenjskopodstavne glagole, pretvorljive v obrazilo, sta uvrščena tudi *da(ja) ti* in *posta(ja)ti* (Vidovič Muha 1985 in kasneje): oba glagola sta v SSKJ predstavljena kot proverba, se pravi brez UPS; pomenske razlage uvaja tretjeosebna oblika glagola *izražati* – *izraža* /.../.

- sintagmatska; kot pomensko relevantna se je izkazala zlasti vezljivost glagola, pri *imeti* npr. eno- in dvovezljivost;
- paradigmatsko-sintagmatska; gre zlasti za razvrstitev udeležencev ob glagolu glede na njihove različne slovničnokategorialne lastnosti
- pri *imeti* sta se izkazala kot pomensko relevantna zlasti podspol živosti in človeškosti –, in seveda za pretvorbene povezave.

5.2

Glagola *imeti* in *biti* vsak na svoj način vzpostavljata referenco z istim pojmovnim svetom. Ko gre za izražanje svojilnosti v najširšem smislu, se pravi umestitve, tj. prostorske opredelitve česa (ev. koga) glede na koga (ev. kaj), kot je znano, celo ločujeta slovanske jezike na skupino, ki to pomensko razmerje izraža z *imeti*, npr. slovenščina, in na drugo skupino z *biti*, npr. ruščina; gre za tip *Ima konja : U njegogo (jest') lošad'* s pomenom nedvoumne svojilnosti 'njegov konj'.¹⁵⁶ Teorija t. i. lokalizma – po J. Lyonsu (1983: 322–330) hipoteze, da so prostorski izrazi slovnično in pomensko temeljni v primerjavi z različnimi vrstami neprostorskih izrazov –, med drugim gradi na spoznanju, da je pridobitev kake lastnosti, stanja glede na nahajanje v tem stanju v enakem semantičnem razmerju kot pridobitev mesta glede na nahajanje na tem mestu. Tako si je mogoče razlagati tudi dejstvo, da v mnogih jezikih svojilne konstrukcije strukturno sovpadajo s krajevnimi (Lyons 1975: 403).¹⁵⁷

Tudi znotraj slovenskega jezikovnega sistema glagola *imeti* in *biti* (z določenimi zadržki) izkazuje tesno pretvorbena povezavo, zaradi katere nastajajo zanimive jezikovnosistemske stilne variante; te v smislu členitve po aktualnosti vplivajo na obvestilno hierarhizacijo

156 V tem smislu se *imeti* pojavlja kot sopomenski z *biti* + predložni (krajevnost) glagolski morfem, kar je mogoče zapisati *biti* + $\{M_k\}$.

157 Da ni svojina nič drugega kot umestitev, se pravi prostorska opredelitev česa, v širšem smislu tudi koga glede na koga ev. kaj drugega, so ugotavljali znotraj jezikoslovja že ženevski strukturalisti, med njimi tudi R. F. Mikuš (npr. 1962). O vgrajenosti prostora v kategorialne lastnosti jezika, tudi v svojilnosti prim. P. Piper (1997). – Funkcijska slovnica M. A. K. Hallidaya (1994: 119–138) pa razvršča relacijske procese, določene vedno z razmerjem (relacijo) med dvema entitetama, ločeno glede na okoliščine (*x je pri a*), svojino (*x ima a*) in identifikacijo (*x je a*).

besedila. Sicer pa je pretvorbena povezava med *imeti* in *biti* tipološko trojna:

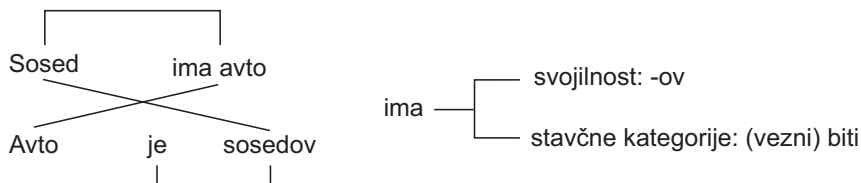
- (a) S pretvorbo P_1 bomo označevali tisto spremembo udeleženskih vlog, pri kateri zamenjava glagola *imeti* z glagolom *biti* povzroči v stavku prehod Sam_4 v Sam_1 , iz prvotnega Sam_1 pa nastane svojilni rodilnik (R_s) oz. s korakom naprej svojilni pridevnik ($Prid_s$); drugače: nosilec svojilnosti, posedovalec (imetnik), prvotni Sam_1 , postane prek pretvorbe v svojilni rodilnik podstava za svojilni pridevnik, kar je sredstvo svojilnosti, posedovano oz. kar ustvarja svojilno razmerje, pa se pomakne na osebkovo mesto, postane formalno Sam_1 :

(1) *Sosed ima avto*

(1_a) *Avto je sosedov*

in iz tega poimenjenje *avto (od) soseda – sosedov avto*.

Pretvorba P_1 z razdelitvijo vlog glagola *imeti*

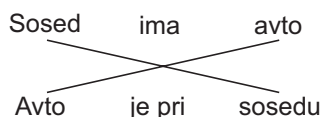

- (b) S pretvorbo P_2 bomo označevali tisto spremembo udeleženskih vlog, pri kateri z zamenjavo glagola *imeti* z *biti* prvotni Sam_4 , sredstvo svojilnosti, prav tako preide na osebkovo mesto, postane tako Sam_1 , prvotni Sam_1 pa postane okoliščina kraja

(1_b) *Avto je pri sosеду*

z dodatnim pričakovanim, ne pa nujnim pomenom lastnine.

Pretvorba P₂

- (c) S pretvorbo P₃ bomo označevali vsa druga vstopanja glagola *biti* v prvotno stavčno zgradbo z glagolom *imeti*.

Pri pomenski razčlenitvi glagola *imeti* in pri njegovih pretvorbenih povezavah z *biti* pa je nujno ločiti *imeti* od dveh fraznih glagolov, in sicer *imeti za* in *imeti se*. Pomensko (leksikalno) najzapletenejši je vsekakor *imeti*.

5.2.1

Glede na pomensko razmerje z glagolom *biti* je glagol *imeti* mogoče ločiti v grobem na vsaj tri temeljne skupine; pomenski poudarek glagola *imeti* je na naslednjih prvinah:

- svojilnost:¹⁵⁸ med obema glagoloma obstaja *nad-* oz. *podpomensko razmerje*, če seveda izhajamo iz spoznanja, da svojilnosti po definiciji pripada nahajanje v prostoru; v tem primeru je *imeti* mogoče izraziti z *biti* npr. *pri kom kako* (kot svojina), npr. *Oče ima avto* ≤ *Pri očetu je avto* (kot njegova lastnina). Glede na vrsto svojilnosti, ki jo lahko izraža glagol *imeti*, je ta polnopomenski, primer zgoraj, ali pomensko oslavljeni tip *Sosed ima brata*, *Človek ima možgane*; pretvorba P₂ z glagolom *biti* v smislu *nad-* oz. *podpomenskosti* je zelo abstraktna;

¹⁵⁸ Na podlagi pomensko-skladenjske razčlenitve svojilnosti (v najširšem smislu), kot jo izražajo različne imenske zveze s svojilnim pridevnikom, je bila ugotovljena prava svojilnost – pridevnik se razvršča ob neglagolski samostalniki –, znotraj nje pa lastninska svojilnost pridevnikov tip *očetov klobuk/občinska stavba*, med nelastninskimi pa sestavna svojilnost tip *ježeva bodica/nožni hrbet*, razmerna svojilnost, in sicer tip *očetov brat* in *otrokov učitelj*; med nepravne svojilne sodita tipa *očetovo delo/gamsov skok* in *bolnikova vročina/njegov abonma* (Vidovič Muha 1981).

- prostorsko nahajanje; glagola sta prek P₂ v pretvorbeni *sopomenski* povezavi, npr. *Sosed ima (mojo) knjigo – Pri sosedu je (moja) knjiga*;
- pripisovanje lastnosti, stanja ipd. komu/čemu, ko se načeloma kot pomensko vzporedna pojavlja poleg pretvorbe P₁ še pretvorba P₃, npr. *Otrok ima vročino – Otrok je vročičen*, pretvorba P₂ je zelo abstraktna: **Na/Pri otroku je vročina*. O udeležencih, njihovih spremenjenih vlogah kasneje.

Pri naklonskem pomenu med glagoloma načeloma ni pomenske povezave, npr.

Njemu se imaš zahvaliti – Njemu se moraš zahvaliti/Njemu se zahvali. ipd.

Glagol *imeti* se pojavlja, kot rečeno, tudi z morfemoma *za* in *se*, npr. *To imamo za pospraviti – To moramo pospraviti; Dobro se imej – Želim ti dobro (stanje ipd.)*.

Pritegnitev ustreznih meril predstavljene tri skupine bogato členi.

5.2.1.1

Za izražanje svojilnosti je glagol *imeti* lahko v dveh vlogah:

- polnopomenski, če je dvovezljiv; temeljni skladenjski vzorec:
Sam₁ imeti_{os} Sam₄, tip (1):
- pomensko oslavljen, če je enovezljiv; skladenjski vzorec:
Sam₁ Glag_{os}, pri čemer
Glag_{os} → imeti_{os} Sam₄.

Različne možnosti na ravni paradigmatsko-sintagmatskih razmerij, predvsem različne slovničnokategorialne zapolnitve tega skladenjskega vzorca, paradigmatskih (medleksemskih) povezav, zlasti sopomenskosti, protipomenskosti, sintagmatskih razmerij, predvsem različne možnosti poimenjenja, izločijo več skupin svojilnosti.

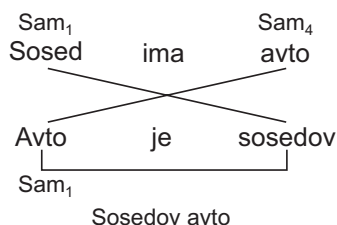
5.2.1.1.1

Prava svojilnost:

(2) *Sosed ima avto, tri konje;*

Sam₁ → č+ (človek ali personifikacija česa, če gre za pravno lastništvo), Sam₄ → č- s splošnim pomenom konkretnega, materialnega.¹⁵⁹ Na ravni vrste glagolskega dejanja se *imeti* v tem pomenu uvršča med posledične stanjske, izraža stanje po dejanju: pridobivati (npr. *kupovati*) – pridobiti (npr. *kupiti*) – *imeti*, kar je sopomensko s fraznim glagolom *biti lastnik* (postajati lastnik – postati lastnik – biti lastnik), tudi *posedovati*: *Sosed ima avto* /.../ 'je lastnik, poseduje'. Pretvorba P₁: *Avto je sosedov* ← *Avto je (od) soseda* – *sosedov avto*.¹⁶⁰ Pretvorba P₂ je sicer možna, vendar, kot rečeno, z upoštevanjem spremenjenega pomena v smislu nad-/podpomenskosti: obravnavana svojilnost je vrsta/način obstajanja v prostoru: *Pri sosedu je avto* (v tem primeru njegov); kot rečeno, *biti (pri)* je neke vrste nadpomenska: *imeti* 'biti pri kom kot (njegova) svojina'.

Preureditev delovalniških vlog

Predmet (Sam₄) ne more biti razvit s svojilnim pridevnikom; primer kot

(3) *Sosed ima očetov avto*

¹⁵⁹ Z. Topolińska (1985: 81–96) predvideva po A. Wierzbicki za pravo svojilnost obrazec *f* (x, y), pričemer gre za 'človeško bitje' (x) + 'materialni predmet' (y) + 'popolno razpolaganje' (f). – Nasploh je kategorija svojilnosti obravnavana kot razmerje lastnika, posedovalca in posedovanega; kot taka sodi med temeljna družbena razmerja (Štěpán 1985: 20–27).

¹⁶⁰ Pravi svojilni rodilnik je edninski, kar pomeni, da gre za pripisovanje svojine posameznemu, na izrazni ravni z ločenima obraziloma za moški in ženski spol – *-ov* in *-in*; omenjeni obrazili ohranjata torej vse končniške lastnosti – sklon rodilnik, spol moški/ženski in število ednina. V bistvu imamo opraviti s končniškim obrazilom.

lahko razlagamo (a) sopomensko s krajevnostjo *Pri sosedu je očetov avto*, kar dokazuje ločitev nedvoumnega izraza svojilnosti (očetov) od prostorske umeščenosti, ki jo v tem primeru izraža *imeti* in potrjuje s sopomenko *biti pri kom* (prim. 2.1.2.1),¹⁶¹ ali (b) kot vrstnost pridevnika *očetov*, ki je po izvoru svojilna: *Sosed ima očetov avto* (po izvoru (od) očeta), hipotetično, brez izkazane potrditve – *sosedov očetov avto*.¹⁶² Gre torej za možnost pomenskega premika pridevnika *očetov* iz svojilnosti v vrstnost – vrstni, po izvoru svojilni; glagol *imeti* v tem primeru ohranja pomen svojilnosti.

Sam₄ je razvit s kakovostnim pridevnikom:

(4) *Sosed ima nov avto / Imamo nov avto*,

pretvorba P₁: *nov sosedov avto/naš nov avto*;¹⁶³ pri pravi svojilnosti je mogoče to zvezo aktualizirati na dva načina, in sicer s prenosom kakovostnega (4_a) ali svojilnega pridevnika (4_b) v povedkovo določilo:

(4_a) *Sosedov avto je nov*,

(4_b) *Nov avto je sosedov*;

odločitev glede stavčne aktualizacije je odvisna od členitve po aktualnosti oz. od tega, kaj je v izhodišču in kaj v jedru (Topolińska 1985). Pretvorbena zveza med (4) in (4_a) oz. (4_b) vzpostavlja med glagoloma *imeti* in *biti* pomensko neenakovredno razmerje: veznost glagola *biti* : polnopomenskost glagola *imeti*; slednji je pač svoj svojilni pomen »uporabil« za pomensko podstavo svojilnega rodilnika oz. iz njega nastalega svojilnega pridevnika, skladišna vloga je ostala glagolu *biti*. – Možna je tudi krajevna (prislovnodoločilna) umestitev posedovanega:

(4_c) *Sosed ima posestvo v hribih*,

161 Iz povedanega lahko sklepamo, da je glagol *imeti* glede izražanja svojilnosti v jeziku »rahlejši« kot svojilni rodilnik oz. iz njega nastali svojilni pridevniki.

162 Tudi razporeditev mest v levem prilastku označuje pomensko različnost obrazilno homonimnih pridevnikov (Vidovič Muha 1981).

163 Razporeditev svojilne pridevniške besede v levem prilastku je različna: če gre za (svojilni) zaimek, je obvezno levo od kakovostnih pridevnikov – *naš nov avto*, če pa je to svojilni pridevnik, je njegovo mesto (načeloma) za kakovostnimi pridevniki – *nov sosedov avto* (Vidovič Muha 1996).

pretvorba P₁: *Posestvo v hribih je sosedovo – Sosedovo posestvo je v hribi.*

Posebnost na pretvorbeni ravni se kaže, ko Sam₁ kot osebek zapolnjuje pravna oseba, npr. ustanova ipd.:

(5) *Šola ima velik vrt;*

tudi npr. *Država ima gozdove; Podjetje ima več podružnic;* pretvorjeni R_s tip vrt (od)

šole ← *šolski vrt, gozdovi (od države* ← *državni gozdovi* itd. in iz njega nastali pridevniki kot *šolski, državni* je mogoče razlagati

- (a) kot povezavo s posameznim, se pravi, da je R_s številsko zaznamovan, torej edninski, razlaga pomena je svojilna, enaka kot v primerih zgoraj (svojilni pridevniki na *-ov, -in*), pri čemer pa razvrstitev obrazil *-ski, -ni* ni odvisna od spola motivirajočega samostalnika,
- (b) kot povezavo s splošnim (abstraktnim), kar pogojuje nezaznamovanost števila R_s; opraviti imamo s svojilno vrstnostjo.¹⁶⁴

5.2.1.1.2

V primerih, ko je glagol *imeti* enovezljiv, je Sam₄ v povedkovem določilu. V tem okviru je mogoče ločiti dva različna tipa svojilnosti.

5.2.1.1.2.1

Razmerna svojilnost:

(5) *Sosed ima sestro, brata, očeta, ženo, sestrčno, strica (mater) /.../; prijatelja, sošolca /.../.*

Stavčni vzorec: Sam₁ Glag_{os}, Sam₁ → č⁺, Glag_{os} → imeti_{os} Sam₄, Sam₄ → č⁺. Glagol *imeti* izraža vpetost nosilca svojilnosti iz Sam₁ v razmerje z osebo, izraženo s povedkovim določilom: *Sosed* npr. **bratuje*. To

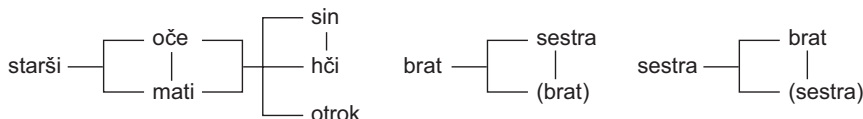
¹⁶⁴ Pri tipih prilastkov kot *glavberjeva sol, papinov lonec, ariadnina nit, prometejev ogenj, sizifovo delo* ipd. že dejstvo, da jih ne moremo pretvoriti v stavek z glagolom *imeti* v povedku – **Glauber ima sol, *Ariadna ima nit*, oz. da jim taka pretvorba spreminja pomen in jih določa kot prave svojilne, torej *Glauberjeva sol, Ariadnina nit* itd., upravičuje razlago v smislu vrstnega (generičnega) oz. kakovostnega pridevniškega pomena z njemu ustreznim zapisom.

razmerje je dvosmerno, kar je mogoče dokazati s posebne vrste pretvorbo (P₃) z glagolom *biti*, pri čemer je formalno ukinjen povzročitelj svojilnega razmerja iz prvotnega stavka (z glagolom *imeti*), izražen s Sam₄ (povedkovo določilo). Dvosmerno razmerje temelji namreč na dopolnjevalni protipomenskosti:¹⁶⁵

(5_a) *Sosed je (že) stric, brat, mož, bratranec, nečak (sin) /.../*,

ker ima nečaka/nečakinjo, sestro/brata, ženo /.../ (očeta/mater – starše) ipd. (brat – sestra/brat; oče/mati, starši – sin, hči; mož – žena; stric/teta – nečak/-inja ipd.).¹⁶⁶

Dopolnjevalne protipomenske povezave

V primeru s kakovostnim pridevnikom razvitega Sam₄

(5_b) *Sosed ima prijaznega brata*

je po pričakovanju mogoča samo predikacija kakovostnega pridevnika: *Sosedov brat je prijazen*.

Nekako blizu rodovnim oz. družinskim razmerjem je tip

(5_c) *Sosed ima prijatelja*,

kjer je mogoče (naključno?) oblikovati protipomenski par *prijatelj – sovražnik*, razmerje pa ni dvosmerno, saj ni smiselna pretvorba **Sosed je prijatelj* (ker ima sovražnika ali obratno). Izstop iz rodovnih (družinskih) razmerij ukinja obvestilno zadostnost (smiselnost) pretvorbe, kot

¹⁶⁵ Dopolnjevalnost vključujejo k protipomenskosti npr. J. Lyons (1980: 281–327), J. Filipec (1985: 129–132), A. Vidovič Muha (1997: 7–17).

¹⁶⁶ Posebnost predstavlja razmerje starši – otrok/otrok – starši: *Vsak človek ima očeta in mater (starše)*, se pravi *Vsak človek je otrok* (ni pa nujno, da je vsak človek oče/mati), zato je seveda zveza *Sosed ima očeta/mater* in iz tega *Sosed je sin* za razliko od vseh drugih rodovnih povezav tавтолоška.

jo izkazuje (5_a): oblikuje se dopolnilni stavčni vzorec: Sam₁ Glag_{os}, Glag_{os} → biti_{os} Sam₁, Sam₁ → Sam R_s/D_s oz. Prid_s Sam: *Sosed je prijatelj (od) Toneta/Tonetu oz. Tonetov prijatelj*.

Pretvorba P₁: *sosedov brat* ← *brat (od) sosed*; čeprav R_s izraža povezavo s posameznim in s tem ostaja v svojem izhodiščnem pomenskem okviru, predikacija svojilnega pridevnika v prilastkovem odvisniku ni mogoča: **brat/prijatelj, ki je sosedov*, in seveda ne v stavku **Brat/Prijatelj je sosedov*, kar potrjuje, da sodi v tem primeru svojilni pridevnik med obvezna (obligatorna) samostalniška dopolnila (Pit'ha 1991). Posebnost oz. omejenost rabe svojilnega pridevnika – ne more preiti v povedkovo določilo, izvira iz pomena jedrnega samostalnika: ta je relacijski – poimenuje različne povezave (razmerja) med ljudmi, kjer predstavljajo razmeroma zaprt sistem prav rodovne (družinske) zveze kot *brat – sestra* ipd. – Vse kaže, da je lahko eden izmed pomembnih meril pomenske oslabljenosti glagola *imeti* prav necelovita izpeljava pretvorbe P₁: R_s oz. iz njega nastali svojilni pridevnik v primeru, ko gre za poimenjenje stavka s pomožnikom *imeti*, ne more preiti v povedkovo določilo, če naj ohranimo smiselnost (obvestilnost) povedi. Namreč pretvorba P₁, v katerem je *imeti* polnopomenski (2), omogoča smiselnost povedi kot *Avto je sosedov – sosedov avto*, saj je *lahko* katerikoli avto *sosedov*, medtem ko katerikoli brat (lahko tudi noben brat) *ne more* biti *sosedov*. – Sam₄ v (5) ne more biti v nobenem primeru razvit s svojilnim pridevnikom: **Sosed ima svojega/očetovega brata*.

V primerih, ko Sam₄ poimenuje nosilca poklicne dejavnosti oz. ko razmerje med Sam₁ in Sam₄ izvira iz poklicnosti kot

(5_c) *Sosed ima učitelja, zdravnika,*

ni več nobene možnosti obravnavane pretvorbe P₃: **Sosed je učitelj, zdravnik* ni več v pomenski zvezi s (5_a).

(6) *Človek ima roke; Jež ima bodice; Hrast ima liste*; morda še *Celica ima jedro*; Sam₁ → poimenovanje bitja/organizma (človek, žival, rastlina) kot vrstnega (generičnega) pojma – razreda, vrste: *Vsi ljudje, vsi ježi, vsi hrasti imajo /.../*, Sam₄ → poimenovanje sestavine, dela s Sam₁ poimenovane celote – organizma. Glagol *imeti* izraža prisotnost tvornih (konstitutivnih) prvin koga/česa, pri čemer so v primeru obravnavane pomenske zasedenosti Sam₁ deli oz. sestavine različni in seveda tudi poimenovani različno. V bistvu se v povedkovem določilu pojavlja ena (ali več) razpoznavnih lastnosti nosilca (teh) lastnosti, izražene s Sam₁. S stališča zgradbe leksikalnega pomena lahko govorimo o predikaciji katere izmed razločevalnih pomenskih sestavin.¹⁶⁷ – Sopomenskost s fraznimi glagoli *biti* (*sestavljen*) *iz*, *biti sestavina – sestavljati oz. biti del* (s preureditvijo udeleženskih vlog) dokazuje, da gre pri vseh primerih obravnavanega tipa za razmerje celota (Sam₁) – del (Sam₄) (Pit'ha 1972): *Človek je sestavljen (tudi) iz rok – (Tudi) roke sestavljajo človeka – Roke so del človeka*;¹⁶⁸ različnost delov, ki sestavljajo celoto, se pri tej sopomenski povezavi pokaže v obveznem dopolnilu Sam₄ navadno v obliki členka *tudi, med drugim* ipd., lahko pa tudi z navedbo vseh delov celote.

Pretvorba P₁: gre za neposredno poimenjenje, se pravi ne prek stavka z veznim *biti*: R_s je dosledno podstava vrstnega svojilnega pridevnika: *človek-ove/-(š)ke roke; ježeva bodica; hrastov list – roke (od) človeka; bodica (od) ježa; list (od) hrasta*. Pretvorjeni R_s je glede števila in spola nezaznamovan, zato lahko govorimo, kot rečeno, o vrstnem svojilnem

¹⁶⁷ Gre za tip ubesedenja leksikalnega pomena, t. i. slovarske razlage, ki temelji na hierarhizaciji pomenskih sestavin (semov) v smislu njihove funkcijske različnosti (Vidovič Muha 1988a), npr. *človek* je z uvrščevalno pomensko sestavino (genus proximum) *bitje* uvrščen v višji pojmovni razred, ki ga je potrebno z razločevalnimi pomenskimi sestavinami (differentia specifica) glede na druge prvine, ki tvorijo razred *bitje*, prepoznavno določiti, npr. *človek* je *bitje*, ki ga določajo npr. (tudi) udje.

¹⁶⁸ Po eni strani prav generičnost pojma, zajetega v Sam₁, po drugi pa njegova prepoznavna sestavina, izražena s Sam₄, omogoča pri tem tipu tudi sinekdoho, npr. v zvezi s človekom kot *Možgani zapuščajo državo, pridne roke* ipd.

pridevniku;¹⁶⁹ za prenos tega pridevnika v povedkovo določilo, za njegovo predikacijo torej, veljajo spoznanja o načelni neločljivosti leksikaliziranih besednih zvez, kar imenske zveze z vrstnim, tudi vrstnim svojilnim pridevnikom so; ev. zveze *Roke (ki) so človek-ove/(š)ke*, *Bodica (ki) je ježeva*, *List (ki) je hrastov* razumemo kot eliptične (Vidovič Muha 1981; 1996). Tudi v tem je temeljna razlika med R_s z ohranjenimi kategorialnimi lastnostmi (število – ednina, spol – moški/ženski, sklon – rodilnik), ki je vedno podstava svojilnemu pridevniku, in svojilnim rodilnikom, ki je glede kategorialnih lastnosti nezaznamovan, kot tak pa podstava vrstnemu svojilnemu pridevniku (Vidovič Muha 1996); vendar pa, kot rečeno, le svojilni pridevniki, nastali iz stavkov, kjer je *imeti* polnopomenski, brez zadržkov prehajajo v povedkovo določilo. – Povedkovo določilo (Sam_4) ob ohranjenem pomenu ne more biti razvito s svojilnim pridevnikom.

Izstop iz poimenovanja vrste (Sam_1) v poimenovanje posameznega se zgodi v primeru, ko je Sam_4 razvit s kakovostnim pridevnikom

(6_a) *Ta človek/Sosed ima dolge roke*

s pričakovano preureditvijo udeleženskih vlog: *Sosedove roke so dolge*; stavčna aktualizacija svojilnega pridevnika ni smiselna: **Dolge roke so sosedove*.

Razmerje celota – del se pojavlja tudi v primerih, ko je Sam_1 ž:-

(7) *Tovarna ima dimnik*;

tudi npr. *Šivanka ima uho*, *Puška ima cev*, *Hiša ima okna*.

Pretvorjeni pridevniki iz R_s z nezaznamovano kategorijo števila in spola so seveda vrstni svojilni tip *tovarniški dimnik*, *hišno okno*, *šivankino uho*, *puškina cev*. Nosilec (vrstne) svojilnosti (Sam_1) je za razliko od prejšnje skupine rezultat dela: kaj mora imeti kaj, če naj bo kot tako prepoznavno,

169 V tem smislu sta tudi pridevnika *človekovi* in *človeški (možgani)* sopomenska: v obeh primerih gre za izražanje vrstne svojilnosti. – Da gre res poleg svojilnosti še za vrstni (generični) pomen, torej za neke vrste stalne imenske zveze (lekseme), dokazujejo tudi ustrezne zloženke – torej besede –, npr. v nemščini: *Menschengehirn*, *Fuchsschwanz*, *Fichtennadel*; imenska zveza s svojilnim pridevnikom seveda ni leksikalizirana, kar spet dokazujejo ustreznice v nemščini, npr. *Grund des Vaters* (Vidovič Muha 1988a).

velja za (6); kaj mora biti narejeno in – posledično – mora imeti, če naj bo kot tako prepoznavno, velja za (7). V obeh tipih, (6) in (7), pa gre za neke vrste povezave z naklonskostjo, z glagolom *morati* – *mora imeti*: Kaj mora imeti kaj, če naj bo kot tako prepoznavno, npr. *Tovarna mora imeti dimnik* (če naj bo tovarna) ipd.

5.2.1.1.2.3

Posebno skupino, ki bi jo glede na njeno pretvorbo P₁ lahko imenovali samo sestavinska (in ne sestavinska svojilna kot prejšnja), predstavljajo primeri, ko Sam₁ poimenuje celoto, sestavljeno iz količinsko in kakovostno enakih (identičnih) delov. Tu je mogoče ločiti primere, ki izkazujejo absolutnost (dokončnost) števila sestavin česa od tistih, ki izkazuje naključnost števila teh sestavin; v prvem primeru gre za določenost in s tem nespremenljivost glede na splošno, v drugem določenost in s tem nespremenljivost glede na posamezno:

(8) *Kilometer ima tisoč metrov,*

tudi npr. *Teden ima sedem dni, Dan ima štiriindvajset ur,*

(9) *Hiša ima tri nadstropja,*

tudi npr. *Vrata imajo dve krili, Cesta ima tri pasove.*

Pretvorba P₃:

(8_a) *Kilometer je tisočmetrski,*

tudi *Dan je štiriindvajseturni* ipd. V tem primeru gre pravzaprav za tavitološke relacijske stavke: *Kilometer je enako tisoč metrov – Kilometer se enači s tisoč metri* oz. *(En) kilometer je enako (dolgo – razsežnost) kot tisoč metrov – Kilometer in tisoč metrov sta enaka* (glede na razsežnost) ipd., za razliko od

(9_a) *Hiša je trinadstropna,*

kjer stavek ostaja obvestilni, saj je možna modifikacija npr. *Hiša je lahko tudi* ipd. *trinadstropna*. Tip (9_a) vzpostavlja razmerje tudi z orodnikom kot *hiša s tremi nadstropji*, kar odpira interpretacijo ne v smeri *Hiša*

na/v kateri so tri nadstropja kot v pomenski skupini spremstvenosti,¹⁷⁰ ampak v smislu vrste hiše – *trinadstropna hiša* (glede npr. na dvonadstropno ipd.). – Lahko povzamemo, da pretvorba P₁ obeh tipov, tako (8) kot (9) ni mogoča v R_s pač pa v sestavinski R (R_{iz}) in iz njega v vrstni (sestavinski) pridevnik, pri čemer je tip (9) smiseln – *hiša (sestavljena) iz treh nadstropij* – *trinadstropna hiša*, tip (8) pa tавтоloški – *kilometer (sestavljen) iz tisoč metrov* – **tisočmetrski kilometer*.¹⁷¹ Tu se vsiljuje kot sopomenka vsebovati, npr. *Dan vsebuje štiriindvajset ur*, vendar pa jo izključuje sopomenka *biti sestavljen*: pojem sestavljenosti – kaj iz česa –, izloča pojem vsebovanosti.

5.2.1.1.2.4

Če imamo pri sestavinski svojilnosti in sestavinskosti opraviti s konstitutivnimi prvinami koga/česa (Sam₁) ali s takšnimi prvinami, ki predstavljajo skupaj z drugimi, številčno in kakovostno enakimi (Sam₄), celoto koga/česa (Sam₁), gre pri obravnavanem tipu za več ali manj naključne prvine (Sam₄) česa (Sam₁). Vendar pa se zdi, da pojav teh prvin vpliva na vrstno členitev oz. oblikovanje (pod)vrst česa; po pretvorbi nastala imenska zveza je vsekakor vrstna:

(10) *Zakon ima določbo*:

pretvorba P₂, kjer gre za čisto krajevnost – nahajanje v prostoru: *V zakonu je 'se nahaja' določba*; tako tudi npr. *Statut ima dopolnilo* – *V statutu je dopolnilo*; *Voda ima kalcij* – *V vodi je kalcij*, ev. *Knjiga ima sto strani* – *V knjigi je sto strani*. – Ob posebni pretvorbi P₁ v R_{iz} se pojavlja še pretvorba v mestnik s pomenom nahajanja: *določba (ki je) iz zakona* – *določba (ki je) v zakonu*; *kalcij (ki je) iz vode* – *kalcij (ki je) v vodi* ipd.; mogoč je tudi vrstni svojilni R tip *določba (od) zakona*, *kalcij (od) vode*; pretvorba katerega izmed navedenih sklonskih pomenov je v podstavi vrstnega pridevnika: *zakonska določba*, *vodni kalcij* itd. (Vidovič Muha

170 O spremstvenem pomenu orodnika kot podstave t. i. spremstvenih vrstnih pridevnikov, npr. *prstan z briljantom* – *na katerem je briljant* – *briljantni prstan*, prim. A. Vidovič Muha (1981).

171 Sestavinski roditelj je v podstavi vrstnih pridevnikov, motiviranih tudi s konkretnopomenskimi samostalniki, npr. *pevski zbor* ← *zbor iz pevcev* ← *sestavljen iz pevcev* (Vidovič Muha 1981).

1981). – Sopomenka *vsebovati* oz. frazni glagol *imeti v sebi*¹⁷² vzpostavlja zanimivo pomensko razmerje med *imeti*, ki v primeru sopomen-skosti z *vsebovati* z implicitnim povratnoosebni zaimkom *sebi* izraža nahajanje v nosilcu »svojine«, Sam₁ – biti/imeti v sebi.¹⁷³

5.2.1.2

Za izražanje opredelitve koga/česa glede na prostor – umeščenost (v prostoru) –, je mogoče do določene mere zasledovati nekatere temeljne, s svojilnostjo vzporedne sintagmatske in paradigmatsko-sintagmatske lastnosti. Tako velja, da je glagol *imeti* dvo- ali enovezljiv oz. Sam₄ je predmet ali povedkovo določilo; kategorija podspola človeško +/- igra enako vlogo kot pri pomenih svojilnosti; pretvorba v svojilni pridevnik (P₁) je vsaj formalno mogoča v primeru, ko Sam₄ ni razvit s svojilno pridevniško besedo; pretvorba P₂ s pričakovano hierarhično preurejenimi udeleženskimi vlogami oz. z njihovim spremenjenim številom je lahko izpeljana dosledno; ev. sopomenka je *pripadati*.

172 Zveza *imeti v sebi* je torej skladenjskopodstavna in glagol *imeti* je pretvorljiv v obrazilo.

173 Ko O. Kunst Gnamuš (1995: 77–82) premišlja, med drugim, o izražanju svojilnih razmerij, je škoda, da ne upošteva že spoznanega tudi v slovenskem prostoru, npr. v zvezi s tipologijo svojilnosti že ugotovljena dejstva na podlagi pomenov roditelja, tudi svojilnega. Pri razčlenitvi sklonskih pomenov se je posebej roditelj izkazal kot pomensko izjemno bogat, saj se tudi na ravni pretvorbe v pridevnik potrjuje celo kot homonimni: snovni pridevnik tipa *lipov čaj* nastaja seveda lahko le iz snovnega roditelja (Riz), ki s svojilnostjo nima nobene zveze, saj je določen s snovnim (neštevnim) samostalnikom; v tem se loči od homonimnega sestavinskega roditelja (Riz), določenega s števnostjo samostalnika (*pevski zbor* – zbor (sestavljen) iz pevcev). Primere kot *lipov (čaj)*, *borovničev (sok)* je potrebno glede na njihovo pomensko podstavo vzporejati z drugimi snovnimi pridevniki, npr. *kamnita*, *betonska (ograja)* ipd.; s svojilnostjo ti in podobni primeri, kot rečeno, nimajo nobene zveze in jih je škoda zaradi ev. morfemske homonimije (več ali manj naključne pojavnosti v jeziku) kakorkoli povezovati med seboj; že razvrstitev obrazila –ov tudi na podstavo iz samostalnikov ženskega spola (*lip-ov* : *lip-in) onemogoča kakršnekoli asociacije s svojilnostjo oz. s Rs. – Velja omeniti še eno zastranitev: količinske imenske zveze kot (*ena*) *steklenica vina*, *skodelica kave*, *vreča moke* je potrebno nasloniti na količinske (števniske) prilastke kot *malo*, *dosti vina*, kjer se pojavlja v vlogi jedra samo formalni (števni/numerativni) roditelj z imenovalniško vlogo; s tega vidika je predlagana pomenska podstava *vino je v steklenici* nesprejemljiva: v pomenski podstavi gre namreč za količino (koliko) in ne prostor (kje), torej *Vina je (koliko) malo/ena steklenica* in ne *Vino je (kje) v steklenici* (78).

5.2.1.2.1

Enak skladenjski vzorec kot pri pravi svojilnosti – $Sam_1 imeti_{os} Sam_4 -$, in enako slovničnokategorialno zapolnitev, se pravi Sam_1 4 č+, Sam_4 4 č- imamo v primerih izražanja *prave prostorsosti*; gre za nahajanja česa pri kom:

(11) *Urednik ima (zanimivo) gradivo*;

pretvorba P_2 : *Pri uredniku je 'se nahaja' (zanimivo) gradivo*; tako še npr. *Imam pero in svinčnik – Pri meni je 'se nahaja' pero in svinčnik; Imaš ključe in denarnico? – So pri tebi ključi in denarnica?*, tudi npr. neke vrste personifikacija Sam_1 *Knjiga ima napake* s pogostejšo pretvorbena varianto *V knjigi so napake*. – Sopomenka glagolu *biti* je *nahajati se*, kar seveda na paradigmatski ravni ločuje obravnavani krajevni pomen glagola *imeti* od prave svojilnosti, kjer se pojavlja, kot smo videli, sopomenka *biti lastnik, posedovati*. – Pretvorba P_2 je ob upoštevanju že predvidene preureditve udeleženskih vlog sopomenska, kar dokazuje, da gre za nedvoumni krajevni pomen glagola *imeti*.

Sicer pa tako kot pri pravi svojilnosti (2.1.1.1) glagol *imeti* lahko uvrščamo med posledične, npr. *umeščati h komu kaj – umestiti h komu kaj – biti (umeščen) pri kom/bit* 'nahajati se' *pri kom*, kar je enako kot (*Kdo ima kaj*). Skladno s pravo svojilnostjo tudi tu ni relevantno, ali je tisti, ki dejanje opravlja (umešča) oseba, izražena s Sam_1 , ali pa kdo drug (umeščati k sebi/h komu drugemu); v obeh primerih mora biti določevalec prostora, nosilec prostorske orientacijske točke, oseba, izražena s Sam_1 : pri pravi svojilnosti je to posedovalec – določevalec prostora česa v smislu svojilnosti (pri kom kaj kot svojina), tu določevalec prostora česa brez nadaljnje opredelitve.

V določenih okoliščinah je pretvorba P_1 mogoča, zaradi polnopomenskega *imeti* v izhodiščnem stavku tudi s svojilnim pridevnikom v povedkovem določilu oz. s skladenjskokategorialno aktualizacijo svojilnosti: *Gradivo je urednikovo* ← *gradivo (od) urednika* ← *urednikovo gradivo*. Pretvorba potrjuje uvedne ugotovitve, da sta krajevnost in svojilnost v bistvu neločljiva pojma, da je umestitev koga/česa h komu v nekem smislu vzpostavitev pomembnostne hierarhije, ki se kaže v

dejstvu, da kaj pri kom preprosto je ne glede na svojilnost (lastnino, posedovanje).

Temeljna razlika s pomeni svojilnosti izhaja iz dejstva, da je v obravnavanem sklopu predmet (Sam₄) lahko razvit s svojilnim pridevnikom, kar pa onemogoča pretvorbo P₁ (svojilnost) in upravičuje pomensko možnost, ki temelji na pretvorbi P₂ (prostorskost): *Urednik ima pisateljevo/njegovo gradivo* – *Urednik ima gradivo, ki je pisateljevo/njegovo* – *Pri uredniku je pisateljevo/njegovo gradivo*;¹⁷⁴ iz tega verjetno zaradi izrazne prekrivnosti pridevnika z različno pomensko interpretacijo »svojilnosti« zelo abstraktna možnost: *Urednikovo gradivo je pisateljevo/njegovo*.

V stavčni strukturi z glagolom *imeti* je pogosto še prislovno določilo kraja. Tudi tu glagol *imeti* vstopa v pretvorbena zvezo P₃ z *biti* 'nahajati se'. Gre za povezanost koga s čim, ki je na določenem mestu:

(13) *Otrok ima mizo pri oknu;*

možni sta dve pretvorbi, P₁ z veznim *biti*

(13_a) *Miza pri oknu je otrokova,*

in P₃ s polnopomenskim *biti*

(13_b) *Otrokova miza je pri oknu.*

Da pomenski poudarek – jedro s stališča členitve po aktualnosti – ni na svojilnosti oz. da je ta nerelevantna, dokazuje zanikanje glagola *imeti*:

(13_c) *Otrok je imel mizo pri oknu, pa je nima več (tam),*

ampak jo ima kje drugje; *Ključke sem imel v žepu, pa jih nimam več (tam)*, se pravi v žepu, sicer jih imam še; P₁: *Moji ključki so bili v žepu, pa jih ni več (tam)*, kar seveda pomeni samo, da nečesa (ključev) ni (več), se ne nahaja več na pričakovanem mestu. Temeljna orientacijska točka česa

174 V obravnavanih primerih je umeščenost v prostor na podlagi prave svojilnosti – *biti* pri kom kot svojina – prvotnejša od prostorske umeščenosti (brez prvine svojilnosti): *Pisatelj je imel gradivo, ki ga je dal uredniku*, zato je mogoče (časovno) zaporedje: *Urednik ima pisateljevo gradivo*, in ne obratno:

**Pisatelj ima urednikovo gradivo*, če seveda ostajamo na ravni izhodiščne pomenskosti; tudi možnost *Pisatelj ima (svoje) gradivo pri uredniku* je pogojena z izhodiščno svojilnostno umestitvijo gradiva (pri pisatelju).

(mize) v prostoru (*pri otroku – otrokova*) je tu še natančneje določena (*pri oknu*). Zanikanje je pokazalo, da je prav na tej natančnejši prostorski določitvi pomenski poudarek, da je skratka ta pri členitvi po aktualnosti jedro (rema); tako še npr. *Sosed ima avto pred hišo; Knjige ima na mizi; Sabljo ima ob boku; Država ima industrijo na severu.*

Možnost razvrstitve svojilnega pridevnika (13_c) ali pa povratnosvojilnega zaimka pred Sam₄ (13_d) dokazuje, da glagol *imeti* v obravnavanih primerih izkazuje v izhodišču prostorsko umeščenost:

(13_c) *Sosed ima očetov avto pred hišo;*

(13_d) *Sosed ima svoj avto pred hišo;*

ne glede na to, da je pridevnik *očetov* v zvezi *očetov avto* lahko tudi vrstni (iz)svojilni (po izvoru (od) očeta, prim. pogl. 2.1.1.1), ostaja možnost njegove interpretacije predvsem v smislu prave svojilnosti – *torej (od) očeta*; šele povratnosvojilni zaimek *svoj* ukinja druge interpretacijske možnosti oz. upravičuje interpretacijo svojilnega pridevnika *sosedov* v smislu prave svojilnosti. Tu seveda deluje tudi pomenska zapolnitev prislovnega določila kraja iz izhodiščnega stavčnega vzorca: če je v tej vlogi samostalnik z oznako č+, ki določa Sam₁ kot svojo prostorsko orientacijo, npr. *Sosed ima (očetov) avto pri bratu*, je nerazumljiva pretvorba Sam₁ v smislu krajevnosti (P₂), npr. **(Očetov) avto pri sosedu je pri bratu*; tu torej samo *Sosedov (očetov) avto je pri (njegovem) bratu*. Sicer pa je glagol *imeti* v povedku obravnavanih stavkov, kot rečeno, v vlogi čistega prostorskega umeščanja:

(13_e) *Pri sosedu je očetov avto pred hišo.*

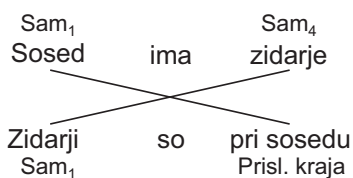
5.2.1.2.2

Na sintagmatski in deloma paradigmatsko-sintagmatski ravni se pojavlja vzporedno z razmerno svojilnostjo t. i. *razmerna prostorskost*; Sam₄ → č+; kot pri prostorskosti sploh je tudi tu aktualna predvsem pretvorba P₂:

(12) *Sosed ima zidarje;*

pretvorba P₂: *Pri sosedu so 'se nahajajo' zidarji*; tudi npr. *(Jutri) bomo imeli goste* – *(Jutri) bodo pri nas gostje*; ev. *Vlomilca že imajo* – *Vlomilec je že pri njih*.¹⁷⁵ – Tudi Sam₄ je ev. lahko razvit s svojilnim pridevnikom: *Sosed ima (tudi) našega gosta* – *Pri sosedu je (tudi) naš gost*, kar seveda dokončno onemogoči pretvorbo P₁. Odpade možnost vzpostavitve (prek glagola *biti*) dopolnjevalne protipomenskosti, značilne za jedrno pomensko skupino razmerne svojilnosti, za rodovna (družinska) razmerja.

Preureditev udeleženskih vlog

Na splošno velja poudariti, da je glagol *imeti*, ko izraža pomen prostorske (v ožjem smislu) glede na pomen svojilnosti določen z možnostjo razvrstitve svojilne pridevniške besede pred posedovano (v širšem smislu, dejansko umeščano), pred Sam₄ torej: ker ima v tem primeru posedovano že posedovalca, lahko glagol izloči le tistega, ki je prostorska orientacijska točka, izražena s Sam₁.

Samo na videz gre za podobnost z obravnavano skupino v primeru, ko imamo opraviti splošnim nosilcem svojilnosti oz. splošnim posedovalcem (Sam₁ – osebkom):

(14) *V trgovini imajo češnje*;

pretvorba osebkoma v svojilni pridevnik *Njihove češnje so v trgovini* je obvestilno zavajajoča: dejansko ne pomeni, da so njihove češnje v trgovini, ampak da v trgovini imajo 'prodajajo' češnje oz. *V trgovini imajo češnje (namenjene) za prodajo/naprodaj* – glagol *imeti* za pa seveda izraža (tudi) namembnost (prim. 2.1.5.1). V smislu členitve besedila po aktualnosti je z glagolom *biti* mogoče preurediti udeležence samo z

¹⁷⁵ Tu seveda tudi možnost razlage v smislu izpusta: *Vlomilca imajo že prijete* – *Vlomilca so že prijeli*. (Prim. 2.1.3.2.1).

izpustom splošnega nosilca svojilnosti: *Trgovina ima češnje* (za prodajo/naprodaj) oz. *V trgovini prodajajo češnje*.

V obravnavanih zgledih se potrjujejo uvodne ugotovitve, da je svojina v najširšem smislu samo varianta prostorskega razmerja, lahko celo čista prostorskost, torej *imeti* 'biti pri', pri čemer je 'biti pri', kot bomo videli, lahko tudi abstraktni (metaforični). V tem smislu je torej nujno ločiti med pravo svojilnostjo (2.1.1.1), lastništvom, in vsemi drugimi tipi svojilnosti (Kořenský: 1972).

5.2.1.3

Glagol *imeti* skupaj s povedkovim določilom, povedek torej, zapolnjuje pojem svojilnosti z različnimi lastnostmi, stanji, dejanji ipd., vezanimi na nosilca svojilnosti (Sam_1).¹⁷⁶ Ta zapolnitev je lahko pogojena z nosilcem samim, je z njim neposredno povezana, npr. *Ima brado, sto kilogramov*, ali pa je možna prek stanja (po opravljenem dejanju) oz. posredno (pretvorbena) prepoznavnega dejanja v zvezi s tem, kar izraža povedkovo določilo (Sam_4), npr. *Otrok ima (napisano) nalogo*.

5.2.1.3.1

Predvsem na podlagi pomenske zapolnitve Sam_4 in iz tega izvirajočih pretvorbениh možnosti je v primeru, ko je zapolnitev svojilnosti (lastnost, stanje, dejanje) neposredno povezana z nosilcem svojilnosti, v grobem mogoče ločiti nekaj temeljnih skupin.

5.2.1.3.1.1

Kot lastnost nosilca (Sam_1) se pojavlja njegov (materialni) dodatek (Sam_4); $\text{Sam}_1 \rightarrow \text{č+}$. Skupina je še posebej določena z dejstvom, da sploh ne prenese pretvorbe P_1 (R_s in iz njega nastali svojilni pridevnik). Neke vrste sopomenka je glagol *nositi*, ki pa izraža glede na *imeti* aktivno razmerje nosilca v zvezi s tem dodatkom:

---

¹⁷⁶ Tu je seveda svojilnost razumljena v najširšem smislu – kot uvrstitev, pripisovanje česa komu.

(15) *Sosed ima očala;*

(delno) sopomensko: *Sosed nosi očala*; tako tudi npr. *Ima periko, slušni aparat, protezo* ipd.; gre za primere, ko Sam₄ poimenuje take vrste dodatki, ki se pojavlja kot neke vrste trajna lastnost nosilca. Vsaj hipotetično se tu odpira pretvorba P₃: *Sosed je *očalast* ipd. Prenos svojilnega pridevnika po pretvorbi P₁ v povedkovo določilo tip *Očala so sosedova – sosedova očala*, spreminja pomen glagola *imeti* v pravo svojilnost.

Posebno skupino v tem okviru predstavljajo primeri, ko se kot predmet svojilnosti (Sam₄) pojavljajo različne vrste oblačil:

(16) *Ima krilo in škornje; Im ruto, klobuk.*

Kot sopomenka glagolu *imeti* in po ev. pretvorbi P₂ tudi glagolu *biti* (na) – *Na njej je /.../ –*, se pojavlja (*biti*) *oblečen (v), obut (v), pokrit (z/s)*:

(16_a) *Oblečena je v (dolgo) krilo, obuta v škornje, pokrita z ruto, klobukom;*

Vse tri predstavljene sopomenke odpirajo sopomensko razmerje še s fraznim glagolom *imeti na sebi* – **nasebovati* (vzporedno z *imeti v sebi* – *vsebovati*):

(16_b) *Na sebi ima krilo, škornje in ruto.*

Tu se pojavlja še zanimivo razmerje, ki ga aktualizirata *imeti* : *imeti na sebi*: v prvem primeru lahko interpretiramo *imeti* kot trajnejšo danost, sopomenke *oblači se, obuva se, pokriva se* izražajo (lahko) časovno nezaznamovanost; pri *imeti na sebi* pa gre prvenstveno za stanje, skladno s trenutkom govorjenja, sopomensko *oblečena je (v), obuta je (v), pokrita je (z/s)*; v obeh primerih je sopomenka *nositi*. Pretvorba P₁ potisne obravnavane primere med pravo svojilnost: *Očala, krilo so njena – njena očala, krilo*.

5.2.1.3.1.2

V vlogi osebk – Sam₁ – je nosilec lastnosti, stanja; Sam₁ → č⁺, ev. č⁻; gre torej za pomen lastnosti:

(17) *Sosed ima brado, brke;*

ob pričakovani pretvorbi P₁ – *sosedova brada, brki*, je pretvorba P₃ *biti* + lastnostni (kakovostni) pridevnik: *Sosed je bradat, brkat – bradat, brkat* *sosed*. *Sosed ima izkušnje – sosedove izkušnje – Sosed je izkušen; Sosed ima visoko izobrazbo, ugled, veljavo, srečo; Je visoko izobražen /.../;* tudi (redkeje): *Dokument ima (velik) pomen – pomen (od) dokumenta; Dokument je pomemben – pomemben dokument, Jeklo ima trdnost – trdnost (od) jekla; Jeklo je trdno – trdno jeklo.*

Sem lahko uvrstimo potencialni kakovostni roditelj, kot je znano, vedno s pomenom lastnosti organizmov: nastal je s pretvorbo ustrezno razvitega Sam₄:

(17_a) *Ima dolge lase, črne oči, Je dolgih las – dolgotras, črnih oči – črnook; njegovi dolgi lasje, črne oči.* Možna je tudi aktualizacija kakovostno-roditeljske zveze – kakovostni pridevnik postane povedkovo določilo: *Njegovi lasje so dolgi, Njegove oči so črne.*

Kot poseben tip lahko obravnavamo izražanje prostorske, časovne in težnostne lastnosti koga/česa:

(17_b) *Ima petdeset let, sto kilogramov, dva metra;*

iz povedkovega določila dobimo pri pretvorbi P₃ zloženke tipa *Je petdesetleten, stokilogramski, dvometrski*: v prvem primeru gre za časovno razsežnost – sopomenka *biti star*, v naslednjem za prostorski razsežnosti – sopomenki *tehtati* in *meriti* kot *biti težek, velik/visok* ipd.:¹⁷⁷ *Star je petdeset let, tehta sto kilogramov in meri dva metra* (v višino); tako še: *Zaboj ima vsaj pet metrov; Krava ima tristo kilogramov* ipd. – Pretvorba P₁ na ravni predikacije svojilnega pridevnika ni mogoča:

*Brada je sosedova, *Črne oči so njene.

---

¹⁷⁷ Konkretno razsežnost izražajo merni pridevniki vedno s tistim izrazom iz protipomenskega para, npr. *globok – plitev*, ki poimenuje lastnost, večjo od povprečja; v tej vlogi so seveda nezaznamovani s stališča izražanja vrste razsežnosti (večje od povprečja), npr. *globok dva centimetra/pet metrov* ipd. (Vidovič Muha 1981).

5.2.1.3.1.3

V vlogi Sam₁ – osebkka – je nosilec časovno omejenega, npr. posledičnega stanja, (potencialnega) dogajanja. Glede na izvor povzročitelja ločimo dve skupini.

5.2.1.3.1.3.1

Povzročitelj ni izražen oz. ni relevanten:

(18) *Bolnik ima vročino,*

čemur ustreza pretvorba P₁ *bolnikova vročina*. Pretvorba P₃ spravi na površje posledičnost stanja nosilca (Sam₁ – osebkka): *Bolnik ima vročino* in zato *Je vročičen*; tako tudi: *Imam abonma – Sem aboniran*; ev. tudi *Imamo mir, svobodo – Smo v miru, svobodi/Smo *mirni, svobodni*. Pri izglagolskem Sam₄ je Sam₁ mogoče razlagati kot nosilca stanja ali kot vršilca dejanja, odvisno od pretvorbe, ki jo določa (so)besedilo: *Ima skrbi – Je zaskrbljen, v skrbeh / Skrbi ga; Ima dobiček, izgubo, Je v dobičku, izgubi / Dobiva, Izgublja*. – Pri P₁ ni mogoča aktualizacija svojilnega pridevnika v smislu njegove rabe v povedkovem določilu: **Vročina je bolnikova oz. *vročina, ki je bolnikova*.

Glagol *imeti*, kot rečeno, lahko izraža tudi aktualno dogajanje, ki postane površinsko razvidno šele s pretvorbo:

(19) *Ima predavanje, govor, nastop;*

pretvorba P₃: *Predava, govori, nastopa; Ima delo – Dela;*¹⁷⁸ *Kosilo bomo imeli v hotelu – Kosili bomo v hotelu; Ima god – Goduje; Ima rojstni dan – (pretvorjeno jezikovnosistemsko mesto je prazno); Plavalec ima uspehe – Plavalec uspeva.*

---

¹⁷⁸ Omenjene zglede je mogoče razumeti tudi v smislu besedotvornega pomena rezultata dejanja s pretvorbo P₁ kot npr. *Delo je sosedovo – sosedovo delo*. V tem smislu je bila razumljena tudi t. i. dejanjska/stanjska svojilnost, predstavljena v razpravah A. Vidovič Muha (npr. 1981 in kasneje).

5.2.1.3.1.3.2

Povzročitelj stanja oz. dejanja je zunaj Sam_1 – osebka in je vsaj posredno razviden;

(20) *Sosed ima štipendijo, plačo, kredit;*

glagola kot *prejemati, dobivati* sta na videz sopomenska, dejansko pa gre za razmerje vzroka in posledice: *dobivati, prejemati* in zato *imeti*. – Pri pretvorbi P_3 imamo opraviti s tipičnim razmerjem med trpnikom in tvornikom; pretvorba P_3 :

(20_a) *Sosed je štipendiran, plačevan, kreditiran,*

kar dejansko pomeni *Soseda štipendirajo, plačujejo, kreditirajo*. Če je torej potrebno, lahko s formalnim ali vsebinskim (opisnim) trpnikom – tip z glagolom *imeti* – členimo poved (v okviru besedila seveda) po aktualnosti in (po pričakovanju) izločimo vršilca dejanja kot v zgornjih primerih oz. ga potisnemo na stransko mesto kot

(21) *Država ima podporo naprednega sveta*

Država je podpirana (od naprednega sveta) – Državo podpira napredni svet; Ima razumevanje družine – Družina ga razume. – Pojasnilo potrebuje primer

(22) *Ima naše simpatije,*

kjer pretvorba P_3 zaradi glagola *simpatizirati* preuredi udeležence tako, da nosilec izvora dejanja, izražen (prek R_s) s svojilnim zaimkom *naš*, postane po pretvorbi vršilec dejanja v zvezi s kom: *(Mi) simpatiziramo z njim*.

5.2.1.3.2

Kot rečeno, glagol *imeti* skupaj s povedkovim določilom zapolnjuje pojem svojilnosti posredno, prek pretvorbeno razvidnega opravljenega dejanja oz. dejanja samega, ki ga v zvezi s čim opravi kdo, ne nujno nosilec tovrstne svojilnosti Sam_1 . – Sam_4 v povedkovem določilu je obvezno razvit; glede na to, ali je ob Sam_4 deležnik oz. pridevnik stanja ali pa gre za prislovno določilo, je mogoče ločiti dve temeljni skupini.

5.2.1.3.2.1

Posledično stanje glede na opravljeno dejanje v zvezi s čim (Sam₄) izražajo primeri kot

(23) *Otrok ima napisano nalogo*;

pretvorba P₁ in P₃: *Otrokova naloga je napisana*, vendar, če smo natančni, ne glede na to, kdo je opravil dejanje; lahko torej: *Otrok je napisal nalogo* ali *Otroku so napisali nalogo* – vršilec dejanja je lahko otrok ali kdo drug, kar pa ni relevantno: delo, ki vzpostavlja razmerje med *otrokom* in *nalogo*, je opravljeno, kot smo videli, lahko tudi posredno. – Deležnik stanja je lahko tudi izpuščen:

(23_a) *Direktorja že imajo*,

Imam žiroračun ipd., kar je mogoče razumeti *Direktorja že imajo* npr. *izvoljenega*,¹⁷⁹ *Imam odprt žiroračun*. V teh primerih, kot rečeno, izraža glagol *imeti* stanje po konkretnem dejanju: *Direktorja so izvolili (in sedaj) ga imajo (izvoljenega)* oz. če uporabimo pretvorbo P₃ in s tem po aktualnosti členimo poved drugače: *(Njihov) direktor je izvoljen* ipd.

Potrebno je omeniti še stavke kot:

(24) *Sosed ima avto (že) prodan, vplačan, kupljen, razbit*. Po pretvorbi P₁ in P₃ dobimo stavek *Sosedov avto je prodan* itd.; nerelevantno je, ali je to stanje posledica dejanja nosilca svojilnosti (Sam₁) – *Sosed je prodal svoj avto* – ali pa koga drugega – *Sosedov avto so prodali*. Glagol *imeti* izraža lahko le stanje, posledično glede na konkretno dejanje; tako tudi npr. *Knjigo ima prebrano*, *Sobo ima pospravljeno* ipd. – V ta okvir lahko uvrstimo še

(24_a) *Sosed ima avto popravljan/v popravilu*,

kjer pa gre vsaj na prevorbeni ravni za razmerje med tvornikom in trpnikom; pretvorba P₁ in P₃: *Sosedov avto popravljajo* – *Sosedov avto je popravljan* in kot varianta slednjega (24_a). – Pogosti so tudi primeri, ko je

---

¹⁷⁹ Ob tem primeru se ponuja tudi drugačna razlaga: *Direktorja imajo* – Pri njih je 'se nahaja' direktor, kar uvršča zgled v skupino 2.1.2.1.

v osebk (Sam₁) poimenovanje osebe, Sam₄ izraža sestavino (človekovega) organizma (prim. pogl. 2.1.1.2.2), pridevnik pa npr. njegovo lastnost, (posledično) stanje ipd.:¹⁸⁰

(24_b) *Oči ima odprte*:

pretvorba P₁: *Njegove oči so odprte*; tako še npr.: *Nos ima rdeč*, *Obraz ima zabuhel*, *Oči ima hudobne*, *Noge ima bose*, *Roke ima krvave*, tudi *Glavo ima polno idej* ipd. – V okvir povedkovega dopolnika sodijo tudi primeri kot *Ženo ima bolno*, *Otroke ima pridne*, *Avto ima nov* ipd.

5.2.1.3.2.2

Poseben tip predstavljajo primeri, ko prek Sam₄ Sam₁ (implicitno) opravlja dejanje v zvezi s Sam₄ – posredno je Sam₁ vršilec dejanja, Sam₄ prizadeti z dejanjem:

(24) *Sosed ima študenta na hrani, stanovanju*;

glagol *imeti* se vsebinsko lahko ohranja prek globinske prostorske (umestitvene) vloge prvotnega Sam₁, razvidno dejansko iz pretvorbe P₂:

(24_a) *Pri sosеду je študent na hrani, stanovanju*,

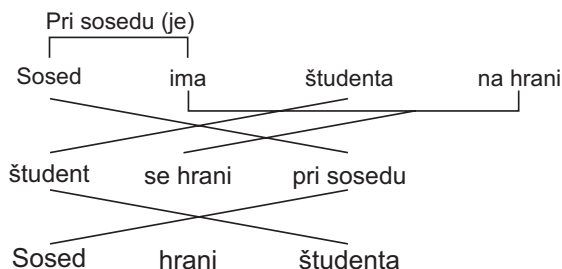
(24_b) *Pri sosеду se hrani, stanuje študent*,

kar pa dovoljuje (kot nenujno) prehod Sam₁ iz prvotnega nosilca dejavnosti v zvezi s kom (sosed – študent) prek nosilca okoliščin te dejavnosti (pri sosеду) v (aktivnega) vršilca dejanja.

---

180 J. Kačala (1971: 209–211) uvršča obravnavani tip med povedkova dopolnila, določena z dejstvom, da so mogoča ob glagolih, ki so pomensko oslavljeni – pomožniški; povedkov prilastek je seveda le ob polnopomenskih glagolih. – Povedkov prilastek ločuje od povedkovega dopolnilnika glede na polnopomenskost oz. pomožniškost glagola v povedku tudi B. Pogorelec (1972). Zgledi iz obravnavanega pomenskega okvira so iz navedenega Kačalovega dela.

Preurejanje udeleženskih vlog

5.2.1.4

Glagol *imeti* je lahko tudi naklonski. Izraža:

(a) možnost dejanja:

(25) *Ta pa ima s čim plačati,*

kar pomeni *Ta pa lahko plača*; tako še npr.: *Ima se kam umakniti – Lahko se kam umakne*; sem bi lahko uvrstili tudi tip *Ima dokaze – Lahko dokaže*, če Sam₄ *dokazi* razumemo glagolsko (kot povedkovo določilo), sicer seveda kot v pogl. 2.1.2.1: *Pri njem so dokazi*. Kot naklonska v obravnavanem pomenu se nam predstavlja frazeološka zveza *imeti vzrok*, npr. *Ima vzrok za jezo – Lahko se jezi*;

(b) pričakovanost dejanja:

(26) *Vlak ima odpeljati vsak čas,*

čemur ustreza *Vlak naj bi odpeljal/lahko odpelje vsak čas* (morda tudi *mora odpeljati vsak čas*); tudi *Zvečer ima priti – Zvečer naj bi prišel*;

(c) prihodnost; zgled (26) ponuja tudi to možnost razlage: *Vlak ima odpeljati vsak čas – Vlak bo odpeljal vsak čas*. – Enodelni stavek

(27) *Imelo me je, da bi odšel*

izraža željo, nagnjenost: *@elel sem oditi, rad bi odšel*; (č) nujnost dejanja:

(28) *Njemu se imaš zahvaliti v pomenu Njemu se moraš zahvaliti.*

5.2.1.5

Frazni glagol *imeti za* izraža lahko pomen namembnosti ali naklonskosti.

5.2.1.5.1

Pomen namembnosti česa:

Glagol *imeti za* je enovezljiv; namembnost, izražena s T, je vezana na vršilca dejanja (po pretvorbi) oz. nosilca namembnosti – Sam₁; Sam v T je izglagolski, v določenih okoliščinah lahko tudi izpuščen:

(29) *Klop ima za spanje*;

pretvorbi P₂ in P₃: *Pri njem je klop za spanje* (namenjena za spanje/spanju) – *Spi na klopi*; za obravnavani tip je na splošno aktualna pretvorba s polnopomenskim glagolom v povedku (iz T); tako tudi: *Ribe imamo za večerjo* – *Večerjali bomo ribe*; *Peso imamo za krave* (za hranjenje krav) – *Krave hranimo s peso*; *Telečje meso ima za zrezke* (delanje zrezkov) – *Dela zrezke iz (telečjega) mesa*; *Koga imate za slovenščino* – za učenje slovenščine? *Imate kaj za žejo?* – *Je pri vas kaj za žejo?* *S čim se odžejate?* V tipih kot

(29_a) *Sosed ima konja za jahanje*

je možno razumeti tudi, da je Sam v T podstava za vrstni pridevnik; po pretvorbi P₁ in P₂ dobimo pričakovani stavek: *Pri sosedu je konj (ki je) za jahanje* – *jahalni konj*; gre torej za zvezo *biti za* in ne *imeti za*. V okviru obravnave je pričakovana pretvorba (29_a) *Sosed jaha konja*; če se giblje-mo na izrazni (površinski) ravni, je podobna dvojna interpretacija možna v primerih kot *Ima vrv za obešanje* – *obešalna vrv*; *Imamo krompir za jesti* – *jedilni krompir*. Vendar za nas izhodiščni tip interpretacije teh zgledov je *Obeša na vrv*, *Jemo krompir*.

5.2.1.5.2

Pomen naklonskosti pri glagolu *imeti za* je lahko izražen ali zakrit.

5.2.1.5.2.1

Z izraženo naklonskostjo je mogoče razložiti primer kot

(30) *Trditev imam za resnično,*

kar pomeni *Menim, da je trditev resnična*; tako tudi npr.: *Imajo se za nekaj posebnega – Menijo, da so nekaj posebnega; To imam za pomembno – Menim, da je to pomembno.*

5.2.1.5.2.2

Pri zakriti (implicitni) naklonskosti gre za nujnost, npr. zaradi obljube komu, ali zaradi lastne namere opraviti dejanje namesto koga, v imenu koga (a) na konkretni ravni, npr. kaj res prenesti, izročiti ipd., ali (b) na verbalni ravni opraviti dejanje z izrekom, kjer gre seveda za dejanja, poimenovana s performativnimi glagoli; v prvem primeri je Sam₄ konkretni, v drugem abstraktni:

(31) *Imam pismo zate,*

po pretvorbi P₂ dobimo *Pri meni je pismo zate* (od nekoga), s čimer dejansko sporočamo: *Moram Ti izročiti pismo oz. Pridi ga iskat (k meni) / Moraš (si) ga vzeti; imeti (za)* se pojavlja v čisti prostorski vlogi, zato je pretvorba P₁ *moje pismo zate* ob ohranjenem pomenu zavajajoča. Tu se kaže smiselna možnost, da se potencialni prejemnik česa, izražen s (predložitnim) tožilnikom (T_{za}), pretvori v R_s oz. svojilni pridevnik: *Tvoje pismo je pri meni*; svojilni pridevnik tu seveda izraža šele možno (potencialno) svojino. Glede na realni pomen pa bi bila ev. mogoča še razlaga, da tudi svojilne pridevnike, ki izražajo posamezno, tip *sosedov, materin*, v določenih okoliščinah lahko pretvarjamo v T_{za} – z drugimi besedami: razlaga svojilnih pridevnikov je mogoča tudi v smislu potencialne svojilnosti, ko je v njihovi podstavi T_{za}.¹⁸¹ Upoštevat je potrebno tudi možnost, da je namera izročitve vezana na osebo, izraženo s Sam₁:

¹⁸¹ Načeloma nastajajo iz T_{za} vrstni namembni pridevniki tip *hlev (ki je) za konje* ← konjski hlev (Vidovič Muha 1981) s prav tako variantno (vendar ne potencialno) podstavo iz R_s: *hlev (ki je) (od) konj*.

(31_a) *Več stvari imam zate,*

dejansko pomeni *Več stvari ti nameravam dati.*

Kot rečeno, Sam₄ poimenuje lahko tudi kaj abstraktnega:

(32) *Za soseda imam pozdrave, novico,*

kar dejansko pomeni: *Soseda moram* (zaradi obljube nekomu) *pozdraviti, mu sporočiti novico* ipd.; z verbalizacijo pozdrava, novice je bilo storjeno (obljubljeno) dejanje. Tip

(32_a) *Zate imam pravljico*

dovoljuje interpretacijo *Nameravam/Želim ti povedati pravljico*; nosilec namere/ želje je v tem primeru seveda oseba, izražena s Sam₁.

5.2.1.6

Glagol *imeti* se pojavlja tudi z morfemom *se – imeti se*:

(33) *Imamo se dobro, slabo,*

kjer bi *se* ev. lahko razumeli kot povratnoosebni zaimsek torej *Imamo sebe v dobrem/dobro*; po pretvorbi P₂: (*Mi*) *smo* 'se nahajamo' *v dobrem, slabem* oz. *Smo dobro, slabo*; tako tudi npr. *Kako se imate? – Kako ste* oz. ev. *V čem ste* 'se nahajate?'; *Ima se kot še nikoli*. Tu naj omenimo še naklonsko varianto: *Dobro se imej – Želim ti dobro / Naj ti bo dobro / Bodi v dobrem.*

5.2.1.7

Kot smo videli, ob glagolu *imeti* se pojavljata še frazna glagola *imeti za* in *imeti se*.¹⁸² Vse tri povezuje npr. dejstvo, da ločijo tudi naklonski po-

182 Potrebno je omeniti še frazni glagol *imeti po*, ki se pojavlja samo v zvezi *Kdo ima kaj po kom*, pri čemer je Sam₁ vedno človek (č+), Sam₄ pa telesna ev. tudi duševna lastnost človeka; v bistvu gre za razmerje celota – del: *Postavo/Karakter ima po materi – Njegova postava/Karakter je po materi* 'Postavo/Karakter ima podobno materini (postavi/karakterju) / /.../ ima (takšno), kot (jo ima) mati' – Njegova postava/karakter je podobna materini (postavi/karakterju) / /.../ je kot materina (postava/karakter). Iz povedanega je razvidno, da ostaja razlaga zveze *Otrok je po očetu* (Toporišič 1980: 162) 'Ima njegove lastnosti' nedorečena.

men; vsi trije so seveda tudi brez razvrstitvene možnosti predponskih obrazil, s tem, posredno, seveda tudi brez formalne možnosti izražanja dovršnosti.

5.2.1.7.1

Pri daleč najobsežnejšem in pomensko najbolj zapletenem glagolu *imeti* se potrjuje uvodna misel, da ostanejo po izločitvi naklonskosti trije temeljni pomeni, ki jih povezuje spoznanje, da gre pri vseh v najširšem smislu za vprašanje prostorske umestitve česa/koga glede na koga ev. kaj. Temeljno razmerje ustvarjata torej nosilec svojilnosti/prostorskosti, posedovalec (posesor) v najširšem smislu, in kar se mu kot posedovano/pridruženo pripisuje. Pri tem moramo pojem prostorske umestitve razumeti tudi zelo abstraktno tako na ravni pojma prostor (pri kom) kot tudi na ravni prvin, ki v ta prostorska razmerja vstopajo. – Sicer pa je v tem najširšem okviru nujno prepoznati *imeti* kot polnopomenski glagol in *imeti* kot pomožnik. Izkazalo se je, da je pri tem zahtevnem vprašanju lahko v pomoč pretvorjena imenska zveza s svojilnim pridevnikom (P₁): iz imenske zveze, ki je nastala s pretvorbo stavka s polnopomenskim *imeti*, se svojilni pridevnik lahko uporablja v povedkovem določilu (ob nespremenjenem pomenu seveda), se skratka lahko aktualizira v smislu stavčnih kategorialnih lastnosti: *sosedov avto*, *Avto je sosedom*, *urednikovo gradivo*, *Gradivo je urednikovo*; takšna (stavčna) aktualizacija imenske zveze, nastale kot pretvorba stavka s pomožniškim *imeti*, ni mogoča: **Brat je sosedom*; **Vročina je bolnikova*.

Naj povzamemo: glagol *imeti* se torej potrjuje kot polnopomenski in pomožniški; merilo prepoznavanja njegove ene ali druge lastnosti izvira iz možnosti skladijske razvrstitve po pretvorbi P₁ nastalega (načeloma) svojilnega pridevnika: če je ta nastal iz polnopomenskega *imeti*, je mogoč v vseh skladijskih vlogah, če pa je v njegovi podstavi pomensko oslavljeni *imeti*, se ne more pojavljati v povedkovem določilu, se pravi ob veznem *biti* kot nosilec povedkovskega pomena, kar je popolnoma smiselno.

Po tem merilu se *imeti* izkazuje kot polnopomenski v tipoloških zgledih (2), *Sosed ima avto – Avto je sosedov*, (11) *Urednik ima gradivo – Gradivo je urednikovo*, (13) *Sosed ima posestvo v hribih – Posestvo v hribih je sosedovo*. V vseh drugih primerih, v veliki večini torej, je pomensko oslavljen, pomožniški. Razloge, ki preprečujejo prehod svojilnega pridevnika v povedkovo določilo – njegovo predikacijo torej, je mogoče razbrati iz lastnosti po pretvorbi nastale (P₁) imenske zveze; gre za naslednje tipe:

- (a) tipični svojilni pridevnik – povezava s posameznim, zato obrazi-
lo z vso končniško informacijo –, se razvršča ob samostalniki, ki
poimenuje
  - razmerja med ljudmi, npr. *sosedov brat*;
  - lastnost, stanje (navadno po dejanju), zakrito dejanje ipd.: *sos-
sedova brada*, *sosedovi dolgi lasje*, *bolnikova vročina* idr.;
- (b) vrstni pridevnik tvori že po definiciji stalno besedno zvezo – gre za
poimenovanje vrstnega (generičnega) pojma; vrstnost po pretvorbi
P₁ nastalih pridevnikov je po izvoru lahko dvojna:
  - svojilna: R_s izraža povezavo s splošnim, kar se formalno kaže
kot neprepoznavnost spola in števila – nezaznamovanost s teh
dveh vidikov, npr. *šolski vrt*; *tovarniški dimnik*, *konjski hlev*;
  - svojilna sestavinska, npr. *človeška/človekova glava*.

Iz povedanega lahko tudi povzamemo, da glagol *imeti* nikoli ni samo ve-
zni kot npr. *biti*; vedno ima vsaj pomožno pomensko vlogo, kar SSKJ
ustrezno označuje kot pomensko oslavljeni.

Zlasti vsi pretvorbeni postopki, se pravi paradigmatško-sintagmatska
merila, pa tudi sopomenskost in protipomenskost – dve paradigmatški
medleksemski merili pomenske členitve, odpirajo predvsem na ravni
členitve stavčnih povedi po aktualnosti glede na besedilne zahteve kar
nekaj jezikovnosistemskih stilnih variant.

5.2.1.7.2

Pomen svojilnosti določa v najširšem smislu pretvorba v R_s in iz njega v svojilni pridevnik (P_1). Znotraj tega okvira je bilo smiselno ločiti *pravo svojilnost*, določeno sopomensko 'biti lastnik, posedovati', sintagmatsko – dvovezljivost glagola *imeti*, paradigmatsko-sintagmatsko – pretvorba P_1 je izpeljana v celoti, prek rabe v povedkovem določilu je možna stavčna (skladenjskokategorialna) aktualizacija svojilnega pridevnika: *Avto je sosedov*. – Tako *razmerno* kot *sestavinsko svojilnost* z mnogimi podtipi določa poleg glagolske enovezljivosti – zloženega povedka z imenskim povedkovim določilom (Sam_4), prav nesposobnost prehoda R_s oz. iz njega nastalega svojilnega pridevnika v povedkovo določilo, nesposobnost njegove stavčne aktualizacije (ob ohranjanju pomena seveda): *Sosed ima brata – sosedov brat – *Brat je sosedov*; sestavinsko svojilnost določa razmerje med celoto (Sam_1) in delom (Sam_4); sopomenka je 'biti sestavina, sestavljati': *Človek ima roke*.

5.2.1.7.3

Pomen prostorske umeščenosti je glede na vrste svojilnosti v svojem jedrnem delu določen sintagmatsko s primarnostjo pretvorbe P_2 , se pravi z izpostavitvijo krajevnega prislovnega določila biti pri kom: *Urednik ima gradivo – Pri uredniku je gradivo / ev. Gradivo je urednikovo, Sosed ima zidarja – Pri sosedu je zidar*; za to pomensko skupino je tudi tipična možnost razvrstitve svojilnega pridevnika pred Sam_4 , kar pomeni, da je posedovano (Sam_4) že določeno glede na posedovalca (svojilni pridevnik); v tem primeru se Sam_1 lahko pojavlja le v vlogi prostorskega nosilca: *Urednik ima njegovo gradivo – Pri uredniku je /.../*. – Sicer pa je zlasti na sintagmatski (stavčnoorganizacijski) ravni zaslediti vzporednost s pomeni svojilnosti.

5.2.1.7.4

Zelo obsežna in znotraj glede na različna pomenska delitvena merila razdrobljena je skupina, ki jo določa poleg glagolske enovezljivosti še s povedkovim določilom (načeloma Sam_4) izražena lastnost v najširšem

smislu, tudi stanje, dejanje v zvezi s Sam₁: *Sosed ima brado; Bolnik ima vročino* ipd. Glagol *imeti* skupaj s povedkovim določilom se v takšnih stavkih včasih lahko (res ne nujno) pretvarja v ustrezen izraz stanja: *Bolnik je vročičen* oz. polnopomenski glagol – *Ima predavanje* – *Predava* (pretvorba P₃).

5.2.1.8

Čisto na kratko še o redakciji glagola *imeti* v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. Lahko ugotovimo, da pomensko, skladenjsko, tudi slogovno izjemno zahtevnemu glagolu redakcija ni bila v celoti kos: sedemindvajset pomenskih enot, od tega osemnajst pomenov (pomenske enote, zaznamovane s številkami) in devet podpomenov (pomenske enote, zaznamovane z dvema poševnicama) s podgesli *imeti se*, *imaje* in *imajoč* – vse s premnogi količki (ena poševnica) ne izkazujejo temeljne pomenskočlenitvene logike oz. natančneje – ta logika je prepoznavna samo v prvem pomenu, ko gre za pravo svojilnost. Pojdimo po vrsti:

- Na oblikovni ravni je zabrisana razvidnost frazemskega glagola *imeti za*; dva pomena (7, 8), ki ju uvaja pojasnilo *v zvezi z za*, sta umeščena brez vidne smiselne povezave med druge pomene. – Pri vseh treh glagolih *imeti*, *imeti za* in *imeti se*, bi bilo potrebno že v izhodišču izločiti naklonskost in jo predstaviti za drugimi (nenaklonskimi) pomeni.
- Znotraj glagola *imeti* bi bilo potrebno na podlagi razvidnih meril ločiti polnopomenski *imeti*, ki je, kot smo videli vedno dvovezljiv, od pomožniškega – oslabljenega pomena, kot navaja Slovar, ki je seveda enovezljiv; kot pomembno merilo tega, vedno res ne preprostega ločevanja se nam je izkazala možnost stavčne aktualizacije svojilnega pridevnika iz imenske zveze, nastale s pretvorbo stavka z glagolom *imeti*: *Sosed ima avto* – *sosedov avto* – *Avto je sosedov*; *Bolnik ima vročino* – *Bolnikova vročina* ← **Vročina je bolnikova*.
- Nadaljnja pomenska členitev je vsaj deloma odprta: za merilo lahko vzamemo pomen pretvorjenega R_s oz. iz njega nastalega svojilnega pridevnika v smislu izražanja posebne vrste (svojilne) krajevne umestitve česa/koga – poudarek na *(od) koga* –, ali pa njegovega

čistega krajevnega pomena – poudarek na *pri kom* –, gre za postopek, ki smo ga skušali izpeljati v naši razčlenitvi; druga možnost bi bila predstaviti skupaj najprej pomene polnopomenskega *imeti*, sledili bi jim pomeni s pomožniškim *imeti*; slednji tip redakcije bi temeljil predvsem na sintagmatiki. Vendar zaradi izhodiščne nejasnosti pomenske strategije je izgubljena tudi omenjena izbirna možnost.

5.2.2

Pomenska razčlenitev glagola *biti* kot kritika redakcije tega glagola v SSKJ je bila že opravljena (Toporišič 1980). Nam gre predvsem za predstavitev razmerja med glagolom *biti* in pravkar razčlenjenim glagolom *imeti*.

Izhajamo iz znane temeljne ločitve glagola *biti* na njegov leksikalni (slovarski) pomen in skladenjskokategorialno vlogo – gre za nosilca stavčnosti, za izražanje časa, naklona in načina oz. nezaznamovanosti katere od teh lastnosti. Formalno merilo ločitve med obema danostma, temelječe na prehodu imenovalnika v zanikani rodilnik pri polnopomenskem *biti* (*biti*₁) tip *Oče je na vrtu* – *Očeta ni na vrtu* oz. ohranitve imenovalnika pri zanikanju, ko gre samo za skladenjskokategorialno vlogo glagola *biti* (*biti*₂) tip *Oče je učitelj* – *Oče ni učitelj*, je izpostavljeno pri Toporišičevi pomenski razčlenitvi tega glagola. V okviru te razčlenitve je posebej pomembna izpostavitve tistih formalnih lastnosti, ki ločujejo prave povedkovnike od drugotnih, izvorno pripadajočim drugim besednim vrstam; gre predvsem za ločitev tipov *Bil je (velik) mraz* od *Bilo je (zelo) mraz*.

5.2.2.1

Kot je bilo v naši analizi že ugotovljeno, sta glagola *biti* in *imeti* v svojem izhodiščnem pomenu v nad- oz. podpomenskem razmerju: *biti*₁ izraža lahko samo zavzemanje prostora brez kakršnihkoli dodatnih opredelitev:

(34) *Nekdo/Nekaj je.*

Kot tak je temeljni glagolski primitiv, pomensko, kot rečeno, ga ni mogoče nadalje členiti, natančneje – ni ga mogoče uvrstiti v pojmovno višji razred; ubeseditev njegovega pomena – slovarska razlaga, ostaja brez uvrščevalne pomenske sestavine, kar je dosledno izpeljal tudi SSKJ s tipom razlag *izraža*, npr. *navzočnost v stvarnosti*. Izhodiščno sintagmatsko merilo za obravnavani pomen je enovezljivost, na paradigmatski ravni, kot je bilo že ugotovljeno, pa sopomenskost z glagolom *obstajati*. V tem pomenskem okviru glagola *biti* se je *imeti* izkazal kot podrejen: zavzemanje oz. zasedanje prostora, ki ga, kot smo videli, izraža tudi *imeti* – kaj ev. kdo zavzema prostor –, je možno vedno glede na koga ev. kaj: *kaj* ev. *kdo* je od koga ev. česa oz. *kaj/kdo* je pri kom/čem, načeloma *Kdo ima kaj* seveda ne nujno kot svojo lastnino. Glagol *imeti* vnaša torej v razmerje med kom/čem v prostoru, ki ga izraža *biti*, še temeljno prostorsko orientacijsko točko – osebo ev. tudi neosebo (kdo/kaj). Na formalni sintagmatski ravni se ta lastnost kaže kot izhodiščna dvovezljivost glagola *imeti*, na paradigmatski kot nad- ali sopomenskost z glagolom *nahajati se*, nikakor pa ne z *obstajati*, kot je to pri *biti* (34). Prostorsko razsežnost glagola *imeti* smo dokazovali s pretvorbo P₂:

(35) *Pri sosedu je avto*;

ko je šlo pri glagolu *imeti* za pravo svojilnost, smo to razmerje označevali kot podpomensko: *imeti* ≤ *biti* (*pri*).

Razmerje med glagoloma *imeti* in *biti* (*pri*) je seveda lahko tudi sopomensko (z upoštevanjem že znanih preurejanj udeleženskih vlog) v primerih kot *Pri uredniku je (moje) gradivo* – *Urednik ima (moje) gradivo*; oba glagola sta polnopomenska. Vsaj navidez se nekoliko zaplete v primerih, ko imamo stavčni vzorec že zapolnjen s prislovnim določilom, npr. *Sosed ima očetov avto pred hišo*, kjer je mogoče izhodiščno krajevnost glagola *imeti* in prek njega svojilnost sploh dokazovati postopno: *Pri sosedu je očetov avto pred hišo* – *Pri sosedu je avto, ki je očetov 'pri očetu', pred hišo*. – Če vzamemo za izhodišče pretvorbene povezave polnopomenskega glagola *biti*, lahko rečemo, da je temeljni pogoj za vstop v pretvorbena zvezo z *imeti* struktura *biti* + *Sam_p/Zaim_p*,¹⁸³ *Sam_p*

¹⁸³ *Sam_p/Zaim_p* = predložni samostalnik/zaimek v vlogi prislovnega določila kraja.

→ č+: *Kaj je pri kom.* – Prostorskost v najširšem smislu, splošno izraženo z *biti pri kom/čem* – pretvorba P_2 –, je mogoče v določenih primerih konkretizirati npr. z *biti v*: *V vodi je kalcij – Voda ima (v sebi) kalcij.* Tu se odpirajo sopomenske povezave med fraznima glagoloma *biti v* in *imeti v sebi* ter glagolom *vsebovati*.

5.2.2.2

Pretvorbena zveza med *imeti* in *biti*, zaznamovana s P_1 – poimenjevanje stavka prek R_s v svojilni pridevnik –, odpira zvezo z veznim *biti*: pomenska (leksikalna) prvina glagola *imeti* se pretvori v svojilni pridevnik, stavčnokategorialne lastnosti pa prevzame vezni *biti*: *Avto je sosedov – sosedov avto.* Kot smo že zapisali, vezni *biti* v pretvorbeni zvezi po P_1 z *imeti* je mogoč samo v primeru pomenske polnosti glagola *imeti*. – Lahko torej povzamemo, da pri pretvorbi P_2 glagola *imeti* je glagol *biti* vedno polnopomenski, pri pretvorbi P_1 pa vedno vezni. Kaj iz tega sledi? Potrjuje se spoznanje, da je svojilnost samo vrsta prostorskega razporejanja: *Kaj je pri kom* kot (njegova) lastnina; pretvorba P_1 *Sosed ima avto – Avto je sosedov* je samo neke vrste modifikacija pretvorbe P_2 *Sosed ima avto* $\leq$ *Pri sosedu je avto*,¹⁸⁴ iz česar sledi, da če je mogoča pretvorba P_1 , mora biti mogoča tudi pretvorba P_2 , obratno ni nujno: pretvorba P_2 ne pogojuje nujno celovite (tudi stavčne – z *biti*) pretvorbe P_1 .

5.2.2.3

Kot vezni glagol po pretvorbi P_3 se pojavlja *biti* v naslednjih primerih:

- (a) ob neizraženem povzročitelju gre za pripisovanje lastnosti, stanja, dejanja komu ev. čemu; pretvorba P_3 ne vpliva na spreminjanje udeleženskih vlog: samostalniki, ki se pojavljajo kot povedkovo določilo ob pomožniku *imeti*, se ob veznem *biti* dosledno pretvarjajo v lastnostni (stanjski) pridevnik; *Sosed ima brado – Sosed je*

¹⁸⁴ Seveda se moramo zavedati, da razumevanje prostora oz. pripisovanje le-tega glagolu *imeti* temelji na zelo širokem oz. abstraktnem pojmovanju prostorskeosti: gre (tudi), kot smo videli, npr. za pripisovanje lastnosti, stanja ipd. komu.

bradat; Sosed ima dolge lase – Sosed je dolgolas, Bolnik ima vročino – Bolnik je vročičen; Ima ugled, veljavo, srečo – Je ugleden, veljaven, srečen;

- (b) ob izraženem povzročitelju gre za preureditev udeleženskih vlog kot pri razmerju med tvornikom in trpnikom: *Država ima podporo naprednega sveta – Država je podpirana (od naprednega sveta) – Napredni svet podpira državo*; podobno tudi, ko gre za izražanje stanja po dejanju: *Otrok ima že napisano nalogo – Naloga je napisana (od otroka) / Otrokova naloga je napisana – Otrok je napisal nalogo/Otroku so napisali nalogo*;
- (c) zanimiva vzročno-posledična povezava med glagoloma se pojavlja pri eni izmed pretvorb P₃: *Če ima sosed/soseda brata/sestro, je tudi sam(a) brat/sestra oz. Sosed je brat/soseda je sestra, ker ima brata/sestro*; Glagol *biti* je vezni.

Naj povzamemo:

- (a) Samo pretvorba P₂ pri glagolu *imeti* se je izkazala kot tista, ki povezuje ta glagol s polnopomenskim *biti*, pri čemer prihaja do obveznega preurejanja udeleženskih vlog; ta se pojavlja ob prislovnem določilu kraja, izraženim s predložnim samostalnikom ali samostalniškim osebnim zaimkom, ki ga določa podspol č+: *imeti – biti pri kom* (lahko kot svojina).
- (b) Pretvorbi P₁ in P₃ pri glagolu *imeti* odpirata povezavo z vezno vlogo *biti*: P₁ ob obveznem zmanjševanju udeleženskih vlog spreminja tudi dvovezljivi *imeti* v enovezljivi *biti*: *imeti kaj – biti od koga*. – Tudi vse pretvorbe *imeti* tipa P₃ vzpostavljajo, kot smo videli, povezavo z veznim *biti*. V tem okviru velja izpostaviti frazna glagola *biti iz* in *biti v*: v prvem primeru gre za izražanje pomena sestavinskosti – 'sestavljati', v drugem vsebovanosti – 'vsebovati', npr. – *Človek ima trup in ude – Človek je (sestavljen) iz trupa in udov – Človeka sestavljajo /.../; Voda ima kalcij – V vodi je kalcij – Voda vsebuje kalcij*.

5.2.2.4

Zdi se, da v pretvorbena razmerje z glagolom *imeti* ne more vstopati *biti*, ko je v povedkovem določilu večina pravih povedkovnikov;¹⁸⁵ ta lastnost ločuje tudi tip *Pri nas je bilo mraz* : *Pri nas je bil mraz*: pretvorbena zveza z *imeti* je mogoča samo v drugem primeru: *Pri nas smo imeli (velik) mraz*.

Z vezljivostnega vidika so zanimivi frazni glagoli, ki jih tvori *biti* s prvotnimi povedkovniki: *biti prav*, *biti všeč*, *biti mar*, *biti po volji* in morda še kateri; gre za pomen izražanja (osebnega) razmerja do česa, kar je povzročilo dvovezljivost teh fraznih glagolov in s tem njihovo sintagmatsko ločljivost od enovezljivega *biti*: *Obleka mi je prav*; *Soseda mu je bila všeč*; *Zanjo mu ni bilo mar*; *Vse mu je bilo po volji*. Zgled (*To*) je *prav* sicer sili v povezavo s (*To*) *imaš prav*, vendar je razmerje zapleteno: *imeti prav* – (*To*) *imam prav* 'Se ne motim', temelji na posedovalcu *prav(a)* – *Sam*₁, v vrednostno razmerje do denotata je vnesena osebna prvina; *biti prav* – (*To*) *je prav* te prvine ne vsebuje; npr. zveza *biti res* – (*To*) *je res* posedovalca sploh ne prenese, zato nima variante z *imeti*; kar sama se vsiljuje misel, da *Kar je prav*, *ni nujno res* oz. natančneje *To imam prav* ni nujno, da *Je to res*.¹⁸⁶ – *Sicer pa je vezni biti* glede na pomen povedkovega določila veliko bolj odprt kot pomensko (leksikalno) vsaj delno obremenjen *imeti*. Če že velja, da so stavki z *imeti* v povedku v celoti pretvorljivi v stavke z veznim ali polnopomenskim *biti*, in sicer po pretvorbi *P*₁ in *P*₂, deloma tudi *P*₃, obratno ne velja: *biti* v svojem temeljnem pomenu 'obstajati', pa tudi npr. kot dvovezljivi frazni glagol s prvotnimi povedkovniki, ki jih ni mogoče povezovati s svojilnostjo (v najširšem smislu), ne vstopa v pretvorbena zveza z *imeti*.

185 Ustaviti se velja ob primeru *Koliko je ura*, ki ga J. Toporišič (1980, 156) izpeljuje iz *Koliko je bilo ura*, to pa »verjetno« iz *Kolika je (bila) ura*, kjer je *koliko* po tej razlagi povedkovo določilo. Ponuja pa se tudi variantna razlaga, kjer je mogoče tip *Koliko je ura?* razumeti eliptično v smislu *Koliko časa (angl. the time)* 'časovnih enot' je 'se nahaja' *na uri (angl. a clock)?*, pri čemer v slovenščini sovпада *ura* s pojmom časovna enota in priprava, ki s časovnimi enotami meri čas; *Koliko je ura?* *Ura je tri* dejansko torej pomeni 'Koliko časovnih enot je na uri' oz. 'Na uri so tri ure'.

186 Omeniti je potrebno tudi par *Je rad (doma)* : *Ima rad (dom)*, kjer se trznemu glagolu *imeti rad (koga/kaj)* pojavlja sopomenka *ljubiti*.

5.3

Pomenska razčlenitev glagola *imeti* je odprla temeljno pomensko razmerje z glagolom *biti*: dve pretvorbeni možnosti, ki zajemata glagol *imeti* v celoti – pretvorba v svojilni rodilnik (ev. dalje v svojilni pridevnik) in v prostorsko prislovno zvezo –, ga povezujeta z glagolom *biti*. Na podlagi teh dveh pretvorb se je potrdil glagol *imeti* kot poseben način prostorsko-
sti česa – bivanja česa ev. koga v prostoru glede na temeljno orientacijsko točko – nosilca svojilnosti, t. i. posedovalca (posesorja).

5.4 Pomenske skupine glagola *imeti* z delitvenimi merili

1 nefrazeološkost: *imeti*

1.1 nenaklonskost: pretvorba P_1 (svojilnost) – dosledna, pogojna; pretvorba P_2 (prostorskost) v širšem smislu; *biti* in *imeti* v nad-/podpomenskem ali sopomenskem razmerju

1.1.1 svojilnost: doslednost pretvorbe P_1 ; P_2 (prostorskost) v ožjem smislu; *bitin* in *imeti* v nad- oz. podpomenskem razmerju

1.1.1.1 prava: $Sam_1 \rightarrow \check{+}$, $Sam_4 \rightarrow \check{-}$, dvovezljivost glagola *imeti*; $Prid_s$ po pretvorbi P_1 v vseh skladenjskih vlogah; sopomenskost 'posedovati, biti lastnik': *Sosed ima avto*

1.1.1.2 neprava: enovezljivost glagola *imeti*; $Prid_s$, nastal s pretvorbo P_1 , razvrstitveno omejen na položaj ob samostalniškem jedru

1.1.1.2.1 razmerna: $Sam_4 \rightarrow \check{+}$; tipična P_3 izloči pri rodovnih (družinskih) povezavah dvosmernost razmerja med Sam_1 in Sam_4 , kar utemeljuje dopolnjevalno protipomenskost: *Sosed ima nečaka* – *Sosed je stric* (nečak – stric)

1.1.1.2.2 sestavinska, celota – del: pretvorba (tudi) v sestavinski rodilnik (R_{iz}); po P_1 nastali pridevnik je vrstni; sopomenka 'biti (sestavljeno) iz, sestavljati'

1.1.1.2.2.1 vrstna (generična)

1.1.1.2.2.1.1 celota vrste (vse v vrsti)

1.1.1.2.2.1.1.1 prvotna: *Človek ima roke*; *Jež ima bodice*; *Celica ima jedro*

1.1.1.2.2.1.1.2 posledična: *Teden ima sedem dni*

1.1.1.2.2.1.2 posamezne sestavine (pod)vrste: *Hiša ima tri nadstropja*

1.1.2 prostorskost: P_2 – *biti* in *imeti* v (pretvorbenem) sopomenskem razmerju; pogojnost pretvorbe P_1 (odsotnost P_{rid_s} v stavku s povedkom *imeti*); sopomenka 'pripadati'

1.1.2.1 zakrita ali zakrita in izražena: $Sam_4 \rightarrow \check{-}$; dvovezljivost glagola *imeti*; ev. P_{rid_s} po pretvorbi P_1 v vseh skladenjskih vlogah: *Urednik ima (njegovo) gradivo – Gradivo je urednikovo – Njegovo gradivo je pri uredniku; (Tvoje) ključe imam v žepu – Ključi v žepu so moji – Tvoji ključi so pri meni v žepu/v mojem žepu*

1.1.2.2 razmerna: $Sam_4 \rightarrow \check{+}$: *Sosed ima zidarje – Pri sosedu so zidarji/sosedovi zidarji*

1.1.3 lastnostnost: enovezljivost glagola *imeti*; uveljavljanje različnih možnosti pretvorb P_3

1.1.3.1 videz, (telesna) lastnost: *Sosed ima brado – Sosed je bradat*

1.1.3.2 posledično stanje, (implicitno) dejanje: *Bolnik ima vročino – Bolnik je vročičen; Otrok ima napisano nalogo – Otrokova naloga je napisana; Sosed ima študenta na hrani – študent se hrani pri sosedu – Sosed hrani študenta*

2 frazeološkost

2.1 *imeti* za

2.1.1 nenaklonskost – namembnost; enovezljivost glagola *imeti*: *Klop ima za spanje – Spi na klopi*

2.1.2 naklonskost

2.1.2.1 izražena: *Trditev imam za resnično – Menim, da je trditev resnična*

2.1.2.2 zakrita: *Pozdrave imam zate – Moram te pozdraviti / Naročeno mi je, naj te pozdravim*

2.2 *imeti se*: pretvorba P_3 : *Imamo se dobro* 'Smo v dobrem'.

II KATEGORIALNE LASTNOSTI

6 Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico (SR 2006/Posebna)

Znano je, da v zvezi z leksemi kot slovarskimi enotami lahko govorimo o obveznih in možnih pomenih: med obvezne sodita kategorialni in denotativni slovarski pomen,¹⁸⁷ med možne konotativni in pragmatični (Vidovič Muha 2000: 30).¹⁸⁸ Analizo bomo omejili na obvezni slovarski pomen, se pravi na vprašanja predvsem kategorialnosti pa tudi denotativnosti.

Kategorialnost je mogoče znotraj slovarja jezika vezati na denotativni in besedotvorni pomen. Z vprašanji slovarske denotativnosti povezana kategorialnost odpira problemsko zelo razvejeno razmerje med stavnočlenskimi vlogami leksike in slovarskim strukturno določenim denotativnim pomenom. V primeru kategorialnega besedotvornega pomena, kot je bilo ugotovljeno že 1988. leta (Vidovič Muha 1988: 16–17, 18; 2000: 40–42),¹⁸⁹ pa gre za dejstvo, da je mogoče predvidljivo množico tvorjenk pretvorbno povezati s pomensko podstavo (propozicijo) stavčno zgrajene povedi. Ker ta povezava glede na prvine propozicije zamejuje število in vrste besedotvornih pomenov, lahko imenujemo ta besedotvorni pomen tudi propozicijski.¹⁹⁰ Smiselno je opozoriti, da

187 Pri ločitvi kategorialnega pomena od denotativnega gre, kot bomo videli, samo za različno pot njunega prepoznavanja.

188 Možni pomen je razumljen kot obvezni, vendar samo pri določenih leksemih, se pravi, da je za celovito informacijo o potencialno besedilni vlogi določenega leksema nujen. – Konotativni in pragmatični pomen določa dejstvo, da sta vedno spremljevalna, denotativnemu pomenu dodana, npr. *baraba* slabšalno 'človek /.../', ob dvigu kozarca *Na zdravje/Čin* 'Pijemo z določenim namenom. – V primeru konotativnega pomena iz različnih vzrokov (čustvenost, stilizacija ipd.) vstopa v razmerje med opomenjeno predstavo denotata in (jezikovni) izraz tvorec besedila. Glede denotata so izjemne kletvice, pri katerih denotativni in konotativni pomen sovpadata; možno bi bilo govoriti o prehodu oz prevrednotenju konotata v denotat. Med tako razumljene kletvice seveda ne sodijo zmerljivke (s podtipom psovk), kjer gre le za vrsto konotata, določenega predvsem z dejstvom, da je denotat človek glede na določeno ravnanje ipd., vrednoteno s stališča tvorca besedila (Vidovič Muha 2000: 89). – Ko gre za (leksikaliziran) pragmatični pomen, je besedilna realizacija pomena možna samo v predvidljivih zunajjezikovnih okoliščinah.

189 Še prej v disertaciji iste avtorice *Zloženke v slovenskem knjižnem jeziku*, obranjeni 1984 leta.

190 J. Snoj (2003: 387–409; 2004: 27–38) predstavlja razumevanje »skladenjskega besedotvorja« pri J. Apresjanu (1995); zanimiva je zlasti njegova skladenjsko

sta oba tipa kategorialnega pomena, denotativni in besedotvorni, vsaj v dveh primerih v vzročno-posledičnem razmerju:

za kategorialni besedotvorni pomen, ki je v pretvorbeni zvezi s povedjem – gre za dejanje, lastnost, stanje – velja, da je ta pomen nosilec morfološko prepoznavne pojmovnosti (priponska obrazila) kot ene izmed slovarskih kategorialnih pomenskih sestavin samostalnika, skratka da je pojmovnost njegova definicijska lastnost, tip *pisa-nje* 'to, da /.../, *mlad-ost* 'to, da je /.../', *gozdar-stvo* 'to, da je /.../'; enako velja za čas dejanja, čas, ko je kaj, tip *mlad-ost* 'tedaj, ko /.../'. Za vse druge kategorialne (propozicijske) besedotvorne pomene, kot so vršilec dejanja, nosilec lastnosti, povezave (živo+/-), rezultat dejanja, sredstvo dejanja – vse iz podstave delovalnikov (aktantov), mesto, dejanja, mesto, kjer je kdo/kaj – vse iz podstave (krajevnih) okoliščin (cirkumstantov), to ne velja. – Kategorialni besedotvorni pomen je vezan na samostalniške in glagolske tvorjenke, ki so nastale po navadni izpeljavi, tvorbi iz predložne zveze in medponsko-priponskem zlaganju.¹⁹¹ Zunaj tovrstnega besedotvornega pomena ostajajo modifikacijske tvorjenke, tip *pra-domovina*, *medved-ek*, in posebna skupina zloženek s samo medponskim obrazilom, tip *sever-o-vzhod*, *golf-ø-igrišče*, saj jih ni mogoče povezovali s pomensko podstavo povedi.¹⁹²

---

interpretirana analogija med besedotvorjem in t. i. regularno večpomenskostjo, kot je (leksikalizirana) metonimija.

191 V tradicionalnem slovenskem besedotvorju se o besedotvornem pomenu pri glagolu ne govori. Vendar razumevanje besedotvorja kot tvorbeno-pretvorbenega postopka s pritegnitvijo glagolskih primitivov (proverbov *biti*, *imeti*, *delati*; *postati*, *dati*), ki imajo kot zaimki (pronomni) zaradi svoje pomenske ekstenzivnosti pretvorbeno vrednost priponskega obrazila/pripone, je mogoče tudi pri glagolih prepoznavati (kategorialni) besedotvorni pomen, npr. dejanje: *gozdar-i-ti* ← [biti] gozdar[-ø], [ ] → -i-ti, gozdar-; sredstvo dejanja *pluž-i-ti* ← [delati s] plug[-om], [ ] → -i-ti, plug- idr. (Vidovič Muha 1988: 25).

192 Krajevnoprislalni pomen predponkega obrazila predvsem glagolskih tvorjenk, tip *iz-pisati* ← pisati [iz], [ ] → ven ← iz-, -pisati (Vidovič Muha 1988, 21–24), omogoča povezavo s pomensko podstavo povedi (propozicijo), zato bi bila potrebna posebna tipološka umestitev teh tvorjenk.

6.1 Opredelitev denotativnega pomena

6.1.1 Tipologija slovarskega denotata

Metajezikovna opredelitev, se pravi razlaga tovrstnega pomena, izhaja iz denotata leksema, ki ga je mogoče ločiti na nekaj temeljnih skupin:

- (a) Denotati samostalniške in glagolske besede⁸ ter krajevnih in časovnih prislovov sestavljajo propozicijsko ogrodje (stavčne) povedi: glagol s proverbum kot povedje (predikat), samostalniki z zaimkom kot delovalniki (aktanti) in prislov kot krajevne in časovne okoliščine (cirkumstanti); zunaj propozicije ostajajo pridevniki z zaimkom, npr. *dober/njihov/kakšen (govor)*, in del prislovov, npr. *dobro/slovensko/večkrat (govoriti)*. Slovarski pomen leksemov s tovrstnimi denotati je mogoče predstaviti strukturalno, z

oblikovanjem pomenske mreže, se pravi predvidljivih medleksemskih pomenskih povezav.¹⁶⁹ V tem primeru je pomen določen z najmanjšimi pomenskimi enotami – pomenskimi sestavinami (semi).

- (b) Denotati leksemov so govorna dejanja, posredovana lahko nejezikovno, npr. premikati glavo navzgor in navzdol 'pritrjevati', ali jezikovno, katerih raba je večkrat vezana na leksikalizirane zunanje jezikovne okoliščine, na leksikaliziran pragmatični pomen (Vidovič Muha 2000: 83–97). Izrazna podoba leksikaliziranih govornih dejanj je lahko zakrit ali izražen stavek ali stavčna poved. Na zakritem govornem dejanju temeljijo medmeti, kjer gre za globinsko stavčno poved, npr. *Au 'Zelo me je zbolelo'*, in (deloma) členki, kjer gre za globinski stavek, ki tvori z izraženim (priredno) zloženo poved, npr. *Tudi oče pride 'Vsi pridejo (in) oče pride'* (Toporišič 2000: 445). Izražena govorna dejanja so različni leksikalizirani jezikovnovedenjski vzorci kot pozdravi, nagovori ipd., realizirani lahko v zvezi s predvidljivimi (uslovarjenimi) pragmatičnimi okoliščinami, tip pozdrav ob prihodu *dober dan (želim)*.
- (b¹) Sporočanski (komunikacijski) prvini, ki tvorita govorno dejanje, se pravi tvorec in naslovnik – prvo- in drugoosebni zaimek,

globinska (osebna) lastna imena torej, s tem so mišljene seveda tudi vse poosebitve, predstavljajo poseben denotat. Lastna imena sploh po definiciji sodijo v poseben tip slovarja, saj ne poimenujejo skupine, razreda istovrstnih denotatov. Poimenujejo posamezno, ne pa nujno eno, (Mluvnice češtiny, dalje MČ 2: 47), zato jim ni mogoče določiti slovarske vrednosti; sodijo med besedilne aktualizatorje (Mikuš 1960; Vidovič Muha 1996).¹⁹³

- (b²) Na obe prostorsko-časovni prvini govornega dejanja, na govorečega (prostor) in trenutek govorjenja (čas), je lahko vezan denotat krajevnih in časovnih prislovov oz. iz njiju nastalih pridevnikov, tip *tukaj – tukajšnji*, *tam – tamkajšnji*, ali *sedaj – sedanji*, *včeraj – včerajšnji*.
- (c) Denotati stavčno strukturiranih frazemov so lahko potencialna minimalna besedila ali deli besedil, odvisno pač od prisotnosti koreferenčnih prvin jezika v njihovi stavčni zgradbi; gre za posebno področje slovarja jezika – za del frazeologije.
- (č) Razmerji v jeziku (prirednost, podrednost) sta denotat slovnično-pomenskih besednih vrst oz. slovničnopomenske leksike, se pravi vezniške in predložne besede.¹⁹⁴

---

193 Na slovarskopomenski ravni se torej občna imena ločijo od lastnih prav po sposobnosti definiranja svojega pomena z najmanjšimi pomenskimi enotami – pomenskimi sestavinami (semi). – Seveda pa nam, kot je znano, lastna imena lahko veliko povedo o svoji vezanosti na določene jezikovne, kulturne, verske, politične idr. okoliščine, o svoji trenutni »modernosti«, starinskosti, tudi socialni pripadnosti nosilca, socialni strukturiranosti družbe, želji po drugačnosti glede na splošnost oz. pogostnost ipd.; zlasti imena krajev, ulic so lahko podvržena po eni strani trenutnim političnim okoliščinam, po drugi pa je tudi iz njihovih imen mogoče razbrati njihovo pomembnost glede na prostorsko središčnost ali obrobnost. Vendar pa je ob teh zanimivih, predvsem sociolingvističnih ugotovitvah nujno imeti v zavesti spoznanje, da so to vendarle drugotne vloge lastnih imen, njihova prvotna vloga ostaja vezana, kot rečeno, na (po)imenovanje posameznega in s tem na njegovo prepoznavnost glede na vse drugo posamezno (Vidovič Muha 2000: 77–78).

194 Iz povedanega je razvidno, da je leksem veliko širši pojem kot beseda, saj zajema poimenovanja vseh navedenih denotatov, kar seveda ne preprečuje možnosti, da se znotraj slovarja jezika zaradi specifičnosti, ki jih imajo posamezni denotati, ne uporabljajo še druga poimenovanja, npr. frazem.

6.1.2 Hierarhizacija pomenskih sestavin v denotativnem pomenu

Slovarski denotativni pomen v strukturalnem smislu temelji na spoznanju o nelinearni, se pravi stopnjeviti urejenosti (zgradbi) našega predstavnega sveta – povedano z besedami slovarja jezika: posamezno se najde v splošnejšem, ne da bi pri tem izgubilo svoje razpoznavne lastnosti. Še drugače: strukturiranost slovarskega pomena je mogoče razumeti kot smiselno razmerje pojmovno širšega in s tem načeloma splošnejšega, pomensko ekstenzivnejšega, glede na pojmovno ožje, s tem bolj posebno, pomensko intenzivnejše.

Stopnja pomenske ekstenzivnost oz. intenzivnosti je podlaga za oblikovanje treh tipov najmanjših slovarskih pomenskorazločevalnih enot – pomenskih sestavin (semov): gre za kategorialne pomenske sestavine (KPS), uvrščevalne (UPS) in razločevalne (RPS).

6.1.2.1 Dvojna vloga KPS

KPS so posebej zanimive, saj so po eni strani pogoj za realizacijo stavčnih členov in s tem oblikovanja temeljne stavčne strukture kot enote besedila – stavčno zgrajene povedi, po drugi pa se vgrajujejo v slovarski pomen leksemov. Lahko rečemo, da predstavljajo neke vrste most med slovnico, natančneje skladnjo, in slovarjem, natančneje njegovim denotativnim pomenom.

6.1.2.1.1 Stavčnočlenska vloga KPS

Izhajamo iz spoznanja, da morajo besedne vrste za svojo vlogo v stavku izpolnjevati določene pogoje – biti morajo nosilke t. i. kategorialnih pomenskih sestavin (KPS), saj te skupaj s skladenjskimi kategorialnimi lastnostmi določajo posamezne stavčne člene.¹⁹⁵ vse, kar je osebek, je določeno s KPS spola, ki je pogoj za prisotnost/odsotnost živosti,

---

¹⁹⁵ S skladenjskofunkcijskega vidika razumemo KPS kot podmnožico kategorialnih lastnosti; te se ločijo na skladenjske, ki se lahko realizirajo samo v stavku kot sklon, število, čas, naklon, način, in slovarske, imenovane KPS, prepoznavne že v slovarju jezika.

človeškosti, osebe, pojmovnosti,¹⁹⁶ tudi števnosti kot potencialne skladenjske kategorije števila in sklanjatve kot potencialne skladenjske kategorije sklona; vse, kar pa je povedek, je določeno s KPS vida – slovarsko predvidljivostjo trajanja in z možnostjo (najmanj) leve (slovarske) vezljivosti – z intenco, se pravi sposobnostjo tvorbe najmanjšega možnega besedila – stavčne povedi.¹⁹⁷ KPS zunanjih okoliščin, se pravi kraja in časa, sta vezani na prislovno določilo, primarno pa na tiste prislovne besede, ki so pomenskopodstavne (propozicijske) prvine povedi. – Vloge razvijajočih stavčnih členov, se pravi pridevniške besede ob samostalniku in tiste prislovne besede, ki izraža notranje okoliščine, ob glagolu, pa tudi vlogo dopolnjujočega stavčnega člena, povedkovnika, določa poleg razvrstitve (distribucije) predvsem KPS stopnje – vendar s predvidljivimi izjemami.¹⁹⁸ Lahko rečemo, da slovarska leksika v vlogi posameznih stavčnih členov konkretizira za posamezni stavčni člen značilne (definirajoče) KPS.

Stavčnočlenske vloge so torej določene s kategorialnimi pomenskimi sestavinami – kategorialnimi v smislu zajemanja celotne skupine leksemov v določeni stavčnočlenski vlogi. Skladenjskofunkcijsko izhodišče

196 Pojmovnost kot KPS osebkove, se pravi definicijske vloge samostalniške besede, je, kot smo že omenili, izrazno (morfemsko) prepoznavna samo pri tvorjenih samostalniki, in sicer pri besedotvornem pomenu dejanja, lastnosti, stanja in pri besedotvornem pomenu časa dejanja, časa, ko je kaj. Oznako "pojmovno" uporablja Slovar slovenskega pravopisa (2001), vendar brez razlage oz. opredelitve, verjetno na podlagi (redaktorjevega) občutka.

197 J. Toporišič v poglavju Oblikoslovje (Slovenska slovnica 1976: 176) navaja med "oblikoslovnimi kategorijami besed, ki se sklanjajo" spol, sklon, število, oseba, drugo, kamor uvršča "/p/preostale kategorije, skupne več besednim vrstam, npr. določnost /.../" (207), pri samostalniku navaja znotraj spola še živost in človeškost, sklanjatev; pri glagolu navaja vid, vrste glagolskih dejanj, prehodnost, način in naklon (1976: 183, 184); v zadnji izdaji Slovenske slovnice ostajajo "/o/blikoslovne kategorije" nespremenjene.

198 Nesposobnost izražanja stopnje je definicijska lastnost pridevnikov in prislovov, ki tvorijo stalne imenske in polstalne glagolske besedne zveze, tip *ambulantni pregled* – *ambulantno pregledati*, pomenskopodstavnih (krajevnih in časovnih) prislovov, tip *stanovati doma, priti danes*, pa tudi drugih pomenskih skupin pridevnikov oz. prislovov. Zanimivo je, da krajevni prislovi, katerih pomen je lahko odvisen od mesta nahajanja govorečega, se načeloma družijo s prislovom stopnje, npr. *čisto, zelo, precej blizu, daleč; čisto zgoraj, spodaj*; sposobnost druženja s prislovom stopnje izgubijo, ko se leksikalizirajo npr. kot predponsko obrazilo glagola, ko torej postanejo del skladenjske podstave tvorjenega glagola, tip (*Kdo*) *pod-piše* ← piše pod, pod 'spodaj'.

relativizira besedne vrste – omejuje jih na metajezikovno sistemizacijo določene jezikovne realnosti, ki jo izraža stavčno zgrajena poved.¹⁹⁹ Stalnost skladenjskih funkcij je torej pogoj za stalnost kategorialnih lastnosti in znotraj njih KPS, s tem pa tudi odprto, dinamično stalnost besednih vrst. Ta določa njihovo prvotnost oz. drugotnost; sprememba kategorialne lastnosti povzroči prehod ene skladenjske vloge v drugo oz. enega stavčnega člena v drugega in s tem ene besedne vrste v drugo.

Na podlagi povedanega je mogoče besedne vrste ločiti na dve temeljni skupini:

- (a) stavčnočlenske določa dejstvo, da so nosilke kategorialnih lastnosti, ki določajo posamezne stavčne člene; znotraj jih lahko členimo na tiste, ki so propozicijske – obe prvostopenjski (samostalniška in glagolska beseda)²⁰⁰ in drugostopenjska prislovna beseda zunaj njih okoliščin, in na tiste, ki to niso – pridevniška beseda, prislov notranjih okoliščin;²⁰¹ njihova tretjestopenjskost je utemeljena, kot je znano (Toporišič 1976), s stavčnočlensko nesamostojnostjo, vezano na vlogo razvijanja prvo- in drugostopenjskih stavčnih členov. Kot bomo videli kasneje, je pomen obeh skupin – propozicijskih in tistih zunaj propozicije, na ravni slovarskega pomena

199 Besedne vrste kot metajezikovno sistemizacijo skladenjskih vlog je pod vplivom ženevskih strukturalistov, zlasti Ch. Ballyja, med slovenskimi jezikoslovci razumel R. F. Mikuš (1960; 1972). Sklادنjskofunkcijski vidik členitve besednih vrst je do določene mere upoštevan v delih J. Toporišiča, kar je zlasti razvidno iz pojmov kot samostalniška, pridevniška beseda, ki na podlagi istih skladenjskih vlog zajema tudi zaimke (npr. 1974/5; 1976: 192–193); vendar pa ostajajo opredelitve kot npr.: »/G/ lagoli so besede, ki izražajo dejanje /.../, stanje /.../, potek /.../« (2001: 345).

200 Samo prisojevalno razmerje, se pravi osebkovo-povedkovo vlogo, omogočajo vsi glagoli, zato je upravičeno govoriti o osebkju oz. njegovih KPS kot definicijskih za samostalniško besedo. Vloga predmeta, možna samo ob prehodnih glagolih, je z vidika definiranja besedni vrst nerelevantna.

201 Obe besedni vrsti sodita med eksogene lekseme, se pravi s samostalnikom ali glagolom kot skladenjskim in pomenskim jedrom; skladenjsko gre za samostalniški ali glagolski prilastek. – Posebno mesto ima povedkovnik kot dopolnjevalna (sklادنjska) besedna vrsta, ki predstavlja v bistvu (slovarsko)pomenski del povedka; opraviti imamo z dvo- ali večdelnim »glagolom«. – Ostaja odprto vprašanje umestitve povedkovnika med tretjestopenjske stavčne člene; npr. Švedova rešuje vprašanje povedkovnika s pojmom skladenjska besedna vrsta, kar pa ne rešuje problema glede na naš izhodiščni sklادنjskofunkcijski kriterij delitve besednih vrst sploh. V bistvu gre za dvodelni »glagol« z ločenima vlogana – sklادنjskokategorialno in slovarskopomensko

načeloma mogoče predstaviti strukturalno, se pravi s pomenskimi sestavinami.²⁰²

- (b) nestavčnočlenske, se pravi tiste, ki ne morejo opravljati stavčnočlenkih vlog, niso propozicijske, njihov denotat je govorno dejanje ali slovnično razmerje, pomensko jih torej ni mogoče predstaviti strukturalno. Kot smo že omenili, je denotat modifikacijskih (natančneje modificirajočih) besednih vrst – medmeta in (deloma) členka, zakrito govorno dejanje, denotat slovničnih – predložne in vezniške besede pa slovnično razmerje – prirednost ali podrednost.

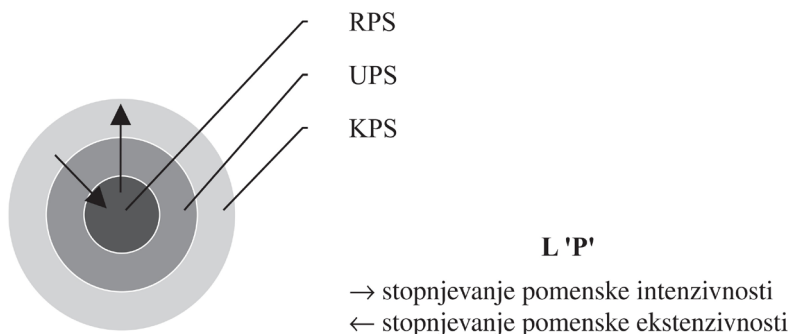
6.1.2.1.2 Slovarskopomenska vloga KPS

Izhajamo iz spoznanja, da so KPS vez med leksiko v vlogi stavčnih členov in leksiko kot nosilko denotativnega (slovarskega) pomena. Namreč KPS predstavljajo v smislu strukturalnega denotativnega pomena izhodiščno členitev leksike, kot rečeno, npr. spol z živostjo, človeškostjo, pojmovnostjo, števnostjo, osebo izloča sklop samostalnikov, skladenjsko vezanih na osebkovo vlogo, vid in slovarska vezljivost (intenca) pa sklop glagolov – skladenjsko v vlogi povedka. Med samostalniškimi (osebkovimi) KPS je torej spol tisti, ki pogojuje vse druge, pri (slovanskem) glagolu zaradi svoje morfemske prepoznavnosti pa vid. Kot bomo videli, vse druge KPS igrajo večkrat odločilno pomen-skorazločevalno vlogo znotraj temeljne stavčnočlenske in s tem besednovrstne opredelitve, torej znotraj samostalniških pomenov glede npr. na glagolske pomene. Torej tudi znotraj slovarja jezika govorimo lahko o dvojni vlogi KPS.

Za nadaljnjo opredelitev leksema z vidika pomenske strukturiranosti pa sta potrebna še dva slovarskoasociativna nabora pomenskih sestavin

202 Zakaj načeloma? Gre za vprašanje krajevnih in časovnih prislovov tipa *tu*, *zgoraj* oz. *sedaj*, *lani*; čeprav je v teh primerih razporeditev v prostoru in času sicer vgrajena v potencialno stavčno poved, se pravi, da je že s propozicijo dana možnost krajevne in časovne razporeditve, kar je mogoče dokazati z besedotvorno morfemizacijo njihovega pomena kot *v-pisati* ← pisati *v*, v 'noter', pa je ta možnost za razliko od tipa *doma* konkretizirana šele v besedilu, in sicer glede na konkretne besedilne okoliščine, npr. mesto govorečega, tip *tu*, *blizu*, oz. trenutek govorjenja, tip *sedaj*; njihova besedilna pomenska konkretizacija vpliva na dejstvo, da jih ne moremo predstaviti strukturalno, s pomenskimi sestavinami.

– uvrščevalnih (UPS) in znotraj njih še razločevalnih (RPS). Pri tem gre za neke vrste stopnjevanje pomenske prepoznavnosti (pomenske intenzivnosti) leksema do končne nezamenljivosti njegovega denotativnega pomena. Kot je razvidno iz grafa, je torej strukturalni denotativni pomen leksema (L 'P') določen s tremi sklopi pomenskih sestavin, različnih glede pomenske intenzivnosti.

6.1.2.2 Slovarskoasociativna vloga UPS in RPS²⁰³

Različnost vlog UPS in RPS temelji na različnosti pomenske intenzivnosti oz. ekstenzivnosti. Gre za spoznanje, da je s pojmovno širšim, ki ga poimenuje UPS, mogoče razlagati pojmovno ožje.²⁰⁴ Tako je npr. *breza* listnato drevo – listavec (UPS), vendar s posebnimi lastnostmi, izraženi mi z RPS, ki jo ločijo od vseh drugih listavcev, npr. belo lubje idr.

S pomenskimi sestavinami se tako oblikuje temeljni vzorec pomenske zgradbe (strukture) leksemov: 'P' = KPS [UPS/_xRPS]²⁰⁵, kar je mogoče brati kot (slovarski) pomen je glede na izhodiščno pomensko besednovrstno (stavčnočlensko) opredelitev s KPS – spol ali vid ali kraj (pri prislovih kraja in časa) – definiran z uvrščevalno pomensko sestavino (UPS), ki je v podredni zvezi (/) z relativno določenim številom

²⁰³ Povzeto po SLP (2000).

²⁰⁴ Seveda pa kot dokazuje kognitivno pomenoslovje (Kleiber 1993: npr. 77; Taylor 199?) pojmovno širše ni nujno tudi predstavno širše. – Potrebna je neke vrste klasifikacija predstavnosti npr. že v smislu sveta strok, znanosti glede na svet zunaj obeh področij.

²⁰⁵ Gre za dopolnjeni vzorec glede na prvo objavo (Vidovič Muha 1988: 26).

(x) razločevalnih pomenskih sestavin (RPS); relativnost števila RPS temelji na vlogi RPS, se pravi na doseganju slovarskopomenske razločevalnosti leksemov znotraj skupne UPS.²⁰⁶ Slovarski strukturalni pomen, izvorno opredeljen s KPS, temelji na sintagmatskem, se pravi odvisnostnem razmerju med asociativno, torej paradigmatško nastalimi pojmi, izraženimi z UPS in RPS; sintagmatsko-paradigmatški vidik se je potrdil kot temeljna konstitutivna prvina definicije leksikalnega pomena.

Hierarhizirana dvostopenjskost razmerja pomenskih sestavin leksemov – UPS in RPS – na katero se zaenkrat omejujemo, je torej posledica dveh različnih vlog znotraj leksemskega pomena: UPS opredeljuje pomen z vidika njegove vpetosti v načeloma neposredno višje in s tem ekstenzivnejše pojmovno-pomensko polje. Posploševanje (ekstenziviranje) pomena je mogoče, dokler se kot edina možna UPS ne pojavi zaimpek ali glagolski primitiv, besedni množici, ki izražata le KPS, npr. *jazbečar* → *lovski pes* → *pes* → *domača žival* → *žival* → *bitje* → *kar biva* /.../.²⁰⁷

Pomenske sestavine v obeh temeljnih vlogah vzpostavljajo pomen-skostrukturne slovarske povezave: UPS omogoča slovarskopomensko razločevalnost s prehodnostjo (odprtostjo) v smislu nad- oz. podpomenskosti – ekstenziviranja oz. intenziviranja pomena leksema, pa tudi s svojo povezovalno vlogo pomenov leksemov, ki sodijo v njeno pojmovno-pomensko polje; RPS vzpostavljajo pomenskorazločevalna razmerja med pomeni leksemov s skupno UPS, npr. *pes*: *lovski pes* – RPS so določene glede na *hišni pes*, *lavinski pes* idr.; *hišni pes* – RPS so določene glede na *lovski pes*, *lavinski pes* idr.

Naj povzamemo: obvestilna moč pomenskih sestavin, ki tvorijo slovarski pomenski vzorec, je odvisna od mesta oz. vloge, ki jo imajo v

206 Več tudi o vlogi pomenskih sestavin pri oblikovanju najmanjših in največjih pojmovno-pomenskih polj v SLP (zlasti 59–64).

207 Tip hierarhične strukturiranosti besedišča v obliki drevesnega modela predstavlja J. Lyons (1980: 305–311). Pomembno je spoznanje o prehodnosti med posameznimi besedami (leksemi), ki so medsebojnem hierarhičnem nad-/podpomenskem razmerju.

pojmovno-pomenski strukturi leksema, skratka od razsežnosti (ekstenzivnosti) pojmovno-pomenskega polja, ki ga pokrivajo.²⁰⁸

Lahko sklepamo, da je razmerje nad-/podpomenskosti (hiper-/hiponimije), v širšem smislu nad- podrednosti, temeljno urejevalno načelo slovarja kot refleksa načina mišljenja oz. abstraktnih procesov mišljenja in s tem v veliki meri tudi dejanske urejenosti sveta. Na omenjenem razmerju temelji torej slovarski pomen, njegov metajezikovni izraz – razlaga – dveh skupin hierarhično različnih pomenskih sestavin – UPS v nadpomenski vlogi in RPS v vlogi slovarskopomenske prepoznavnosti konkretnih pomenov posameznih leksemov.

Zanimivo je, da je mogoče izločati odvisnostna pojmovna razmerja – slovarsko izražena z nad-/podpomenskostjo – hiper-/hiponimijo, ne samo znotraj pojmovnega sveta posameznega pomena leksema, ampak tudi med pomeni posameznega večpomenskega leksema: motivirani pomen leksema *mož*, sopomenka *moški*, izražen z zvezami kot *Četa je štela dvajset mož*, je vsebovan, vendar neopomenjen, se pravi neopredeljen s pomenskimi sestavinami, v motivirajočem pomenu 'odrasel človek moškega spola': UPS motiviranega pomena postane tako celotni motivirajoči

pomen, torej 'mož' (UPS) z dodano in sedaj opomenjeno RPS 'kot član določene vojaške enote'. Seveda pa je obravnavano pomensko razmerje tudi medleksemsko, npr. *Bor je iglavec* (Taylor 1995).

Po pričakovanju je nad-/podpomensko razmerje zasnovano na enosmerni zajetosti – inkluziji (Lyons 1980: 300–305), kar je mogoče dokazati s Hallidayevimi identifikacijskimi stavki (1994) kot *Češnja je drevo* ali *Jazbečar je lovski pes*; *Lovski pes je pes* itd. Stavki sodijo med absolutno resnične trditve – absolutne v smislu kategorialne nezaznamovanosti

---

208 Predstavljeni tip slovarskega pomena je seveda strukturalni. Za verodostojnost pomenoslovnega strukturalizma je dragoceno dejstvo, da tudi spoznanja kognitivne (slovarsko)pomenoslovne teorije najsibo na ravni prototipnosti ali na ravni modela nujnih in zadostnih pogojev kljub kritičnosti posredno utrjujejo veljavnost spoznanj strukturalnega slovarskega pomenoslovja kot tiste znanosti, ki je sposobna prek strukturiranosti jezika v veliki meri odsevati strukturiranost sveta samega (več v SLP: npr. 47–51).

časa (oblika sedanjika), tudi naklona (oblika povednika). Razumljivo je torej, da sta osebkovo-povedkovi prvini nezamenljivi, npr. *Drevo je češnja. Pojem pomenske zajetosti, ki je lasten nadpomenskemu leksemu, temelji na dejstvu, da nadpomenka vsebuje vse lastnosti, katerih nosilci se pojavijo na ravni podpomenskih leksemov.

Slovarskoasociativni pomenski sestavini UPS in RPS sta vgrajeni v oba temeljna vidika strukturalno definirane slovarskega pomena – sintagmatski in paradigmatski. Svojo pomenotvorno in pomenskorazločevalno vlogo opravljajo na vseh področjih slovarskopomenskega dosega:

- (a) Ločujejo med dvema temeljnima poimenovalnima množicama – občnimi in lastnimi imeni: prve načeloma določa pomenskosestavinska zgradba, druge samo besedilna funkcionalnost – poimenovalnost posameznega;
- (b) Ločujejo večbesedne lekseme – stalne besedne zveze, tip *rdeča mravlja* – (pogovorno) rdečka, *nedovršni glagol* – nedovršnik, *strojni inženir* – strojnik, od večleksemskih, prostih (nestalnih) besednih zvez, tip *rdeča bluza*, *zgornji sosed*, *očetov klobuk*, *drugi otrok (v družini)*: prve določa dejstvo, da so en leksem, zato vzpostavljajo strukturno enako pomenskosestavinsko zgradbo, kot jo ima pomen besede, drugi nimajo te lastnosti, se pravi, da so vedno zveza najmanj dveh leksemov;
- (c) Kot slovarskopomenske enote določajo ne samo prepoznavnost, ampak v veliki meri tudi formalizacijo tipov pomenske različnosti, se pravi tipov večpomenskosti leksema: tako za pomensko vsebovanost velja, da se celotni motivirajoči pomen pojavi kot UPS v motiviranem (gl. primer *mož* zgoraj), za leksikalizirano sinekdoho velja samo preureditev vlog pomenskih sestavin motiviranega pomena glede na motivirajočega, npr. *hruška* (1) UPS drevo, RPS s /.../ sadežem, (2) UPS sadež, RPS drevesa, za metonimijo uvedba nove UPS v motiviranem pomenu, na ravni RPS je celotna pomenska zgradba motivirajočega pomena, npr. *svila* (1) UPS vlakna, RPS iz kokonov sviloprejk, (2) UPS tkanina, RPS iz svile (1) (SLP: 111–157); za leksikalizirano metaforo je

mogoče reči vsaj, da se členi na dva tipa: pojmovni svet UPS-a motivirajočega pomena se v motiviranem ohrani ali spremeni, tip (a) *klepetulja* (1) UPS ženska, RPS klepetava, (2) slabšalno ženska sploh; (b) *osel* (1) UPS žival, RPS /.../, (2) slabšalno UPS človek, RPS /.../.

- (č) Med pomeni različnih leksemov (SLP: 157–186) so nosilci
- (1) pomenske enakosti – sopomenskosti (sinonimija), ki jo lahko z vidika denotativnega pomena opredelimo kot pojav prekrivanja pomenskih sestavin tako na ravni izbire kot hierarhije, se pravi določitve UPS glede na RPS, ob hkratni različnosti glasovne/črkovne podobe; gre za reference različnih izrazov z istim denotatom, tip *bab-i – bab-ica – stara mama*,
  - (1a) podobnosti, kot je nadpomenskost – podpomenskost (hipernimija, hiponimija), vzporedna podpomenskost (kohiponimija),
  - (2) pomenske različnosti – protipomenskosti (antonimije), v Lyonsovem smislu skrajnostne (polarne), določene s t. i. srednjo vrednostjo, tip *velik – (srednji) – majhen*, dopolnjevalne (komplementarne), tip *moški – ženska*, usmerjene (vektorske), tip *priti – oditi*, zamenjavne (konverzivne), ki vpliva na členitev po aktualnosti, tip *dati – dobiti*; (2a) sem sodi še raznopomenskost (heteronimija),
  - (3) enakoizraznosti (homonimije), kjer gre za prekrivnost glasovne/črkovne jezikovne danosti ob različnem pomenu najmanj dveh leksemov; gre za reference istih izrazov z različnimi denotati, tip *boks* ‘usnje’, *boks* ‘prostor’, *boks* ‘šport’;
  - (d) na medjezikovni ravni omogočajo prepoznavanje kalkiranja, in sicer tako denotativnih kot pomenskih kalkov: pri prvih gre za odsotnost denotata v jeziku prejemniku, pri drugih za ohranjanje izbire in hierarhije pomenskih sestavin izvirnega jezika, tip *Wortschatz – besedni zaklad* : *besedišče* ali *Hochofen – visoka peč* : *plavž* (SLP: 11–17).

6.2 Vpetost KPS v pomensko zgradbo leksema

6.2.1

Na metajezikovni ravni se KPS vgrajuje v UPS, se pravi v slovarsko razlago leksema, pri čemer se ohranja razvidnost definicijske skladenjskofunkcijske vloge KPS, npr. osebkove, se pravi samostalniške KPS ostajajo samostalniške tudi na ravni UPS; metajezik razlage je strukturalni – podredna (nestavčna) besedna zveza s skladenjskojedrno UPS, tip *človek* UPS 'bitje', RPS 'ki je sposobno misliti /.../'. Ko gre npr. za povedkovo(določilno) vlogo prvotnega samostalnika, tip (*Sosed*) *je (zelo) človek*, kjer je *človek* v vlogi pomenskega dela povedka, se glagolska vloga izvirnega samostalnika, sedaj povedkovnika, kaže v slovarskem metajeziku (do določene mere tudi v SSKJ) v stavčnem tipu slovarske razlage, se pravi v opustitvi strukturalne s pomenskimi sestavinami kot v primeru (*Sosed*) *je človek – biti človek* '/Kdo/ izraža /izražati/ pozitivne vrednote koga' (osebkovega samostalnika). – Sicer pa je KPS spola znotraj UPS v metajezikovni opredelitvi (razlagi) samostalnika glede vrsto spola nerelevantna, tip *moški* 'oseba (UPS) moškega spola', *drevo* 'rastlina /.../'; pri razlagi glagola pa se ohranja vidsko nasprotje kot *brati* 'razpoznavati (UPS) /.../' : *izbrati* 'odločiti se (UPS) /.../'.²⁰⁹

6.2.2

Glede na vlogo KPS pri pomenski opredelitvi leksema je mogoče samostalniške (osebkove) KPS ločiti na dve skupini: v celoti prevzemajo vlogo UPS-a, ko je ta zaimenska, v vseh drugih primerih se v UPS vgrajujejo, npr. *učitelj* 'kdor (tisti, ki) /.../', enako načeloma vsi poklici, tudi medosebna razmerja ipd., tip *prijatelj* 'kdor je s kom v iskrenem, zaupnem odnosu /.../', *sovražnik*; oziralni zaimek *kdor* z oznako človeško, sam slovnično moškega spola, tudi dejansko zajema le poimenovanja moškega spola oz. natančneje – poimenovanja za moške osebe,

²⁰⁹ Zdi se, da ima odločilno vlogo pri ohranjanju prepoznavnosti vrste KPS besedotvorna morformatika, vidska morfema – predponski in priponski, ne samo z vidsko, ampak tudi z besedotvorno vlogo.

tip *učitelj*, *sodnik*, *prijatelj*; prepoznavanja spola bi omogočila šele razvezava v njegove izvirne sestavine: *kdor* ← *tist-i/-a*, ki */.../*, npr. *učiteljica* 'ženska, ki (tista, ki) */.../*'. Vse, kar nima oznake človeško, je, ko gre za funkcijo UPS-a, označeno z oziralnikom *kar*, formalno srednjega spola: *kar* ← *'tisto, ki /.../'*. Sem sodijo vsa poimenovanja z oznako konkretno, seveda če ne gre za človeško, in pojmovno, npr. *bitje* 'kar živi ali je mišljeno kot živo', *stvar* 'kar je, obstaja, ali se misli, da je, obstaja */.../*', *stanje* 'kar je v kakem času določeno z dejstvi */.../*', *pojav* 'kar se kaže in je čutno zaznavno' ipd. UPS, ko je prekrivna s KPS, izraža torej samo razločevanje med človeško+ in človeško-, kdor glede na *kar*.

6.2.3

Ko se samostalniški pojavi v predikativni vlogi (kot povedkovo določilo), KPS spola in z njim druge osebkove KPS izgubijo svojo vlogo oz. ta vloga je odvečna, saj je podatek o spolu izražen že s samostalniškom v osebku;²¹⁰ prvotni samostalniški, sedaj povedkovnik, skupaj z vezjo privzame glagolske lastnosti, kar se formalno kaže npr. z možnostjo stopnjevanja: *Težko ga poslušam, je zelo učitelj-0* 'učiteljski, zelo uči-0' (Isačenko 1954: 358–382; Kozlevčar 1968).²¹¹ Pomen samostalniškov v povedkovem določilu se omeji na izražanje lastnosti, dejavnosti, stanja (glagolski pomen), nosilec, vršilec (dejanja, lastnosti ipd.) je izražen z osebkovim samostalniškom.²¹² Da izvorni samostalniški v povedkovem določilu sodi kot drugotni povedkovnik v povedkov sklop, dokazuje tudi njegova prisojevalna nemoč: kot je že iz slovenskih slovnice znano,

210 Tu seveda ne moremo govoriti o nezaznamovanosti z vidika spola (gl. dalje), ampak o odvečnosti (redundanci) te kategorije.

211 Pridevniki kot *učiteljski*, *človeški*, v povedkovem določilu so izvorno lastnostni, sicer pa drugotni povedkovniki; v obeh primerih jih določa KPS stopnje: *zelo učiteljski*, *zelo človeški*. – Sicer pa tip (*zelo*) *učitelj* v povedkovem določilu je po pričakovanju pojmovni, v izvorni, osebkovi vlogi človeško+.

212 Pri povedkovniku, nastalim iz samostalnika, odpove tudi (pod)kategorija človeško (č+/-), kar se lepo vidi iz dopolnjevanih vprašanj, tip *Kdo* (č+) *je tvoj sosed* : *Kaj* (č-) *je (dela) tvoj sosed*: prvo vprašanje zahteva v odgovoru osebkovo vlogo, npr. *Učitelj (je moj sosed)*, drugo povedkovodoločilno, npr. (*Moj sosed je*) *učitelj*; (pod)kategorija človeško (č+) – ustreznik v zaimku *kdo* – za "samostalniški" v povedkovem določilu ne velja.

na vezni glagol s svojimi imenskimi kategorijami vpliva lahko le osebkov samostalnik, npr. *Sosed je (bil) lisica : Lisica je (bila) sosed.*²¹³

Leksikalizacija npr. metaforičnih, po definiciji torej tvorjenih pomenov samostalnika načeloma poteka prek stavka, se pravi prek povedkovnikov oz. povedkovodoločilne vloge, npr. *Direktor je (kot) osel* 'neumen kot osel'.²¹⁴ Šele prehod v stavčnoočlensko vlogo osebkva, ev. predmeta, npr. *S tem oslom se nima smisla pogajati*, ali *Samo osli so se strinjali*, je dokaz za popolno leksikalizacijo tvorjenega (motiviranega) pomena; sprememba (pod)kategorije živo v (pod)kategorijo človeško utemeljuje nov, motiviran pomen. Seveda tudi *lisica* kot (povedkovniška – povedkovodoločilna) oznaka *soseda* še ne pomeni prehoda pojma *sosed* iz človeško+ v človeško- oz. v samo živo+. Izvorni (osebkov) samostalnik npr. *osel*, *lisica*, je v povedkovem določilu tako kot vsi povedkovniki označen z (glagolsko) pojmovnostjo – pojmovno+.²¹⁵

V predstavljenem zgledu gre za izgubo KPS spola zaradi izgube oz. spremembe prvotne skladenjskofunkcijske (osebkove) vloge samostalnika; prehod v vlogo povedkovnika, se pravi v povedkovodoločilno (glagolsko) vlogo je povzročil nerelevantnost spola.

6.2.4

Vsaj deloma je bilo že doslej razvidno, da KPS igrajo pomembno vlogo tudi znotraj pomenske členitve istega leksema. Temu velja tudi naše nadaljnje razmišljanje.

Vendar preden preidemo na vprašanja vpliva KPS na pomensko različnost, velja razčistiti razmerje med zaznamovanostjo in nezaznamovanostjo, ko gre npr. za KPS spola, pa tudi drugih kategorialnih lastnosti,

---

213 Mogoče bi bilo razmišljati o vidskih lastnostih povedkovega (zloženega) glagola, o A njegovih zunanjih, ne samo notranjih vezljivostnih lastnostih; o slednjih z veliko gradiva. Žele (2001: npr. 143–147).

214 Izloča se torej samo ena z antropocentričnega vidika izbrana lastnost živali za oznako človeka; v povedkovodoločilni vlogi torej (še) ne gre za celovito identifikacijo človeka z (določeno) živaljo. Temu primerno nižja je npr. tudi stopnja žaljivosti.

215 Vsi povedkovniki so lahko samo pojmovni, tudi tisti, ki so nastali iz prvotnega samostalnika, ne glede na prvotno (samostalniško)kategorialno pojmovnost; izražajo npr. dejanje *Sosed je učitelj*, lastnost *je lepoteč*, *lisica* ipd.

ne samo KPS. Gre za dejstvo, da je tudi pri KPS nujno ločevati med obliko in pomenom (funkcijo): npr. KPS, vezana na obliko za moški spol, lahko dejansko izraža moški spol ali pa o spolu nič ne pove; vendar tudi slednje, torej nezaznamovanost, je potrebno razumeti kot prisotnost in ne kot odsotnost KPS. Pojem nezaznamovanosti pomeni torej nerelevantnost določene kategorije, ne pa, npr. v zvezi z obliko za moški spol, odsotnost informacije o ženskem;²¹⁶ nezaznamovanost ima torej enako vrednost kot zaznamovanost.

V obravnavanem okviru se bomo z nekaj primeri vpliva KPS na večpomenskost dotaknili predvsem prvostopenjskih stavčnih členov, se pravi osebkevega samostalnika in povedkovega glagola; samo deloma bo predstavljen pomen (drugostopenjskega) prislova zunanjih okoliščin in tretjestopenjskih – prislova notranjih okoliščin in pridevnika.

6.2.4.1

Razmerje med KPS živo in človeško, tudi med konkretno (pojmovno-) in človeško je pomembno izhodišče za večpomenskost, temelječo na antropocentričnem vidiku, ki je lahko podlaga za metaforično večpomenskost; tako je motivirajoči pomen (1) zaznamovan s KPS živo+, motivirani (2) s KPS človeško+, tip *osel* (1) živo+ 'domača žival z dolgimi uhlji /.../' → (2) (konotativno) slabšalno človeško+ 'omejen, neumen človek'; motivirajoči pomen (1) je zaznamovan s konkretno (pojmovno-), motivirani (2) s človeško+, tip *hlod* (1) konkretno 'odžagano, debelejšje deblo brez vej', → (2) (konotativno) slabšalno človeško+ 'neroden, okoren človek'. Primer antropocentričnosti pri metonimični večpomenskosti: *violina* (1) konkretno 'godalni instrument /.../' → (2) človeško+ 'violinist'.²¹⁷

Števnost kot osebкова KPS je določena z možnostjo prilastkove vloge glavnih števnikov števno+ glede na števno-, če tovrstni prilastki niso

216 Trditev J. Toporišiča (2001: 266), da je "m/oški spol", verjetno oblika za moški spol, "/.../ slovnično nezaznamovan nasproti ženskemu", ne ustreza predstavljenemu pojmu nezaznamovanosti.

217 Vsi zgledi so načeloma iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika (1970, 1975, 1979, 1985, 1991).

možni (MČ 2, 1986). Med slednje sodijo snovni in pojmovni samostalniki ter samostalniki, ki kot pomenska skupina poimenujejo skupno, npr. *vino, moka; mladost, veselje; vejevje, srnjad* (Toporišič 1976: 210). V zvezi s števnostjo so skladenjsko zanimivi snovni samostalniki, ki poimenujejo sadeže, sadje oz. plodove sadnega drevja glede na užitne plodove sploh: dosledno so neštevni v primerih, ko so (potencialna) podstava snovnim pridevnikom, se pravi, ko jih je mogoče vezati na povedkovodoločilno vlogo, ko so torej povedkovniki, npr. *Sok (ki je) iz ananasa* → *ananasov*,²¹⁸ sicer so lahko tudi števniki, npr. *Dva krompirja sta gnila* kot *Dve drevesi se sušita*, vendar *Krompir je drag* kot *Sladkor je drag*. – Pridobitev števnosti prvotno neštevnihi samostalnikov lahko motivira nov pomen: npr. neštevni pojmovni samostalnihi *lepota* – *krhka lepota* 'lastnost', s pridobitvijo števnosti preide med konkretne (pojmovno-) samostalnike, lahko natančneje določene še s KPS človeško s pomenom nosilca lastnosti: *lepote z vsega sveta* 'lepotice'.

Oseba kot kategorialna lastnost samostalniške besede²¹⁹ je neposredno vezana le na 1. in 2. osebo – tvorni prvini govornega dejanja, kjer gre, kot rečeno, vedno za človeka, določenega z osebnim lastnim imenom; 3. oseba je lahko vse, kar opravlja vlogo osebk, torej vse, kar sodi med občna in lastna imena – pri osebnih lastnih imenih seveda le, če ne gre za 1. ali 2. osebo. V tem smislu je 3. oseba pomensko najbolj splošna (ekstenzivna), na ravni KPS jo določa spol. – Kot od (slovničnega) spola odvisno oblikovno vedenje besede v besedilu se je izkazala sklanjatev.²²⁰

218 V množinski obliki so v primerih, ko gre za sadeže, in edninski, ko gre za plodove – tako primerjalno z ruščino tudi A. Derganc (1991) – v zvezi z edninsko obliko je treba dodati še ekzotične sadeže, npr. *hruškov, jagod-ov/-ni, jabolč-ni (sok)* – *kivi(j)-ev, ananas-ov, mang-ov (liker)* – *krompir(j)-ev, fižol-ov, grah-ov (pire)* ← *sok (ki je) iz hrušk, jagod, jabolk* – *liker (ki je) iz kivija, ananasa, manga* – *pire (ki je) iz krompirja, fižola, graha*.

219 Tu se pojavlja vprašanje upravičenosti uvrščanja osebe med KPS, torej med slovarske enote. Osebniki zaimki kot leksemi imajo lahko besedilno realizacijo s predvidljivimi izjemami v končniškem morfemu osebne glagolske oblike, tip *Piše-m*, kar pa ne spremeni dejstva, da so to vendarle leksemi – globinsko osebni zaimki. Iz osebne glagolske oblike izhaja tudi pravilo, ki ga je mogoče prenesti v slovar kot KPS, da so vse samostalniške besede, tudi zaimki tipa *kdo, kaj*, tretjeosebni (Toporišič 1976). Spreminjanje te KPS prav tako lahko vpliva na spreminjanje leksikalnega pomena.

220 Smiselna delitev sklanjatvenih vzorcev po spolu (Toporišič 1976: 213–236) posredno navezuje tudi to kategorialno slovarsko lastnost na spol.

Kot smo posredno že omenjali, velja za pojmovnost, da je morfološko izražena pri dveh pomenskih skupinah po navadni izpeljavi tvorjenih samostalnikov, in sicer pri tistih, katerih priponsko obrazilo izkazuje pomen povedja – gre za dejanje, lastnost, stanje, npr. *skok-0*, *bel-ina*, *hudob-ija*, ali pomen časovnih okoliščin – čas dejanja, čas, ko je kaj, npr. *že-tev*, *mlad-ost*. Ugotovili smo že, da je povedkovnik, ki je po izvoru iz samostalnika, lahko samo pojmovni: nasprotje med konkretno – pojmovno, značilno za samostalnik, je tudi pri povedkovniku, nastalem iz samostalnika s KPS konkretno (pojmovno-), izgubljena.

6.2.4.2

Posebnost glagola je v tem, da intenčnost (usmerjenost) glagolskega dejanja²²¹ kot njegova KPS znotraj morfološke strukture glagola ni izražena za razliko od vida, ki je lahko izražen predponsko (dovršnost) ali (glagolsko)priponsko (nedovršnost).²²² – Vid kot izražena slovarskokategorialna lastnost glagola, kot KPS glagola, ki zajema enako kot intenčnost celotno glagolsko množico, se v slovarjih (tudi SSKJ) upravičeno pojavlja kot besednovrstna opredelitev.²²³ S formalnima nosilcema tega podatka – glagolsko pripono – priponskim obrazilom, če gre tudi za besedotvorno vlogo – in predponskim obrazilom je podlaga za besedotvorno razločljive danosti, tip *pod-pisati* ← pisati [pod], [ ] 'spodaj' → pod-, -pisati; pri besedotvorno razločljivi glagolski priponi, se pravi, da gre za vrednost priponskega obrazila, gre za besedotvorno razločljivost vrst glagolskega dejanja, tip *dvig-ova-ti* ← [večkrat] dvig[-ni]-ti, [ ] → -ova-(ti), dvig-, kratnost dejanja, lahko pa tudi [delati, da] dvig[-ne]-mo, [ ] → -ova-(ti), dvig-, iztekanje dejanja.

Intenčnost glagolskega dejanja omogoča torej tvoriti stavčno poved vsaj z minimalno zapolnitvijo delovalniških (aktantskih) mest, se pravi

221 Kot je znano, intenčnost glagola izraža njegovo potencialno vezljivostno (valenčno) sposobnost, realizirano v besedilu – stavčni povedi (Daneš, 1985; MČ, 3, 1987: 132–135; MČ, 3, 1987: 9–10, 22–37).

222 Seveda pa spreminjanje vidskih lastnosti – tvorba dovršnikov ali nedovršnikov – lahko vpliva na spreminjanje vezljivostnih lastnosti, saj so vidski morfemi načeloma tudi besedotvorni (obrazilni).

223 Trditev velja seveda za slovanski glagol, ki ima sposobnost izražanja poleg besedilnega – relativnega časa še slovarski (jezikovnosistemski) čas.

z aktualizacijo levega (osebkovega) delovalnika in s tem s sposobnostjo tvorbe najmanjšega možnega besedila. Tudi t. i. sintetični stavek²²⁴ tipa *Grmi, Dežuje*, je nosilec vseh kategorialnih lastnosti, ki opredeljujejo povedek: izraža KPS vida in skladenjske kategorialne lastnosti, kot so čas *Je/Bo grmelo, deževalo* in naklon kot *Bi grmelo/deževalo*. V teh primerih lahko upravičeno govorimo o neizraženem, zakritem, morda še bolje – notranjem delovalniku (aktantu), katerega formalni pokazatelj je edninska tretjeosebna glagolska končnica.²²⁵

Vezljivostna zmožnost (intenčnost) glagola je obvezno najmanj levo-delovalniška, pri čemer je levi delovalnik (aktant), kot rečeno, lahko notranji (zakrit, neizražen), tip *Grmi*, ali zunanji (izražen), tip *(Sosed) spi*; delovalnik je seveda lahko tudi desni, enomestni oz. dvo- ali večmestni, tip *zidati, kupiti, komu kaj*. Spreminjanje glagolske intenčnosti in s tem spreminjanje stavčnega vezljivostnega vedenja glagola lahko že na ravni prehoda notranjega delovalnika v zunanjega vpliva nazaj na glagol v smislu spreminjanja njegove pomenskoestavinske zgradbe in s tem seveda na večpomenskost (določenega) glagola. *Deževati: Zunaj dežuje* 'padati iz oblakov v obliki vodnih kapelj' – Vodne kaplje padajo (iz oblakov) : *Kamenje je kar deževalo* 'v veliki količini padati' – Kamenje pada. Vzemimo za primer še glagole čutnega zaznavanja, za katere lahko rečemo, da so v izhodiščnem pomenu samo levovezljivi, izražajo sposobnost oz. lastnost človeka za določeno dejavnosti – biti sposoben npr. zaznavati s sluhom, vidom glede na konkretizacijo te sposobnosti, npr. *Otrok že sliši, vidi; Po operaciji spet vidi* : *Ga že vidim, slišim*. V širšo skupino tovrstnih glagolov lahko uvrstimo še pridobitev znanja, torej znati (naučiti se česa in potem znati); v tem primeru je sposobnost

224 Izraz sintetični stavek, ki naj bi formalno nerazločevalno zajemal prostor in čas – osebkov (samostalniški) in povedkov (glagolski) pomen npr. v indoevropskih jezikih, je povzet po strukturalistični interpretaciji izvora jezika (Mikuš 1946; 1960). Gre za spoznanje o sporazumevalni vlogi jezika, vgrajeni že v njegov izvor; jezik izvorno aktualizira čas in prostor vedno skladno s sporazumevalnim učinkom, se pravi ne glede na obliko izražanja obeh determinirajočih aktualizacij bivanjske danosti (Vidovič Muha 1994).

225 Pojem "prisojevalne nevezljivosti" slovenskega glagola (Toporišič 1992: 351) za tip *Grmi* se pri A. Žele (2001: 74–75; 2003: 11) odpira, skladno s »češko vezljivostno teorijo«, v pojem »formalno stavkovtveno razmerje« »brez konkretne osebe kot prisojevalne kategorije« (2001: 75).

posledično stanje, npr. *Otrok že plava, piše, bere*, kot uresničitev te sposobnosti tudi z eventualnim desnim delovalnikom, npr. *Ves dan samo bere, piše; Berem zanimivo knjigo*.

Vezljivostno so zanimivi tudi glagoli, tvorjeni s predponskim obrazilom, katerega sestavina skladenjske podstave²²⁶ je krajevni prislov. Vsi ti glagoli imajo leksikalizirano krajevno prislovnodoločilno umestitev, v skladenjski podstavi tako tvorjenega glagola izraženo vedno s prostim glagolskim morfemom, načeloma homonimnim s predlogom, npr. *Dim se po-leže* ← leže po (čem), po 'zgoraj'; *Neznanec v-stopi* ← stopi v (kaj), v 'noter'; *(Kdo) po-lije juho* ← lije juho po (čem), po 'zgoraj'. Desni udeleženec, lahko tudi kateri izmed desnih udeležencev, v teh primerih ni leksikaliziran; če je potrebno, se aktualizira v besedilu, je besedilni. V grobem je tu mogoče ločiti vsaj dva tipa načeloma besedilne vezljivosti: (1) Leksikaliziran krajevnoprislovni pomen predponskega obrazila se konkretizira v besedilu; v tem primeru ohrani predponsko obrazilo, če je razvrščeno na nedovršniško podstavo, samo vidsko vlogo – vpliva na dovršnost, njegov krajevnoprislovni pomen pa se besedilno konkretizira v obliki prostega glagolskega morfema, tip *poleči po*, npr. *Dim se poleže po prostoru, vstopiti v*, npr. *Neznanec vstopi v sobo, politi po*, *(Kdo) polije juho po mizi*; (2) krajevnoprislovni pomen predponskega obrazila iz različnih razlogov besedilno ni aktualen; v besedilu se konkretizira kateri izmed drugih prostih glagolskih morfemov s krajevnoprislovnim pomenom, tip *po-mesti (kaj) pod (stopnice)*, *za-/po-tlačiti (kaj) v (usta)*, torej *mesti (po čem) pod*, *tlačiti (za čem, po čem) v*. Če priznavamo leksikaliziranost krajevnoprislovnega pomena v predponskem obrazilu glagola, razumemo tudi večkrat omenjano dejstvo, da so glagoli s predponskim obrazilom lahko vezljivostno siromajšnji (npr. ČM 3, 1987).²²⁷

226 Skladenjska podstava je besedotvorni pojem; gre za nestavčno podredno besedno zvezo (s predvidljivo izjemo) katere predmetno- in slovničnopomenske sestavine je mogoče pretvoriti v smiselno zvezo morfemov – tvorjenko (Vidovič Muha npr. 1988: 183).

227 Več o vezljivostnih spremembah glagolov s predponskim obrazilom, tudi z vidika zakritih ali izraženih desnih delovalnikov prim. A. Vidovič Muha (1993); na podlagi celotnega gradiva iz SSKJ je v razpravi prikazano vezljivostno razmerje med tvorjenim glagolom s predponskim obrazilom, skladenjskopodstavnim z obveznim prostim glagolskim morfemom in netvorjenim glagolom brez prostega morfema. – Sicer

6.2.4.3

Z vidika KPS nam kot drugostopenjski stavčni členi ostajajo zanimive samo prislovne besede, ki izražajo zunanje okoliščine glagolskega dejanja – kraj in čas. Kot smo ugotavljali, obe podmnožici v celoti sodita tudi med propozicijske sestavine povedi in kot taki sta nosilki kategorialne lastnosti, natančneje – KPS.²²⁸ – Pri prislovni besedi zunanjih okoliščin gre za možnost prostorske in časovne umestitve glagolskega dejanja, ki je slovarsko lahko konkretizirana, če je prislov nastal načeloma iz predložnega samostalnika, tip (*Stanuje*) doma 'na domu', (*Dela*) ponoči, zvečer 'v noči, večeru – ko je noč, večer', sicer pa odvisna od prvin govornega dejanja oz. sobesedila, npr. tu – *Naj ostane tu* 'kjer je govoreči', *sedaj* – *Sedaj ne utegne* 'v trenutku govorjenja'. Krajevni prislovi, katerih pomen je odvisen od mesta govorečega oz. sobesedilnih okoliščin, so lahko izraženi ali zakriti: samo izraženi se načeloma lahko družijo s prislovi stopnje in motivirajo pridevnik, tip *čisto zgoraj*, *spodaj* – *čisto zgornji*, *spodnji*; zakriti krajevni prislovi pa se lahko pojavljajo kot prosti glagolski morfemi, z glagolom tvorijo leksikalizirano ali prosto besedno zvezo, tip *biti ob denar* 'zgubiti ga : *biti ob drevesu* 'zraven drevesa', vendar kot smo tu videli, tudi predponska obrazila glagola, tip *na-sesti* ← *sesti na*, na 'zgoraj'.

6.2.4.4

Stopnja oz. sposobnost stopnjevanja zaznamuje jedro obeh razvijajočih, se pravih prilastkovih stavčnih členov – pomensko skupino lastnostnih prislovov in lastnostnih pridevnikov, v celoti pa dopolnjujoči – povedkovodoločilni stavčni člen – povedkovnik.

---

pa imamo v slovenščini v zvezi z vezljivostjo sploh in posebej v zvezi z glagolsko vezljivostjo dve tudi monografiji A. Žele (2001; 2003). Po pričakovanju izhajata iz stavčnih pomensko-strukturnih vzorcev, kjer so upoštevani tudi prosti glagolski morfemi; koristno bi bilo še izstopiti iz stavčnega vzorca in tipološko pritegniti k t. i. obvezni vezljivosti (npr. 2001: 89–94, 2003: 34–35) v smislu leksikaliziranosti, torej pomenske abstraktnosti, obravnavana vzorca.

228 Kraj in čas sta tudi besedotvornopomenski propozicijski prvini – enako kot povedje, in potencialni prvi, četrti in šesti delovalnik; npr. v SSKJ se pojavljajo kot samostojna gesla z eksplicitno besednovrstno oznako, za razliko od lastnostnih in vrstnih prislovov, nastalih iz pridevnikov, ki so podgesla ustreznih pridevnikov.

S slovarsko kategorialnega, se pravi stavčnofunkcijskega vidika je torej pri prislovni besedi potrebno ločiti skupino, ki se pojavlja v vlogi razvijajočega stavčnega člena, neke vrste »modifikatorja« glagolskega dejanja, ki izraža notranje okoliščine glagolskega dejanja, od prislovne besede, ki izraža zunanje okoliščine. Prilastkovi prislovi se lahko razvrščajo samo ob glagol, npr. *dobro, lepo pisati*, ali, če so prislovi stopnje, kot je znano, ob vse besedne vrste, ki lahko izražajo različno razsežnost, intenzivnost česa, pri glagolu npr. dejanja kot *močno/zelo jokati*, lastnosti pri pridevniku kot *zelo dober (človek)*, stopnje dejanja pri prislovu kot *zelo/čisto malo (jokati)*, stopnje lastnosti, stanja ipd. pri povedkovniku kot *zelo/precej všeč, (biti) zelo/precej človek, (biti) zelo/precej mraz/mrzlo* ipd.; kot razvijajoči členi pridevnika ali drugega prislova so lahko pretvorljivi tudi v (modifikacijsko) obrazilo pridevnika oz. prislova kot *bolj lep – lepši, bolj lepo – lepše, izredno lep – pre-lep*. Prislovi, ki razvijajo glagol, so nastali iz lastnostnih pridevnikov kot *lepo pisati*, iz pravih vrstnih pridevnikov kot *ambulantno pregledati*.²²⁹ Stopnjujejo se lahko samo lastnostni prislovi, skladno z izvirnimi lastnostnimi pridevniki.

Znotraj pridevniških prilastkov naj v tem kontekstu opozorimo samo na pojav, zanimiv s slovarskopomenskega vidika: lastnostni pridevnik namreč lahko privzame sposobnost izražanja stopnje – njegov denotat je enak denotatu prislova stopnje. Tak pridevnik formalno sicer ohranja svoje pridevniške lastnosti, ujemalnost,²³⁰ pomensko pa je vezan samo na izražanje najvišje razsežnosti lastnosti, ki jo poimenuje samostalniško jedro; dejansko opravlja vlogo prislova stopnje in kot tak je nespособen prehoda med povedkovnike; gre za primere kot *čista laž, golo dejstvo, pravi konstrukt* ipd.; nikakor torej **Laž je čista* itd.²³¹

229 Uvrstitev t. i. vrstnih prislovov (nastalih iz pravih vrstnih pridevnikov) med tiste, ki izražajo notranje okoliščine glagolskega dejanja je vprašljiva, saj so tovrstni prislovi kot njim ustrezni pridevniki nastali iz kragenoprislovnih besednih zvez, npr. *ambulantno pregledati* 'pregledati v ambulantni'. V tem trenutku ostaja vprašanje odprto.

230 Ujemalnost je (skladenjska) kategorialna lastnost pridevniške besede; gre za sposobnost privzemanja KPS spola in skladenjskih kategorialnih lastnosti števila in sklona samostalniškega jedra, zato je to razmerje odvisnostno. Pri pridevniški besedi je torej nujno ločiti lastne kategorialne lastnosti od pridobljenih.

231 O imenski zvezi zlasti s pridevniškim prilastkom oz. sploh o pridevniški besedi je več razprav A. Vidovič Muhe (npr. 1981, 1988a, 2000: 62–75); poskus pomenske tipologizacije prislova prim. v SLP (75–77).

6.3

Sklepna misel: Za slovarski pomen, ki ga lahko predstavimo strukturalno, je pomembno, da so posamezne stavčnočlenske vloge določene s kategorialnimi pomenskimi sestavinami, ki jih realizirajo besedne vrste. Slovar in slovnica sta se potrdila kot metajezikovna fikcija dejansko neločljive celote, ki ji pravimo jezik.

7 Spol – jezikovni sistem in ideologija (SR 2/2019)

Jezik je človek v določenem času in prostoru.

Ideološko motiviran predznak aktualnega razpravljanja o vprašanjih družbene enakovrednosti spola se je reševanja teh vprašanj lotil nenavadno: z razgradnjo sistema jezikovnega izraza, se pravi s predlogi, ki želijo postati predpis, kako korektno misliti o določeni temi oz. natančneje – kako to temo izrazno strukturirati, da bo ideološko korektna. Torej: kritično razmišljati o določeni temi, konkretno o družbenem statusu spolov, je možno samo, če razgradim jezik v semantične prafaktorje, ki jim v jezikoslovju pravimo morfemi, in ga potem sestavljam na novo, tako kot mi narekuje novorek. Vendar: vsaj jezikoslovci slutimo, kako dolgo, skozi koliko različnih in specifičnih zgodovinskih in vedno hkrati tudi sodobnih izkušenj je bilo dano iti govorcem, da si je iz najmanjših pomenskih enot stkala specifična mreža, ki smiselno povezuje in s tem sooblikuje pojmovni svet slovarja jezika; tej mreži pravimo slovnica in prav v razgradnjo te mreže, v razgradnjo slovnice, posega predlagani novorek. Tudi zato je vreden vse pozornosti.²³²

7.1

Problematika spola sodi v dve veliki, vsaj na videz ločeni tematici: jezikovnosistemska poimenovalno in urejevalno, slovarsko-slovnico na eni strani in biološko, problematizirano antropocentrično z vidika družbenega statusa spolnih identitet na drugi. Navidezna ločenost med njima izvira iz dejstva, da se v zvezi s spolom družbeno vprašanje ženske glede na moškega – s tem se bom ukvarjala – kot rečeno, omejuje na izraz, se pravi na jezikovno formo; denotat ostaja v ozadju, kot da ne obstaja, kot da je jezik samo forma. Gre za

---

²³² Stališča glede jezikovne vloge pri vrednostni hierarhizaciji »družbene prepoznavnosti žensk« so ostala identična zapisanim že l. 1997 (69–79; ponatis, 2011, 407–419, tedaj s povzemalnim naslovom *Družbena prepoznavnost žensk v slovenskem besedotvorju*). Kritičen pregled obravnave predvsem družbenega vidika spolske problematike v slovenskem prostoru je predstavila Doleschal (2015: 87–101).

izrabljanje ali nerazumevanje pojma jezik, saj problematika ne posega v bistvo, se pravi v strukturiranje sveta samega, katerega jezik je njegov odsev.²³³

7.2 Kaj so kategorialne lastnosti jezika – vprašanje funkcij

Kategorialna lastnost jezika (dalje KL) ali kratko lahko tudi jezikovna kategorija je krovni zbir tistih denotatov, ki omogočajo razločevalnost in s tem prepoznavnost skladenjske funkcije leksemov, saj njihova zamenjava ali opustitev v prototipski besedilni enoti, stavčni povedi, vpliva na skladenjsko funkcijo leksema (Vidovič Muha, npr. 2006, 2015). Glede na dve temeljni entiteti – prostor in čas – sta nosilca t. i. primarnih kategorialnih lastnosti samostalniška in glagolska beseda. Prav ti dve besedni vrsti sta nosilki tudi dveh temeljnih kategorij – samostalniške (imenske) spola in vezljivostne (intenčno-valenčne) glagolske.

V kontekstu kategorialnih lastnosti je smiselno spregovoriti o sekundarnih skladenjskih funkcijah za nas aktualne samostalniške besedne vrste: konkretno gre za sekundarni izsamostalniški povedkovnik, se pravi za prehod definicijske osebkove funkcije samostalnika z najširšim pomenom vršilca dejanja (procesor) v definicijsko povedkovo (procesno), natančneje, v povedkovodoločilni (slovarskopomenski) del zloženega povedka. Prehod je radikalen – iz vloge vršilca dejanja v vlogo dejanja.

Primerno tej spremenjeni definicijski vlogi samostalnika iz osebkove v povedkovodoločilno se spremenijo tudi KL. Opozicija konkretno – abstraktno, lastna osebkovi, se spremeni v samo abstraktno; izsamostalniški povedkovnik je torej vedno abstraktni. S tem se spremeni KL spola v samo formalno, odpade podkategorija *človeško* – vprašalnica *kdo*, prav tako *živo* – vedno samo imenovalniška oblika.

Vse KL povezuje dejstvo, da je njihov denotat (tudi) vezivni v smislu strukturiranja (gradnje) besedilnih enot. Kot take so temeljna vsebina

---

233 Kot celovito poznamo tudi obratni pojav: kultiviran knjižni jezik, se pravi njegova najvplivnejša varianta, je bila izraz tako ali drugače ideološko zamejene stvarnosti.

slovnične problematike jezika, kar pomeni, da sodijo v katerikoli koncept slovnice; izbira naslovnika je seveda tista, ki določa način (metodo) njihove razčlenitve in s tem tudi predstavitev.²³⁴

7.3 Nezaznamovanost imenskih kategorij – posplošeni denotat

Ena izmed definicijskih lastnosti vseh jezikovnih kategorij, tako imenskih kot glagolskih, je možnost pojavlja v posebne vrste skladenjski opoziciji, ki je ne moremo uvrstiti v preprosto protivno +/- opozicijo; verjetno bi ji bila še najbližja izvezalna. Gre za skladenjsko razmerje med pojmom zaznamovano : nezaznamovano, ki se na skladenjski (besedilni) ravni vzpostavlja med vrsto določene kategorialne lastnosti, npr. obliko za moški spol, in abstraktno kategorialno nadpomenko spol-skost kot celoto. Gre za dejstvo, da posamezni denotat znotraj določene kategorije, ki bi ga lahko označili za morfemsko najmanj obremenjenega, v zvezi npr. s spolom moški spol, številom ednina, sklanjatvijo imenovalnik, v posebnih besedilnih okoliščinah sploh ne vzpostavi reference z vrsto spola, s konkretnim številom, sklonom,²³⁵ ampak samo z abstraktnim (splošnim) pojmom kategorialne lastnosti. Ostaja torej homonimna oblika določene skladenjske funkcije, ki temelji na nasprotju zaznamovano – vrsta določene jezikovne kategorije, in nezaznamovano – abstraktna jezikovna kategorija kot celota.²³⁶

Lahko rečemo, da gre za sistemizirano možnost besedilne realizacije s skladenjsko ujemanostjo izraziti celotno abstraktno jezikovno kategorijo. Nekaj vzorčnih zgledov homonimnih oblik:

---

234 Obravnavajo jih tako ali drugače vse aktualne slovnice, pri nas npr. Toporišičeve, vendar brez opredelitve.

235 Stavkotvorna imenovalniška funkcija samostalnika nima sklonske opozicije.

236 V tem smislu je Jakobson s svojimi morfološki opozicijami (1971, 1–16) dopolnil fonološke opozicije Trubeckojca. Tako pa tudi Isačenko (2002, npr. 205–263). – Pri nas Toporišič že v 1. izd. svoje slovnice (1976: 202, npr. 205–263) in kasnejših izdajah zapiše, da je »moški spol slovnično nezaznamovan nasproti ženskemu« (2000: 206).

Imenske kategorije – oblike

spolskost – moški spol: *Kdo je trkal? Sosed/Soseda*, ali leksikaliziran frazem *Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade*.²³⁷ *Vsak bo dobil nagrado. Študentje in študentke so protestirali.*

števnost – ednina : (*Vsi*) *pišite s svinčnikom* ali leksikaliziran frazem *Vrana vrani ne izkljuje oči*;

sklanjatev – imenovalnik ednine: slovarska oblika; osebkov sklon

Glagolske kategorije (oblike)

slovarski čas – besedilna (ne)aktualnost časa –

sedanjik: *Sava se izliva v Donavo*, ali leksikaliziran frazem gl. zgoraj
Vrana (...) ne izkljuje oči

vid – nedovršnik, primer zakrite, na besedotvorje vezane nedovršniške oblike, ko gre za skladenjsko podstavo izglagolskih tvorjenk, npr. zložen, tip *brat-o-mor* – (to, da) mori (brata); *drv-o-sek* – (tisti, ki) seka (drva) (Vidovič Muha: ³2018: 148).

Ostaja vprašanje, zakaj prav te izbrane oblike in ne druge, zakaj npr. pri spolu prav oblika za moški spol je že bila izpostavljena misel (Vidovič Muha, 1997: 69–79), da gre morda za izbiro oblik, ki so morfemsko (naj)manj obremenjene; s stališča praktične stilistike bi šlo lahko za neke vrste jezikovno gospodarnost, pri spolu npr. že pri končnici glasovno prazna torej - $\emptyset$ ²³⁸: glasovno izražena -a, tip *sosed- $\emptyset$: sosed-a*, obrazilih *uči-telj*¹ tvorjenka 1. stopnje : *uči-telj*¹-ica² – tvorjenka 2. stopnje ipd.

---

237 *Vsak bo dobil nagrado. Študentje in študentke so protestirali*; števnost – ednina (*Vsi*) *pišite s svinčnikom* ali leksikaliziran frazem. Vendar oziralnik *kdor* implicira slovnične spole *tisti, ki ...*, *tista, ki ...*, *tisto, ki ...* Prim tudi Isačenko (2002, npr. 205–263). – Pri nas Toporišič že v 1. izdaji svoje slovnice (1976: 2) in kasnejših izdajah zapiše, da je »moški spol slovnično nezaznamovan nasproti ženskemu« (2000: 206).

238 Ničti morfem pri samostalnikih moškega spola je lahko dvopomenski, izraža skladenjsko (končniško) funkcijo in besedotvorni pomen, npr. vršilca dejanja, tip *pek- $\emptyset$ ← tisti, ki ...*

7.4 Jezikovnosistemski vidik spola

Spol je imanentna (definijska) kategorialna lastnost samostalniške besede, samostalnikov in samostalniških zaimkov. Vse, kar je osebek, je samostalniška beseda, določena s kategorialno pomensko sestavino spola,²³⁹ ki je pogoj za prisotnost/odsotnost živosti, človeškosti, pojmovnosti, tudi števnosti kot potencialne skladenjske kategorije števila, sklanjatve kot potencialne skladenjske kategorije sklona, in osebe.²⁴⁰ – Z vidika jezikovnega sistema je spol slovarska kategorialna lastnost samostalniške besede, kot rečeno, z inherentno vrednostjo, kar se potrjuje z dejstvom, daje temeljno delitveno merilo samostalniške leksike prav po spolu. Tudi skladenjsko potenco aktualizira spol s samostalniško besedo, ko ta prevzame za stavčno strukturo definijsko osebkovo funkcijo – vršilec dejanja, glagol pa prav tako definijsko funkcijo povedka – dejanje samo. Razlika med kategorialno lastnostjo spola in drugimi (zaenkrat samo imenskimi) kategorialnimi lastnostmi, izrecno sklanjatvijo, je v tem, da ima kategorija spola slovarsko vrednost, ki jo skladenjsko samo aktualizira, sklanjatev²⁴¹ na primer pa jo mora z različnimi sklonskimi funkcijami v stavčni strukturi šele vzpostaviti.

Lahko povzamemo: spol ima za obe funkciji, slovarsko, se pravi poimenovalno, in skladenjsko – urejevalno, samostojna izrazila: slovarsko funkcijo opravljajo lahko netvorjeni, torej korenski morfemi, tip brat(-ø), sestr(-a), dekle(-ø), in tvorjeni, pripionska obrazila oz. pripone,

---

239 Glede na razsežnost pojmovnega polja pomenskih sestavim (semov) uvršča slovarska hierarhija kategorialne med najobsežnejše; določa jih še skladenjska stavčnoočlenska funkcija, realizirana z ujemanjem. Kategorialne pomenske sestavine predstavljajo torej most med temeljnima entitetama jezika – slovarjem in slovnico. V slovarski strukturi sledijo kategorialnim še uvrščevalna pomenska sestavina in razločevalne.

240 Več o kategorialnih lastnostih jezika, njihovi vlogi pri oblikovanju stavčno-povedne strukture, o razmerju med besednimi vrstami in stavčnimi členi v Vidovič Muha (2006, 2013).

241 Sklanjatev – skladenjskomorfemska, končniška, sposobnost samostalniške besede s sklonsko različnostjo izražati vezljivostne lastnosti glagola, kot so prisojanje – obvezno imenovalniško razmerje, vezava – pogojno obvezno ne imenovalniško (glagolska prehodnost), primik – sklonsko definirano načeloma skupaj s predlogom. Katerega denotat, krajevni, ev. časovni prislov, ustrezno umešča glagolsko dejanje v aktualni prostor oz. čas (Vidovič Muha 2013; 2015).

tip bral(-ec- ø), bral(-k-a), deklet(-c-e), oboji vedno s skladenjskim morfemom, končnico.

Spol je torej del slovarske strukture jezika, v poimenovalni vlogi je njegova kategorialna pomenska sestavina, in del njegove stavkotvorne slovnice strukture, v urejevalni vlogi njegova skladenjska enota, končnica.

7.4.1 Slovarski vidik kategorije spola.

Znotraj slovarske funkcije je za izražanja spola najproduktivnejši besedotvorni vidik, ki je bil v zvezi s poimenovalnostjo oseb ženskega spola do določene mere že analiziran (Vidovič Muha 1997). V tem kontekstu velja opozoriti samo na dva morda bolj zakrita segmenta:

(a) Vzporedna tvorba tako moškega kot ženskega poimenovanja je lahko iz glagola, samostalnika, pridevnika; gre za besedotvornosistemsko poimenovalno neodvisnost enega spola od drugega, tip *igra-lec-ø/igra-lk-a*; *Kitaj-ec-ø/Kitaj-k-a*; *zdrav-nik/zdrav-nic-a*. Tvorjenki za moško ali žensko obliko se razvrščata na enako podstavo, ločuje pa ju po spolu različno obrazilo s končnico. Tovrstno tvorbo omogoča izglasje besedotvorne podstave, ki je, kot kaže, zvočniško. – Iz vzporedne podstave je včasih možna tudi tvorba vrstnega pridevnika, tip *igral-ski*, sicer pa, kot kaže, samo iz podstave poimenovanj moškega spola *zdravni-(š)ki* ← (zdravni(k)-ski), *pravni-(š)ki*.

(b) Tvorba poimenovanj ženskega spola iz podstave moškega spola je seveda vedno iz samostalnika, tip *slovenist* – slovenist-ka, *župan* – župan-ja, *dekan* – dekanka/-ja/-ica/, *slikar* – slikar-ka; pri nekatereh poklicih nastaja s poimenovanji ženskega spola zadrega, npr. *kemi(č)- *ar-ka*. Ta tip poimenovanj eksplicira spolsko zaporedje vstopa v javnost: moškemu spolu sledi ženski. – Tudi tvorba vrstnega pridevnika z obrazilom -ski je v veliki večini vezana na postave iz poimenovanj moškega spola, tip *dekan-ski*, *slikar-ski*, *general-ski*, tudi *knjižničar-ski*, *učitelj-ski*, *pravni(k)-ski*. – vendar ostaja dejstvo: Jezik omogoča tvorbo tudi vseh poimenovanj ženskih oseb, ki so ali

postanejo družbeno aktualna, se pravi, da imajo ustrezno pomensko referenco.²⁴²

Na splošno pa lahko povzamemo: Ne samo z vidika apriorne družbene diskreditacije, ampak tudi z vidika temeljne jezikovne kulture je reševanje vprašanja poimenovanj ženskih oseb samo z okruški, tip *Na sestanek so vabljeni vsi učitelji, -ice*, kot bi upravičeno poimenovali ženska priponska obrazila v poimenovalni vlogi, skrajno žaljivo, kot da gre res za nekaj, kar se v večini primerov priveša na moški spol.

7.4.2 Skladenjski vidik kategorije spola

Ko gre za vezivno, torej skladenjsko (stavkotvorno) funkcijo, so že po definiciji KL lahko samo končniške, izražajo jo torej nesamostojni (vezani) skladenjski morfemi. Stavčna aktualizacija spola in tudi drugih kategorialnih lastnosti osebkove funkcije se kaže v ujemanju, se pravi v sposobnosti (potenci) samostalniške besede vzpostaviti s skladenjskimi morfemi, končnicami, vezivno tkivo v tem primeru med samostalnikom in glagolom, torej med stavčno aktualiziranim osebkom in povedkom, procesorjem in procesom.

V zvezi s spolom lahko govorimo o t. i. primami stavkotvorni ujemalnosti: na prvi stopnji jo povzroča osebek kot konstitutivni stavčni člen za vzpostavitev razmerja z drugim konstitutivnim stavčnim členom, povedkom. – Zanimiva je primerjava s števnostjo: izvorno je prav tako slovarska kategorija, za razliko od spolskosti pa jo izraža števnik, podtip pridevniške besede, v stavčni strukturi torej razvijajoči člen, prilastek samostalnika v katerikoli stavčnočlenski vlogi. Ker se končniško izražena ujemalnost števniskega prilastka kaže v privzemanju kategorialnih lastnosti jedrnega samostalnika, bi bilo pri pridevniški besedi mogoče govoriti o t. i. sekundarni stavčnočlenski ujemalnosti.

---

242 Nekaj tipoloških predstavitev poimenovanj po spolu za češčino prim. Šticha idr. (2013, 296–301).

7.4.2.1 Stavčna struktura tip *Kdo/Kaj je kaj*

Antropocentričnost ločuje zaimke tipa *kdo*, torej samostalniki č+, in *kaj* pojmovni izsamostalniški povedkovnik, torej č- s formalno (slovarsko) kategorijo spola. Izsamostalniškemu povedkovniku kot definicijsko pojmovnemu²⁴³ vedno ustreza vprašalnica *kaj*, torej *Kdo je kaj*, lahko tudi *Kaj je kaj*, pri čemer *kaj* v osebkovi funkciji ohranja opozicijo z *kdo*, v povedkovodoločilni z denotatom pojmovnosti te opozicije sploh ne more imeti. .

Glede na predvidljivost hierarhizacije pojmov, ki jo implicira razmerje med osebkovim *Kdo/Kaj* in povedkovodoločilnim izsamostalniškim *kaj* v izpostavljeni stavčni zgradbi, je mogoče ločiti (slovarsko)sistemsko raven od besedilne.

- (a) Za razliko od besedila se pri slovarju realizira hierarhizacija pojmov, ki temelji na enosmerni zajetosti (inkluzivnosti): pojmovno ožje se vedno razlaga s pojmovno neposredno širšim (Lyons 1980: 300–305; Vidovič Muha 2000 ²2013: npr. 189–190). Gre za tip

Kdo je kaj, npr. *Človek je bitje*; *Kaj je kaj*, npr. *Pes je domača žival*; *Smreka je iglavec*,²⁴⁴ *Miza je pohištvo*.

Zapolnitev obeh vzorčnih tipov je predvidljiva oz. relativno dokončna, saj gre, kot rečeno, za razmerje načeloma neposredne nad- in podpomenskosti. Lahko rečemo, da je tovrstna inkluzivnost obče veljavna, načeloma preverljiva. Zato je zanjo smiselna nezaznamovanost vseh kategorij: glagolskih, ko gre npr. za čas – oblika za povedni sedanjik, samostalniških, ko gre npr. za števnost – edninska oblika, sklonkost imenovalniška, spol ohranja svojo slovarsko vrednost. – Konotativnost na slovarski (sistemski) ravni ne pride v poštev (terminološki slovarji) oz. je sistemsko predvidljiva (splošni razlagalni slovarji).

243 Pojmovnost (abstraktnost) je ena izmed definicijskih lastnosti povedkovnika. Vsi samostalniki, ki postanejo sekundarni povedkovniki in s tem preidejo v funkcijo povedkovega določila, postanejo pojmovni, tip *sosed je učitelj* – uči (Vidovič Muha 2006).

244 Samo zasnova razlagalnih terminoloških slovarjev lahko dosledno izhaja iz predpostavke, da je pojmovno širše tudi predstavno širše. Za splošne razlagalne slovarje to nujno ne velja, prim. tip *Smreka je iglavec* : *Smreka je drevo*. Jezikovna (slovarska) sistemizacija leksike v monografiji Vidovič Muha (2013: 51–97).

- (b) Na besedilni ravni pripisujemo določeno dejavnost, lastnost naključno (besedilno) aktualnemu komu (č+) ali ev. čemu (č-). Razmeroma pogost je tip z antropocentričnim osebkom, torej č+, in seveda pojmovnim izsamostalniškim povedkovim določilom, torej č-:

Kdo je kaj: č+ je č-

Osebkov samostalni (č+) je lahko identificiran z vsaj dvema tipoma izsamostalniških povedkovnikov (č-), ki ju ločuje, med drugim, delna različnost skladijskega obnašanja, s stališča spola pa možnost družbenih korekcij jezikovnega sistema. V obeh primerih pa je slovarska zasedenost osebkovega samostalnika (č+) odprta, lahko občno- ali lastnoimenska.

Sekundarni povedkovnik (č-) v povedkovem določilu poimenuje

(b₁) predvsem značajske lastnosti, navade, vedenjske vzorce:

- po izvoru so tovrstni samostalniki lahko primarni, netvorjeni ali tvorjeni, lahko pa

tudi sekundarni, metaforični iz prvotnih samostalnikov z oznako č+ ali č-;

- kot sekundarni izsamostalniški povedkovniki se lahko opisno stopnjujejo tudi s prislovi, sicer pa se družijo z lastnostnimi (mernimi) pridevniki stopnje;
- tako pri č+ kot č- je možna konotativna zaznamovanost, največkrat čustvenost (ekspresivnost), lahko pozitivna ali negativna:

*Sosed/Soseda je (velik) kolerik, trma, lenuh; slabšalno čveka, baraba, klepetulja, prismoda; copata; gobezdalo/ekspresivno dobričina; (zelo) učitelj, (zelo) človek.*²⁴⁵

(b₂) družbeno pridobljene karakteristike – poklici nazivi, funkcije, status (položaj) ipd.:

po izvoru so tovrstni samostalniki lahko samo primarni, netvorjeni ali tvorjeni;

---

²⁴⁵ Prav možnost (opisnega) stopnjevanja sekundarnih izsamostalniških povedkovnikov, je pomemben dokaz, da imamo pri povedkovnikih opraviti z drugačno skladijsko funkcijo kot je definicijska samostalniška (Vidovič Muha, 2006; 2015).

- nobene vrste stopnjevanje ni mogoče;
- konotativnost ni mogoča:

Sosed je sodn-ik, predsed-nik, Sosedaje sodn-ica, predsed-nica; Sosed-je arhitekt, Sosedaja je ahitekt-ka; Sosedje kemik, Sosedaja je kemič*-ar-ka; Sosedje akadem-ik, Sosedaja je akadem-ka,²⁴⁶ akadem-ič*-ar-ka.

Zapolnitev obeh sistemskih vzorčnih tipov (b_1 in b_2) je naključna, se pravi vezana na besedilne, pragmatične okoliščine, kar potrjujejo kategorialne lastnosti; tudi aktualnost besedilnega časa:

Sosed je/je bil/bo predsednik/učitelj.

Zlasti na ravni tovrstnih, z družbenim statusom identificiranih poimenovanj se aktualizira vprašanje tudi jezikovnoizrazne prepoznavnosti žensk kot tovrstnih subjektov.

V povedkovem določilu, torej kot ime poklica, se lahko pojavlja po spolu nezaznamovana oblika, homonimna z obliko za moški spol, tip *Sosedaja je arhitekt*. Čeprav je jezikoslovno tudi nezaznamovana moška oblika ustrezna, je smiselno, da se upošteva poimenovanje, ki bo družbeno korektno, se pravi oblika za ženski spol.

Za podtip gre v primerih, ko je v povedkovem določilu lastno ime, osebna identifikacija. Omenili smo že, da lastna imena, za razliko od občnih, niso pojmovno (pomensko) posplošujoča, saj vedno poimenujejo posamezno – ime koga: V tem smislu je vezni glagol biti zamenljiv z imenovati (se), torej Sosed se imenuje Tone Novak z ustrezno vprašalnico *Kako se imenuje* 'Katero ime ima ...' npr. *sosed?*²⁴⁷

7.5

Osební zaimki, že po imenu sodeč, so antropocentrični, v celoti za 1. in 2. osebo vseh treh števil, delno za 3., ki pa pozaimenja, kot vemo, vse samostalniške denotate, seveda tudi tiste z oznako človeško. .

²⁴⁶ Gre za sistemski, regularni tip, nastal na podlagi vzporedne tvorbe z moškim poimenovanjem.

²⁴⁷ Povedkovodoločilna razločevalnost v smislu vrednosti zaimka kdo (č+) za izsamostalniški povedkovnik, kot to navaja Toporišič (2000: 308), ne more biti relevantna, saj je ime pojmovni samostalniik.

Zaimka za 1. in 2. osebo sta edina znotraj samostalniške besede, katerih slovarska kategorialna lastnost spola je neposredno prepoznavna iz vsakokratnih udeležencev govornega dejanja. Slovarsko identifikacijo spola izražata jaz – govoreči, ti – ogovorjeni, v besedilu ustrezne antropocentrične končnice za 1. in 2. osebo. Zato je tudi njun denotat brez jezikovno (spolsko) modificirajočega vmesnika. Identifikacija zaimkov jaz in ti je samo lastnoimenska, se pravi, da poimenuje posamezno, v primeru besedilne vrednosti osebnega zaimka nujno tudi eno. Prepoznavnost spola je neposredno izkustvena

7.6

Glede na usmerjenost trenutne javne polemike v zvezi s spolno identiteto predvsem na rekonstruiranje jezikovnega izraza, se pravi zrcalne podobe življenjske realnosti, naj bo ta dodatek bolj v razmislek o bistvu vprašanj, ki izhajajo iz razmerja med ženskim in moškim svetom.

Veliko je poglobljenih analiz o ženski v literaturi, o ženskem avtorstvu umetnostnih besedil in s tem povezanim ženskem principu, manj oz. zelo formalistično – t. i. ženske kvote v različnih (političnih) telesih – pa se razpravlja o ženskem principu v tistem segmentu realnega javnega življenja, ki diktira moč, oblast kot refleks na kapitalu temelječe ideologije, tudi v politiki. – Površinsko je prizadevanje, naj ženska vstopa v svet, katerega vrednostni sistem je izoblikovan na principu moškega razumevanja sveta. Socialna sposobnost in iz tega izvirajoči socialni status ženske se vrednoti v glavnem po tem, v kolikšni meri je sposobna privzeti načela javnega, po moškem principu izoblikovanega sveta. Velik dodatni napor je potreben ženski, ki vstopa v ta svet in poskuša biti v njem uspešna. – To seveda ni vprašanje samo slovenskega prostora, to je temeljno vprašanje sodobnega, aktualnega koncipiranja vrednostnega sistema javnega življenja, ki nam kroji usodo. Katere sestavine njegove trikomponentnosti kapital – moč – oblast vrednostno oblikuje ženska? V kateri se vrednostno, boljše enakovredno srečujeta moški in ženski princip? Sploh v kateri?

Kaj je mogoče storiti? Razkrajanje takšnega sveta – s čim, s katerimi ženskimi koncepti? Jasen odgovor na ta vprašanja bo terjal tudi jasen izraz, saj jezik je vendar celota; larpurlartizem, mimikrija zavožene ideologizacije družbe – vse to prek omejitve socialnega statusa tistih subjektov, ki so v predstavljenem vrednostnem sistemu družbe, se pravi žensk, zapostavljeni. Nenavadno je, da skušamo spreminjati družbeni status polovice človeštva tako, da umujemo, kako bi razbili jezikovni izraz, ki pač samo zrcali skrivenčeno realnost.

Pred več kot dvajsetimi leti sem zapisala: pa nam bo sčasoma le uspelo preurediti vrednostni sistem naše družbe v smislu celovite integritete človeka. Jezik bo najzanesljivejše znamenje vsakršnih sprememb – pustimo mu njegovo temeljno vlogo in ne razbijajmo zrcala, če nam naša podoba ni všeč.« (1997: 69–79).

8 Prostor v leksikalno-morfološkem segmentu jezika

(antropocentrični vidik, SR 3/2014)

Antropocentrični vidik vnaša v segment leksike, ki zajema del pridevnikov in prislovov z morfematiko, možnost dveh tipov prostorske interpretacije – objektivizirane in subjektivizirane antropocentričnosti prostora: v izhodišču prve je tridimenzionalni koordinatni sistem, v izhodišču druge pa je temeljna orientacijska točka prostora oseba. Prvi tip zajema del prislovov z ustrezno morfematiko in zlasti razsežnostne pridevnike, drugi pa prek pretvorbe glagola *imeti* svojilnost z zakrito prostorskostjo, lahko pa tudi samo prostorskost.

8.1

Jezikovna, se pravi mentalno-izrazna odslikava prostora in s tem seveda tudi časa kot dveh temeljnih determinant človekove zavesti že po svojem izvoru ne more biti drugačna kot antropocentrična.²⁴⁸ Upravičenost podnaslovne izpostavitve tega pojma v našem primeru upravičuje izkustveni vidik, se pravi, da bo tekla beseda o danosti, ki je omejena in snovna.²⁴⁹ Nadaljnjo členitev obravnavane problematike na dve veliki skupini omogoča tipologija z vidika razumevanje vloge človeka pri umeščanju, lokalizaciji.

248 Prostor, ki ga pogojuje čas in obratno, priča o abstraktni absolutni enosti obeh danosti (Heidegger 1996). V tem smislu je mogoče razumeti dejstvo, da je dinamika časa s svojim antipodom statičnostjo prostora tudi formalno ulovljiva v skladenjski kategoriji, s katero se izraža sedanjost, preteklost in prihodnost v prostoro-časju. – P. Piper ugotavlja, da »semantička kategorija prostora u srpskom jeziku nema razvijen morfološki izraz« (1997, 2001: 65). I. Pranjković: »Kategorija prostora nije se u jezicima morfoložirala, što znači, da te kategorije nema« (2009: 11–21).

249 Skupek sedmih pomenov gesla *prostor* v SSKJ IV (1985: 549) bi bilo mogoče ločiti na dve obsežni pojmovni polji: temeljni kriterij delitve je neomejenost in nesnovnost. Glede na ti dve definicijski lastnosti prostora je mogoče ločiti posredno predstavljivo od neposredno predstavljivega. V SSKJ je izhodiščni, prvi vezan na odsotnost teh dveh lastnosti sledijo mu nadaljnji pomeni, ki prostor vsak po svoje omejujejo in kar je snovno različno konkretizirajo. – V zvezi z razlago pojma *vesolje* v SSKJ in njegovih slogovno zaznamovanih sopomenk *Vsemir*, *vsemorje* (SSKJ V: 549) se pojavlja *prostor* z izhodiščnim pomenom – neomejena in nesnovna danost – kot neke vrste razlagalni pojem; sicer pa razlagi obeh pojmov – *prostora* (v prvem pomenu) in *vesolja* (SSKJ V: 415) nista ustrezno usklajena.

8.1.1

Človek je interpret možnosti členitve objektivne prostorske danosti. Gre za tip, ki bi ga lahko poimenovali *objektivizirana antropocentričnost prostora*. Izhajamo iz prostorskih razmerij, kot jih glede na svoj položaj zaznava govoreči, lahko neposredno s prislovi, tip *zgoraj*, *spodaj*, in iz njih tvorjenimi pridevniki – *zgornji*, *spodnji*, ali posredno npr. z njim ustreznimi prostimi glagolskimi morfemi (PGM) ali z njihovimi pretvorbami v vezana predponska obrazila glagolskih sestavljenk, tip *iz-vleči*, ali predpon glagolskih tvorjenk iz predložne zveze, tip *pod-jarm-i-ti*.²⁵⁰ – Znotraj tega tipa antropocentričnosti bosta obravnavani še dve skupini pridevnikov, tip sicer vsaj vzorec pravih vrstnih, katerih PGM je globinski krajevni prislov, tip *alpsko* (*rastlinstvo*) – (rastlinstvo, ki je) v 'znotraj' Alpah, in razsežnostni s podskupino mernih, tip *globoko brezno*.

8.1.2

Svojilni pridevniki, t. i. svojilni pridevniški lokalizatorji, tip *sosedov/sosedin*, vsaj v izhodiščnem pomenu omogočajo lokalizacijsko razlago svojilnosti tako, da s subjektivizacijo aktualizirajo antropocentričnost. Človek ni več interpret možnosti členitve objektivne prostorske danosti, ampak postane sam znotraj te danosti orientacijska točka, neke vrste nosilec umestitve česa; človek postane lokalizator lokaliziranega, tip *kaj pri kom kot lastnina*. Glede na razumevanje človekove vloge pri lokalizaciji svojilnosti bi ta tip lahko imenovali *subjektivizirana antropocentričnost prostora*; kot rečeno, človek vsaj v izhodiščnem pomenu postane orientacij umestitve česa. – Pritegnitev glagola *imeti* v tovrstno analizo brez pomensko razločevalne vloge svojilnih pridevnikov omogoči v subjektivizirani antropocentričnosti prostora še pomen nahajanja, tip *kdo/kaj pri kom/čem* brez svojilne konotacije.

---

²⁵⁰ Tu se odpira obsežen problemski prostor sestavljenih glagolov, katerih predponsko obrazilo je pretvorba krajevnega prislova, izraženega s prostim glagolskim morfemom (PGM) (Vidovič Muha 1988: 17–25; 2009: 251–263; 2013:63–82).

8.2 Objektivizirana antropocentričnost prostora

V konceptu frontalnega vidika se nam lahko oblikujeta eno- in dvo-dimenzionalni koordinatni sistem, s pritegnitvijo lateralnega pa še tri-dimenzionalni; impliciran je tudi ničti (točkovni) vidik v smislu začetnosti oz. izhodiščnosti in končnosti oz. ciljnosti (Borillo 1998: 6–18; Piper ¹1997: ²2001, 2008; Vandeloise 1986:22–25), z drugimi besedami – oblikujejo se nam temeljne in v tem smislu tudi kategorialne možnosti prostorske zamejitve.

8.2.1 Prislovi v vlogi lokalizatorja

Leksikalna sredstva, ki lahko neposredno izražajo ta razmerja, so prislovi, kot rečeno, z dvema tipoma morfemskih ustreznikov: prostimi glagolskimi morfemi, ki so hkrati tudi predlogi, se pravi skupaj s končnicami v slovnični (podredni) funkciji, in vezanimi morfemi, ki so hkrati tudi predlogi, se pravi skupaj s končnicami v slovnični (podredni) funkciji, in vezanimi morfemi, predponskimi obrazili/predponami glagola, torej v besedotvorni (slovarskopomenski) funkciji. – Tovrstni prislovi načeloma nastopajo v antonimnih parih s pomenom premikanja (procesnosti) od izhodišča k cilju in ev. obratno, ali (posledičnega) stanja na kateri izmed teh dveh točk. Tovrstna protipomenskost (antonimnost) je lahko dvojna: skrajnostna oz. polarna je določena z dejstvom, da zaničanje ene protipomenke ne zajame samo zaničanje druge, ampak tudi t. i. srednjo vrednost: kar ni zgoraj je lahko na *sredi* ali *spodaj*.²⁵¹ Zlasti ko gre za prislove, ki izhajajo iz tridimenzionalnosti, določene torej tudi z lateralno osjo, imamo opraviti s t. i. dopolnjevalno protipomenskostjo, ki jo je mogoče definirati z ločnim veznikom *ali*, procesni tip *ven* ali *noter*, stanjski tip *zunaj* ali *notri*. – Kot rečeno, tovrstni prislovi, ki izražajo temeljne orientacijske točke prostora, nastopajo lahko v primarni, nepretvorjeni obliki, ali pretvorjeni v predpanske obrazilne morfeme oz. predpone; pojavljajo se skratka kot besedotvorni morfemi.

---

²⁵¹ Poimenovanje združuje obe funkciji: slovarskopomensko (prislovno), kjer gre za PGM – krajevnoprislovno umestitev glagolskega dejanja, in slovnično – podredno skupaj s (samostalniško) končnico.

8.2.1.1

Pomensko neposredno razvidni so primarni, nepretvorjeni prislovi. Izhajajo iz naslednjih koordinat prostora:

- (1) vertikalnost, tip *zgoraj – spodaj, gor – dol*,
- (2) horizontalnost, tip *levo – desno*²⁵² in
- (3) lateralnost, globinskost, tip *spredaj – zadaj; zunaj – notri, ven – noter*. Tip *narazen – skupaj* je poseben, zunaj temeljnih koordinat, saj zajema vse smeri; vsebujejo ga, kot bomo videli, tudi predpon-ska obrazila glagola.

8.2.1.1.1

Pojem *vertikalnosti* izražajo prislovi (posledičnega) stanja ali dejanja. S predstavnega vidika pa je mogoče antonimne pare, ki sodijo v celoti ali deloma v ta pojmovni svet, členiti na več skupin:

- (a) Frontalni vidik – posledično stanje *zgoraj : spodaj*, premikanje (procesnost) *gor – dol*; slednja zaznamujeta pot med *zgoraj* in *spodaj* (narečno *zdolaj*). Na vertikalni osi je razmerje med *zgoraj : spodaj* mogoče določiti:
  - (a¹) absolutno, ko ju razmejuje zemeljska površina: *zgoraj* 'nad' zemljo (Zemljo) in *spodaj* 'pod' (njo); gre za razsežnost v višino ali globino. Morfemska ustreznika sta torej *nad* in *pod*,
  - (a²) absolutno in relativno z vidika nahajanja tega razmerja (1) *nad* zemeljsko površino, torej v višino, ali (2) *pod* njo, v globino: če je razsežnost vezana na višino, postane bližji absolutni nespremenljivki prislov *spodaj*, seže lahko največ do zemeljske površine, v primeru razsežnosti v globino pa pridobi to lastnost *zgoraj*, se pravi, da ta seže največ do zemeljske površine. – Os, katere skrajni točki sta *zgoraj – spodaj*, zajema tudi srednjo vrednost, kar uvršča to razmerje med skrajne (polarne) antonime.
- (b) Poleg frontalnega je potrebno upoštevati še *lateralni* vidik, ki vnaša v horizontalni smeri *globinski* (prostorski) element. Prislovni

²⁵² Tip skladenjskega pretvorbeno-tvorbenega besedotvorja je predstavljen v dveh monografijah A. Vidovič Muha (1988, glagolske tvorjenke 17–25; razširjena in dopolnjena izdaja 2011, glagolske tvorjenke 63–82 in 91–97).

par *zgoraj* : *spodaj* ostaja. Prislov *zgoraj* označuje točkovna oz. ploskovna danost, vodoravno v notranjost, kjer je *spodaj*, npr. *zgoraj ima oblečen pulover, spodaj pa še srajco*. Na ravni PGM tvorita antonimni par *na* in *pod*, npr. *na 'zgoraj' srajco* in *pod 'spodaj' plašč obleči pulover*.

Na morfemski ravni se nam ponuja več prostih morfemov: nedvoumni je *nad* s pomenom 'zgoraj brez dotika', *pod* 'spodaj brez dotika', tip *Nad naše kro teka hladen zrak, Nad mestom se zbirajo oblaki; biti pod streho, Pod oblaki kroži letalo*²⁵³ Za razliko od *nad* in *pod* izražata *na* in *po* točkovni (na) in ploskovni (po z 'zgornjo stranjo' česa, torej stik, dotik z delom konstitutivne prvine česa, npr. *na mizo* : (raz)liti po mizi).

8.2.1.1.2

Pojem globinske, kot smo videli, se prepleta z vertikalnostjo. Tu je mogoče ločiti vsaj dva antonimna para:²⁵⁴

- *zunaj* – *notri* izražata stanje, *ven* – *noter* dejanje, proces. Globina je lahko vertikalna ali horizontalna. Morfemska ustreznika za dogajanje sta *iz*, *v* za stanje dogajanje, npr. *posaditi v zemljo, v zemlji je pesek* : *puliti iz zemlje*; *oči, s gubah obraza* : *iz globokih gub obraza so sijale oči*; *piti iz kozarca* – *v kozarcu je voda*;
- *spredaj* (pogovorno *spred*) – *zadaj* (pogovorno *zad*), npr. *sesti spredaj* – *sesti zadaj*. S frontalnega vidika gre za razmerje, podobno kot pri variantnem *zgoraj* – *spodaj*: frontalni točkovni ali ploskovni vidik ima svoj antonim v globinsko vodoravnem *zadaj*. Prislova izražata (posledično) stanje ali premikanje proti temu stanju. Antonima sta *polarna*, se pravi, da ob zanikanju enega ali drugega se vzpostavlja srednjo vrednost. Morfemska ustreznika sta *pred* in *za*, vendar brez neposrednega dotika s kom, čim, enako kot pri *nad* in *pod*, npr. *stopiti pred ljudstvo* – *skriti se za grmovje, sedeti pred njim* – *sedeti za njim*.

²⁵³ Skladno z glagolskimi sestavljenkami se bomo pri tej skupini omejili samo na glagolske tvorjenke iz predložne zvez. Sicer prim. Vidovič Muha 2011: 23–63, 68–69.

²⁵⁴ Zgledi so iz SSKJ, vendar tematsko prirejeni; v obravnavanih primerih tudi razlage.

8.2.1.1.3

Pojem *horizontalnosti*, tip *levo – desno*, je mogoče razumeti kot (posledično) stanje in proces, vendar pomen je ločljiv samo s pomočjo besedilnih okoliščin. Gre za razsežnost, ki jo SSKJ²³⁴ razlaga s fiziološkega antropocentričnega vidika glede na stran srca, *levi* 'ki je na isti strani telesa kot srce', *desni* 'ki je na nasprotni strani telesa kot srce'. V tej relaciji je absolutna samo možnost horizontalne delitve glede na položaj človeka, kar seveda pomeni relativnost določitve enega ali drugega mesta. – Morfemskih ustreznikov v smislu PGM pojem frontalne horizontalnosti nima. Definira ga skrajnostna (polarna) antonimnost, torej če ni levo, je lahko sredina ali desno. Tovrstna antonimnost je ohranjena tudi pri zelo pogostem političnoideološkem metaforičnem pomenu.

8.2.1.2

Vprašanje morfemov nasploh je kompleksno tudi v tem smislu, da s realizirajo slovarsko ali skladenjsko, slovarski so lahko vezani ali nevezani, (pretvorjeni) – vedno besedotvorni, ali netvorjeni – vedno korenski; skladenjski so vezani – končniški, ali nevezani – predložni.

Omenili smo že, da se prostor izraža tudi z ustreznimi prostimi (nevezanimi) glagolskimi morfemi (PGM) oz. po Piperju (2001: 65–92) s predložnimi prislovi. Za oboje velja, da vedno izražajo prostor, seveda tudi v produktivni metaforiki, npr. pre-misliti – misliti skozi (in s tem do konca – končna dovršnost), ali tip iz-roč-i-ti – dati (kaj) iz 'ven' rok, tudi pod-klet-i-ti – dat klet pod 'spodaj' (kaj). Problematika se povezuje z besedotvorjem na obeh ravneh in s tem oblikuje dva tipa tvorjenk glagolske sestavljenke in tvorjenke iz predložne zveze.

8.2.1.2.1

Predponsko obrazilo glagolskih sestavljenk je pretvorba samo PGM-ja, tip *po-kriti* ← kriti [po] 'zgoraj', [ ] ← po-, -kriti, zato je lahko vsaj s sinhronega vidika tudi izrazno samostojno in ni nosilec predložne funkcije; deluje samo kot vezani morfem, kot predponsko obrazilo glagola, npr. raz- v *raz-staviti* – staviti *raz 'narazen', u- v *u-sesti* – sestiti *u 'dol',

pre-/pro- v pre-/pro-dreti, *pre/*pro 'skozi'. Tudi vidska vloga, prototipska za proces časa – trajanje, ki jo PGM opravlja v zvezi z glagolom, ko je razvrščen na nedovršnik, je besedotvorna. To je mogoče dokazati z glagolsko pripono, ki ima (tudi) obrazilno vlogo – izraža vrste glagolskega dejanja, npr. kratnost kot *sko(k)-i-ti* – *skak-a-ti* 'večkrat skočiti'. – Zdi se, da sta se s predponskimi obrazili glagola povezala prostor in čas – dve druga drugo determinirajoči danosti.

8.2.1.2.2

Glagolske tvorjenke iz predložne zveze so tako kot druge tovrstne tvorjenke obrazilno vedno dvomorfemske, sestavljene iz predpone in pripone; za razliko od glagolskih sestavljenk, kjer imamo opraviti z enomorfemskim, predponskim obrazilom, je tu obrazilo vedno dvomorfemsko, predponsko-priponsko, npr. *Pri-mor-je* enako kot *v-roč-i-ti*.²⁵⁵ – Dve podskupini, ki se pojavljata znotraj glagolskih tvorjenk iz predložne zveze, je mogoče ločiti glede na to, ali je pragmatična izkušnja takšna, da omogoča vezljivostno realizacijo predloga z ustreznim samostalnikom ali pa to ni mogoče. Zgledi za prvi tip: *pod-jarm-i-ti* ← [dati] (kaj) {pod} jar(e)m-{ø}, [ ] → -i(-ti)²⁵⁶ { } → pod-, -jarm-, { } → -i-ti. Še nekaj zgledov: *iz-/v-roč-i-ti*, *ob-glav-i-ti*, "*pod-red-i-ti*", *v-zemlj-i-ti*, *po-cen-i-ti* idr. Drugi tip ne omogoča samostalniške realizacije ob predložnem prislovu, npr. *od-slov-i-iti* ← [dati] slov[-o] {od} (česa), [ ] → -i-ti, { } → od, -slov-; tako še npr. *pred-/od-roč-i-ti*, *pod-klet-i-ti*, *ob-kol-i-ti*, *ob-rob-i-ti* ipd.

8.2.1.3 Pridevniki v vlogi lokalizatorja

Izražanje prostora, lokalizatorska vloga torej, ločuje tovrstno Pridevniško (Pridb)²⁵⁷ na dve veliki skupini: prostor je njena definicijska lastnost,

255 Za razliko od glagolske pripone, ki je besedotvorni morfem – hkrati z vidom izraža tudi vrsto glagolskega dejanja – je -ti morfem, ki tvori samo novo obliko iste besede (Toporišič 2000: 347).

256 Oklepaji [ ] in { } izražajo pretvorbno-(besedo)tvorno (morfemsko) vrednost sestavin skladenjske podstave.

257 V vlogi pridevniških lokalizatorjev se pojavljajo tudi pridevniški zaimki, zato je ustrezno širše poimenovanje pridevniška beseda; nekako v tem smislu je uporabljena tudi v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000, 317).

zato je izražanje te lastnosti njena primarna vloga; ta vloga pa je lahko v nadaljnjih pomenotvornih metaforičnih, metonimičnih procesih tudi pridobljena in zato sekundarna kot npr. v tipu velika/visoka plača ali *globoka žalost* ipd. – Obravnavali bomo pridevnike primarni vlogi izražanja prostora. Tovrstne pridevnike, pridevniške lokalizatorje torej, je z antropocentričnega vidika mogoče ločiti zopet na dve skupini: prvo, zelo heterogeno, določa neposredna ali posredna vezanost na orientacijske točke antropocentrično predstavljenega koordinatnega sistema. Sem sodijo:

- vrstni pridevniki drugega in tretjega tipa (Pridv², Pridv³) kot *zgornji – spodnji; prvi, drugi ... zadnji*; vsaj posredno še vrstni pridevniki prvega tipa (Pridv¹), tvorjeni iz samostalnikov s krajevnoprisklovnim PGM kot *kraški (izvir)* – (izvir, ki je) na 'zgoraj' Krasu; imenujmo jih okoliščinski oz. umestitveni,²⁵⁸
- razsežnostni pridevniki, tip *visok – nizek*, kot podskupina lastnostnih.

8.2.1.3.1

Razčlenitev vrstnih pridevnikov²⁵⁹ z vidika izražanja umestitve, lokalizacije, ločuje te glede na predvidljivost oz. stalnost lokaliziranega v dve skupini: vsi vrstni pridevniki prvega tipa (Pridv¹) torej tudi umestitveni, tvorijo s samostalniškim jedrom stalno besedno zvezo, en leksem oz. eno slovarsko besedo, kar pomeni, da po govornem dejanju ne razpadejo; umestitev je torej znotrajleksemska, tip – *šolska malica* malica v šoli. Vrstni pridevniki drugega in tretjega tipa (Pridv² in Pridv³) ne tvorijo s samostalniškim jedrom stalne besedne zveze, pridevnik je samostojni leksem, zveza po govornem dejanju razpade, tip *zgornji sosed, prvi, zadnji kolesar*; umestitev torej zunajleksemska. Pridevniki, nastali neposredno iz prislovov tipa *zgoraj – spodaj* (Pridv²), so tako kot motivirajoči prislovi pomensko določljivi glede na mesto nahajanja govorečega, npr. *tukajšnje, zgornje igrišče* ← igrišče (ki je) tukaj, *zgoraj, bližnji predmet* ←

258 Tipologijo vrstnih pridevnikov v smislu Prid¹, Prid² in Prid³ gl. v Vidovič Muha npr. 2012, (76–89, zlasti 82–88).

259 Več o pridevniki v imenski zvezi sploh Vidovič Muha (zlasti npr. 1978: 253–76; 2013: 82–89, 365–406).

predmet (ki je) blizu; *spodnja soba* ← *soba* (ki je) spodaj; tako še: *gornji stanovalci, nasprotni breg, tamkajšnji, tukajšnji prebivalci*.²⁶⁰

Za našo obravnavo so zanimivi zlasti iz samostalnika nastali vrstni pridevniki, katerih pomen je razviden šele iz besedotvorno motivirajoče zveze s samostalnikom oz. natančneje – iz PGM (ustreznega glagola), ki je tudi v predložni funkciji ob samostalniškem lokalizatorju. V bistvu gre za izločanje krajevnoprislovnih pomenov predložnih PGM-jev; samo za vzorec vzemimo primere roditelja in mestnika:

- roditelj, predlog *iz, z*, PGM 'ven': *bavarsko pivo* pivo (ki je) z Bavarske; *stenska ura* ura (ki je) na steni; tako še: *češki porcelan, močvirska megla, japonski avtomobili* idr.
- mestnik predlog *na, v, ev. po*, PGM 'zgoraj', tudi 'znotraj, notri': *alpsko rastlinstvo* rastlinstvo (ki je) v Alpah; *biti v 'znotraj, notri'; dunajske gostilne* ← *gostilne* (ki so) na Dunaju, *biti na 'zgoraj';* tako še: *kraški izvir, gorske živali, morski promet, globinska kamnina, močvirska ptica, cestni promet, laboratorijski poskus, ladijski kuhar, gledališki igralec, blagajniški prejemek, gozdni nadzornik, hišni gospodar, bočna lega*.

8.2.1.3.2

Znotraj pojma razsežnostni pridevnik se je izkristaliziral ožji pojem merni pridevnik za tisto skupino, ki jo lahko, med drugim, najbolj prepoznavno določa značilno desno dopolnilo, tip *visok pet/nekaj metrov*; pojem razsežnosti je nadpomenski, širši, saj lahko zajame celotno metaforično paletu tako znotraj omenjene skupine mernostnih kot zunaj nje, npr. *globoka žalost, dober meter* (visok). Kot bo iz kasnejše analize razvidno, je zlasti v zvezi z razmišljanjem o prostorskem vidiku pomena tovrstne leksike smiselno ločevanje med obema izrazoma.²⁶¹

²⁶⁰ Zanimivo je, da slovenske slovnice pa tudi slovnice drugih slovanskih jezikov (npr. češka 1986: 67–81, poljska 1984: 294–303) ne ločijo znotraj vrstnih, Imenovanih npr. tudi relacijskih pridevniki, tistih, ki tvorijo s samostalniškim jedrom en leksem, od drugih, ki so leksemsko samostojni.

²⁶¹ Z morfološko-skladenjskega in besedotvornega vidika so bili v slovenskem jezikoslovju poleg drugih pomenskih skupin pridevnikov in pridevniških zaimkov v sklopu imenske zveze obravnavani tudi razsežnostni pridevniki (Vidović Muha, npr. 1978, 198, dopolnjeno 2013: 67–89 idr.)

S prostorskega vidika je za merne pridevnike značilno, da sodijo v prostorski koncept koordinatnega sistema; razsežnost prostora zajemajo v osmih antonimnih parih: *visok – nizek, velik – majhen, globok – plitev, dolg – kratek, debel – tanek, debel – droben, širok – ozek in težek – lahek* (podtip prostora);²⁶² čas izraža antonimni par *mlad – star*, lahko tudi prehod iz prostora v čas *dolg – kratek*. Kot rečeno, po morfološko-skladenjskih opredelitvah jih uvrščamo med lastnostne.²⁶³ Kar je za izražanje prostorskih razmerij pomembno, jih z drugimi lastnostnimi povezuje tudi sposobnost stopnjevanja, se pravi primerjalnega izražanja razsežnostne (prostorske) različnosti; stopnjevanje je lahko obrazilno načeloma, kot je znano iz Slovenske slovnice, z definicijskim obrazilom -ji, npr. (*kdo je*) *več-ji (od koga)*, zlasti v primeru izglasne nekompatibilnosti z -ji tudi -ši, -ejši, npr. *manj-ši, plitiv-ejši*, s prislovi stopnje, npr. zelo globok, tudi s primerjalnim veznikom kot, npr. (*sprevod*) *dolg kot kača*.

Sicer pa dve definicijski posebnosti ločita merne pridevnike od drugih lastnostnih: tako kot tovrstni prislovi nastopajo tudi merni pridevniki v antonimnih parih; kot rečeno, gre za skrajnostno (polarno) antonimnost, implicirana je torej tudi srednja vrednost, npr. *če ni globok ni nujno plitev*, je lahko tudi *srednji*. Druga temeljna lastnost je sposobnost tvorbe tipičnega desnega dopolnila za konkretiziranje razsežnosti v smislu natančnosti ali približnosti, npr. *visok, globok, velik, dolg, debel tri metre/nekaj metrov; površina, velika za dlan*. Zanimivo je, da tovrstno dopolnilo antonimnost, imajo ga lahko samo pridevniki z izhodiščnim pomenom lastnost, večja od povprečja. Desno dopolnilo lahko

262 Tudi t. i. težnostni par mernih pridevnikov lahko uvrščamo med prostorske, čeprav prvenstveno ne merimo razsežnosti prostora, ampak kompaktnost oz. sestavo snovi, v bistvu pravzaprav težnostno privlačnost zemlje glede na določeno snov; prostor, ki ga merjena snov zavzema, je drugotnega pomena.

263 Zelo posplošeno to pomeni, da imajo tako kot vsi lastnostni besedilno vlogo aktualizatorjev, da po govornem dejanju imenska zveza, ki jo tvorijo samostalniškim jedrom, razpade, s skladenjskega vidika pa jim to omogoča povedkovodoločilno vlogo in s tem prehajanje med povedkovnike (predikative), izvirno seveda obratno: iz povedkovega določila v pridevniško oz. prilastkovno vlogo, npr. vodnjak je globok – globok vodnjak; ločijo seveda tudi skladenjsko določnost – menjavo končnice -ø z -i v im. m. sp. ed., npr. globok : globoki. (Prim. Vidovič Muha, dopolnjeno zlasti z vidika imenske zveze 2013: 76–89).

prehaja v pridevniško zloženko, npr. *vrv, dolga tri metre* – trimetrski vrv, *vreča, težka tri kilograme* – trikilogramska vreča. Pri prostorskih mernih pridevnikih je nedvoumnost razsežnosti s pretvorbo nastalega zloženskega pridevnika odvisna od pomena jedrnega samostalnika, npr. *petmetrski prostor* je lahko dolg ali širok pet metrov.

Tudi samostalniki, tvorjeni iz obravnavnih pridevnikov, če izražajo (posamostaljeno) lastnost, so nastali iz pridevnikov, z izvirnim pomenom 'več kot povprečje', npr. *višina, globina, dolžina, debelina (znaša) tri metre*. Samostalniki iz obravnavnih parov, ki jih motivirajo pridevniki s pomenom lastnosti, manjše povprečja, so, vsaj načeloma, pomensko samostojni; izražajo svet, prostor s takšno lastnostjo, npr. *nižina, plitvina, ožina*.

Lahko povzamemo: antonimni pari izražajo lahko samo relativno razsežnost: *visok* glede na *nizek*, *globok* glede na *plitev* itd.; izražanje konkretne razsežnosti, ne samo prostorske, ampak tudi časovne, je vezano samo na pridevnike z izvirnim pomenom presežnosti tako prostorske kot časovne, torej tudi *otrok, star dva meseca; plašč, star več let; snov, težka dva grama*.

V zvezi z razsežnostjo znotraj koordinatno zamejenega prostora, ki ga izražajo obravnavani pridevniki skladno s pomensko približno ustreznimi prislovi, je potrebno izpostaviti še nekaj lastnosti.

- (a) Navpična razsežnost, prislovno izraženega stanja *zgoraj – spodaj* in dogajanja *navzgor, gor – navzdol*,²⁶⁴ *dol*, so na voljo pridevniki *visok – nizek, globok – plitev*, tudi *velik – majhen*. V dveh tipoloških lastnostih se obravnavani pridevniki ločijo od njihovih približnih prislovnih ustreznikov: pri pridevnikih gre za (1) samo pomensko ne pa tudi izrazno ločitev dogajanja oz. procesa od (posledičnega) stanja;²⁶⁵ pomenska razločevalnost je vezana na

264 Tvorjenki druge stopnje *na-vz-gor* in *na-vz-dol* z dvema krajevnoprislovnima pomenoma predponskih obrazil sta zanimiva v svoji poudarni vlogi: *na* - ohranja svoj pomen tako 'povrhu' z ustrezno vprašalnico *kje* kot z vprašalnico *kam* na 'na - zgoraj', 'proti - zgoraj', *vz* - pa poudarja predvsem procesnost, gibanje v smeri, kot jo določata podstavi *-gor* in *-dol*; s tem upravičuje razvrstitev na podstavo *-dol*.

265 SSKJ tovrstnega procesa ne loči od stanja. Prim redakcijo *globok* (SSKJ 1, 700–701).

jedrni samostalnik, npr. (*zelo*) *visoka hiša* 'z nadpovprečno višino' : (*zelo*) *visok strop* 'ki je, se nahaja visoko'; tako še npr. *globoka reka* : *globoko dno (reke)*, *globoka struga* 'ki se nahaja, je globoko', torej *poglobiti strugo reke* (jo s tem preusmeriti), in (2) tudi izrazno ločitev prostora nad zemljo oz. do zemlje, *visok – nizek*, glede na prostor pod zemljo, *globok – plitev*.

- (a¹) Vodoravna razsežnosti v globino z antonimnima prislovnima ustreznikoma *spredaj – zadaj* izražata prav tako antonima *globok – plitev*; pomenska razvidnost stanja, procesa izhaja iz jedrnega samostalnika, npr. *globoke gube obraza* 'z nadpovprečno razsežnostjo' : *globoka črta* 'ki je, se nahaja globoko'. Kot pomensko zanimive z izhodiščno poudarno vlogo velja omeniti še zveze, *globok gozd* 'pravi gozd', tudi *globoka puščava*, blizu je morda še *zima*, ki dopuščajo poleg poudarne pomenske interpretacije²⁶⁶ še prislovno v smislu 'globoko v (znotraj) gozdu, puščavi, zimi'. Samo poudarna vloga tovrstnih pridevnikov jih načeloma veže na obsamostalniško (prilastkovno) razvrstitev. Kot rečeno, gre za funkcijski prehod pridevnika med poudarne prislove.

- (a²) Razsežnost, izrazitejša v

(1) višino, npr. *velik – majhen človek*; *sosedje je zelo velik* 'visok', *majhen* ev.

lahko tudi 'nizek',²⁶⁷

(2) dolžino in širino, npr. *velika, majhna soba*; *prostor, velik pet kvadratnih metrov*; *srednje veliko stanovanje*,

(3) dolžino, npr. *dela dolge korake*,

(4) globino, npr. *velika, majhna jama, veliko brezno*;

266 Poudarna vloga razvijajočih stavčnih členov torej ob samostalniku pridevnik, je vezana na izpostavitve vseh konstitutivnih lastnosti samostalniškega jedra; lastnih prepoznavnih semov pridevnik v poudarni vlogi nima, torej lahko tip *zelo gozd, zelo puščava*. V tem smislu so tovrstni pridevniki po funkciji enaki prislovom stopnje, čeprav s formalnimi lastnostmi pridevnika.

267 V SSKJ 3 (1979, 140–141) j zveza *nizek fant* pojasnjena z *majhen*.

- (a³) Razsežnost v vse smeri, ki jih določa samostalnik, npr. *Velik kamen*, *velik nos*, *velika usta*, *ušesa*, tudi metonimično, npr. tudi metonimično, npr. *velika – majhna skupina prijateljev*, *družba*. Prislovni funkciji izražanja količine se bliža pridevnik *velik*, ko vzpostavlja razmerje z malo, tip *veliko – malo ljudi* : *veliko – majhno število ljudi*, tudi *veliko – malo denarja* : *velik – majhen kup denarja*; antonimno razmerje je v (rodilniškem) numerativu (Mlunvice češtiny 2, 1986: 58) seveda v imenovalniški oz. tožilniški vlogi.

Tudi če pustimo izražanje časa ob strani, sta antonima *velik – majhen* nekakšen hipernim za izražanje razsežnosti sploh, tudi metonimične številčnosti, ki gre lahko že proti količini.

- (b) Vodoravno razsežnost, prislovno *levo – desno*, izraža antonimni par *dolg – kratek*, npr. *dolg hodnik*, *dolga reka*. Obravnavano prostorsko razmerje je mogoče izražati relativno z upoštevanjem pravila skrajnostne antonimnosti. Gre za izražanje (posledičnega) stanja, kar dokazuje raba v povedkovem prilastku, npr. *hodnik so naredili zelo dolg*.
- (c) Pridevniški par *širok* in *ozek* izražata razsežnost (1) načeloma med dvema daljšima omejitvama, npr. *širok pas*, *rob*, *širok* in *dolg travnik*, *široka cesta*, tudi

(2) med omejitvami nasploh, npr. *široke hlače*, *rokavi*.

8.3 Subjektivizirana antropocentričnost prostora

Subjektivizirana antropocentričnost je izhodišče za lokalizacijo, katere nosilec je polnopomenski glagol *imeti* – z drugimi besedami: pogoj izražanja subjektivizirane prostorske antropocentričnosti je polnopomenski glagol *imeti*. Človek ni več interpret možnosti členitve objektivne prostorske danosti, ampak postane sam temeljna orientacijska točka umestitve česa. Na podlagi pomenske relevantnosti pretvorbe tega glagola v svojilni pridevnik prek svojilnega rodilnika pa je mogoče ločiti dva tipa tovrstne antropocentričnosti; lahko bi ju imenovali svojilnostna in prostorska v ožjem smislu (nahajalna).

8.3.1

Če glagol *imeti* izraža poleg prostorskost še svojilnost ali kakšno konstitutivno razmerje med lokalizatorjem in lokaliziranim, je pretvorljiv v svojilni pridevnik, v t. i. svojilni pridevniški lokalizator. Na podlagi kategorialne lastnosti človeško +/-, ki jo izkazuje svojlina lokalizator in lokalizirano, je mogoče ločiti več tipov svojilnosti; izpostavimo nekaj tistih, katerih lokalizator in lokalizirano so zaznamovani s konkretno (k+):

Lokalizacijska točka svojine je torej posedovalec – lokalizator glede na posedovano – lokalizirano. Možnost nadaljnje pomenske členitve svojilnostne lokalizacije izhaja iz kategorialne skladenjsko-leksikalne dinamičnosti obeh akterjev svojilnosti, lokalizatorja in lokaliziranega glede na absolutno predvidljivo lokalizacijsko točko, izraženo z biti + PGM *pri* 'zraven' lokalizatorja, tudi *na* 'zgoraj' ali v 'znotraj, notri' lokalizatorju; lokalizacijska točka in lokalizator sta torej neločljiva oz. eno. Prvina, ki je doslej pri obravnavi izražanja prostorske različnosti nismo poznali, je vrsta razmerja med lokalizatorjem in lokaliziranim, torej *kako biti kje* oz. natančneje – *kako*, kot kaj biti *pri*, *na*, v.²⁶⁸ Prav način oz. vrsta lokalizacije z upoštevanjem omenjenih kategorialnih lastnosti lokalizatorja (Lr) in lokaliziranega (Ln) vpliva na možnost nadaljnje pomenske členitve.

8.3.1.1

Prava svojilnost, tip Sosed/soseda (Lr) *ima avto* (Ln) – *sosedov/sosedin avto*; posedovalca v vlogi lokalizatorja definicijsko določa kategorialna lastnost človeško (č+), posedovano v vlogi lokaliziranega pa človeško- (č-). Z lokalizacijskega stališča je torej pravo svojilnost mogoče definirati kot *biti* 'nahajati se' *kaj* (č-) *pri* 'zraven' *kom* (č+) *kako* – kot njegova lastnina; sopomenka glagola *imeti* je posedovati. Kategorialno razmerje (č+) : č- omogoča vnesti dodatno, temeljno informacijo o lastnini: Kdo

268 Vemo, da prav izražanje svojilnosti deli slovanske jezike na tiste, ki jo izražajo z glagolom *imeti* 'biti pri kom kako', med katere sodijo tudi južnoslovanski jeziki in med njimi slovenščina, in na tiste, ki načeloma izražajo z *biti pri* (*meni*), npr. *imam avto* : ruščina *U minja mašina*. Prim. npr. Vidovič Muha, Derganc (2008: 21, 133–147), kjer je podan tovrstni primerjalni poskus, ki izhaja iz svojilnostne tipologizacije slovenskega glagola *imeti*.

kot lokalizator je hkrati lastnik, poseduje kaj kot lokalizirano; *imeti* 'biti lastnik, posedovati'.²⁶⁹

8.3.1.2

Razmerna svojilnost, v zvezi z lokalizacijsko razlago svojilnosti primernejše poimenovanje – pripadnostna svojilnost, tip *Sosed* (Lr) *ima brata* (Ln) – sosedov brat; lokalizator je vedno č+, lokalizirano tudi č+. Pomen umestitve glagola *imeti* kdo ima koga – ustvarja razmerje, pripadnost koga komu. Rodovna razmerja ustvarjajo zanimivo antonimijo, tip *Sosed ima nečaka, ženo* (brata/sestro, sestrično) ... zato je *stric, mož*, (brat, bratranec), kar ustvarja antonimne pare *stric – nečak, mož – žena, brat – ev. sestra*.

8.3.1.3

Sestavinska svojilnost je s stališča kategorialnih lastnosti težje opredeljiva, mogoče je reči samo, da je lokalizator lahko bitje, organizem, snovno, torej č+, ž+, s+, lokalizirano pa č-, ž- in s+, tip *Človek ima roke* – človekove/človeške roke – človekove roke/človeške roke, *Jež ima bodice* – ježeve bodice; *Hrast ima liste* – hrastovi listi; *Celica ima jedro* – celično jedro. Gre za tip t. i. svojilne vrstnosti (Vidovič Muha 1981; 2013: 82–89). Gre za poimenovanje lokalizatorja kot vrstnega (generičnega) pojma in lokaliziranega kot tvorne (konstitutivne) sestavine, tvornega dela tega pojma; vzpostavljeno je razmerje med delom (lokaliziranim) in celoto (lokalizatorjem).

8.3.2

Če glagol *imeti* izraža samo prostorskost, se pravi brez ostanka, je pretvorljiv v *biti* + *PGM*, načeloma *pri* 'zraven'. Za izražanje opredelitve koga/česa glede na prostor – umeščenost (v prostoru) – je mogoče do določene mere zasledovati tipologijo, vzporedno s svojilnostjo. Tako velja, da je pretvorba v svojilni pridevnik iz svojilnega rodilnika formalno

²⁶⁹ V zvezi z glagolom *imeti* in *biti*, s tem pa tudi s problematiko svojilnosti in lokalistično teorijo svojilnosti je bilo več razprav A. Vidovič Muhe z navedeno literaturo (Vidovič Muha npr. 1998: 4; 293–323; 2005: 291–314).

sicer mogoča, vendar ne izraža prave svojilnosti, ampak določeno, npr. interesno razmerje med lokalizatorjem in lokaliziranim. V takšnih primerih je svojilni pridevnik v pomenu prave svojilnosti neustrezen, npr. **njegovo urednikovo gradivo*. Kategorialne lastnosti so pomenskorazločevalna prvina, vendar z manjšo pomenskorazločevalno težo, kar je smiselno glede na odsotnost svojilnosti s pomenom lastništva.

8.3.2.1

Prava prostorskost, tip *Urednik (Lr) ima (zanimivo) gradivo (Ln)* – Pri uredniku je (zanimivo) gradivo (Ln); lokalizator je č+ in lokalizirano č-. Pomen umestitve glagola – kdo *ima* kaj – je mogoče izraziti z glagolom *biti* 'nahajati se' in PGM *pri* 'zraven' koga (č+) kot npr. *Imaš ključe in denarnico?* 'So pri tebi ključi in denarnica?' Pretvorba je ob upoštevanju že predvidene preureditve udeleženskih vlog sopomenska, kar dokazuje, da gre za nedvoumni krajevni pomen glagola *imeti*: 'nahajati se' *pri kom*, je torej enako kot (*Kdo*) *ima* kaj. Pri pravi svojilnosti je lokalizator hkrati posedovalec – določevalec prostora česa v smislu svojilnosti (pri kom kaj kot svojina), tu je lokalizator brez nadaljnje opredelitve.

Zaradi polnopomenskega *imeti* je v določenih okoliščinah pretvorba v svojilni roditelj in dalje v svojilni pridevnik mogoča: *Gradivo je urednikovo* → *gradivo (od) urednika* → *urednikovo gradivo*. Pretvorba potrjuje uvodne ugotovitve, da sta krajevnost in svojilnost v bistvu v tesni zvezi, da je umestitev česa h komu v nekem smislu vzpostavitev pomembnostne hierarhije, ki se kaže v dejstvu, da kaj pri kom je z določenim namenom, v našem primeru dela, »ureditve« gradiva. Svojilnost (lastnina, posedovanje) ne igra nobene vloge, kar je mogoče dokazati z dejstvom, da je v obravnavanem sklopu lokalizirano lahko razvito s svojilnim pridevnikom; pomen lokalizacije potrjuje samo pretvorba tipa *biti pri*: *Urednik ima pisateljevo/njegovo gradivo* – *Pri uredniku je avtorjevo/njegovo gradivo*.²⁷⁰ – V stavčni strukturi z

²⁷⁰ V obravnavanih primerih je umeščenost v prostor na podlagi prave svojilnosti – biti pri kom kot svojina – prvotnejša od prostorske umeščenosti (brez prvine svojilnosti): *Pisatelj je imel gradivo, ki ga je dal uredniku*, zato je mogoče (časovno) zaporedje:

glagolom *imeti* je pogosto še prislovno določilo kraja, npr. *Otrok ima mizo pri oknu* – *Otrokova miza je 'se nahaja' pri oknu*. Temeljna orientacijska točka česa (*miza*) v prostoru (*pri otroku* – *otrokova*, vendar ne nujno v pomenu svojilnosti) je tu določena še na aktualne (besedilne) okoliščine (*pri oknu*).²⁷¹

8.3.2.2

Razmerna prostorskost se pojavlja vzporedno z razmerno svojilnostjo (Sosed ima zidarje – Pri sosedu so zidarji; zidarji soseda – sosedovi zidarji. Tu imamo opraviti z lokalizatorjem č+ in lokaliziranim č+. Sopomenski glagol biti 'nahajati se' seveda vpliva na preureditev udeleženskih vlog. Pretvorba v svojilni rodilnik in posledično v svojilni pridevnik je mogoča, če lokalizirano ni razvito s svojilnim pridevnikom. Odpade možnost vzpostavitve (prek glagola biti) dopolnjevalne protipomenskosti, značilne za jedrno pomensko skupino razmerne svojilnosti, rodovna (družinska) razmerja.

V obravnavanih zgledih se potrjujejo uvodne ugotovitve, da je svojina v najširšem smislu samo varianta prostorskega razmerja, lahko celo čista prostorskost, torej *imeti* 'biti pri'.

8.4

Obravnavana problematika prostora je z antropocentrična vidika ločena v objektivizirano in subjektivizirano: prva izhaja iz prostorskih razmerij, kot jih glede na svoj položaj zaznava udeleženec govornega dejanja – govoreči, druga iz osebe kot temeljne orientacijske točke umestitve česa. Predvsem razsežnostni in znotraj merni pridevniki so tisti, ki neposredno glede na temeljne usmeritve koordinatnega sistema verikalno, horizontalni in lateralno objektivizirajo umestitev koga/česa. – Prek polnopomenskega glagola *imeti*, prek njegove prostorske pretvorbe v *biti pri* se oblikuje svojilnostna subjektivizirana interpretacija

---

Urednik ima pisateljevo gradivo in ne obratno: **Pisatelj ima urednikovo gradivo*, če seveda ostajamo na ravni izhodiščne pomenskosti; tudi možnost *Pisatelj ima gradivo pri uredniku* je pogojena z izhodiščno svojilnostno umestitvijo gradiva (pri pisatelju).

271 S. Topolińska razlaga ta tip s členitvijo po aktualnosti (1985).

v najširšem smislu, ki je ločljiva v dve skupini: t. i. prava svojilnost omogoča poleg prostorske pretvorbe glagola v *biti pri* še pretvorbo v svojilni pridevnik, tip *Sosed ima avto* – sosedov avto, ali pa te pretvorbe ne omogoča in ostaja samo pri pretvorbi v prostorski pomen, tip *Urednik ima gradivo* – Gradivo je pri uredniku; pretvorba v svojilni pridevnik, *urednikovo gradivo*, je dvoumna, načeloma spremeni pomen tudi v svojilnost.

9 Čas v besedi

(*Tipologija leksikalne večpomenskosti*,²⁷²

36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 2000)

Čas je imanentna lastnost slovarja določenega jezika, saj, med drugim, ločuje leksikalni pomen na prvotni in drugotni – na motivirajoči in motivirani; vgrajen je torej v vsak večpomenski leksem, pa tudi v del terminološke leksike. – Leksikalni pomen je razumljen kot hierarhično urejen zbir pomenskih sestavin (semov) s pojmovno širšo – pomensko ekstenzivnejšo uvrščevalno pomensko sestavino in določenim številom pojmovno ožjih – pomensko intenzivnejših razločevalnih pomenskih sestavin. – Motivirani pomeni, ki pogojujejo leksikalno večpomenskost, temeljijo na predvidljivem obnašanju pomenskih sestavin: pri pomenski vsebovanosti in pri tistih pomenskih prenosih, ki temeljijo na bližini – metonimija s sinekdoho, je ta predvidljivost v veliki meri popolna, pri leksikalizirani metafori delna.

9.1

Predstavitev znotrajbesedne pomenske različenosti izhaja iz dejstva, da celotni slovar določenega jezika na ravni pomena razpade na prvotni, primitivni, in drugotni, iz njega nastali – na motivirajoči in motivirani. Čas je torej imanentna lastnost tudi slovarske pomenske dinamike, vgrajen je v vsak večpomenski leksem, pa tudi v pomensko motivirani del terminološke leksike. Pomenska razmerja med motivirajočim in motiviranim slovarskim (leksikalnim) pomenom so izraz naravne sposobnosti živega, razvitega jezika iz sebe samega ustvarjati poimenovalne in seveda tudi stilne možnosti. Pri slovarski večpomenskosti gre torej za regenerativno sposobnost jezika, ki se kaže na poimenovalni ravni tako, da izrazno ista beseda – leksem²⁷³ lahko zapolnjuje poime-

272 Besedilo je priredba objave v zb. 36. SSJLK, izvorno iz *Slovenskega leksikalnega pomenoslovja*.

273 Leksem kot poimenovalna stalnica je širši od besede; zajema poleg uslovarjenih (leksikaliziranih) besed tudi stalne besedne zveze, npr. vrstne (generične) pojme, kot so *beli medved*, *rdeči bor*, *češko pivo*, ali *laboratorijsko pregledati*, *slovensko govoriti*, *vojaško pozdraviti* ipd. (Vidovič Muha npr. 1999a) – poleg seveda mnogih stavčnih in nestavčnih idiomatskih (frazemskih) besednih zvez. Zelo posplošeno rečeno – celota

novalne praznine (katahreze), ki jih v vsakem trenutku prinaša življenjska razgibanost nosilcev določenega jezika.

Možnost biti kos poimenovalnim potrebam – tudi s tvorjenjem novih pomenov, z nastajanjem večpomenskosti torej, je neločljivo povezana z naravo besede oz. leksema sploh. Ta samo s svojim izrazom daje videz trdnosti in dokončnosti, že na ravni t. i. kategorialnih pomenskih sestavin, določenih s skladenjskimi, zlasti stavčnimi vlogami, pa je ta »trdnost« zelo relativna, prilagodljiva stavčni vlogi in s tem seveda (načeloma propozicijskemu) denotatu, ki to vlogo osmišlja. Sposobnost leksema prilagajati in s tem v veliki meri spreminjati celo svoje kategorialne pomenske sestavine ali celo brisati katero izmed njenih funkcij (pojem nezaznamovanosti), npr. pri samostalniku spol, podspola živost, človeškost, števnost, ev. sklanjatev, pri glagolu vid, (potencialno) vezljivost – intenco itd., pomeni sposobnost leksema spreminjati svoje sintagmatsko, hkrati pa lahko tudi paradigmatsko vedenje – nove paradigmatske povezave, npr. na ravni sopomenskosti, protipomenskosti, nad-/podpomenskosti idr.; vse to pa omogoča nastajanje novih pomenov, novih pomenskosestavinskih struktur.²⁷⁴

9.1.1

Kaj je torej slovarska večpomenskost? Lahko rečemo, da je to sposobnost leksema gibati se znotraj sintagmatskih in paradigmatskih možnosti, do določene mere zamejenih z naborom pomenskih sestavin temeljnega slovarskega pomena oz. tako rekoč absolutno zamejenih z vsebinskimi lastnostmi temeljnega denotata leksema, se pravi z njegovim predstavnim (pojmovnim) svetom.

---

poimenovalnih prvin – leksika tvori slovar/leksikon določenega jezika. – Slovenski jezikoslovni priročniki, npr. Enciklopedija slovenskega jezika (Toporišič 1992) ali SSKJ, izraza leksem ne poznajo.

274 Kot je znano, je prehod samostalnika med povedkovnike vezan na brisanje funkcije spola, zato je popolnoma korektna zveza *Ana je arhitekt*, kjer prvotni samostalnik arhitekt v glagolski (povedkovodoločilni) vlogi ne pomeni nič drugega kot (poklicno) dejavnost; prвина moški (ki opravlja omenjeni poklic) je v glagolski vlogi – za razliko od drugih vlog, npr. definicijske osebkove, nerelevantna in zato izgubljena. Pri glagolu vpliva na pomensko ločevanje npr. sprememba števila in vrste vezljivostnih mest; tako je mogoče ločevati zveze kot *Otrok že bere : Bere knjigo* ipd.

9.1.2

V nadaljevanju bomo razčlenili drugotni (motivirani) pomen leksemv z vidika njegove vpetosti v prvotni (motivirajoči) pomen; ohranjanje segmentov starega, ko se opomenja novo, je namreč predvidljivo in zato do določene mere tipološko. Opomenjevalni proces v bistvu temelji na pogojevanem časovnem zaporedju seveda kot odsevu (refleksu) pogojevanega časovnega zaporedja naših pojmovnih svetov.

9.1.3

Kako torej razumemo slovarski (denotativni) pomen? Pri poskusu določitve slovarskega denotativnega pomena izhajamo iz slovarsko strukturirane leksike, ki je v veliki meri odslikava dejanske predmetnostne strukturiranosti znotraj našega splošnega predstavnega sveta.

Slovarsko pomensko strukturo – slovarski denotativni pomen je v glavnem mogoče opredeliti s pomenskimi sestavinami – semi kot najmanjšimi nedeljivimi enotami leksikalnega (slovarskega) pomena in ev. z njihovo na različnosti pojmovnega obsega temelječo hierarhiziranostjo. V bistvu gre za nabor tistih vsebinskih lastnosti določenega denotata, ki omogoča njegovo slovarsko (ne nujno dejansko) prepoznavnost. Za to je potrebna najmanj ena posebna, z drugimi pomenskosestavinskimi strukturami slovarja neprekrivna pomenska sestavina; pri slovarskem pomenu, nastalem s sinekdoho (vedno motiviranim – drugotnem), zadostuje že hierarhična preureditev vlog pomenskih sestavin znotraj pomena. Posebni so v tem smislu (poleg besed s samo slovničnim razmernim pomenom – predložne in vezniške besede) le medmeti in členki oz. vsi leksemi, katerih denotat je govorno dejanje, pri skupini prislovov in iz njih nastalih pridevnikov prvine govornega dejanja, se pravi kraj in čas – vršilec dejanja in dejanje samo, npr. *tu, zgoraj; sedaj, letos* (Vidovič Muha 1999) ipd.

Nujno je še poudariti, da je omenjena dvostopenjskost razmerja pomenskih sestavin značilna za t. i. endogene lekseme, skladenjsko določene z vlogo oblikovanja temeljne besedilne enote – stavka; gre torej za samostalnik in glagol.

9.1.3.1

Hierarhija pomenskih sestavin temelji na dveh različnih vlogah, ki jih imajo znotraj leksemskega pomena: uvrščevalna pomenska sestavina (UPS), opredeljuje pomen leksema z vidika njegove vpetosti v načeloma neposredno višje pojmovno in s tem (lahko) tudi pomensko polje. Omejitev glede neposrednosti uvrščanja je nujna, če uslovarjamo splošno in ne posebno (znanstveno, strokovno) pojmovnost, če gre torej za splošni in ne terminološki slovar. Tako je na leksikografski ravni mogoče najti omejitve glede neposrednosti uvrščanja v tipu slovarja, kot je SSKJ v zgledih tipa npr. *kalužnica* ni košarnica, ampak (ob vodah rastoča) rastlina/.../, *konj* ni kopitar, ampak domača žival /.. ./, *riba* ni vretenčar, ampak vodna žival/.. ./, *gad* ni plazilec, ampak je strupena kača/... / ipd.

Pri semaziološkem postopku (slovarskega) ugotavljanja (denotativnega) pomena si za odkrivanje UPS samostalniške besede lahko pomagamo z dopolnjevalnim vprašanjem Kaj 'pomeni' (leksem) x – Kateri denotat ima x, natančneje – pomen katerega denotata ima x: Kaj je npr. *brat*? (Brat je) *moški* (v razmerju do drugih otrok svojih staršev); Kaj je *moški*? Človek (moškega spola); Kaj je *človek*? *Bitje* (sposobno misliti in govoriti); Kaj je *bitje*? *Kar* (živi/.../). Ali: Kaj je *mačka*? *Domača žival* (ki lovi miši); Kaj je *domača žival*? *Žival* (ki živi ob človeku) Kaj je *žival*? *Bitje* ipd. Znotraj glagolske besede je ev. možno vprašanje *Kaj dela* (kdo/kaj)?, npr. Kaj dela, ko *leti* – *premika* (*se* po zraku z letalnimi organi/.../); Kaj dela, ko se *premika* – spreminja (mesto/položaj v prostoru v določeni smeri); Kaj dela, ko *spreminja*? *Dela* (da kdo/kaj v prostoru ni več na istem mestu).

9.1.3.2

Druga skupina pomenskih sestavin, imenovana razločevalne pomenske sestavine (RPS), ima vlogo slovarskoprepoznavno določiti pomene leksemov, ki sodijo v pojmovno polje iste UPS. Tudi pri ugotavljanju RPS je pri samostalniških poimenovanjih možna vprašalna poved Katere so tiste lastnosti določenega denotata (znotraj UPS seveda), ki so lahko na

ravni leksema pomenskorazločevalne? Kot je znano, je različna vloga pomenskih sestavin razvidna na metajezikovni ravni v slovnični zgradbi slovarske razlage; ta je pri endogenih leksemih vedno nestavčna, v obliki podredne samostalniške ali glagolske zveze. V znanem obrazcu pomena $UPS/xRPS$ (Vidovič Muha 1988: 25–26) označuje x število RPS, ki je določljivo relativno, glede na slovarskopomensko prepoznavnost leksema znotraj leksemov, ki jih zajema ista UPS, npr. za leksem *živo srebro* zadostuje znotraj UPS *kovina* ena sama RPS, in sicer *tekoča* (*kovina*); za ta primer torej velja $x = 1$, označuje pa agregatno stanje. Še nekaj zgledov: *mačka* '(domača žival) ki lovi miši', $x = 1$, označuje funkcijo; *domača žival* '(žival) ki živi /.../ ob človeku', $x = 1$, označuje mesto nahajanja; *žival* – '*bitje* ki se hrani z organskimi snovmi, ima čutila in se navadno lahko premika', $x = 3$, označuje sredstvo preživljanja, (fizično) lastnost, (fizično) sposobnost; *bitje* – '(kar – tisto) ki živi ali je vsaj mišljeno kot živo', $x = 1$, označuje obliko bivanja. Še zgledi za glagolsko zvezo v vlogi slovarske razlage: *leteti* 'premikati se po zraku z letalnimi organi, zlasti s perutmi, krili', $x = 2$, označuje kje in kako (se premika); *premikati se* 'spreminjati položaj v prostoru v določeni smeri', $x = 3$, označuje kaj, kje in kako; *spreminjati* – '(delati) da kaj ni več isto', $x = 1$, označuje kako; *delati* – 'opravljati delo'.²⁷⁵

9.1.3.3

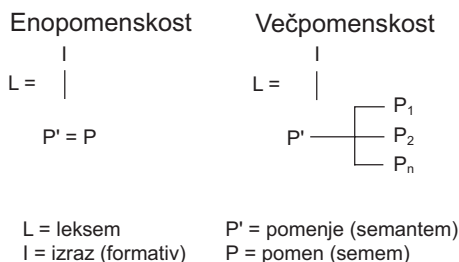
Lahko povzamemo: Slovarski pomen endogenih leksemov določa, hierarhična urejenost pomenskih sestavin. Temeljno urejevalno načelo slovarskega pomena je torej sintagmatsko: podredno razmerje pomenskih sestavin s skladenjsko vodilno, sicer določano uvrščevalno pomensko sestavino (UPS) in razločevalnimi pomenskimi sestavinami (RPS) kot skladenjsko odvisnimi, sicer pa določujočimi, je posledica naravne strukturiranosti predstave denotatov. Omenjena dva tipa pomenskih sestavin prek slovarskega pomena v veliki meri torej verbalizirata (slovarska razlaga) posplošeno predstavo sveta.

²⁷⁵ Glagol *delati* sodi med glagolske primitive, zato mu UPS ni mogoče določiti; s tem odpade hierarhičnost razmerja med pomenskimi sestavinami, razlaga postane krožna, sopomenska.

9.1.4

Večpomenskost (polisemija) je določena z dejstvom, da sta istemu izrazu (formativu) podrejena dva ali več pomenov, kar je mogoče zapisati: $I = f('P' 1 + 'P' 2 + 'P' n)^{276}$ – ali če naredimo še korak naprej: isti izraz ima dva ali več predstavno različno povezanih denotatov. S stališča jezikovnega znaka gre torej za istega označevalca in (deloma) različnega označenca.²⁷⁷

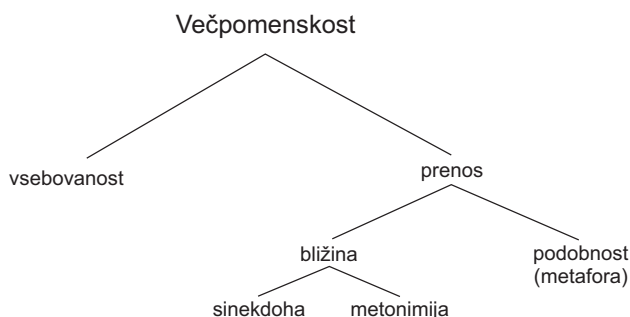
Za večpomenskost leksema gre v primerih, ko pride do sprememb sintagmatskega in/ali paradigmatskega vedenja leksemov, npr. *moški* (1) 'odrasel človek moškega spola', (2) pogovorno 'moški (1) v zakonski zvezi, (*zakonski*) *mož*' (sopomensko razmerje *moški* = pog. (*zakonski*) *mož*); s sintagmatskega vidika izhajajo razpoznavne lastnosti pomena (2) še iz možnosti razvrstitve ženskih oblik osebnih svojilnih zaimkov, svojilnih pridevnikov iz poimenovanj žensk kot *moj*, *tvoj*, *njen*, *sose-din*, *Tinin moški*; (3) kot povedkovnik 'lastnosti moškega (1)' – tipična skladijska vloga je povedkovodoločilna, kar omogoča seveda tudi stopnjevanje lastnostnostnega pomena, npr. *biti (zelo) moški* in prehod samostalnika v povedkovnik.

276 Izraz (formativ) leksema je v (poimenovalni) funkciji (f) najmanj dveh pomenov istega leksema; število pomenov, ki ga lahko pokriva izraz, je odprto.

277 Znotraj večpomenskosti je aktualen pojem motiviranosti, ki ga poznamo iz besedotvorja. Razlika med besedotvorno in pomensko motiviranostjo je v tem, da pomenska motiviranost seveda nima morfoloških (morfemskih) pokazateljev. Oba tipa motiviranosti!.. besedotvorna in pomenska – pa podlegata procesu demotivacije, kar sčasoma lahko pripelje do enakoizraznic – homonimov (Hansen idr. 1985: 205), npr. *pero* 'kožna tvorba /.../ na telesu ptic' : 'pisalna priprava' (nalivno pero).

Nastajanje večpomenskosti je vezano na dva temeljna postopka (Hansen idr. 1985: 203–204): vsebovanost (pomena) – gre za razmerje med nad- in podpomenskostjo, kjer se (lahko) pojavi tudi vzporedna podpomenskost (kohiponimija), ter za pomenske prenose (po Jakobsonu) na osi bližine – metonimija s sinekdoha, in na osi podobnosti – metafora.

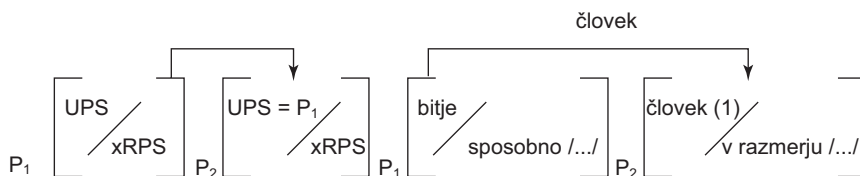

9.1.4.1

Pri tipu večpomenskosti, ki temelji na pomenski vsebovanosti, gre za dejstvo, da je določen (neprvi) pomen ali več pomenov vsebovanih, zaknitih (neopomenjenih, neizraženih s pomenskimi sestavinami) v določenem, večkrat glavnem oz. izhodiščnem pomenu. Razmerje med pomeni, ki temeljijo na pomenski vsebovanosti, je nad-/podpomensko, se pravi hierarhično.

Na ravni vseh stopenj **drugotnih** pomenov, v tem primeru podpomenov (hiponimov), gre v bistvu za dosledno ohranitev pomenskih sestavin tistega pomena, ki je v nadpomenski (hipemimni) vlogi, se pravi za ohranitev tako UPS kot RPS. Ta celotni »nadpomenski« pomen se na ravni svojega »podpomenskega« pomena pojavi v vlogi UPS, kot RPS pa se pojavijo tiste vsebinske lastnosti, ki so za drugotni (podpomenski) pomen relevantne. S tem se seveda na ravni drugotnega, se pravi motiviranega pomena manjša pomenski obseg, manjša se ekstenzivnost pomena, večja pa njegova intenzivnost (Filipec 1978; Gudavičius 1994).

Menjava vlog pomenskih sestavin pri pomenski vsebovanosti

Pomenska vsebovanost - temeljni vzorec

$$\begin{array}{l}
 P^n \rightarrow P_1 \left\{ \begin{array}{l}
 P_2 \quad P_1 = \text{UPS} + x\text{RPS} \\
 \\
 P_2 = P_1 + x\text{RPS}_2 \\
 \\
 P_n \quad P_n = P_1 + x\text{RPS}_n \text{ ali } P_n = P_{n-1} + x\text{RPS}_{n-1}
 \end{array} \right.
 \end{array}$$

P^n = število pomenov leksema

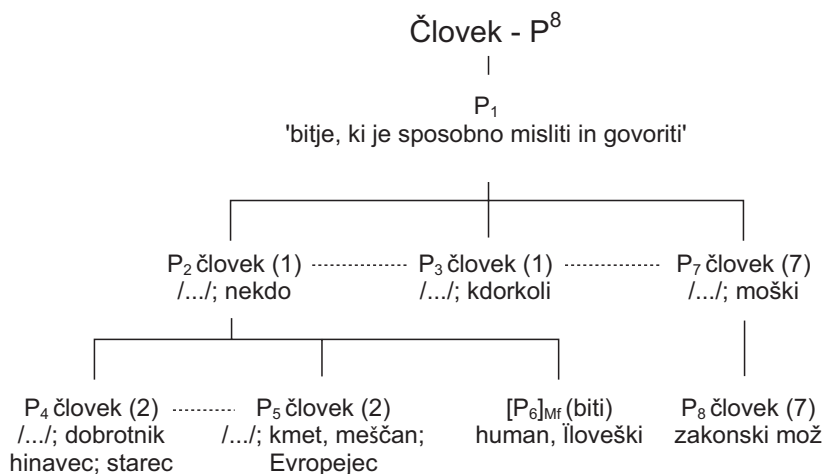
$P_{1,2,n}$ = konkretni pomen

Nekaj primerov:

Človek: (1) UPS bitje, RPS sposobno misliti in govoriti, npr. *človek in narava*, (2) UPS človek (1), RPS neimenovan, ev. neprepoznan (Sp^8 nekdo), npr. *neki človek stoji pred vrati*, (3) UPS človek (1), RPS neglede na natančnejšo določitev (Sp kdorkoli), npr. *človek to težko razume*, (4) UPS človek (2), RPS z značilno lastnostjo (Sp dobričina, starec ...), npr. *dober človek to rad stori*, *star človek tega ne more razumeti*, (5) UPS (2), RPS z vezanostjo na družbeni položaj, prostor (Sp kmet, meščan ...; Evropejec ...), npr. *biti kmečki*, *mestni človek*, [(6)]²⁷⁸ gre za metaforični pomen – UPS 0, RPS kot človek (2) (pozitivna lastnost človeka, Sp humanističen, človeški), npr. *to je človek*, *to je mož*, (7) UPS človek (1), RPS moškega spola (Sp moški), npr. *bližal se je bradat človek*, (8) UPS človek (7), RPS v zakonu (pogovorna Sp zakonski mož), npr. *kje pa je tvoj človek?*²⁷⁹

278 [ ] - oznaka za prehod samostalnika med povedkovnike.

279 SSKJ opozarja, da je pomen možen samo v zvezi s svojilnim zaimkom, ki pa je seveda izraz osebnega lastnega imena oz. svojilnega pridevnika iz njega; na tretjeosebni ravni se to dejstvo potrjuje z možnostjo razvrstitve tudi svojilnega pridevnika iz (ženskega) lastnega imena ob obravnavani samostalniki, npr. *Alenkin človek*.

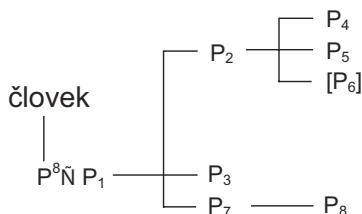

Pomen (1) implicira pomen (2), (3), (7), pomen (2) implicira pomen (4), (5), spodbudi metaforični pomen [(6)]. Z drugimi besedami: neposredni pogoj za uresničitev pomenov (2), (3), (7) je uresničenost pomena (1), neposredni pogoj za uresničitev pomenov (4), (5) – [(6)] na ravni metaforične asociacije²⁸⁰ – je uresničenost pomena (2), neposredni pogoj za uresničitev pomena (8) je uresničenost pomena (7); seveda pa je posredni pogoj za uresničenost z 2. in 7. pomenom pogojenih (pod)pomenov uresničenost pomena (1). (Gl. grafe 3, 5, 6.)

Za znotrajleksemsko hierarhično nad-/podpomensko ureditev pomenja (semantema) je glede na tovrstno medleksemsko razmerje značilno, da zaradi izrazne prekrivnosti tega razmerja znotraj (enega) leksema – gre pač za tip večpomenskosti enega leksema – ne more tvoriti korektnih (smiselnih) stavkov tipa Drevo je rastlina; istoizraznost pomenov v večpomenskem leksemu pač preprečuje tvorbo stavkov kot Človek (2) je človek (1). V tem smislu, če smo natančni, je izjema leksem človek kot povedkovnik (predikativ); na sintagmatski ravni se potrjuje njegova čista glagolska/povekovodoločilna vloga, saj vsi drugi (neglagolski) pomeni lahko tvorijo z njim lastnostni stavek, se pravi, da se lahko

²⁸⁰ Pogoj za uresničitev metaforične asociacije tudi na leksikalnopomenski ravni ni nujno slovarskopomenska uresničitev motivacije; tudi v tem se metaforični pomen loči npr. od motiviranega (drugotnega) pomena, vezanega na pomensko vsebovanost.

pojavljajo s povedkovim določilom (je) človek ‘human, človeški’, npr. Nekdo, Kdorkoli, Starec, Kmet, Moški, Zakonski mož je (lahko) človek, tudi Človek (1) je (lahko) človek [6].

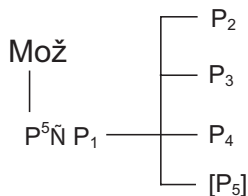
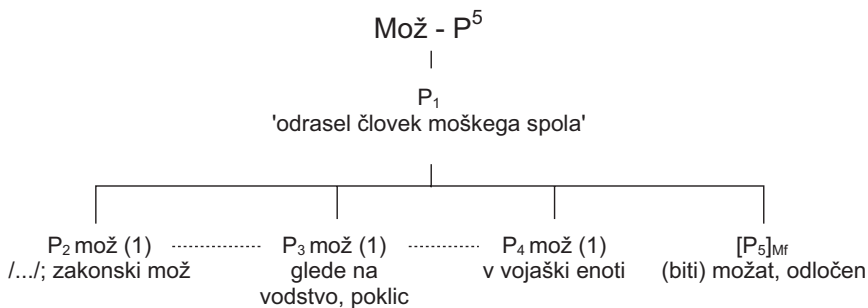

$$\begin{array}{ll}
 P_1 = \text{UPS} + \text{xRPS} & P_5 = \text{UPS } P_2 + \text{xRPS}_5 \\
 P_2 = \text{UPS } P_1 + \text{xRPS}_2 & [P_6]_{\text{Mf}} = \text{UPS } \emptyset, \text{ kot } P_2 \\
 P_3 = \text{UPS } P_1 + \text{xRPS}_3 & P_7 = \text{UPS } P_1 + \text{xRPS}_7 \\
 P_4 = \text{UPS } P_2 + \text{xRPS}_4 & P_8 = \text{UPS } P_7 + \text{xRPS}_8
 \end{array}$$

Iz zgleda *človek* je razvidno, da se pomenska vsebovanost ne pojavlja samo pri izhodiščnem oz. osnovnem pomenu večpomenskega leksema, ampak lahko pri kateremkoli, seveda nezadnjem.

Mož: (1) UPS človek, RPS odrasel, moškega spola, (Sp moški), npr. *mlad, velik mož*, (2) UPS mož (1), RPS poročen /.. ./ (Sp zakonski mož), npr. *želi si dobrega moža*,²⁸¹ (3) UPS mož (1), RPS ki ima določeno dolžnost, poklic, npr. *sestaneke vodilnih mož*, (4) UPS mož (1), RPS navadno brez čina, kot član enote, skupine, npr. *četa je štela petnajst mož*, [(5)] UPS mož (1), RPS odločen, možat (dejansko gre za lastnost, Sp (biti) možat, odločen), npr. *izkazal se je moža*. Pomen (1) implicira pomene (2), (3), (4), [(5)] – zadnji je povedkovnik z metaforično motivacijo (prim. pojasnilo pri človek; dodamo naj še zveze s prislovom stopnje, tip malo, veliko moža : malo, veliko mož – samostalniška zveza s pridevnikom), z drugimi besedami: pogoj za uresničitev pomenov (2), (3) in (4) je uresničenost pomena (1). (Gl. grafa 7, 8.)

²⁸¹ Dejanska raba leksema *mož*, ki jo izkazuje tudi SSKJ, veže izhodiščni denotat na naš drugi (podpomenski) pomen – poročen moški /.../.

Legenda:

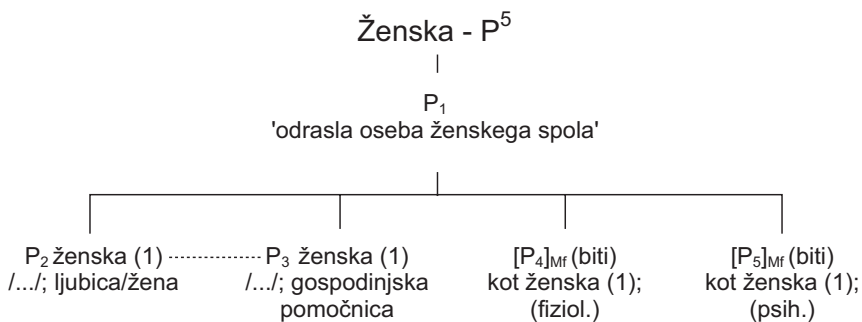
P₁ – UPS + xRPS

P₂ – UPS P₁ + xRPS₂

P₃ – UPS P₁ + xRPS₃

P₄ – UPS P₁ + xRPS₄

[P₅]_{Mf} – UPS ∅, kot P₁

Na ravni pomenskosestavinske zgradbe prihaja pri pomenski vsebovanosti, torej pri tipu nad-/podpomenskosti, po eni strani do prevrednotenja pomenskih sestavin – UPS motiviranega pomena je celotna pomenskosestavinska zgradba motivirajočega pomena, po drugi pa do

aktualizacije novih pomenskih sestavin v vlogi RPS, npr. pri ženska (2) je UPS ženska (1), RPS poročena; pri ženska (3) je UPS (zopet) ženska (1), RPS kot pomočnica (gospodinjstvu); z drugimi besedami: pomen, ki je motivirajoči – nadpomenski (hipernimni), implicira v se pomene, ki so podpomenski (hiponimni); skratka ženska (1) kot ‘odrasla oseba ženskega spola’ dopušča opomenjenje tako pojma poročen v zvezi z ženska (1), ‘odraslo osebo ženskega spola’, kot gospodinjska pomočnica. (Gl. graf 9). Načeloma velja poudariti, da pomensko širjenje na podlagi načela pomenske vsebovanosti – nad-/podpomenskosti – temelji na predvidljivosti UPS – ta je vedno celotni motivirajoči pomen; s tem je ohranjeno bistvo nad-/podpomenskosti, ki ga sicer poznamo predvsem kot medleksemsko pomensko razmerje.

V obravnavani okvir pomenskih znotrajleksemskih povezav lahko prištejemo tudi različne klasifikacije in taksonimije različnih strok, botanike, zoologije idr., seveda samo v primerih, ko se to vprašanje rešuje znotraj enega leksema z večpomenskostjo.

9.1.4.1.1

Razmerje med najmanj dvema odvisnima pomenoma – podpomenoma ali hiponimoma, ki nastane, ko gre za njuno skupno nadpomensko (hipernimno) izhodišče, največkrat je to prvi, osnovni pomen (P1), imenujemo vzporedno ‘podpomensko razmerje – vzporedna podpomenskost ali kohiponimija (Filipec 1985: 142–143); pogoj za nastanek takšnega razmerja je najmanj dvema hiponimnima pomenoma skupna UPS, ki jo predstavlja celotni motivirajoči pomen; v primeru človek nastaja nekoliko bolj zapleteno vzporedno podpomensko (kohiponimno) razmerje: prek P1 vstopajo v razmerje pomenske vzporednosti pomeni P2, P3, P7, prek pomena P2 pa P4 in Ps; P1 je nadpomenski samo za Ps – torej z nobenim pomenom ne tvori vzporedne podpomenskosti (gl. grafa 5, 6); pri leksemu *mož* so v razmerju vzporedne podpomenskosti trije (pod) pomeni, in sicer od P2 do P4, pomen Ps je metaforični (gl. grafa 7, 8), pri leksemu *ženska* dva, in sicer P2 in P3 (prim. graf zgoraj). Postopni pomenski razvoj izkazuje pri leksemu *človek* pomen Ps, ki kot edini ne more vzpostavljati razmerja pomenske vsebovanosti. (Gl. grafa 5, 6.)

9.1.4.2

Pogosta procesa nastajanja novih pomenov leksema na podlagi prenosa oz. posrednih poimenovanj (Filipec 1985: 108) sta zlasti dva – metonimija, znotraj katere zajema posebno mesto sinekdoha prav zaradi razmeroma natančno predvidljivega obnašanja pomenskih sestavin, in metafora.²⁸² Na razliki med (sintagmatično) osjo bližine – metonimija – in (paradigmatično) osjo podobnosti – metafora – je R. Jakobson (1987: 87–117) celo gradil dva vidika jezika in iz njega dva tipa afazičnih motenj.

O pomenskih prenosih lahko govorimo v primeru, ko med pomeni ni mogoče vzpostaviti razmerja vsebovanosti – nad-/podpomenskosti.

Ko razmišljamo o metonimiji, sinekdohi in metafori znotraj slovarja določenega jezika, je interesni poudarek na pomenski oz. poimenovalni vlogi teh prvin; njihova stilna vloga ostaja tako osrednji interes (jezikovnosistemske) stilistike in literarne teorije. Če povzamemo stališče G. Genetta (1986: 237–253), ima retorika figur za cilj vzpostaviti kod literarnih konotacij – po Barthu imenovanih znaki književnosti – katere skrajni ideal je jezik (književnosti) v jeziku. Znotraj slovarja, kot rečeno, pa gre v prvi vrsti za proučevanje ene izmed možnosti odpravljanja določene katahreze s sredstvi lastnega jezika, čeprav seveda t. i. interakcija – po Blacku (1986: 55–79) – razmerje med glavnim in stranskim predmetom kot konstitutivnima prvinama omenjenih treh tropov – ostaja lastna vsem trem pojmom ne glede na primarnost njihove vloge.²⁸³

9.1.4.2.1

Znotraj metonimije je smiselno ločiti sinekdoho kot pojav, pri katerem gre, kot je znano, za zamenjavo dela s celoto oz. celote z delom. Kaj

---

282 Poimenovanja metonimija, sinekdoha, metafora izvirajo seveda iz literarne teorije; zaradi v glavnem istega področja raziskovanja, vendar z različnimi poudarki – jezikoslovje, posebej leksikologijo, zanimajo ta vprašanja tudi v okviru slovarja jezika – jezikovnega sistema torej –, se izrazi ohranjajo tudi na področju leksikalne semantike.

283 G. Genette (1986: 237–253) ločuje med pojmom tropi in figure: tropi opravljajo v prvi vrsti katahrezično vlogo, figure predvsem stilno.

to pomeni na ravni slovarja? Kot bomo videli, prihaja pri sinekdohi znotraj endogenih leksemov ob nespremenjenih pomenskih sestavinah v bistvu samo do njihovega hierarhičnega preurejanja (UPS glede na RPS), pri metonimiji pa za delno vnašanje novih oz. opuščanje starih.

Tipološka zgleda sinekdoh:

- (1) Menjava celote z delom:²⁸⁴ *rastlina* – del: drevo – les: *hrast* (1) UPS listnato drevo, RPS /.../ trd les, npr. *posekati hrast*; (2) UPS les, RPS hrasta (1), hrastov les, hrastovina, npr. *več kubičnih metrov hrasta*, (3)M²⁸⁵ UPS pohištvo, RPS iz hrasta (2), hrastovo pohištvo, npr. *opremiti stanovanje s hrastom*; češnja: (1) UPS drevo, RPS okrogel dolgopecljati koščičasti sad(ež), npr. *nasad češenj*; UPS sad(ež), RPS češnje (1) podobno še bukev, smreka, bor, jesen, tik, gaber, oreh, brest, topol, tisa idr.; ni vedno nujno, da se razvije tudi metonimični pomen – izdelek iz lesa, npr. topol, cipresa, omorika, pinija;²⁸⁶
- (2) Menjavanje dela s celoto:²⁸⁷ sposobnost – nosilec sposobnosti: avtoriteta (1)UPS ugled, RPS ki izhaja iz vodilnega položaja koga (osebe)/.../, npr. *imeti avtoriteto*, (2) UPS oseba, RPS z avtoriteto (1), npr. *srečati se s strokovno avtoriteto*; podobno: kapaciteta, moč, gracilnost ipd.; v širšem smislu lahko sodi sem še tip kot uho (1) UPS čutilo, RPS za sluh/.../, kot sestavina človeka, npr. *zamašiti si ušesa*, (2) UPS človek, RPS glede na uho (1), npr. *veliko ženskih ušes je poslušalo*.

284 Skupina μ (Dubois idr. 1970: 102–103) imenuje tovrstno sinekdoho posplošujočo, splošno se uporabi za poimenovanje posameznega; določa jo delni odvzem pomenskih sestavin (semov), kar povzroča pomensko ekstenzijo – splošnejši pomen, npr. uporaba leksema žival za leksem pes, hladno orožje za nož ipd.

285 (3M") = (3) metonimični pomen

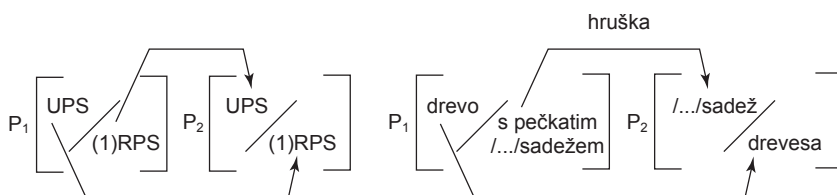
286 V razmerju drevo – (njegov) sad(ež) je načeloma mogoče izhajati tudi iz zamenjave dela s celoto: češnja: (1) UPS sad, RPS dolgopecljat/.../; (2) UPS drevo, RPS češnja (1) – češnjevo drevo; enako npr. pri plodovih kot krompir, fižol, grah, bob tudi povrtnine npr. česen, čebula, peteršilj, zelena, žitaricah npr. ječmen, koruza, pšenica, rž, gozdnih sadežih, npr. borovnice, jagode idr. Posebnost tega tipaje v SSKJ razvidna v izjemnem tipu razlage z ločnim veznikom ali, npr. hruška (1) sadno drevo ali njegov pečkati sad/.../.

287 Skupina μ (Dubois idr. 1970: 103–104) imenuje pojav uporabe dela za celoto oz. posamičnega za splošno zožujoča sinekdoha; temelji na dodajanju pomenskih sestavin (semov); tradicionalni primer zožujoče sinekdoh je jadro za ladjo.

Sinekdoha temelji na načelu konstitutivnosti, ki je podlaga tudi t. i. sestavinski svojilnosti: sad (od) češnje ($\leftarrow$ češnjev sad) $\leftarrow$ sad, ki ga ima češnja; imeti 'biti sestavina česa' – Sad je tvorni del češnje. Izhajajoč iz predstavljenega postopka kot dokaza t. i. sestavinske svojilnosti, je smiselno pomensko izhodišče vezano na pojem drevo oz. VPS drevo. Deli celote, ki lahko prevzemajo vlogo celote, sodijo med tvorne (konstitutivne) dele te celote – po njih je celota prepoznavna; velja tudi obratno: celota lahko prevzame poimenovalno vlogo za tisti del, ki je zanj tvoren, ki povzroča prepoznavnost. Sicer pa izhajamo iz dejstva, da jezikovnosistemska pomenska razpoznavnost sinekdoh (glede na metonimijo) temelji na t. i. krožnem tipu razlage (Filipec 1973): UPS je prepoznavno določena glede na eno samo RPS, in sicer tisto, ki se v drugotnem (motiviranem) pomenu, nastalem po menjavi dela s celoto ali celote z delom pomensko osamosvoji. Lahko torej rečemo, da je pri sinekdohi pomen mogoče zapisati kot 'P' = UPS/1RPS, po definiciji torej vedno $x = 1$. (GI. graf 10.)

Lahko povzamemo, da sinekdoha ohranja število in vrsto pomenskih sestavin znotraj obeh pomenov – izhodiščnega in prenesenega – spreminja pa se hierarhičnost njihovih vlog.

Menjava vlog pomenskih sestavin pri sinekdohi

9.1.4.2.2

Metonimija je zelo pogost način poimenovalnegaopolnjevanja, in ne samo stilistike, se pravi, da gre za poimenovalno možnost, ki zasluži pozornost. Pri pomenu, ki je nastal po metonimični poti, je sicer predvidljivost obnašanja pomenskih sestavin glede na motivirajoči

pomen manjša kot pri sinekdohi – pri sinekdohi, kot smo videli, gre le za njihovo hierarhično preurejanje, vendar pa je tudi pri metonimičnem pomenu njihova dinamika v tolikšni meri predvidljiva, da je mogoče prepoznavati določene zakonitosti in na podlagi tega govoriti o predvidljivosti pomenov, nastalih z metonimijo (Ivic 1982). Metonimijo pri samostalniku je mogoče zaslediti tako pri tvorjenkah, kjer velja izpostaviti metonimičnost zlasti znotraj besedotvornih pomenov, kot pri netvorjenkah. Nekaj primerov metonimije, vezanih na besedotvorni pomen samostalnika iz glagola²⁸⁸

- (a) dejanje – rezultat dejanja: pisanje (1) UPS to (dejanje), RPS da pišem (pisanja),²⁸⁹ npr. *zmotil ga je med pisanjem*, (2) UPS kar (pismo, dopis), RPS (na)pišem (*izročiti pisanje*); po istem vzorcu npr. žaganje, žganje, lov, nakup, montaža, konstrukcija idr.;
- (b) dejanje – predmet dejanja: šivanje (1) UPS to (dejanje), RPS da šivamo (šivanja), npr. *med šivanjem govoriti*, (2) UPS kar, RPS šivamo, npr. *šivanje ji je padlo iz rok*; podobno še: korektura, učenje, nakup, kosilo ipd.;
- (c) dejanje – sredstvo dejanja: dekoracija (1) UPS to (dejanje), UPS da dekoriramo (dekoriranja), npr. *začeti z dekoracijo*, (2) UPS s čimer, RPS dekoriramo, npr. *lepa dekoracija*; podobno: kopel, dokumentacija, pogon, ventilacija ipd.;
- (č) dejanje – vršilec dejanja: vlada (1) UPS to (dejanje), RPS da vlada (vladanja), npr. *sredi pretekle vlade*, (2) UPS kdor, RPS vlada, npr. *obiskati vlado*; podobno: obisk, demonstracija, godba, konkurenca, kontrola, redakcija ipd.;
- (d) dejanje – čas dejanja: žetev (1) UPS to (dejanje), RPS da žanjemo (žetja), npr. *začeli so z žetvijo*, (2) UPS tedaj, RPS ko žanjemo, npr. *med žetvijo je zbolel*; podobno: košnja, post, sečnja, krst ipd.;

288 Na pomembnost metonimije znotraj besedotvornih pomenov zložen, ki so nastale iz glagola (glagolskega jedra iz skladenjske podstave), je opozoril A. Breznik (1944). Prav na podlagi možne metonimične razlage je besedotvorne pomene kraja in časa razlagal kot drugotne, motivirane s pomenom dejanja, tip kamnolom – to, da /lomimo kamen / in tam, kjer /lomimo kamen/, listopad – to, da /padajo listi/ in tedaj, ko /padajo listi/.

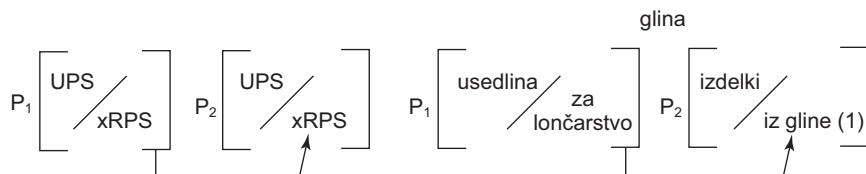
289 Zaimek to izraža posamostaljenost dejanja, izraženega v prilastkovem odvisniku.

- (e) dejanje – mesto dejanja: izolacija (1) UPS to (dejanje), RPS da izoliramo (izoliranja), npr. *dolgotrajna izolacija*, (2) tam, RPS kjer izoliramo, npr. *poslati v izolacijo*; podobno: prehod, recepcija, štart, vhod, izhod ipd.

Še nekaj tipov in podtipov metonimije zunaj besedotvornih pomenov; vzemimo za primer denotat material, snov:

- (a) surovina – UPS izdelek: glina (1) usedlina, RPS uporabljana, v lončarstvu, kiparstvu/.../, npr. *gnesti glino*, (2) UPS izdelek, RPS iz gline (1), npr. *razstava gline*; porcelan, bron, železo, steklo, srebro, zlato, tudi asfalt ipd.; sopomenke glineni izdelek; asfaltirana cesta;
- (b) les – izdelek (pohištvo): hrast (1) UPS les, RPS hrasta, npr. *sušiti hrast*,
(2) UPS pohištvo iz hrasta (1), npr. *opremiti stanovanje s hrastom*; podobno: jesen, smreka, češnja, oreh ipd. sopomenka hrastovo/češnjevo ipd. pohištvo; (Prim. pogl. o sinekdohi.)
- (c) material – tehnika – slika; primeri dvojne metonimije: tempera (1) UPS barva, RPS z emulzijo kot vezivom, npr. *slikati s temperami*, (2) UPS slikarska tehnika, RPS s tempera (1),
npr. *slikati v temperi*, (3) UPS slika, RPS v tempera (2), npr. *razstava olj in temper*; podobno: olje, pastel, tuš, oglje ipd.

Menjava vlog pomenskih sestavin pri metonimiji

Naj povzamemo: za metonimijo velja vsaj do določene mere predvidljivo gibanje pomenskih sestavin motivirajočega pomena glede na metonimični (motivirani) pomen. Načeloma velja, da v ta pomen vstopa nova UPS, pomenske sestavine motivirajočega pomena pa se ohranijo

na ravni pomenske razločevalnosti, pomenskih razločevalnih sestavin. (Gl. graf. 11.)

9.1.4.2.3

Za doslej obravnavane pomenske razvoje – za pomensko vsebovanost, sinekdoho in metonimijo, velja, da gre vsaj do določene mere za predvidljivo dinamiko pomenskih sestavin motiviranega pomena glede na motivirajočega. Če lahko trdimo, da pomensko vsebovanost – nad-, podpomenskost znotraj (večpomenskega) leksema, določa dosledno ohranjanje celotnega motivirajočega pomena, torej UPS in RPS na ravni UPS motiviranega (drugotnega) pomena, moramo za metonimijo in sinekdoho povzeti, da ju določa (in s tem tudi povezuje) dosledna sprememba UPS pri drugotnem pomenu. Kot smo videli, sinekdoho glede na metonimijo določa dejstvo, da je pri UPS motiviranega (drugotnega) pomena prevrednotena RPS izhodiščnega pomena, pri metonimiji pa je UPS vedno nova, motivirajoči pomen je (načeloma) ne implicira.

9.1.4.3

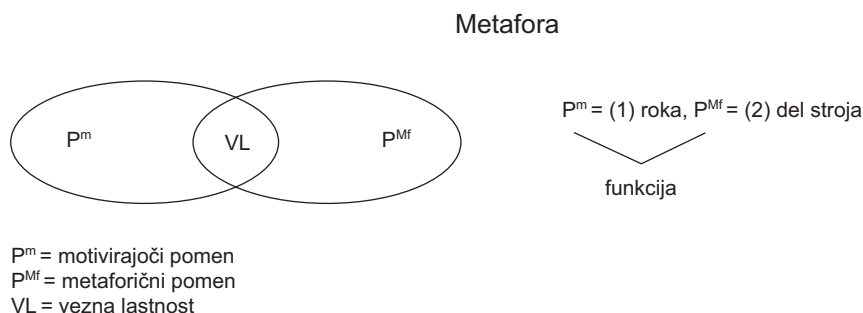
Za razliko od metonimije (skupaj s sinekdoho), ki je vedno (eno)besedna, velja za metaforo, da je njena izrazna podoba na ravni leksemov lahko tudi stalna besedna zveza.

Pri metonimičnem slovarskem pomenu, kot smo videli, gre dejansko za spreminjanje hierarhije pomenskih sestavin znotraj dveh pomenov leksema – motivirajočega in motiviranega (metonimičnega), pri metaforičnem pa za vnašanje novih pomenskih sestavin na podlagi medsebojnega vplivanja (interakcije) vsebin dveh denotatov (Richards 1986: 21–55; Black 1986: 55–79, 145–179). Metaforična zveza med dvema vsebinama (predstavama) je možna, če vsebina enega denotata asociira določene vsebinske (predstavne) prvine drugega denotata.

V našem razmišljanju ostajamo v okviru leksikalizirane metafore, kar pomeni, da ima metaforični pomen načeloma vlogo zapolnitve poimevalne praznine – katahreze v zvezi z določenim denotatom; to velja

dosledno za terminološko metaforo, do določene mere pa tudi za njeno leksikalizirano stilno vlogo – metafore zunaj terminologije.²⁹⁰

Povezovalni element je zlasti pri leksikaliziranih metaforah razviden, asociacija med motivirajočim in motiviranim – metaforičnim – pomenom leksema je lahko celo pomenskosestavinska, ali pa se mora opomeniti v metaforičnem (motiviranem) pomenu. Predvsem metafore kot vir terminoloških poimenovanj vsaj načeloma temeljijo na pomenski asociacijski prepoznavnosti, npr. roka (1) UPS okončina človeka, RPS za prijemanje, delo, (2) UPS del stroja, RPS (po funkciji) kot roka; koleno (1) del noge, RPS ob sklepu med golenjo in stegnom, (2) UPS kos cevi, RPS po obliki kot koleno. V tem smislu je metaforo mogoče ponazoriti kot prekrivno množico (Dubois 1970: 107):

Metaforični pomen je mogoče členiti glede na UPS. Leksikaliziranost metafore omogoča vsaj do določne mere predvideti obnašanje pomenskih sestavin motivirajočega denotata glede na motivirani, kot se zdi, zlasti na ravni UPS. – Leksikalizirane samostalniške metafore oz. metaforični pomeni izkazujejo dva tipa UPS.

²⁹⁰ Metafore v katahrezični vlogi sodijo med trope in ne med figure, npr. za *nogo* v zvezi s stolom nimamo nobenega drugega poimenovanja; v takšnih primerih je metafora lahko le trop – tako G. Genette (1986, 246). Ko se metafora uporablja za izpolnitev praznega mesta v slovarju, jo M. Black označuje kot ugasnjeno, neaktivno, mrtvo glede na aktivno, živo, ki jo označuje močna (besedilna) stilna vloga (1986: 154).

9.1.4.3.1

Metaforični (motivirani) pomen se giblje v pojmovnem polju, ki ga s svojo UPS določa motivirajoči pomen (P^m), npr. (P^m)²⁹¹ pog. *mul(e)c* ‘razposajen deček’, pog. *baba* ‘klepetava, navadno stara ženska’ – metaforični (motivirani) pomen (P^{Mf}) *mul(e)c* ekspr. ‘deček (sploh)’, *baba* slabš: ‘ženska (sploh)’.²⁹² Metaforični (motivirani) pomen tega tipa posploši lastnosti motivirajočega pomena (izražene z RPS, v našem primeru *razposajen* ali *klepetav*, *star*) na celotni pojmovni svet, ki ga zajema UPS motivirajočega pomena, kar lahko zapišemo: $UPS^m = P^{Mf}$, pri čemer pa je seveda metaforični pomen obvezno sestavljen tudi iz konotativnega dela, npr. *ekspresivno*, *slabšalno* + P^{Mf} (metaforični pomen); pojmi *mul(e)c* in *deček*, *ženska* in *baba* (s konotativnim dodatkom ekspresivnosti oz. slabšalnosti) postanejo sopomenski: *mul(e)c* :./ ekspr. deček, ženska = slabš. baba, kar dopušča možnost, da pojma *deček* in *ženska* obremenimo na ravni RPS še s pojmom razposajenosti oz. klepetavosti, ev. starosti: *deček* P_1 ‘oseba moškega spola do pubertete’; *mul(e)c* P_1 ‘razposajen deček’;

ženska P_1 ‘oseba ženskega spola’; *baba* P_1 ‘klepetava ženska’; *mul(e)c* $P_2^{Mf} = ekspresivno$ ‘deček’ = *ekspresivno* ‘razposajena oseba moškega spola do pubertete’;

baba $P_2^{Mf} = slabšalno$ ‘ženska’ = *slabšalno* ‘klepetava oseba ženskega spola’.

S tem, ko smo z RPS kot klepetav (*baba*) in razposajen (*mul(e)c*) omenjeni lastnosti opomenili – prenesli na raven denotata – smo povzročili kakovostni premik znotraj slovarja: konotativna prvina je ev. postala (še) denotativna.

Na ravni hallidayevske funkcijske skladnje dobimo tako določitvene pripisovalne stavke: *slabšalno* (*Vsak*) *deček je kot mul(e)c* ← (*Vsak*) *deček je mul(e)c*, npr. *Ima deklico in dva mulca* – *ekspresivno* ‘dečka’; (*Vsaka*) *ženska je kot baba* ← (*Vsaka*) *ženska je baba*, npr. *Babe se zbirajo, dež bo* – *slabšalno* ‘ženske’. V primerih tega tipa imamo opraviti

291 P^m = motivirajoči pomen, P^{Mf} = metaforični pomen.

292 Prirejeno glede na SSKJ.

s tvorjenjem sopomenskih parov oz. nizov; metaforični pomen je seveda vedno čustveno (pozitivno/negativno), časovno (npr. starinsko), socialnozvrstno (npr. narečno) zaznamovan; popolna leksikalizacija je dosežena s prehodom metaforičnega pomena, vezanega na povedkonik, med samostalnike. Še nekaj primerov iz SSKJ, ko gre v zvezi z žensko za tovrstna metaforična poimenovanja s tako ali drugače izkazanimi slovarskimi realizacijami: *Ženska je braniteljica, brljavka, hudičevka, kavopivka, kofetarica, kokota, kurba, lola, magdalena, mati, mama, micka, muza, nimfomanka, nuna, prepirljivka, smrdljivka, trapa, urša, vlačuga, zlodejka* idr.²⁹³ Še nekaj primerov v zvezi z leksemom moški: (*Vsak*) *moški je čiča, dečko, ded, dedec, donhuan, drvar, fant, fantin, irhar, kavalir, kavelj, kaveljc, možak, prismode, vlačugar* idr.

Pri tovrstnih metaforičnih pomenih gre torej za posplošitev lastnosti (lahko opomenjenih, ni pa seveda nujno), ki jih v osnovnem pomenu izraža motivirajoči leksem – baba, branilka, trapa, hudičevka idr. – kar na celotni metaforični pomen, v našem primeru ženska, moški; metaforo imenujemo generalizirajoča (posplošujoča). Metafora v tovrstnih primerih resnično modificira »razmerja med stvarmi«, ali drugače – ustvarja svoj svet (Black 1986: 145–179). Seveda pa ni nujno, da so vse tovrstne metafore že leksikalizirane v smislu pomenskosestavinske strukturiranosti: v veliki meri jih SSKJ z ustreznim pomenskim kvalifikatorskim pojasnilom veže na govorno dejanje, npr. avša kot psovka *ti prekleta avša! l .../;* trapa kot psovka *trapa, kaj pa govoriš*.

9.1.4.3.2

Naslednji tip metaforičnosti določa dvostopenjskost:

(1) Metaforični pomen je zunaj pojmovnega polja, ki ga s svojo UPS določa motivirajoči pomen, UPS motivirajočega pomena – UPS₁ – je vezan npr. na živalski svet, pojmovni svet metaforičnega (motiviranega)

²⁹³ V SSKJ ima npr. *prepirljivka* razlago 'ženska, ki se (rada) prepira', *prepirljivec* 'kdor se rad prepira', *brljavka* 'ženska, ki slabo vidi', *brljavec* 'kdor slabo vidi' – torej v obeh primerih tudi ženska, npr. branilka besedotvorno informacijo 'ženska oblika od branilec', branilec 'kdor odvrča napad', kar dokazuje, da je nujno ločiti obliko od pomena – moški spol od nezaznamovanosti s stališča spola.

pomena – UPS₂ – je izvorno vezan npr. na človeka. Modificirajmo klasični zgled *Človek je volk* v Človek je lahko volk; modifikacija je možna, če pojem človek izpolnjuje npr. pogoj napadalnosti, torej Napadalen človek je volk. Če gre za leksikalizacijo tovrstnega pomena, pričakujemo torej (znotraj enega izmed neprvih pomenov) pri pojmu volk leksikaliziran pojem napadalen človek oz. človek, ki (rad) napada.²⁹⁴ Metaforični pomen na tej prvi stopnji opravlja neke vrste katahrezično vlogo – zapolnjuje poimenovalno prazno mesto za pojem človeka, ki (rad) napada, podobno kot pri prvem tipu metaforizacije (3.3.1) izhodiščni pojem npr. opravlja katahrezično (poimenovalno) vlogo za pojem klepetava ženska. Razlika med npr. baba 'klepetava ženska' in volk 'napadalen človek' je v dejstvu, da je pojem volk za 'napadalen človek' že metaforiziran – opraviti imamo s t. i. specificirajočo metaforo – pomen je torej obvezno neprvi, pojem baba pa ni metaforiziran – pomen je (lahko) prvi.

Pri metaforizaciji obravnavanega tipa se pojmovni svet UPS, v našem primeru človek, motivirajočega pomena dosledno briše – v našem primeru /.../ zver, znotraj metaforičnega pomena se pojavi nova UPS, ki z določenimi lastnostmi spominja oz. se povezuje z motivirajočim pomenom oz. njegovim denotatom. Še nekaj primerov tovrstnih poimenovanj v zvezi z žensko (z izkazanimi ali tudi neizkazanimi realizacijami v SSKJ): *Ženska je afna, angel, kača, kikla, kljuka, kokodajsa, koza, krilo, levinja, lisica, mačka, miška, mrha, muca, micika, opica, pička, piška, prašička, prepelica, prepelička, psica, ptica, ptička, putka, sova, srnica, šavra, škorpionka, škrba, telička, tepka, tica, tička, tigrica, vešča, volčica, vrabček, vragec, vragovka, vragulja, zmaj, žival, žrebica* idr. Nekaj primerov z leksemom moški: *baba, bik, bikan, copata, jarec, jazbec, junec, kalin, klinec, kozel, kurec, lev, lisjak, maček, moški,*²⁹⁵ *merjasec, mrkač, mucek, narcis, prašič, sivec, žival, žrebec* idr.²⁹⁶

294 V SSKJ imamo pri geslu *volk* opraviti celo z dvema metaforiziranimi pomenoma: (2) slabš. krvoločen, neusmiljen človek, *vdor hitlerjevskih volkov*, (3) slabš. /.../ pohlepen, brezobziren človek: *borzni, poslovni volkovi*.

295 Gre za zveze tipa *Tone/Sosed je (pravi) moški* npr. možat.

296 Zanimivo, da se v SSKJ leksem ženska (na podlagi izpisa iz elektronske izdaje – zgoščenka) pojavi v razlagi 1735 krat, leksem moški pa 217 krat, pri čemer pa se lahko tako en kot drug leksem pojavljata kot pridevnika, npr. v sklicevalni razlagi kot 'ženska

Za obravnavani tip torej velja, da motivirajočemu pomenu leksema motivirani (metaforični) pomen vedno odvzema UPS, ohrani pa njegove, npr. antropocentrično videne lastnosti, ki povezujejo oba denotata in s tem oba pomena – motivirajoči in motivirani (metaforični). O takšnem razmerju priča na skladenjskofunkcijski ravni določiten pripisovalni stavek (po M. A. Hallidayu 1994: 119–122), npr. *Sosed je kozel*; kot tak ne dovoljuje zamenjave strukturnofunkcijskih mest v smislu *Kozel je sosel, *Volk je človek, *Kača je ženska – za razliko od ev. Baba je ženska in (v skrajnem primeru) (Vsaka) ženska je baba.

Znotraj samostalniške besedne vrste, v kateri se gibljemo, je metafora, če jo pojmuje kot najabstraktnejšo stopnjo primerjave, pogosto pogojena s pomenom lastnostnih pridevnikov oz. pomen lastnostnih pridevnikov predstavlja prekrivno množico obeh pomenov – motivirajočega in metaforičnega. Namreč ti pridevniki kot eksogeni leksemi so v vlogi povedkovnikov glede na svojo odnosnico lahko absolutno veljavni, kar pomeni, da izražajo katero izmed razločevalnih pomenskih sestavin (RPS) pomena osebkovega denotata. Tako absolutno velja: *Češnje so rdeče, Oglje je črno, Zvezde so svetle, Noč je črna, Krempelj je dolg* ipd., kar omogoča metafore kot *Usta so češnje, Oči so zvezde, ev. Noč je oglje, Nohti so krempelji*. Še nekaj tovrstnih zgledov: *Hiša je grad* ← *Hiša je kot grad* ← *Hiša je velika kot grad* ← *Hiša je velika, kot je velik grad* (*Grad je velik*); *Alkohol je zanj strup* ← *Alkohol je zanj kot strup* ← *Alkohol je zanj nevaren kot strup* ← *Alkohol je zanj nevaren, kot je nevaren strup* (*strup je nevaren*). Dokončna leksikalizacija metaforičnega pomena je dosežena, ko nastane iz povedkovnika ponovno samostalnik, seveda z drugačnim pomenom oz. drugačno tudi hierarhično zgradbo pomenskih sestavin, npr. *Stanuje v gradu* ← v hiši, ki je grad ← ki je velika kot grad itd. Prvotna pomenskopodstavna zgradba besede grad: UPS – stavba, RPS – velika, utrjena; podobno npr. *čarovnica: (Stara) ženska je čarovnica* ← *je kot čarovnica* ← *je grda, hudobna kot čarovnica*; čarovnica ‘UPS ženska, RPS grda, hudobna, navadno stara; *Nosi dolgo grivo* ← *Lasje so griva* ← *So kot*

---

oblika od/ .. ./’ ali v razlagi kot ‘moški spolni organ/.../’; znotraj leksema moški je npr. 37 pridevnikov; za nas sta bili besedi zanimivi kot samostalniški poimenovanji v vlogi UPS.

griva ← So dolgi, gosti kot griva; griva UPS lasje, RPS dolgi, gosti; *Letali so po hiši* ← Hodili so, kot da letajo ← hitro, kot da letajo; letati (pog.)'tekati'.

(2) V morebitni naslednji stopnji metaforizacije se oblikuje tip metafore, ki ga poznamo iz skupine (1); gre torej za prehod k posplošujoči metafori tip (Vsak) človek je volk/Vsi ljudje so volkovi. Postopek nastanka tovrstne metafore poznamo: sopomenski par ali sopomenski niz že po definiciji ohranja isti denotat, v primeru sopomenskosti je volk = slabš. človek zajet v pomenu UPS bitje, RPS ki je sposobno mišljenja, govorjenja in napadalnosti.²⁹⁷ Tovrstna drugostopenjska metafora ima seveda samo stilno vlogo, v našem primeru izražanja čustveno negativnega razmerja do denotata človek. Vsaj za večino leksikaliziranih metaforičnih (motiviranih) pomenov, ki temeljijo na antropocentričnem vidiku, je mogoče reči, da njihova asociacija z motivirajočim pomenom ne more temeljiti na pomenskosestavinski zgradbi tega pomena. Z antropocentrizmom kot pomembnim virom, za nekatere jezikoslovce celo izhodiščem jezikovne metafore so zaznamovane zlasti metaforične povezave človek – žival. Živalim pripisane lastnosti kot neumnost, pamet, prebrisanost oz. zvijačnost, pokvarjenost, pa tudi boječnost, pogum, napadalnost idr., so vezane na izkušnjo človeka z živaljo – človeku se zdi, da so živali takšne in na podlagi te lastne izkušnje oblikuje t. i. metaseme (Skupina μ 1970), tip napadalnost, ki se pojavijo kot RPS v metaforičnem pomenu, katerega denotat je človek z metasemsko izraženimi lastnostmi živali. Vsaj pri preprostejših (tudi leksikaliziranih) samostalniških metaforičnih pomenih je pot njihove leksikalizacije na površinski oz. strukturni ravni hkrati pot od predikacije, se pravi povedkove rabe do prehoda v definicijsko samostalniško funkcijo, tj. v osebek. Podstavni pomen prediciranega samostalnika in iz njega nastalega pridevnika omogoča vsaj na formalni ravni razumeti primero kot prvo stopnjo metafore oz. kot metaforično pobudo.²⁹⁸ Metaforični povedkovnik je seveda jezikovnosistemsko omejen na glagolsko

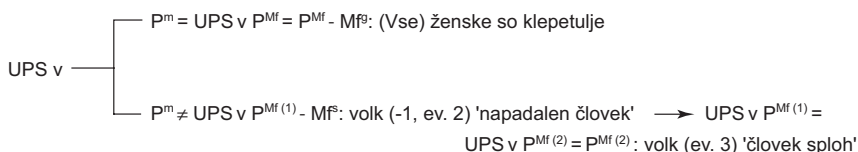
297 Gibljemo se seveda samo znotraj denotativnosti; konotativni pomen – enako kot pri tipu (1) v zvezi s primerom baba vnaša smiselnost nastajanja tovrstnih sopomenskih parov ali nizov.

298 Med drugimi tudi R. Jakobson (1987) ne povezuje nujno primere z metaforo.

funkcijo, formalno pa na mesto za vezjo in pomeni pravzaprav šele prehod k popolni leksikalizaciji metaforičnega pomena,²⁹⁹ ki je vezana na prehod povedkovnika med samostalnike, se pravi v besedno vrsto, struktumoskladenjsko določeno z osebkom: Ta človek je kot volk /.../ je volk, npr. Odločajo volkovi.

Za metaforično »spreminjanje razmerja med stvarmi« (Black 1986: 145–179) se zdi, da gre predvsem v primerih, ko metaseme motivirajočega samostalnika, npr. lastnosti živali, odbrane po antropocentričnem vidiku, posplošimo na človeka nasploh (npr. moški, ženska), torej Vsak človek je volk, ne pa samo na tisto skupino, ki ji takšne lastnosti lahko, npr. iz izkušnje, pripisujemo. Ločimo torej tip Samo takšna ženska je lisica, besedilno npr. Ta ženska je lisica – ženska s takšnimi in takšnimi lastnostmi, od (Vsaka) ženska je lisica; v slednjem primeru je seveda konkretno v slovarju nujna informacija o tvorčevem vstopanju v razmerje z denotatom, o njegovem vrednotenju (čustveno pozitivnem/ negativnem) denotata. Podobno kot pri metaforičnih pomenih prvega tipa se nam tudi tu, kot rečeno, lahko oblikujejo sopomenski pari ali nizi, načeloma s konotativnim metaforičnim leksemom, npr. ženska – angel – afna – kača idr.

UPS v metaforičnem pomenu

Legenda:

P_m – motivirajoči pomen
 P_{Mf} – metaforični pomen
 Mf – metafora

$P_{Mf(1)}$ – prvi metaforični pomen
 $P_{Mf(2)}$ – drugi metaforični pomen
 M_{fg} – generalizirajoča metafora
 M_{fs} – specifizirajoča metafora

Torej: volk P_1 : UPS zver, RPS napadalna/.. ./; P_2 UPS človek, RPS napadalen; P_3 človek (sploh) – sopomenka (slabšalno).

299 Povedkova vloga je že po definiciji aktualizacija sporočila z vidika časa, naklona – modalizacije, in načina – možnosti členitve besedila po aktualnosti.

Glede na UPS motivirajočega in metaforičnega (motiviranega) pomena lahko povzamemo: UPS motivirajočega in metaforičnega pomena je enaka v primerih metafore tipa (3.3.1), npr. *klepetulja* (1) klepetava ženska, (2) ženska sploh (ženska = klepetulja) – opraviti imamo s t. i. generalizirajočo metaforo; pri pomenu, v katerem se realizira t. i. specificirajoča metafora, tip (3.3.2), nimamo nikoli opraviti s prekrivnima UPS v motivirajočem in metaforičnem (motiviranem) pomenu, npr. *volk* (1) /.../zver s/ .../ kožuhom, (2) (npr.) napadalen človek; vendar pa pomen s specificirajočo metaforo lahko preide v pomen z generalizirajočo metaforo, pri čemer pa imata oba enako UPS, npr. *volk* (3) človek sploh. Za pomen z generalizirajočo metaforo velja, da se RPS motivirajočega pomena, tip klepetav, napadalen, obvezno prenesejo na konotativno raven, z drugimi besedami – generalizirajoča metafora se zdi, da je vedno konotativna, saj tako se (tudi) osmišljajo nastajajoči sopomenski nizi, npr. *človek* – slabšalno *volk* – ekspresivno *medved* idr. (gl. primere zgoraj); vsaj načeloma katahrezična specificirajoča metafora – tip volk ‘napadalen človek’ ipd. – ima večjo možnost brisanja konotativnosti.

9.1.4.4

Za razliko od sinekdohe, deloma tudi od metonimije (prvi tip), kjer prihaja, kot smo videli, vedno le do preurejanja pomenskih sestavin med motivirajočim in motiviranim pomenom – pri metonimiji do samo delnega vnosa novih pomenskih sestavin (na ravni UPS), pa velja za metaforo, da lahko izstopa iz okvirov pomena, natančneje, njegovih pomenskih sestavin; če je neleksikalizirana, se pravi besedilna, je sploh njena zunajpomenska motivacija dosledna in tako rekoč absolutna, neskončna. Povezovalna prvi a med vsebino motivirajočega in motiviranega denotata je lahko katerakoli, tudi samo individualno prepoznavna in šele nato aktualizirana vsebinska lastnost (pesniška metafora). Šele leksikalizacija takšne metafore je pogojena s pretvorbo povezovalne vsebinske lastnosti v pomensko sestavino. Leksikalizacija (uslovarjenje) pretvori metaforo v metaforični pomen. V takšnih primerih lahko govorimo, da je bil za metaforični pomen potreben dvojni postopek: najprej je moralo

priti do opomenjanja (semizacije) – pretvorbe v pomensko sestavino – tiste vsebinske lastnosti, ki je pravzaprav sprožila povezavo dveh denotatov, šele nato se ta pomenska sestavina lahko leksikalizira (uslovari) kot nova, vendar za metaforični pomen odločilna. Prav asociativni izvir metaforične pobude uvršča metaforo med odprtejšo, veliko manj predvidljivo figuro ali trop kot npr. na dosledno pomenskosestavinsko (semsko) igro vezano sinekdoho. Prav asociativna odprtost nastajanja metafore in njena leksikalizacija jo uvršča tudi med temeljne možnosti poimenovanj na obeh polih človekove ustvarjalnosti – v umetnosti in znanosti.

9.1.4.5

Vloga, ki jo ima metafora v znanstvenem jeziku glede na umetnostni jezik je tista, ki vpliva tako na njen izvor kot tudi na njeno nadaljnjo usodo v jeziku. Namreč vloga metafore v znanstvenem jeziku je poimenovalna – gre za zapolnitev izrazno praznega mesta –, v umetnostnem jeziku pa je njena vloga vezana predvsem na slogovni učinek. Na ravni terminologije imamo opraviti predvsem s pomenskosestavinsko (semsko) metaforo, motivirano torej s pomenskimi sestavinami, pri metafori v umetnostni besedi (morda še najprej v poeziji) pa predvsem z noemsko metaforo, motivirano torej z vsebinskimi lastnostmi. Če je trditev za terminološko metaforo morda vendarle preveč radikalna, pa zanjo prav gotovo velja, da je razvidnost asociacije med motivirajočim in motiviranim pomenom glede na vlogo, ki jo ima znanstveno besedilo, vsaj zaželeno.

Temeljna različnost vloge metafore v znanstvenem in umetnostnem jeziku – zapolnitev katahreze, slogovni učinek – utemeljena z izvorno različnostjo metafore v znanstvenem besedilu glede na metaforo v umetnostnem besedilu, pogojuje tudi različno perspektivo metafore: cilj metaforičnega znanstvenega termina je skladen s čisto obvestilno vlogo, ki jo ima znanstveno besedilo, se pravi takojšnja leksikalizacija (uslovarjenje) in s tem posplošitev (novega) vedenja (pomena), ki ga prinaša; cilj metafore v umetnostnem besedilu je ostati čim bolj in čim dalj stran od slovarja – skratka ostati čim dalj na ravni neleksikalnosti,

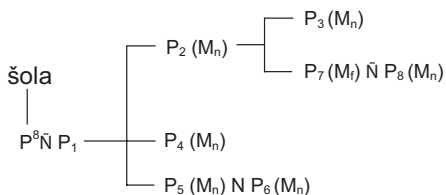
originalne (avtorske) asociativnosti in s tem avtorske prepoznavnosti, tako tudi literarnoestetske učinkovitosti. Zato seveda terminološka metafora že od prvega trenutka mora izločati (naj bi izločala) subjektivno (tvorčevo) prvino, imenovano (tudi) na ravni pomena konotativnost (sozaznamovalnost), literarna metafora pa mora prav to prvino ohranjati oz. na njej graditi svojo vlogo.

9.1.5

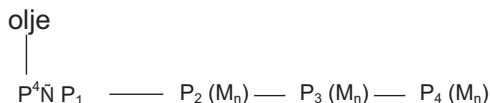
Nekaj zgledov zgradbe večpomenskega leksema

Pomeni znotraj večpomenskega leksema so glede svojega izvora lahko enaki – samo metonimični, samo metaforični ali samo nad-/podpomenski, največkrat pa se pojavljajo v različnih povezavah danih treh oz. štirih možnosti. Tako je npr. leksem *šola* svoje dodatne štiri pomena razvil na podlagi metonimije oz. sinekdohe, enega na podlagi metafore, ki je motivirala še en metonimični pomen – gre torej za leksem, katerega sedem pomenov kaže razgibano pomenskosestavinsko dogajanje – pet je metonimičnih na različnih stopnjah in en metaforični: šola (1) vzgojno-izobraževalna ustanova, ki omogoča učencem organizirano/.../ pridobivanje znanja/.../, npr. *vpisati otroka v šolo*, (2) vzgojno-izobraževalni proces v šoli (1), npr. *dokončati šolo*, (3) pouk kot del šole (2), npr. *šola se začne ob osmih*, (4) poslopje šole (1), npr. *sezidati novo šolo*, (5) učenci (in učitelji) šole (1), npr. *šola se je preselila*, (6) filozofska, umetniška, znanstvena /smer/ kot (metafora) šola (2), *ruska formalistična šola*, (7) pripadniki šole (6), npr. *boj raznih filozofskih šol*.

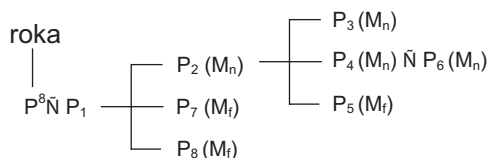
Večpomenski leksemi

Večpomenski leksem *olje* temelji samo na metonimiji. Leksem je zanimiv, ker metonimični pomeni zaporedoma pogojujejo drug drugega: *olje* (1) mastna /.../ tekočina iz rastlin, živalskih maščob in nafte, npr. *dodati olje solati*, (2) snov za slikanje z dodatkom olja (1), npr. *več vrst olja*, (3) slikarska tehnika z oljem (2), npr. *slikati v olju*, (4) slika v olju (3), npr. *razstava olj*.

Leksem *roka* ima razmeroma zapleteno metonimično-metaforično večpomenskost: *roka* (1) okončina človeka, ki se uporablja za prijemanje, npr. *dvigniti roko*, (2) del roke (1) od zapestja do konca prstov, npr. *umiti si roke*, (3) notranja stran roke (2), npr. *žuljave roke*, (4) delo z roko (2), npr. *prepustiti se rokam bolničarja*, (5) način dela glede na roko (2), npr. *imeti mirno roko*, (6) človek glede na roko (4), npr. *pri hiši so delavne, pridne roke*, (7) moč glede na roko (6), npr. *roka oblasti, pravice*, (8) naprava kot roka (1), npr. *roka stroja*.

9.1.6

Kaj je čas v slovarju danega jezika? V segmentu, ki smo ga skušali predstaviti, je slovarski čas zaporedje do določene mere predvidljivih opomenjevalnih postopkov, katerih uspešnost (verodostojnost) v veliki meri pogojuje časovna skladnost z lastnim (opomenjanim) pojmovnim svetom.

10 Čas in prostor, ujeta v slovenski slovar 20. stoletja (Poudarek na komunikacijskem vidiku Slovarja slovenskega knjižnega jezika)³⁰⁰

Slovar je prva knjiga vsakega naroda
F. Miklošič (Pismo Bleiweišu)

Raziskava je pokazala, da je mogoče v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* poleg temeljni podatkov, vezanih na pomen, stilistiko in (deloma) slovnico najti tudi podatke, vezane na komunikacijo. Referenca z uslovarjenim govornim dejanjem je izražena v obliki stavčne razlage, na pragmatične okoliščine pa posebej opozarjajo t. i. pomenska kvalifikatorska pojasnila. – *Slovar* se nam predstavlja kot pomemben informator časa, v katerem je nastajal.

10.1

Slovar določene jezikovne skupnosti, še posebej naroda, je stičišče časa – preteklosti in prihodnosti, je zgodovinski spomin naroda, hkrati nedvoumno pričevanje njegovega živega trenutka in v veliki meri tudi napoved njegove usode. Slovar je v najširšem smislu kolektivna zavest naroda, je resnica o njem samem v vseh razsežnostih, ki jih ponuja življenje: posameznikovo se najde v skupnem in skupno se uresničuje v posameznikovem. To je temeljna govorica slovarja.

10.2

Jasna zavest o tem, kaj dejansko je slovar določenega jezika, sega pri Slovencih nekako v sredo 19. stoletja. Miklošičeva namera, sporočena 1850. let J. Muršcu (Sturm-Schnabl 1991, 74–75; Vidovič Muha 1995), predstaviti slovar takratne sodobne slovenščine tako, da je najprej popisan oz. vknjižen pojmovni svet slovenskega prostora in šele nato v primeru dvo- ali večjezične zasnove temu svetu poiskati oz. dodati ustrezne pojmovne sveta drugega jezika. Tovrstni pristop pomeni

---

300 Prirejen ponatis zaradi širšega časovno-prostorskega tematskega okolja: prva objava v SSJLK 1999, ponatis pa v *Moč in nemoč knjižnega jezika* 2013.

glede na celotno slovensko slovarsko tradicijo preobrat. Gre namreč za spoznanje o celokupnosti materialnega in duhovnega v slovenskem svetu, ki ga je treba v slovarju verodostojno zajeti in popisati. Kot piše Bleiweisu 1853. leta (Sturm-Schnabl 1991, 94–96) mora dober slovar povezovati ustrezni zasnovi prilagojeno gradivo s »sodobno stopnjo jezikovne znanosti«. S tega vidika ocenjuje tako Murkov (1833) kot dvajset let mlajši Janežičev slovar (1850) negativno: Murkov slovar se mu zdi zastarel, prvi Janežičev slovar pa tako rekoč prava slovarska karikatura: »Takšna zmes jezikov nam ne more nič hasniti, ampak le škoditi.« Janežičev slovar je po njegovem umetna tvorba in dobesedni prevod iz nemščine. – Pojem dobesednega prevoda oz. kalkiranja je v tem primeru vsaj dvosmiseln: po eni strani gre za izrazje, imenujmo ga predmetnostni (denotativni) kalki, ki je brez referenčnega sveta v slovenskem prostoru – slovenski pojmovni svet tovrstne predmetnosti (denotata) preprosto nima – po drugi pa za izrazje, pomenski (semski) kalki, s takšno izbiro in hierarhično ureditvijo pomenskih sestavin, ki je glede na izvorni jezik nespremenjena; zadnji tip kalkov – pomenski kalki, so seveda lahko vir nefunkcionalnih sopomenskih (sinonimnih) vrst, posebej motečih zlasti v znanstvenem oz. strokovnem jeziku.

Kar je želel Miklošič dokazati z desetletje in več trajajočim slovarskim delom, katerega rezultat naj bi bila predstavitev aktualnega kompetenčnega sveta takratnega slovenskega človeka,³⁰¹ je Levstik zapisal nekaj let pozneje (1860) v kritiki Cigaletovega nemško-slovenskega slovarja. Temeljno humboldtovsko spoznanje o vlogi jezika, pri njem genialno izraženo že leta 1857/58 v *Napakah slovenskega pisanja* (Vidovič Muha 1988), namreč da je jezik najrazpoznavnejši izraz kulturnega in

301 Za Miklošiča je sploh značilna zelo živa zavest o potrebi po aktualizaciji tedanjega modernega jezikoslovja znotraj slovenščine. Temeljno delo v tem smislu se mu je vsekakor zdel slovar, saj v svojih pismih, vezanih na to tematiko, navaja misel francoskih razsvetljencev, da je slovar »prva knjiga vsakega naroda« (Sturm-Schnabl 1991, 94–95). Kot je razvidno iz pisma Bleiweisu, pa je takoj ob slovar postavil slovnico; Bleiweisu sporoča, da se je začel ukvarjati z njo, saj jo prav tako potrebujemo kot slovar. Ne slovenske slovnice ne modernega slovenskega slovarja Miklošič ni nikoli napisal; za slovnico zbrano gradivo je zajel v *Primerjalno slovnico slovanskih jezikov*, štiri zvezke rokopisnega slovarskega gradiva na več kot tristo straneh pa je posojal najprej Levstiku, kasneje Pleteršniku. Po navedbah Sturm-Schnabl (op. str. 664–665) Miklošičev rokopisni slovar velja danes za izgubljenega.

sploh izkušenskega sveta nosilcev, je prenesel na vprašanje slovarja, kakršnega smo Slovenci v danem trenutku potrebovali; z drugimi besedami: zapisal je misel, da Slovenci potrebujemo slovar, ki bi temeljil na našem pojmovnem svetu, zato se mu zdi naravno izhajati iz slovenščine, ki ta svet izraža. Skratka v kritiki Cigaletovega nemško-slovenskega slovarja je Levstik jasno izrazil spoznanje, lastno ključnima jezikoslovcema 19. stoletja, Kopitarju in Miklošiču.

Na to spoznanje je mogoče navezati tudi misel, da so za slovenščin smiselno nepotrebni vsi predmetnostni kalki, tisti torej, ki nimajo v slovenskem prostoru, danes bi rekli, svojega referenčnega sveta. Temeljna vloga slovarstva, tako Levstik, ni ustvarjati svet, ampak že ustvarjenega prek jezika predstaviti. To seveda velja tudi za strokovni jezik: da bi zadostili potrebam strok, bi morali »za vsako znanstveno stroko napisati poseben slovar«, meni Levstik že 1860. leta.

Vendar, kot je znano, Levstik kljub jasni predstavi, kaj mora prineseti zapis slovarja določenega jezika, takšnega dela, se pravi uslovarjenja jezika, ni bil sposoben. Kar je manjkalo Levstiku – sposobnost ustvarjalne podreditve lastne znanstvene radovednosti smiselnemu cilju, česar ni dokončal Miklošič, verjetno do najvišje možne mere znanstveno izživet v drugih delih, to je opravil v dobrih desetih letih Maks Pleteršnik. Bil je sposoben dojeti aktualnost Miklošičeve, Levstikove in Cafove slovarske vizije, s tega vidika pretresti tak rekoč sto let zbirano gradivo in organizirati dodatno izpisovanje aktualnega gradiva, organizirati za nastanek slovarske knjige mnoga dodatna dela – skratka poskrbeti za vse, da je lahko nastal slovar, za katerega danes prav tako kot ob njegovem nastanku velja, da je verodostojna podoba razvojne stopnje slovenskega jezika in dokaz zanesljive jezikoslovne zmogljivosti.

Lahko povzamemo: Pleteršnikov slovar je prvi s tujim jezikom neobremenjen zapis oz. popis slovenskega sveta. Nemščina se tu pojavlja kot informacija ne samo o prekrivnosti, ampak tudi o potencialni različenosti dveh kultur najširšem smislu – slovenske in nemške. – Tovrstna analiza Pleteršnikovega slovarja bi bila seveda zanimiva ne samo z vidika neposredne jezikovne različenosti, ampak predvsem z vidika potencialne

kulturne različnosti, kot se zrcali v dveh različnih jezikih, ki pa jima je bilo usojeno sobivanje skozi dolga stoletja.

10.3

Doslej je seveda tako po obsegu kot po zasnovi najambicioznejši slovarski podvig pri Slovencih *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ, 1970, 197: 1979, 1985, 1991). Ne samo, da gre za delo z bistvenimi slovaroslovnimi in s tem tudi jezikoslovnimi razsežnostmi, gre tudi za klasično predstavitev oz. razčlenitev leksike knjižnojezikovnega podsistema. Kaj razumemo s pojmom klasična predstavitev? Izpostaviti velja vsaj dva vidika:

Slovar je nastal na podlagi poskusa relativno objektivnega zajetja aktualnega poimenovalnega gradiva, ki ga je premogla slovenščina – zelo splošno rečeno – nekako v dveh tretjinah dvajsetega stoletja, do druge polovice osemdesetih let; zadnja knjiga je izšla leta 1991. Glede na to, da je korektivni dodatek gradiva v zadnji knjigi³⁰² izjemno skromen, pa je seveda nujno imeti v zavesti več kot dvajsetletno gradivno »zgodovinskost« prve knjige (A-H; izid leta 1970). S pojmom relativne objektivnosti gradiva je mišljeno približno uravnoteženo zajetje vseh funkcijskih zvrsti (do določene mere bi lahko govorili o komunikacijskih področjih), vezanih na pisni prenosnik,³⁰³ s seveda t. i. predračunalniškimi metodami zbiranja oz. izpisovanja. Pri ocenjevanju objektivnosti gradiva, iz katerega je nastajal SSKJ, in pri tem seveda tudi pri ocenjevanju raziskav, nastalih na tej podlagi, se vedno znova kaže kot temeljna pomanjkljivost nemoč gradivo preveriti vsaj na ravni banalnega seznama literature, iz katere je bilo izpisovano. Vendar ne glede

302 Vse štiri predhodne knjige so dopolnjene z izjemno skromnim obsegom gesel, dodanim zadnji knjigi SSKJ od str. 1031 do str. 1052. Sploh bi bila zanimiva analiza tega gradiva npr. vsaj s stališča zajetja strokovnega izrazja novih ali zelo hitro se razvijajočih področij (računalništvo, naravoslovne vede, znotraj humanistike jezikoslovje idr.)

303 O spreminjajočih se načelih zbiranja gradiva za slovar slovenskega jezika, kasneje knjižnega jezika, o prizadevanju za funkcijskozvrstno uravnoteženje tega gradiva nekako od zgodnjih šestdesetih let prejšnjega stoletja naprej, ko se je pod vplivom domačih in tujih jezikoslovnih dejavnikov (kritika slovnice štirih avtorjev, radikalne kritike *Slovenskega pravopisa* iz 1962. leta, vpliv zlasti praškega funkcionalističnega strukturalizma idr.) dokončno izoblikovala slovarska zasnova, je kar nekaj napisanega.

na določene kritične pomisleke v zvezi s poimenovalnimi možnostmi, ki nam jih ponuja SSKJ, ostaja dejstvo, da do tega trenutka nimamo popolnejše leksikografsko urejene zbirke slovenske leksike³⁰⁴ oz. slovenskega slovarja; s tega vidika je upravičeno jemati njegovo gradivo kot vsaj okvirno podlago leksikoloških analiz.

T. i. klasičnost SSKJ pa izvira predvsem iz njegove zasnove; ta tako rekoč vsi slovarji tega časa,²⁷³ ki so imeli enake ali podobne ambicije – informirati o knjižnojezikovni leksiki in jo s knjižnojezikovnega stališča normirati – na zopet »klasični« strukturalni predstavi jezikovnega fenomena.

10.3.1

Zastavlja se vprašanje, v kolikšni meri je SSKJ sledil pleteršnikovski slovarski tradiciji v sicer bogati zgodovini našega slovarstva. Vprašanje je mogoče obravnavati s širšega jezikoslovnega oz. sploh kulturološkega vidika, zahvaljujoč Pleteršnikovemu ohranjenemu pismu Miklošiču (z dne 10. maja 1886, Sturm Schnabl 1991, 758), ko mu ta skuša pojasniti, zakaj slovar ne more iziti tako hitro, kot bi vsi želeli, pa tudi z vidika čisto postopkov oz. faz, potrebnih za dokončno izdelavo posameznih člankov in s tem seveda slovarja sploh. Obe prvini sta bili v slovenskem prostoru že razčlenjeni (Vidovič Muha 1994, 99–113; ista 1995, 459–469). Tu naj samo povzamemo temeljno spoznanje: Pleteršnik je v svojem slovarju izoblikoval leksikografske postopke, ki zagotavljajo temeljne prvine verodostojnosti slovarja, katerega zasnova temelji na predstavitvi aktualnega dokumentiranega jezikovnega gradiva, zbranega in vrednotenega tako z vidika jezikovnega trenutka nastajanja slovarja kot z vidika zgodovinske reprezentančnosti. SSKJ ohranja tovrstno tradicijo, vendar skladno s stopnjo evropskega jezikoslovnega razvoja in aktualnih potreb časa poudari z vidika knjižnojezikovnega standarda celokupnost najrazličnejših jezikovnih vlog in predvsem v tem smislu oblikuje tudi jezikovno reprezentančnost.

---

304 V petdesetih in šestdeseti letih 20. stoletja so nastajali na enaki ali podobni zasnovi moderni normativno-informativni razlagalni slovarji knjižnih jezikov slovanskih narodov – poljski, ruski, češki, slovaški, seveda tudi slovenski.

Katere so torej tiste prvine, po katerih se SSKJ v večji ali manjši meri loči od Pleteršnikovega slovarja? Skladno z aktualnim širšim, zlasti evropskim jezikoslovnim trenutkom je smiselno izpostaviti naslednje vidike, ki so vplivali na zasnovo:

- (a) Aktualni evropski jezikovnozvrstni funkcionalizem, v šestdesetih letih vedno znotraj strukturalizma, se pravi vezan na jezikovni sistem, kasneje, zlasti v osemdesetih letih ne samo v slovenskem prostoru, ampak tudi širše nadgrajevan s t. i. komunikacijskimi vlogami jezika. Tudi spoznanje o socialno in funkcijskozvrstni členjenosti jezika, ki je bilo v slovenskem prostoru sicer prisotno, lahko rečemo, od zgodnjih tridesetih let – razprava B. Voduška *Za preureditev nazora o jeziku* izide 1932. leta, tako rekoč hkrati s Havránkov evropeizacijo te teze znotraj praškega strukturalizma –, vendar nikakor ne sprejeto kot splošnoveljavno temeljno jezikoslovno načelo. Prvi preboj v smislu splošne veljavnosti te teze je napravil v zgodnjih šestdesetih letih šele SSKJ, ki je to spoznanje sprejel v svojo zasnovo in ko je seveda dokazal, da je to zasnovo v veliki meri sposoben tudi razmeroma dosledno uresničevati.(a)
- (b) Razumevanje slovarskega pomena kot (slovarske) vrednosti; takšno razumevanje izpričuje konkretna zgradba slovarske razlage: ko gre za endogen lekseme, samostalnike in glagole, lahko rečemo, da je dosledno ubeseden v obliki podredne nestavčne besedne zveze z uvrščevalno pomensko sestavino (UPS) v jedru in z razločevalnimi pomenskimi sestavinami (RPS) v odvisnem delu. Tako vzpostavlja jo slovarske vrednosti – virtualne vsebinske (slovarskopomenske) povezave med posameznimi leksemi na ravni uvrščevalnih pomenskih sestavin istega pojmovnega polja, npr. *baker* ← *kovina* ← *snov* ← *tista*, *ki*, in seveda znotraj pojmovnega polja, ki ga pokriva posamezna uvrščevalna pomenska sestavina, npr. *kovina* je uvrščevalna pomenska sestavina za *baker*, *železo*, *živo srebro* idr. Zaradi nenačrtovanja nekaterih podkategorialnih in kategorialni slovarskih (slovničnih) lastnosti, kot sta podspola živosti in človeškosti, pri glagolu npr. usmerjenosti glagolskega dejanja – glagolske intence, površinsko realizirane v glagolski vezljivosti, pa so izgubljene nekatere njihove t. i. univerzalne pomenske sestavine.

- (c) Vnašanje nekaterih komunikacijskih in pragmatičnih jezikovnih prvin se pravi okoliščin, nujno potrebnih za ustreznost rabe in s tem ustreznost razumevanja leksemov v besedilu. Znotraj »klasične« zasnove slovarja, temelječe na predstavitvi leksike jezikovnega sistema, so seveda lahko uslovarjene le tiste komunikacijske lastnosti in le tiste pragmatične okoliščine, ki so vzorčne in kot take (virtualna) sestavina jezikovnega sistema.

Tako o slovarskem jezikovnozvrstnem funkcionalizmu, o slovarski slovnični obvestilnosti kot tudi o njegovih pomenoslovnih vprašanjih, najsibo na ravni teorije ali konkretnih rešitev, je bilo že marsikaj napisanega. Posebnim znotraj- in zunajjezikovnim okoliščinam, nujno potrebnim za celovito predstavo referenčnega sveta določenih leksemov, pa se v slovenskem prostoru, kolikor mi je znano, doslej ni posvečala pozornost.³⁰⁵ In vendar gre – sodeč predvsem po tovrstnih pojasnilih v SSKJ, po eni strani za predstavitev mnogih vedenjskih vzorcev, lastnih nosilcem tega jezika, po drugi pa za pomembno informacijo o duhovni in materialni kulturi naroda, za pomemben dokument našega časa in prostora, ki je zlasti na politični ravni pa tudi mnogih drugih segmentih življenja postal po letu 1991 samo zgodovinski spomin, vendar v glavnem še žive družbene zavesti. Tako ostaja popolnoma odprto vprašanje, v kolikšni meri se je SSKJ zavedal teh vprašanj, se pravi, v kolikšni meri jih je upošteval. V pričujočem prispevku jim bomo namenili nekaj pozornosti – predvsem z željo opozoriti na doslej zanemarjeno aktualnost SSKJ; seveda pa je za dokončni odgovor o tipološki, sploh pa gradivni razsežnosti uslovarjenih komunikacijskih vzorcev (z upoštevanjem pragmatičnih okoliščin) potrebna celovita obravnava tovrstnega gradiva z jasnim teoretičnim pristopom. Kot rečeno, tokrat gre le za usmeritev pozornosti na izredno pomembno razsežnost obvestilnosti SSKJ.

---

305 O okoliščinskih (pragmatičnih) prvinah, ki jih prinaša SSKI, je sicer bila beseda znotraj mojega besedoslovnega seminarja 3. letnika slavistov in splošnih jezikoslovcev pod nekoliko poljudnim naslovom *Pragmatični pomen v SSKJ*.

10.3.2

V razmišljanje o uslovarjenih komunikacijskih in pragmatičnih prvinah jezika v tipu slovarja, kot je SSKJ, ki je zasnovno vezan na predstavite sistemiziranih poimenovalnih enot jezika, je smiselno pritegniti ambiciozni angleški slovar Collinsa Cobuilda (1997, ¹1995), ki v celoti temelji na komunikacijski vlogi jezika. Slovar namreč predstavlja resen poskus ujeti (jezikovno) izraženo misel, se pravi tako namero tvorca besedila kot tudi (jezikovno) reakcijo naslovnika, ujeti torej smisel jezika z vidika njegove komunikacijske vloge. Pozornost zbuja že na platnicah zapisana obljuba, da gre za slovar »dejanske angleščine« (real English).

Lahko na kratko povzamemo: pri Collins-Cobuildovem slovarju gre za nov tip slovarstva, ki je pogojen z možnostjo računalniške obdelave velike, če se da, kar vse dostopne množice besedil: (angleški) računalniški korpus Banka angleščine (The Bank of English), na podlagi katerega je nastal omenjeni slovar, je lahko za predstavitev »dejanske angleščine« ponudil (1995. leta) 200 milijonov besed v vseh mogočih besedilnih in zunajbesedilnih okoliščinah njihove rabe. Računalniške zbirke besedil omogočajo torej popolnoma nov tip slovarskih zasnov oz. slovarjev z ambicijo, prek jezika prepoznavati vse kulturne, civilizacijske, ideološke idr. okoliščine, ki omogočajo jezikovni rabi biti učinkovita: »Govoreči izbirajo svoje namere in ta izbira se polašča jezika za njihove namere. (Collins Cobuild 1997, xxxiv). Ker »različni jeziki prinašajo različne pragmatične strategije« (xxxiv), je učinkovitost posameznih jezikov pogojena s poznavanjem tudi različnosti teh, glede na različne jezike različnih strategij. Pragmatična kompetenca, se pravi »sposobnost učinkovite jezikovne rabe za izpolnitev namere in cilja«, je bistvo komunikacijske zasnove slovarja. Po pričakovanju ostajajo do določene mere zunaj tovrstne slovarske zasnove zlasti znanstvena in umetnostna besedila.

Slovar tako ne prinaša več (slovarske) vrednosti svoje leksike – obeh omenjenih tipov virtualnih pomenskih povezav prek uvrščevalnih pomenskih sestavin –, ampak opis določenega denotata glede na predstavo o njem, izoblikovano n podlagi mnogih, v določenem trenutku

po možnosti vseh zapisov njegove rabe. Stavčna oblika slovarskega pojasnila, lahko celo v *Če/lf*-stavku podane na najtipičnejše okoliščine pojavljanja predmetnosti, ohranja besedilno aktualne skladišne kategorialne lastnosti, vendar npr. pri glagolu glede časa v obliki časovno nezaznamovanega sedanjika, in v tem smislu vendar ohranja distanco do konkretne besedilne aktualnosti, npr. *kava* 'je vroča rjava pijača, ki jo naredite iz vroče vode, prelite po praženih in zmletih kavnih zrnih ali po pripravljenem kavnem prahu' (303); *soobstajati*. 'Če neka stvar soobstaja z drugo, obstajata skupaj v istem času ali na istem prostoru. Lahko torej rečete, da dve stvari soobstajata.' (303)

10.3.3

Kot rečeno, nas v zvezi s SSKJ zanima predvsem vprašanje, v kolikšni meri neprimerljivo manjši obseg gradiva, na podlagi katerega so nastajali slovarji v predračunalniškem obdobju, se pravi v evropskem okviru pred osemdesetimi leti 20. stol., omogoča posredovati podatke o komunikacijskem vidiku jezika, o (posebnih) okoliščinah jezikovne rabe. Glede na jezikovnosistemsko zasnovo teh slovarjev, v primeru SSKJ in njemu podobnih, ki so nastajali v petdesetih in šestdesetih letih zlasti v slovanskem svetu, torej tudi znotrajsistemsko omejenih na knjižni jezik (podsystem jezikovnega sistema), gre seveda, kot rečeno, za morebitni slovarski izraz samo tistih (pragmatično)komunikacijskih prvin, ki so postale neločljivi del jezikovnega sistema oz. njegove leksike.

Prvine SSKJ, ki opozarjajo na najrazličnejše okoliščine jezikovne rabe tistih leksemov, katerih razlaga ubeseduje slovarsko vrednost – gre za ubeseditev pomenskih sestavin (slovarskega) pomena – kot tistih drugih, predstavljenih komunikacijsko, v obliki stavčno zgrajenih »razlag«,³⁰⁶ so t. i. pomenska kvalifikatorska pojasnila. Z drugimi besedami: pragmatičnojezikovni vidik v širšem, ne neposredno komunikacijskem smislu, je v SSKJ prek pomenskih kvalifikatorski pojasnil mogoče iskati ob slovarski razlagi ali pa tipih razlag, ki pomen leksema ubesedujejo v obliki stavka, že po definiciji temeljne besedilne enote. Prepoznavnost

306 Velja opozoriti, da vse, kar ima v SSKJ stavčni tip »razlage«, ne posreduje nujno komunikacijskih prvin.

tako izraženega pomena je torej vezana (tudi) na skladenjske (stavčne) kategorialne lastnosti. Sicer pa, kot rečeno, gre za ubeseditev pomenov dveh različnih denotatov – stavek je skladen s predstavo od posameznega abstrahiranega govornega dogodka, nestavčna podredna besedna zveza s predstavo od posameznega abstrahirane predmetnosti oz. dejanskosti. Pomenska kvalifikatorska pojasnila se torej v SSKJ lahko najdejo ob »klasičnem« slovarskem ali komunikacijskem tipu razlage, vendar z različnima vlogama.

Če izhajamo iz pojma t. i. *organizatorji diskurza* (discourse organizers), s katerimi se srečamo v Collins-Cobuildovem slovarju, opredeljenim kot besede ali besedne zveze, ki pomagajo organizirati govor ali pisavo tako, da jo poslušalec ali bralec lažje razume, potem bi do neke mere v tem smislu lahko razumeli le tista pomenska kvalifikatorska pojasnila, ki se razvrščajo ob (stavčna) pojasnila (uslovarjenih) govornih dogodkov; v obeh primerih gre namreč za poseg v potencialno besedilo v smislu njegove učinkovitosti. Pri pomenskih kvalifikatorskih pojasnilih, razvrščenih ob »klasične« slovarske lekseme s predmetnostnim in ne govornodejanskim denotatom, pa gre za pojasnilo leksema, da bi v potencialnem besedilu lahko obvestilno polno učinkoval; v primeru pomenskih kvalifikatorskih pojasnilih gre dejansko za neposrednega ali posrednega označevalca potencialne besedilne realizacije.

Lahko torej povzamemo: v SSKJ je mogoče ločiti poleg slovarsko relevantnih slovničnih podatkov (slovničnih kvalifikatorjev) še dve drugi skupini, ki pojasnjujeta oz. dopolnjujeta slovarski ali besedilni denotat; gre za konotativne (sozaznamovalne) podatke, vezane na (jezikovno) zvrstne opredelitve, izražene s t. i. kvalifikatorji – označevalci, in okoliščinske (pragmatične) v najširšem smislu, izražene s pomenskimi kvalifikatorskimi pojasnili. Tako kot za slovnična kvalifikatorska pojasnila velja tudi za pomenska, da SSKJ ni predstavil niti njihovega seznama kaj šele njihove razvrstitve najsi bo znotraj pomenov ali vsaj gesel; tako lahko uporabnik Slovarja oz. morebitni raziskovalec te problematike odkriva njihovo rabo le po naključju; onemogočena preglednost tovrstnih informacij je tudi s stališča stroke nerazumljiva.³⁰⁷

307 Ker sem bila sourednica Slovarja do izida 3. knjige, je lahko različnost pomenskih

10.4

Pri razmišljanju o komunikacijskem vidiku SSKJ velja usmeriti pozornost tako na stavčni tip slovarskih razlag, še posebej pa na t. i. pomenska kvalifikatorska pojasnila;³⁰⁸ zadnja se, kot rečeno, lahko pojavljajo ob eni ali drugi skupini uslovarjenih poimenovanj, se pravi ob poimenovanjih govornih dogodkov ali ob »klasičnih« leksemih.

10.5

Zunajjezikovne okoliščine, navajane načeloma ob leksemih s slovarsko (pomenskosestavinsko) razlago, je vsaj v grobem mogoče ločiti nekako na tri skupine, lahko še s podskupinami. Med okoliščine prvega tipa (O₁) sodijo opredelitve kraja in časa, med okoliščine drugega tipa (O₂), tiste, ki so vezane na prepoznavanje družbenega in političnega vzdušja časa nastajanja Slovarja, okoliščine O₃ opozarjajo na različne znotrajjezikovne posebnosti leksema.

10.5.1

Krajevne okoliščine, ki prek leksike, sprejete v SSKJ, zaznamujejo slovenski pojmovni svet s prisotnostjo tujega pojmovnega sveta v njem. Glede na to, s čim opredeljujejo prostor, jih je mogoče ločiti na več skupin:

- (a) V določeni državi – teritorialna opredelitev, ko gre predvsem za podatek o formalni, npr. družbeno-politični ureditvi te države, nosilcih funkcij znotraj takšne ureditve, npr. v *Franciji departma* 'velika upravna enota'; v *Angliji baronet* 'plemič /.../'; v *stari Avstriji glavarstvo* 'urad okrajnega ali okrožnega glavarja / ...'; v *carski Rusiji in v Sovjetski zvezi artel* 'zadružna organizacij različnih tipov'; v *carski Rusiji ataman* 'izvoljeni poveljnik kozaške vojske'; v *carski Rusiji zemstvo* 'organ krajevne samouprave'; v *carski Rusiji in v Romuniji bojar* 'visok plemič, plemiški veleposestnik'; v *carski Rusiji дума* 'državni zbor skupščina'; v *Angliji lord* 'naslov za višjega plemiča';

---

kvalifikatorskih pojasnil upoštevana le za ta čas, se pravi do vključno 3. knjige SSKJ (1979); tudi zato predstavljena tipologija ni popolna.

308 L₁ = leksem s pomenskosestavinsko (semsko) zgradbo

zlasti v Angliji in Franciji marki 'plemič za stopnjo nižji od vojvode'; *na Poljskem in v Ukrajini, nekdanj bulava* 'okrašena palica kot znamenje hetmanske oblasti'; *v nekaterih socialističnih državah ohišnica* 'zemlja, ki jo ima zadružnik za osebno obdelavo';

- (b) v okolju določene države, etnije, lahko tudi širšega, duhovno povezanega prostora, zlasti ko gre za predstavitev prvin materialne ali duhovne kulture, različnih navad, vedenjskih vzorcev, tudi družbene strukturiranosti (ki presega določeno državo) ipd., npr. v *angleškem in ameriškem okolju brel* 'sodu podobna posoda različnih velikosti za tekočine ali razsuto blago'; v *angleškem in ameriškem okolju basketball* 'košarka'; v *ameriškem okolju bos* 'šef, vodja'; *zlasti v ameriškem okolju farma* 'veliko kmetijsko posestvo, navadno specializirano'; v *ameriškem okolju linčati* 'ubiti krivca, osuamljenca takoj, brez zakonitega sojenja'; *zlasti v ameriškem okolju marihuana* 'močno mamilo iz indijske konoplje'; v *ameriškem okolju saloon* 'pivnica, gostilna'; v *arabskem okolju burnus* 'ogrinjalo z oglavnico'; v *azijskem okolju jutra* 'okrogel, kupolast, narejen zlasti iz kož in klobučevine'; *zlasti v azijskem in južnoameriškem okolju piroga* 'čoln iz enega debla'; v *balkanskem okolju čaršija* 'ulica ali trg s trgovskimi in obrtnimi lokali'; v *balkanskem okolju konak* nekdanj 'dvorec, palača'; v *angleškem okolju milord* 'naslov za aristokrata, lorda'; v *arabskem okolju emir* 'visok knez', v *arabskem okolju emirat* 'področje, na katerem ima oblast emir'; *arabskem okolju kalif* 'vladar, vladar', enako *šejk, šejkat*; v *azijskem okolju jurta* 'okrogel, kupolast šotor'; v *francoskem okolju kokota* 'lahkoživa ženska, prostitutka iz višjih družbenih slojev'; v *francoskem in ruskem okolju bukinist* 'trgovec s knjigami'; v *indijskem in kitajskem okolju palankin* 'zaprta nosilnica'; v *orientalskem arak* 'žgana pijača /.../'; v *francoskem okolju kokota* 'lahkoživa ženska, prostitutka iz višjih družbenih slojev';³⁰⁹ v *ruskem okolju balalajka* 'ljudsko glas tri strune'; v *neameriškem okolju* 'Američan, zlasti pripadnik ameriških okupacijskih sil' idr.;

309 SSKJ torej ustrezno ločuje lastnosti, ki izvirajo iz določene družbene, politične, državne ureditve – tip v *Franciji* – od kulturnih lastnosti določenega okolja, ki ni nujno vezano, npr. na tip v *francoskem okolju*.

- (c) Pri prebivalcih določene, zlasti izumrle države, državne, etnične skupnosti, socialno, ideološko, kulturno ali kako drugače povezane skupnosti, npr. *pri starih Germanih marka* 'najmanjša teritorialna enota /.../'; *pri starih Medijcih in Perzijcih mag* 'svečenik, vedež'; *pri starih Grkih in Rimljanih abak* 'plošča za mehanično računanje'; *pri starih Grkih agon* 'tekmovanje v telesnih vajah ali umetnostih'; *pri starih Rimljanih bakanalije* 'slavje v čast boga Bakha'; *pri Keltih bard* 'ljudski pesnik in pevec'; *pri muslimanih džamija* 'stavba, namenjena za obrede'; *pri muslimanih šejtan* 'zli duh'; *knjiž.*, *pri Indijancih kamulet* 'pipa z dolgim, ravnim ustnikom, ki se uporablja zlasti ob sklepanju miru'; *pri Malajcih amok* 'stanje duševne razdraženosti, ki se stopnjuje v besnost in ubijalsko manijo'; *pri Japoncih harakiri* 'samomor s prerezanjem trebuha'; *pri primitivnih ljudstvih kopje* 'lesena palica /.../'. (č) na določenem teritoriju (države, celine ipd.), npr. *na ameriškem severu blizzard* 'mrzel veter, navadno s snežnimi meteži'.³¹⁰

10.6

Ob prebiranju pomenskih kvalifikatorskih pojasnil se ustvarja vtis, da so časovne okoliščine rabe katerega izmed leksemov kar natančno določeno določene. Tako sodijo med časovne opredelitve leksemskega denotata naslednji podatki:

- (a) do kdaj (je npr. kaj trajalo), npr.: *do odprave tlačanstva fevdalni gospod* '/.../' lastnik zemlje s podložniki'; *graščak* '/.../' lastnik zemlje s podložniki'; *polsvobodnjak* 'kmet, ki ni glede vseh stvari svoboden' idr.; *do 1945 estetika* 'tretji letnik filozofije'; *do 1945 domovinska občina* 'občina, v katero je kdo pristojen /.../'; *jetniški paznik* 'paznik v kaznilnici ali sodnem zaporu'; *do 1946 penge* 'madžarska denarna enota'; v *Sovjetski zvezi do 1946 ljudski komisar*, 'visok državni funkcionar /.../' ; *jugoslovanstvo do 1918* 'ideja o združitvi jugoslovanskih narodov v skupno državo'; *borci za severno mejo do 1918* 'udeleženci bojov za priključitev Koroške in Štajerske k Jugoslaviji od 1918 do 1919';

³¹⁰ Seveda pa je v SSKJ verjetno kar veliko primerov mešanja predstavljenih tipov; v tem smislu bi bilo potrebno pretresti celotno gradivo.

- (b) kdaj (je npr. kaj bilo): *med črkarsko pravdo krevljica* 'metelčica', *med narodnoosvobodilnim bojem cankarjevec* 'borec Cankarjeve brigade'. – Zelo veliko je primerov brez natančnejše časovne opredelitve z *nekdaj*, npr. *bunda* 'težka suknja, navadno iz kožuhovine', (v povezavi s kje) *car v nekaterih slovanski državah*, *nekdaj* 'vladar'; *ob koncu 19. stoletja katedrski socialist* 'pripadnik smeri, ki je /.../ uveljavljala teorije o reformah v buržoazni družbi'; *po drugi svetovni vojni cona A* 'Svobodnega tržaškega ozemlja'; *pred drugo svetovno vojno peta kolona* 'Nemci in pristaši nacizma, ki v nenemški državi podtalno delujejo z nacistične interese'; *prva leta po oktobrski revoluciji vojni komunizem* 'strogi politični in gospodarski ukrepi'; *prva leta po 1945 did* 'dom igre in dela /.../'; v 19. stoletju *galop* 'zelo živahen ples s hitrimi poskoki'; v fevdalizmu *desetina* 'podložniška dajatev desetega dela pridelka /.../'; v monarhističnih državah *apanaža* 'redni letni prejemki članov vladarske rodbine'; v nekaterih državah *cesar* 'vladar' Opisno časovno pojasnilo je določeno glede na kakšen pomembe zgodovinski, družbeni dogodek, npr. *bela garda med narodnoosvobodilnim bojem* 'protirevolucionarna organizacija v Sloveniji'; *domači izdajalec slabš. med narodnoosvobodilnim bojem* 'okupatorjev sodelavec'.
- (c) od kdaj do kdaj (je npr. bilo kaj): *od 16. do začetka 20. stoletja sveta inkvizicija* 'kongregacija pri apostolskem sedežu /.../', (velikokrat v povezavi s krajevnimi okoliščinami) *v nemškem okolju*, *od 12. do 14. stoletja minnesânger* 'pesnik in pevec ljubezenskih pesmi /.../'.

V SSKJ je z letnicami zaznamovan samo čas prenehanja česa, tip *do kdaj*, ali čas trajanja česa, tip *od kdaj – do kdaj*, ni pa časovno določen začetek česa, kar je vsaj v času nastajanja Slovarja še trajalo, tip *od kdaj*.

10.6.1.1

Poseben tip obveščanja o zunajjezikovnih okoliščinah kot sestavina leksema v SSKJ je vezan na družbeno-politične danosti tedanjega časa. Zlasti na tem področju se kaže zgodovinskost SSKJ. Z osamosvojitvijo

Slovenije nastalih pomembnih družbenih in političnih sprememb, ki se dotikajo tudi vrednostnega sistema v družbi, SSKJ ni mogel zajeti, saj je njegova zadnja knjiga izšla prav v prelomnem letu 1991. Tako SSKJ brez krajevine, časovne ali kakršnekoli opredelitve prinaša poimenovanja iz takratne jugoslovanske in s tem tudi slovenske družbene, politične, gospodarske realnosti, ki danes sodijo v naš neposredni zgodovinski spomin. Omejenost veljavnosti njihovega referenčnega svet je razvidna le posredno – z označevanjem idejnih ali ideoloških, gospodarskih oz. katerihkoli družbenih okoliščin, ki niso sodile v pojmovni svet takrat aktualnega slovenskega prostora.

Tako zaman iščemo kakršnokoli pojasnilo npr. v zvezi s *samoupravljanjem*, ki je 'samostojno neposredno ali posredno odločanje članov delovne ali kake druge skupnosti pri upravljanju skupnih zadev', *delavsko samoupravljanje* 'samostojno neposredno ali posredno odločanje članov delovne ali kake skupnosti pri upravljanju skupnih zadev', *družbeno samoupravljanje* 'odločanje članov delovne skupnosti pri upravljanju delovne organizacije', *organ upravljanja* 'samoupravni organ' oz. 'oseba ali telo, kateremu je po predpisih, statutu ali z drugim splošnim aktom zaupano neposredno upravljanje', *družbeni pravobranilec samoupravljanja* 'organ družbene skupnosti, ki skrbi za uresničevanje družbenega varstva samoupravnih pravic delovnih ljudi in družbene lastnine', *šol. samoupravljanje s temelji marksizma* 'učni predmet, pri katerem se poučujejo osnove samoupravljanja in marksizma'. Ti pojmi so obravnavani, kot da so samoumevna sestavina sveta nasploh.

Iz današnje izkušnje slovenskega prostora vzemimo primere, ki imajo v SSKJ opredelitev v *kapitalistični ekonomiki*. Takšnih pomenskih leksikalnih enot je v SSKJ kar 74, med njimi npr. *bankir* 'lastnik banke', *igrati na borzi* 'špekulirati s padanjem in dviganjem cen', *borza dela v stari Jugoslaviji* 'urad za posredovanje dela'; *delnica* 'vrednostni papir, ki izkazuje pravico do deleža pri glavnici in dobičku delniške družbe'; *dividenda* 'del dobička delniške družbe, ki ga dobi delničar na posamezno delnico'; *družba* 'podjetje z več solastniki ali delničarji'; *holding* 'družba ki sama ne proizvaja, ampak si z nakupom delnic omogoča vpliv v določenih delniških družbah'; *kapitalska družba* 'družba s kapitalom več

lastnikov, ki se ukvarja s proizvodnjo, trgovino ali s finančnimi posli'; *kartel* 'združenje enakih ali sorodnih podjetij za doseg monopolnega položaja na tržišču'; *koncern* 'druženje pravno samostojnih podjetij, v katerem ima odločilen vpliv na poslovanje najmočnejša članica'; *koncesija* 'dovoljenje države tuji trgovski ali industrijski družbi za opravljanje gospodarske dejavnosti na njenem področju'; *konzorcij* 'začasno združenje dveh ali več industrialcev, podjetij, bank zaradi uspešnejšega (finančnega) poslovanja'; *manager* 'vodil uslužbenec podjetja; direktor, ravnatelj'; *monopol* 'združenje podjetij, ki ima namen odpraviti medsebojno konkurenco'; *multinacionalka* 'veliko podjetje, ki posluje v več državah' idr.; v *kapitalizmu buržoazija* 'ekonomsko in politično vladajoči razred, meščanstvo'; v *meščanskodemokratskih državah parlament* 'zakonodajno, politično predstavniško telo /.../, sestavljeno iz predstavnikov političnih strank'.³¹¹ Primeri sami zase pričajo o aktualnosti sodobnega slovenskega trenutka.

K obveščanju SSKJ o zunajjezikovnih družbenih in širših okoliščinah zvezi z leksemom sodijo seveda tudi tipi kot npr. *jur. besednik v fevdalizmu* 'nepoklicni zastopnik stranke na sodišču'; v *fevdalizmu činž* 'glavna podložniška dajatev od posestva zemljiškemu gospodu' ipd.

10.6.1.2

Za kakršnokoli tipološko predstavitev okoliščin, označenih z O₃, bi bil potreben celovit(ejši) pregled gradiva. Tu naj samo omenimo nekaj možnosti.

(a) Tvorec besedila vzpostavlja razmerje z vsebino določenega leksema smislu omejitev ugotovitve s sklicevanjem na

(1) avtorja, katerega pojme (spoznanja, ugotovitve) v svojem besedilu uporablja, npr. po Aristotelu katarza 'moralna sprostitve ob umetniškem delu /.../'; po *Einsteinovi teoriji relativnosti četrta dimenzija* 'čas',

(2) načela, spoznanja določenih filozofskih šol oz. smeri, znanstvenih

---

311 Zavedati se moramo časa nastajanja SSKJ: njegova 1. knjiga je izšla 1970, zadnja 1991, vseskozi v socialistični družbeni ureditvi.

usmeritev, ideologij, verovanj ipd., npr. *po jonski filozofiji prasnov* 'snov, iz katere nastal kozmos'; v *antični filozofiji logos* 'najvišji red, vrhovna zakonitost sveta'; v *behaviorizmu objektivna metoda* 'metoda, ki proučuje zunanje, javno preverljivo vedenje in ravnanje organizmov'; v *cerkvenem pravu ločitev* 'pri kateri zakonca pretrgata zakonsko skupnost, ostaneta pa v zakonski zvezi'; *po nazoru starih Grkov kaos* 'neizmeren prazen prostor, iz katerega je nastal svet'; *za kristjane pogan* 'pripadnik vere, ki ne priznava Kristusa za boga'; *za stare Grke in Rimljane barbar* 'pripadnik neciviliziranih ljudstev'; v *krščanskem okolju krst* 'obred, s katerim se kdo sprejme med kristjane'; *po ljudskem verovanju*, npr. *ajdje* 'velikani, ki so živeli pred človeškim rodом', *divja jaga* 'truma duhov prednikov /.../'; v *okultizmu astralno telo* 'duhovni dvojnik fizičnega telesa'; *po nacistični ideolog arijec* 'pripadnik (večvredne) arijske rase'; v *muslimanskem okolju minaret* 'stolp pri džamiji';

(3) na krajevno določene okoliščine glede na njihove posebnosti s področja materialne, duhovne kulture, tip v *češkem okolju buhta* 'buhtel – prim. 3.1.1 (b).

(b) Posebno obravnavo bi zaslužila pomenska kvalifikatorska pojasnila, ki seznanjajo uporabnika z enkratnimi okoliščinami rabe določenega leksema, npr. v zvezi z izbiro določene besedilne vrste kot *pri cerkveni poroki oklic* 'obvestilo o nameravani poroki', pojavom določene besedilne vrste glede na obliko pojavljanja besedila, npr. *tekst v oblaku pri stripu* 'v liku ovalne oblike, navadno s koničastim delom, usmerjenim k ustom, glavi govoreče osebe'; do neke mere sodi sem tip pri štetju let (npr.) v *četrtem stoletju po Kristusu* 'našem štetju'. Zlasti v tem okviru je problematika samo odprta, nedorečena.

10.6.1.2.1

Govorni dogodki v SSKJ kot določene oblike komunikacije so lahko razvidni že iz stavčnega pojasnila pomena, iz stavčno strukturirane »razlage«; načeloma gre za tipe kot (*Kdo* 'govoreči') *izraža/poudarja* ipd. *kaj* (*kako*). Razlaga torej ne posreduje slovarskega pomena,

(slovarske) vrednosti leksema, ampak *namero* tvorca besedila kaj povedati, tudi poudariti. V vseh primerih, ko SSKJ pojasnjuje, kaj človek s čim *izraža*, in ne kaj *pomeni*, gre za izpostavitev komunikacijskega vidika leksema in s tem njegove pragmatične vloge, lahko posebej izpostavljene s pomenskim kvalifikatorskim pojasnilom. Komuniciranje je lahko nejezikovno ali jezikovno.

10.6.1.2.1.1

Za posredovanje pragmatičnih okoliščin nejezikovnega komuniciranja gre v SSKI v primerih kot *pri gladiatorskih igrah cesar je obrnil palec navzdol* 's palcem dal znak za usmrtitev poraženega'; *pri izražanju nesoglasja, zanikanja* 'odmajati z glavo'; v SSKJ bi v teh primerih pričakovali v kvalifikatorskem pojasnilu predstavitev oz. opis nejezikovne reakcije s komunikacijsko vrednostjo, torej *odmajanje z glavo* 'izraža nesoglasje, zanikanje'; podobno v primeru *pri žrebanju s kovancem cifra* 'obrat kovanca s številko navzgor', ustrežneje *po meti kovanca številka navzgor*, (kdo) izraža, da je (kdo drug) dobil/izgubil npr. stavo'.

10.6.1.2.2

Pri jezikovnem komuniciranju gre lahko za vzpostavljanje razmerja med tvorcem besedila in naslovnikom/govorečim in ogovorjenim, med tvorcem besedila in besedilom samim tako glede izbire besedilne vrste kot samih besedilnih prvin, oboje pa največkrat z upoštevanjem posebnih komunikacijskih okoliščin, izraženih s pomenskimi kvalifikatorskimi mi pojasnili.

Tvorec besedila vzpostavlja razmerje z naslovnikom – lahko v skladu z upoštevanjem različnih okolij glede na narodnost oz. etnijo, družbene, kulturne ipd. danosti, npr. v naslednjih oblikah:

- (a) nagovor, npr. *kot nagovor tovariš doktor*; kot nagovor spoštovane gospe in gospodje, lahko s hkratnim izražanjem spoštovanja, npr. v *vljudnostnem nagovoru blagorodn(i)* 'spoštovan(i), cenjen(i)' (blagorodni gospod); *vljudnostni nagovoru blagorodje* 'spoštovani, cenjeni', *spoštljivo gospa* 'naslov za odraslo žensko'; pri tipu

pojasnila v *nagovoru* v primeru kot *drag(i) (oče)*³¹² bi SSKJ moral opozoriti na vezanost na pisno besedilo – za razliko od prav tako nagovarjalnih tipov kot *angel moj*, *(dober dan)*, *gospa*; v *kmečkem okolju boglonaj* 'izraža hvaležnost' – pojasnilo v SSKJ je dejansko neustrezno; *boglonaj* ne izraža hvaležnosti, ampak pomeni 'hvala', seveda z upoštevanjem navedenih socialnih okoliščin;

- (b) nagovor z izražanjem npr. negativnega čustvenega razmerja – naslovnik je poimenovan s čustveno zaznamovanim izrazjem, npr. *kot psovka ti preklet avša, je zavpil /.../*; *kot psovka molči, glista gosposka*.³¹³
- (c) pozdrav ali kaj podobnega, npr. *kot pozdrav dober dan*; pomensko kvalifikatorsko pojasnilo *kot pozdrav* (npr.) *pri slovesu* bi pričakovali tudi pri *adijo*, *nasvidenje*, sedaj z razlago 'izraža pozdrav pri slovesu' ipd.

10.6.1.2.3

Tvorec besedila izraža razmerje do vsebine besedila navadno prek naslovnika oz. kot reakcija na naslovnikove besede, dejanja idr. z uporabo posebnih leksemov, ki veljajo za kletev, na kar opozarja SSKJ s kvalifikatorskim pojasnilom *kot kletvica*, npr. *kot kletvica grom in strela naj ga udari /.../, hudič, o ti hudič ti! strela jasna* idr.,³¹⁴ navadno v obliki stavčnih povedi izraženo zaničevanje, omalovaževanje, v SSKJ označeno npr. *kot psovka mandi (te) gleda* ali *kot kletvica naj (ga) koklja brcne* ipd. ne sodi med psovke pa tudi med kletvice ne; v teh primerih bi bil potreben poseben, stavčno aktualiziran tip razlage kot (*kdo* 'tvorec besedila') *izraža* npr. *omalovaževanje*, *zavračanje* (naslovnika) ipd.

312 SSKJ na žalost ne loči med (besedilno) (ne)določnostjo (kakovostnih) pridevnikov in pridevniško vrstnostjo – med tipom npr. *solzen obraz* : *solzni kanal*; -i je namreč vrstno obrazilo v zvezah tipa *dragi oče* – navajanje zgleda pod kakovostnim pridevnikom *drag* ni upravičljivo.

313 Slovanska konotativnost je torej lahko vezana tudi na določene vsebine govornih dejanj.

314 SSKJ ne ločuje med pojmovnim, kot si kletev, psovka, različni izrazi omalovaževanja, zaničevanja sogovornika. Škoda, da so tudi v Nežmahovem delu (1997) ti pojmi ostali nedorečeni – predvsem zaradi nekakšne slovanske obravnave problematike, katere prepoznavnost oz. resnična obvestilna vrednost lahko zaživi šele v besedilu.

10.6.1.2.4

Z modifikacijo besedila glede na njegovo pomensko podstavo imamo opraviti v primerih ko gre za

- (a) vedenje v **javnosti**, npr. *kot opozorilo* kaditi prepovedano;
- (b) ukaz, povelje, npr. *kot povelje* roke v bok; *kot poziv* na boj!; *kot poziv pri pitju* do dna!;
- (c) neposredno – v nagovoru – izraženo negativno čustveno razmerje tvorca besedila do potencialnega dejanja naslovnika, in sicer v obliki posledičnega priredja s predvidljivo propozicijo in zamolkom pomenskega jedra v posledičnem stavku; v SSKJ s pomenskim kvalifikatorskim pojasnilom npr. *kot grožnja samo poskusi, pa boš videl*.

10.6.1.3

V SSKJ so lahko predvideni tudi besedilni vzorci, npr. *v malih oglasih iščem sobo, grem tudi za sostanovalca*; *v malih oglasih iščem sobo s so-uporabo kopalnice*; predvideni so deli besedila, npr. *nekdanj, v naslovih knjig Veseli dan ali Matiček se ženi*. Znotraj besedila je lahko predvideno, v katerih vrstah oz. stalnih oblikah sporočanja se uporablja določen leksem (stalna besedna zveza), npr. *v osmrtnicah cvetje hvaležno odklanjamo*; lahko so tudi besedilni vzorci za določene zunajjezikovne okoliščine, npr. *kot napis na nagrobniku tukaj počiva XY*; *kot napis na spominski plošči tukaj se je rodil XY*. Za uporabo določenih leksemov v smislu (besedilnih) delov vzorca gre primerih kot *pristavek k imenu doktor Ivan Prijatelj*. Pomenska kvalifikatorska jasnila lahko opozarjajo tudi na vlogo ali mesto leksema v (potencialnem) besedilu, npr. *kot del kolofona natisnila tiskarna (Ljudske pravice)*; *pri navajanju vira ibidem '/.../' prav tam' idr.*

10.6.1.4

V pomenskih kvalifikatorskih pojasnilih SSKJ so predstavljene različne zunajjezikovne okoliščine, ki zahtevajo določeno jezikovno reakcijo; tako (po SSKJ) velja, da se (lahko) reče npr. *ob kolcanju (kolca se mi)*

Je kdo spet misli name, ob nakupu vozovnice (dve³¹⁵ karti (do Maribora), prosim, ob spominu na umrle Bog bodi milosten njegovi duši, pri trkanju s kozarci čin, poziv pri pitju eks idr.

10.6.1

Skupino zase predstavljajo leksemi, katerih referenca z govornim dogodkom je lahko izražena ali zakrita. V prvem primeru imamo opraviti strukturiranimi frazemi; govorni dogodek, ki ga izražajo, je lahko celovit – frazemi so (lahko) besedila, to je tip pregovorov, rekov, npr. *Vrana vrani izkljuje oči, O kresi se dan obesi*, ali delni, ko so sestavina besedila, npr. *V tem grmu tiči zajec*. S komunikacijskega vidika vsaj v tem okviru niso zanimivi.

V primeru slovarske reference z zakritim govornim dogodkom je izrazna podoba teh leksemov besedna; gre predvsem za modifikacijski besedni vrsti (Vidovič Muha 1984), medmete in členke.³¹⁶ Medmeti kot izraz (globinske) stavčno strukturirane povedi posredujejo celovit govorni dogodek, npr. *Au 'Zelo me je zbolelo'*, členki kot izraz (globinskega) stavčnega dela povedi, stavčnega modifikatorja izraženega stavka, delni (necelovit) govorni dogodek, npr. *Tudi sosed obira hruške 'Vsi obirajo hruške in sosed jih obira'*.

10.6.1.1

Glede na medmetno gradivo, ki ga prinaša SSKJ, je mogoče reči, da gre, s komunikacijskega vidika, za tri temeljne skupine,³¹⁷ ki jih pove-

315 V SSKJ brez oklepaja – kot da je dve obvezna sestavina vzorca.

316 O tem, da so medmeti »v veliki meri besede stavki«, J. Toporišič (1976, 386), dejansko seveda (stavčne) povedi. V poljski slovnici (Grammatyka Morfologia 1984, 30–31) beremo, da so medmeti lahko samostojno besedilo (30).

317 J. Toporišič (1976, 387–401) loči naslednje glavne pomenske skupine medmetov: (1) razpoloženske – »izražajo človekovo razpoloženje«, (2) posnemovalni »nekako posnemajo naravne šume in gibe« – iz zgledov je razvidno, da gre za šume, zvoke, ki nastanejo pri gibih, (3) velelni – »velevajo ali prepovedujejo sli zapovedujejo« (387); k tej skupini so kasneje uvrščeni tudi vabni klici (400), ki so zunaj splošne opredelitve. – *Mluvnické češtiny* (1986, 2, 242–245) ločuje poleg čustvenih, kontaktnih in onomatopejskih medmetov še zlasti v zvezi s čustveno skupino t. i. presežnost – presežna skupina (249), temelječa med drugim tudi na zvočnem barvanju npr. iste

zuje dejstvo, da kdo (človek) načeloma z različno modifikacijo, nujno s čisto (fonemsko) glasovno realizacijo, ki je vsaj izrazno pretežno enobesedna (izgovarja se z zvočnimi lastnostmi, značilnimi za izgovor ene besede), obvešča

- (a) o lastnem čustvenem ali telesnem stanju, kot je npr. veselje, žalost, bolečina, (telesno ali duševno) ugodje, pa tudi zavrnitev ali pritrditev, dvom, želja po uresničitvi kakega dejanja v konkretnih govornih okoliščinah, npr. utišanje idr.; gre za razpoloženske medmete;
- (b) o nameri z določenimi variantami izgovora glasov ali glasovnih poveza uresničiti določeno namero v zvezi z živalmi, npr. privabiti žival, t. i. vabni klici, ali jo odgnati, ji ukazati določeno vedenje oz. gibanje; to skupino bi lahko imenovali namerni medmeti;
- (c) o tem, kakšne zvoke tvorijo živali – lahko glede na različno telesno počutje – ali pa tudi različne naprave, stroji ipd. Gre za človekov poseg, natančneje za človekovo interpretacijo zvokov, s tem seveda za njihovo prekvalifikacijo v glasovno gradivo in tako za semantizacijo oz. obvestilnost tega gradiva – kdo posnema glas živali/naprave. Pri tem tipu medmetov načeloma ne moremo govoriti o njihovi stilni vrednosti. Seveda se pojavlja vprašanje, katera oglašanja živali imajo svoj jezikovni (leksikalni) ustreznik. Zdi se, da gre predvsem za živali, s katerimi prihaja človek pogosto v stik, npr. nekatere divje živali (lisica, volk, zajec ipd.) oz. za tiste, ki živijo stalno v človekovi bližini, kot so to prav gotovo domače živali; gre za posnemovalne (onomatopejske) medmete.

S komunikacijskega vidika sta si blizu skupini (a) in (b), razpoloženski in namerni medmeti; skupina (c) poskuša antropomorfizirati »govorico« živali idr.; v tem smislu opravlja (prek človeka) vlogo »komunikacije« živali oz. celo nežive narave.

Stavčno zgrajene razlage medmetov so za predstavitev govornega dogodka lahko samozadostne ali pa morajo imeti obvezno predstavitev zunajjezikovnih okoliščin v obliki pomenskih kvalifikatorskih pojasnil. V prvem primeru ima razlaga obliko stavka z osebnim glagolom *izraziti*

---

povedi in s tem doseganju obvestilne različnosti, npr. *A, ti si?* lahko glede na fonetične lastnosti izrazimo v smislu ravnodušnosti, razočaranja, navdušenja.

ali *posnemati* – izraža, posnema, pri čemer je vršilec dejanja (osebek) določen z dejstvom, da je že po naravi stvari – antropocentrični vidik medmetov – vedno *kdo*, torej človek. Vzorec z glagolom izraziti: Vd Glago_s Prisl_n Sam₄³¹⁸ – (*kdo*) izraža pri čemer kaj (*kako*), pri čemer Vd ← *kdo* (človek), Glag_{os} ← izraža, kaj ← 'veselje, bolečino /.../, Prisl_n → z glasovi, glasovno, npr. z *aj* '(kdo) izraža telesno bolečino, torej 'kdo izraža (z medmetom *aj*) telesno bolečino *a*³¹⁹ telesno bolečino', *juhuhu* '(kdo) izraža z medmetom *juhuhu* veselje, razigranost', *na* '(kdo) izraža (z medmetom *na*) presenečenost' ipd., *puh* (kdo) izraža (z medmetom) *puh* zoprnost'. Podobno z glagolom posnemati, npr. *mu*' posnema oglašanje goveda – (kdo) (z *mu*) posnema oglašanje goveda', *ta* ' (kdo) posnema (z glasovoma *ta*) zvok pri streljanju' ipd.

Pri namernih medmetih, se pravi vabnih klicih, velevanjih živalim morajo biti dane zunajjezikovne okoliščine; referenčni pomen je v obliki velelnega stavka, npr. *ta klic psu* 'pridi sem'; *muc klic mački* 'pridi sem'³²⁰, *kec klic mački* 'beži, pojdi'; *geri klic oslu* 'naprej!', *ks klis psu* 'napadi, zgrabi'; *hijo klic vprežni živini* 'naprej!', *bistahor klic konju* 'na levo!'; za vabljenje, v SSKJ s pomenskim kvalifikatorskim pojasnilom *kot perutnini cibe, cibe*, vendar ustrezneje s pojasnilom *kot vabni klic* npr. *perutnini kot vabni klic* npr. *cibe, cibe, na, na* ipd.

10.6.1.2

V zvezi s členki naj zaenkrat opozorimo samo na namero tvorca besedila, izraženo z razlagalnim vzorcem *kdo* – govoreči/tvorec besedila *poudarja* kaj. V SSKJ je uporabljana v primerih (nekaterih) členkov, v SSKJ označenih kot prislov, npr. *baš* (prisl.) 'poudarja trditev; prav, ravno' *baš to mi ugaja*. Poudarna (členkovna) vloga se lahko pojavlja pri (izvornih) pridevniki ali prislovi; razvrščanje je temu ustrezno, se pravi ob jedrni samostalni, npr. *bled* (*prid.*, z *oslabljenim pomenom*)

318 Vd = vršilec dejanja, Glag_{os} = osebna glagolska oblika, Prisl_n = načinovni prislov, Sam₄ = samostalni v tožilniku.

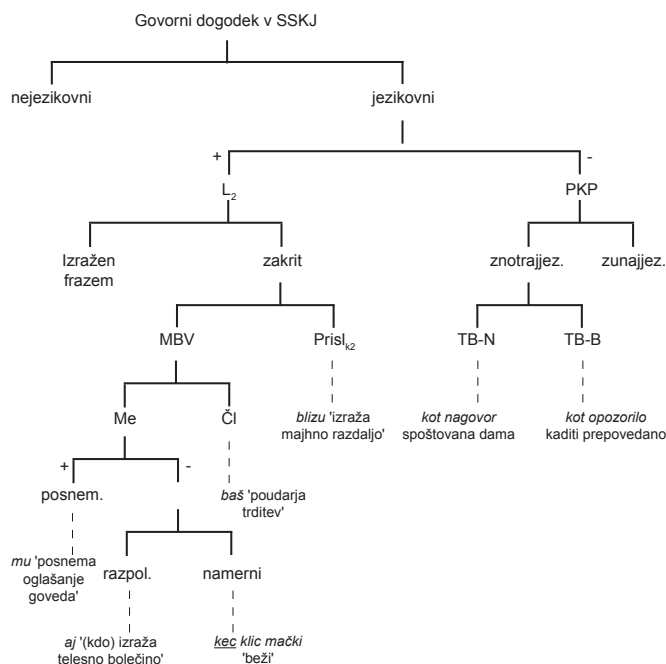
319 Če torej želimo ohraniti pomensko korektnost, slovarske razlage ne smemo brati, kot da je geslo, v tem primeru *aj*, »vršilec dejanja« in seveda osebek.

320 SSKJ nima medmeta *muc*, oz. zgled z medmetom (brez opozorila) navaja kar pri samostalniškem geslu *muc -a*.

'poudarja pomen samo katerega se veže'; *dejanski* (prid.) 'poudarja trditev' ipd.

10.6.1.3

Še posebej kritično in natančno bi bilo potrebno pretresti »razlage«, ko gre za prislove. Je ta oblika res uporabljana samo v primerih, ko imamo opraviti z izražanjem krajevnih/časovnih okoliščin v zvezi z govorečim/tvorcem besedila oz. trenutkom govorenja/nastajanja besedila, torej ko je takšna raba res upravičljiva? Gre za primere kot *blizu* '(Kdo) izraža majhno razdaljo (od sebe)'; *tu* '(Kdo) izraža kraj, prostor, kjer on (govoreči) je, se nahaja'; *zgoraj* '(Kdo) izraža položaj, ki je od njega (govorečega) višje, ant. spodaj'; *zdaj* '(Kdo) izraža, da se dejanje godi v času, trenutku njegovega govorenja' ipd.

Legenda:

L₂ – leksikalizirani govorni dogodek
PKP – pomensko kvalifikatorsko pojasnilo,
MBV – modifikacijski besedni vrsti
Prisl₂ – prislovi, pomensko vezani na govorni dogodek

TB-N – tvorec besedila – naslovnik
TB-B – tvorec besedila – besedilo
Me – medmeti
Čl – členki
posnem. – posnemovalni
razpol. – razpoloženjski

10.7

Komunikacijski vidik, ki ga skupaj s pragmatičnimi okoliščinami prinaša SSKJ, je glede na povedano vsaj v grobem mogoče ločiti na uslovarjene, leksikalizirane govorne dogodke, vezane na določene okoliščine, v katerih se (načeloma/lahko) realizirajo, na izraženo namero govorečega/tvorca besedila zvezi s kakim govornim dogodkom in na leksikalizirane okoliščine, v katerih se pojavljajo določeni govorni dogodki.

Pri uslovarjenih govornih dogodkih gre za modifikacijski besedni vrst (medmet in členek) in za krajevne prislove, katerih pomen določa govoreči/tvorec besedila ali trenutek govorjenja/tvorjenja besedila. Izražena namera govorečega/tvorca besedila se lahko uresničuje prek odgovorjenega/naslovnika, npr. *kot nagovor Spoštovani gospod*, prek besedila, lahko pri tipu pomenskih modifikacij povedi, npr. *kot opozorilo*, *kot povelje* ipd. Za določitev zunajjezikovnih okoliščin, ki povzročajo neko govorno dejanje, gre v tipu *kot ob kolcanju* ipd.; verjetno lahko prištejemo tudi različne zunaj- in znotrajjezikovne okoliščine, v katerih se lahko pojavljajo različni besedilni vzorci ipd. SSKJ prinaša, kot smo videli, tudi nekatere načine nejezikovnega sporazumevanja.

S pričujočim razmišljanjem smo vprašanja komunikacijske in s tem povezane pragmatičnojezikovne obvestilnosti, ki jo prinaša SSKJ, samo odprli.³²¹

---

321 Med drugim tudi pregled pomenskih kvalifikatorskih pojasnil, ki ni bil nikoli javno objavljen, bi spodbudil celovitejšo tovrstno razčlenitev.

III IZ BESEDOTVORNE SKLADNJE – GLAGOL

11 Pomenske skupine glagolov v vezljivostnem polju skladijske podstave zložen³²²

Znotraj naše tematike nas zanima možnost pomenske tipologije glagolov iz skladijske podstave zložen, določenih z dvomorfemskim medponsko-priponskim obrazilom, tip *glav-o-bol-ø*.

11.1

Natančneje pomensko določanje skladijskopodstavnega povedkovega glagola je povezano z njegovo realizirano (izraženo ali neizraženo) valenco v SPo. Iz skladijskih povezav je razvidno, kateri od pomenov, ki jih povedkov glagol vsebuje, se bo uveljavil v zloženki, kateri bo šel skozi pretvorbno-besedotvorni postopek. S stališča upovedovanja lahko rečemo, da šele delovalnik ali okoliščina izloči iz potencialnih glagolskih pomenov tistega, ki ga imenujemo *besedotvorni (zloženski) glagolski pomen*. Imajo ga lahko le glagoli, ki so s stališča trajanja nezaznamovani. Pri tem ne smemo zanemariti kategorialnih pomenskih sestavin (KPS), katerih nosilec je zaimensko jedro skladijske podstave; to jedro ne samo, da narekuje izločitev npr. pri pretvorbi prvega delovalnika (D₁) v človeško+/-, ampak tudi znotraj glagolskega pomena vpliva na izbiro glagolskih pomenov. Gre za pomenske skupine glagolov, ki predstavljajo besedilno realizirane vzorce jezikovnega sistema.

Sicer pa velja, da so zloženski skladijskopodstavni glagoli s stališča trajanja nezaznamovan, saj nimajo vidske opozicije; aktualna je samo oblika za nedovršnik. S stališča vrst glagolskega dejanja ne gre za izrekanje dejanja, ampak za ponavljanje, *knjig-o.vez-ec* – vezati (knjige) 'večkrat (z)vezati', *brat-o-mor* 'moriti brate'. Ponavljajnost je lahko vezana na trenutnost ali iztekanje dejanja. Ponavljanje dejanja zahteva seveda vedno množinski delovalnik kot *knjig-e*, *brat-e*.

Natančnejša obravnava glagolskih pomenov bo torej povezana z razčlenjevanjem posameznih podstavnih skladijskih razmerij med predmetnopomenskima besedama v prilastkovem odvisniku SPo.

---

322 Prirejeno poglavje iz monografije A. Vidovič Muhe *Slovensko skladijsko besedotvorje*.

11.2

Natančneje pomensko določanje skladijskopodstavnega povedkovega glagola je povezano z njegovo realizirano (izraženo ali neizraženo) valenco v SPo.²⁹¹ Iz skladijskih povezav je razvidno, kateri od pomenov, ki jih povedkov glagol vsebuje, se bo uveljavil v zloženki. S stališča upovedovanja lahko rečemo, da šele delovalnik ali okoliščina izloči iz potencialnih glagolskih pomenov tistega, ki ga imenujemo zloženski glagolski pomen. Imajo ga lahko le glagoli, ki so stališča trajanja nezaznamovani. Pri tem ne smemo zanemariti kategorialnih pomenskih sestavin (KPS), katerih nosilec je zaimensko jedro skladijske podstavice; to jedro ne samo, da narekuje izločitev npr. pri pretvorbi prvega delovalnika (D₁) v človeško+/-, ampak tudi znotraj glagolskega pomena vpliva na izbiro glagolskih pomenov. Gre za pomenske skupine glagolov, ki predstavljajo besedilne vzorce jezikovnega sistema.

Sicer pa velja, da so zloženski skladijskopodstavni glagoli s stališča trajanja nezaznamovan, saj nimajo vidske opozicije; aktualna je samo oblika za nedovršnik. S stališča vrst glagolskega dejanja ne gre za izrekanje dejanja, ampak za ponavljanje, *knjig-o-vez-ec* – vezati (knjige) 'večkrat (z)vezati', *brat-o-mor* 'moriti brate'. Ponavljalnost je lahko vezana na trenutnost ali iztekanje dejanja. Ponavljanje dejanja zahteva seveda vedno množinsko obliko delovalnika kot *knjig-e*, *brat-e* [edninska oblika morda tudi kot nezaznamovana, tip 'moriti brata'].

Natančnejša obravnava glagolskih pomenov bo torej povezana z razčlenjevanjem posameznih podstavnih skladijskih razmerij med predmetnopomenskima besedama v prilastkovem odvisniku SPo.

Vezava {v}

Povedkov glagol ima določilo na desni v različnih neimenovalniških sklonih; skladijski predmet je s stališča upovedovanja neimenovalniški delovalnik – D₄. Gre za najpogostejše stavčnočlensko razmerje, vezava se pojavlja tudi v vseh besedotvornih pomenih samostalniških in pridevniških zloženek.

Brezpredložna tožilniška vezava {v₄}

Ta vezava je v prilastkovem odvisniku SPo najpogostejša, mogoča je pri vseh besedotvornih pomenih, razen pri pomenu rezultata dejanja, kjer se tožilniška vezava kot podstava jedra oziroma ustrezne pomen-ske vezniške besede obrazili priponsko: *knjigovez* ← [tisti, kil veže[-ø] knjig{-e}], *bratomor* ← [to, da] mori[-ø] brat{-a}.

Glede na tričlensko vrsto dejanj³²³ bi bilo mogoče reči, da ti glagoli izražajo:

- spreminjajoče se dejanje ali iztekanje dejanja z določenim ciljem. V tričlenski stanjski tvorbeni vrsti so to glagoli, ki zavzemajo prvo mesto; lahko jih zaznamujemo: → (x), npr. *jesti, piti; topiti; rediti, gojiti; lomiti, kopati, loviti; gasiti, celiti*;
- posledičnost (stanjskost); v tričlenski stanjski tvorbeni vrsti so to glagoli, ki zavzemajo tretje mesto; lahko jih zaznamujemo →(x) *viseti, sedeti, stati, ležati, čepeti*;
- trajanje dejanja, večkrat z naklonskim pomenom: ←→ npr. *gledati, ljubiti, držati, tesniti, želeti, hoteti*;
- ponavljanje trajajočega dejanja: ← ↔ ↔ ↔+ *nositi; točiti, vlačiti*;
- ponavljanje trenutnega dejanja, aktant je obvezno množinski: *lo-miti, drobiti, moriti, sekati, krasti, metati*.

Natančnejša predstavitev tožilniških vezav najpogostejših osnovnih glagolov bo pokazala posamezne zloženske glagolske pomene:

- Med glagole s splošnim pomenom lastnosti v SPo sodi več pomen-skih podskupin.
- Glagoli telesnega zaznavanja: *videti, gledati: modrovid-ø/-ec, tajnovid-ø/-ec, bistrogled-ø; bistrogleden, tajnovidni*.
- Glagoli duševnega nagnjenja: *ljubiti, sramiti se* v SPo: *domoljub-je; domoljub-ø, človekoljub-ø; domoljub-en*.

³²³ Tipologijo vrst glagolskih dejanj nedovršnikov in dovršnikov prim. v SS 1976, 289–290.

Najpogostejši v tej skupini je glagol *ljubiti*, ki izraža naklonjenost do koga, česa, navadno ob predmetnopomenskih samostalnikih: (*ljubiti*) *dom, rod, knjige, človeka, Slovane*. Zlasti ob pojmovnem samostalniku pa izraža glagol *ljubiti*, enako kot glagola *žele*ti in *hoteti*, težnjo, željo po določenem stanju, *naklonskost torej: častižel-je, svobodoljub-je, miroljub-je; častiželj-en, svobodoljub-en, miroljuben*.

Tožilniška skladijskopodstavna zveza glagola *ljubiti* je pretvorljiva v *biti rad* 'želeti obstajati' in prislovno zvezo okoliščin navadno v pretvorbeni vezavi s pridevniško besedo stanja: *ljubiti mir* → *biti rad v miru* ← *žele*ti si obstajati v miru – *žele*ti si mir(u); *ljubiti svobodo* → *biti rad svoboden* ← *žele*ti si obstajati v svobodi – *žele*ti si svobodo; samo navidezno sorodni so primeri kot *ljubiti korist / biti rad koristen*; ti primeri namreč nimajo omenjene tvorbene možnosti in se uvrščajo v prvo skupino, npr. *ljubiti knjige*.

Glagola *žele*ti in *hoteti* sta vezavno zanimiva, ker imata poleg tožilniške obvezno še dajalniško ali predložnotožilniško vezavo; tako izražata namernost (usmerjenost) predmeta dejanja: *dobrohoten* ← tak, ki hoče (komu) dobro. Usmerjenost dejanja pri glagolu *žele*ti je povratna, nazaj k vršilcu dejanja, če je vsebina tožilniškega predmeta pozitivna, ali pa h komu drugemu, če je negativna: *škodoželjen* ← (tak) ki želi (komu) škodo/škoditi; *časti-, oblasti-, slave-, denarjaželjen* ← (tak), ki si (sebi) želi časti ...;

- Glagoli telesnega nagnjenja ali lastnosti. Gre za glagole, ki poimenujejo prehranjevanje *jesti, žreti, piti, sesati: mlekojed-ø, mesožer-ø, vodopiv-ec, krvoses-ø*; SPo → tisti, ki rad je, žre . . . mleko, meso; *mesojed-ni, krvoses-ni*.

Lastnost, izvirajočo iz dejanja in ne nagnjenosti izraža podstavna glagolska zveza v zloženki *ljudožerec* ← tisti, ki žre ljudi (glagol *žreti* namesto *jesti* verjetno že zaradi apriornega negativnega vrednotenja dejanja). Da se poudari posplošenost, lastnost (ne enkratnost) dejanja, je tožilniški predmet vedno v množini, če seveda ne gre za snovni samostalnik, ki te kategorije vsaj primarno razločuje.

V zloženkah, ki poimenujejo lastnost zlasti snovi, pa tudi predmetov, se

javljajo v SPo trajanja prav tako v glavnem ob snovnih samostalnikih glagoli trajanja ali iztekanja dejanja kot *držati*, *tesniti*, *topiti* in morda še *tvoriti*. Zloženke so samo pridevniške: *vododržni*, *vodotesni*, *apnotvorni*, *rudotopni*.

Pomen Povzročanja lastnosti, stanja izraža v SPo glagol *nositi*. Tožilniški podstavni samostalniček je lahko pojmovni – *korist*, *kultura*, *poguba*, *smrt*, snovni – *ruda*, *strup*, pogosti pa so tudi *klica*, *bacil*, *tros*. Zloženke so pridevniške, kakovostne ali vrstne, pa tudi samostalniške: *rudonos-ni*, *klicenos-ni*, *kulturonos-ni*, *trosonos-ni*; pogubonosni, *koristonos-en*, *smrtonos-en*. Vrstnost ali kakovostnost pridevnikov odvisna od pomena tožilniškega samostalnika: zlasti predmetnopomenski samostalniki povzročajo tvorbo vrstnih pridevniških zloženek; *kulturonos-ec*, *bacilonos-ec*, *klicenos-ec*. Natančneje – zloženke z glagolom *nositi* izražajo, da kdo ima kaj ali da je na kom kaj, kar lahko povzroča določeno stanje, lastnost pri kom drugem. Nekatere zloženke npr. tudi pojmovnim samostalnikom v predmetu SPo so lahko sinonimne z izpeljankami: (tak) ki nosi strup → *struponosni* / *strupni, *strupen*; tak, ki nosi črve → *črvonosni*/*črviv*; tak, ki nosi smrt → *smrtonosni*/*smrtni*; tak, ki nosi kulturo → *kulturonosni*/*kulturni*; tak, ki nosi rudo → *rudonosni*/*rudnat*. v teh primerih seveda za pomen lastnosti, stanja in ne povzročanja. Pomensko težišče na prenašanju, povzročanju (bolj kot na imetju) je pri zloženkah, katerih skladenjskopodstavni samostalniki ob glagolu *nositi* so *klica*, *bacil*, *tros*, npr. *bacilo-*, *klice-* *trosonosni*; pridevniške zloženke so vrstne. Tu nimamo izpeljavne vzporednice.

11.3

Pomen navadno poklicne dejavnosti, (pridobljene) lastnosti: izražata v SPo glagola *nositi* in *voditi*.

Glagol *nositi* izkazuje dva pomenska konteksta, poklicnost, npr. *pismo-noša* → tisti, ki nosi pisma; lahko pa samostalniček poimenuje oblačilo, orožje, opremo v primerih kot *mečenos-ec*, *kijenos-ec*, kjer glagol *nositi* pomeni 'biti opremljen (s čim)'; mogoča je pretvorba v glagol obstajanja *biti* + okoliščine, torej 'biti na čem, v čem' oziroma. Vsaj teoretično

imajo zgledi drugega podtipa sinonim v izpeljavnem poimenovanju za vršilca dejanja s priponskim obrazilom -ar: tisti, ki nosi meč → *mečeno-sec/mečar*; tisti, ki nosi kopje → *kopjenosec/kopjar*; tisti, ki nosi kučmo → *kučmonosec/kučmar*. Tako kot vsaka ponska morfemizacija pomeni tudi izpeljavna zmanjšanje obvestilnosti: pripona -ar, npr. v *kučmar*, lahko pomeni tudi 'izdelovalec (kučem)'; prav tako *mečar*, *kopjar, *ki-jar ipd., čeprav prihaja včasih do pomenskega razločevanja s pomočjo prozodičnih lastnosti, npr. naglasnega mesta, kolikosti samoglasnika idr. kot *měčar* 'mečenosec', *mečar* 'izdelovalec mečev' (SSKJ 2, 715).

Zloženski pomen glagola *voditi* prav tako lahko izraža poklicno ali trajnejšo dejavnost, npr. *obratovod-ja*, *vojskovod-ja*. Tako kot glagol *nositi* je tudi ta le enovezavrnj; pomen je razviden iz pretvorbe v glagol obstajanja *biti* (na čelu): *obratovodja* ← tisti, ki vodi obrat – tisti, ki je na čelu obrata (načeluje); *vojskovodja* ← tisti, ki vodi vojsko – ki je na čelu (načeluje) vojski. Zveza *biti na čelu* (= načelovati) ni uporabljana v konkretnem krajevnem pomenu, ampak v pomenu 'biti odgovoren (za kaj)'; v bistvu gre torej za izražanje stanja osebkov zaradi predmeta dejanja. Bliže osnovnemu pomenu je glagol *voditi* v SPo zloženske *mulovod-ec* – edinem primeru z zložensko pripono -ec, vendar pa so tudi tu takšne pretvorbene možnosti, ki dovoljujejo uvrstitev zloženk med obravnavane: *mulovod-ec* ← tisti, ki vodi mulo – je odgovoren (= skrbi) za mulo. Sicer pa izražajo obravnavane zloženske poklicno dejavnost: *računovodja* ← tisti, ki vodi račune – ki je odgovoren za račune tisti, ki je odgovoren za pravilnost računov; *vlakovodja* ← tisti, ki vodi vlak – ki je odgovoren za pravilno vožnjo vlaka, morda še izpostavljeno dejavnost: *stavkovodja* ← tisti, ki vodi stavko, ali trajnejših zadolžitev (*vojskovodja*, *mulovodec* ipd.).

Glagol *voditi* je tudi v SPo zloženk s pomenom predmeta, ki opravlja dejanje: *sluhovod*, *jajcevod*, *strelovod*. Pri teh zloženkah imamo različne možnosti pomenske podlage: lahko gre za vlogo naprave (voditi), za pripadnost te naprave čemu, za njeno namembnost: *sluhovod* ← (vod sluha ←) tisti, ki vodi sluh/ (← vod (od) sluha) ← vod, ki ga ima sluh / (← vod za sluh) ← vod, (ki je) namenjen za sluh (vodenje sluha). Tako še npr. *sečevod*, *jajcevod*, *semenovod*, *strelovod*, *dimovod*, *solzovod*,

parovod, *mezgovod* ipd. Z obravnavanimi samostalniškimi zloženkami poimenujemo dele telesa, po katerih potuje kaj, kar proizvaja telo samo ali je lastnost telesa: *sluhovod*, *sečevod*, *jajcevod*, *slinovod*, *semenovod*, *krvovod*, *sluzovod*, *mezgovod*, *žolčevod*, pa tudi cevaste sestavine kakšnih naprav, večjih delov; v teh primerih je včasih možno sinonimno poimenovanje z rodilniško zvezo: *bencinovod* ← (vod bencina/za bencin) tisti, ki vodi bencin; *dimovod* ← (vod dima/za dim) tisti, ki vodi dim; *metanovod* ← vod metana/za metan) ← tisti, ki vodi metan; *strelovod* ← tisti, ki vodi strelo.

V pomenski okvir poklicne trajnejše dejavnosti sodijo tudi skladiščno-podstavni glagoli kot *rediti*, *gojiti*. Glagola sta enovezavna in zahtevata množinsko obliko predmetnega samostalnika, ki poimenuje živali: *pasjereja/-ec*; *konjereja/-ec*; *ovč(j)ereja/-ec*; *prašič(j)ereja/-ec*; *kokoš(j)ereja/-ec*; *ribogojec*. Rodilniško zvezo Sam₁ Sam_{2(mn)} je mogoče uporabljati sinonimno, vendar pa so zloženke precej trdne, zlasti če izražajo poklicno dejavnost.

11.4

Pomen ohranjanja česa, tudi stanja, izražata v SPo zlasti glagola *hraniti* in *vzdrževati*, ki poleg tožilniške vezave implicirata še mestniško, lahko pa tudi primik. Glagola imata dva pomenska odtenka:

– povzročati, da kdo česa ne spremeni, ne uniči, braniti kaj (pred kom/čem): *lukobran-ø*, *mostobran-ø*; *domobran-ø/-ec*;

povzročati da kaj samo od sebe ne spremeni svojih lastnosti, vzdrževati, ohranjati kaj v določenem, normalnem stanju: *progovzdrž-evalec/-drž-ec*, *telohranitelj/-hran-ec*; mestniška vezava, npr. *padobran* tisti, ki brani pred padom; *snegobran* tisti, ki brani pred snegom (varuje).

– Opustitev česa izraža podstavni glagol *pustiti*: *delopust-ø*, *mesopust-ø*. Tožilniški samostalniki lahko poimenuje dejanje, ki se ga v določenem času ne opravlja, npr. *delopust* ← tedaj, ko se pusti delo 'tedaj, ko se ne dela', in predmet, ki ga opustitev dejanja prizadeva, npr. *mesopust* ← tedaj, ko se pusti meso 'tedaj, ko se ne je mesa'. Pomenska podstava

vsebuje torej zanikani glagol, ki je v prvem primeru pretvorba izglagolskega tožilniškega samostalnika, v drugem pa ga implicitno vsebuje SPo s snovnim tožilniškim samostalnikom.

Pomen pridobivanja največkrat s spreminjanjem prizadetega z dejanjem (tožilniškega delovalnika); gre za glagole npr.: *lomiti*, *kopati*, *loviti*.; *kamnolom-ø*, *peskokop-ø*, *peskolov-ø*, *ribolov-ø*. – Med pogostejšimi je glagol *lomiti*: zloženka poimenuje lahko dejanje, še pogostejše pa kraj dejanja; *lomiti stran* 'del snovi od kakega večjega kompleksa iste snovi' – *odlamljati* in s tem pridobivati. Tožilniški samostalnik je snovni: *kamnolom* ← tam, kjer lomijo kamen / to, da lomijo kamen; tako še *granitolom*, *peskolom*, *gramozolom*, *kredolom*, *skrilolom* ipd. Med glagole pridobivanja se uvršča *kopati*, in *loviti* v zloženkah kot *peskokop* ← tam kjer kopljejo pesek; *premogokop* ← tam, kjer kopljejo premog; *peskolov* ← tam, kjer lovijo pesek. Za osnovni glagol *loviti* je značilno, da njegov tožilniški predmet največkrat poimenuje živali, ki se jih pridobiva z lovom: *ribolov* ← to, da lovijo ribe.

6. Pomen ugotavljanja, spoznavanja izraža v SPo npr. glagol *meriti*. Dejanje tega glagola pripelje k spoznanju prostorskih, časovnih pa tudi kakovostnih razsežnosti česa. Besedotvorni pomen je sredstvo dejanja: *tlakomer-ø* ← to, s čimer merimo tlak, *barvomer-ø*, *globinomer-ø*, *toplomer-ø*.

Ugotavljana lastnost je v bistvu vedno vezana:

- prostorsko- ali časovnorazsežnostno, in sicer glede na velikost ali pogostnost (številčnost), se pravi, da gre za ugotavljanje lastnosti, poimenovanih z mernimi pridevniki ali z izrazi količine; osnovni tožilniški samostalnik lahko poimenuje:

(a) merjenjem ugotavljano lastnost; samostalnik je vedno tvorjen iz mernega pridevnika, npr. *daljinomer* ← to, s čimer merimo daljino; *globinomer* ← to, s čimer merimo globino, *višinomer* ipd.;

(b) predmet, ki je nosilec razsežnostne lastnosti: *deblomer* ← to, s čimer merimo deblo; *vlagomer* ← to, s čimer merimo vlago; *snegomer*, *naklonomer*, *ploskvomer*, *dežemer*, *vetromer*, *luksomer*, *taktomer*,

vodomer ipd. V razsežnostni pomenski skupini je implicitni prilastek celo podredno zložen, če je podstavni tožilniški samostalniški pojmovni: *naklonomer* ← to, s čimer merimo naklon ← se meri velikost naklona (česa); *tlakomer* ← to, s čimer merimo tlak ← merimo velikost tlaka (kje/v čem), npr. *velikost tlaka v stroju* ← velikost strojnega tlaka

- kakovostno; ko gre za ugotavljanje kakovostnih lastnosti, poimenuje tožilniški samostalniški nosilec lastnosti: *barvomer* ← to, s čimer merimo barve; *smetanomer* ← to, s čimer merimo smetano; *vlagomer*, *lugomer* ipd. Za predmet dejanja obravnavanega glagola je značilno, da je implicitno razvit s samostalniškim prilastkom: višina, globina česa oziroma sploh razsežnost, obseg ter kakovost česa. V SPo je v prvi pomenski skupini samostalniški jedro (lastnost) ali prilastek (nosilec lastnosti), v drugem primeru pa vedno prilastek (nosilec lastnosti). Pomenska jasnost zloženke, ki nima v podstavi predmetnega nosilca lastnosti, je včasih zabrisana: lahko izraža ugotavljanje kakovostne, razsežnostne, tudi količinske lastnosti česa ali celo oboje: *mlekomer* ← to, s čimer merimo mleko merimo kakovost/obseg, količino mleka; *smetanomer* ← to, s čimer merimo smetano merimo kakovost/količino smetane. Tako še *volnomer* /.../ količino/kakovost volne, *klejomer* ← /.../ količino/kakovost kleja, *barvomer* /.../ ← količino/kakovost barve ipd. Zloženke, katerih predmetnopomenski samostalniški dovoljuje eno ali drugo SPo, je v jeziku manj oziroma njihova vsebina se izraža opisno.

11.5

Pomen nastajanja tega, kar poimenuje tožilniški samostalniški; nastajanje je posledica v glavnem poklicnega – telesnega ali umskega dela: *liti*, *tiskati*, *presti*, *variti*, *kuhati*, *kopati*, *vezati*, *pisati*, *tvoriti*, *delati*: *jekloliv-ar/-ec*, *romanopis-ec*, *knjigotisk-ar*, *pivovar-ø*, *kavokuh-ø*, *grobokop-ø*, *knjigovez-ø*, *črkorez-ø/-ec*; *knjigotisk-ø*, *konoplje-pre-ja*; *besedotvor-ec*; *čudodel-ec*; *besedotvor-je*.

V obravnavano pomensko skupino lahko uvrstimo tudi glagola *rezati*, *sekati*; sopomensko možnost imata v zvezah s predložnim (prostim)

morfemom *iz*, *v*, se pravi *rezati*, *sekati* iz: *črkorezec* ← tisti, ki reže (= urezuje, izrezuje) črke; *grborez* ← to, da se reže (= urezuje, izrezuje) grbe. Množinskost predmetnega sarnostalnika izraža ponavljalnost dejanja, ki je vezano navadno na poklicno dejavnost.

11.6

Pomen manjšanja, izginjanja izražajo v SPo glagoli *topiti*, *celiti*, *gasiti*, *gubiti*, *kaziti*. Besedotvorni pomeni: *ranocel-ec*, *ognjegas-ec*, *dušegub-ec*, *stavkokaz-ø*;

Predmet dejanja mora biti samostalnik, ki poimenuje kaj, kar se lahko spreminja: *ranocelec* ← tisti/tisto (sredstvo), ki celi rane; *stavkokaz* ← tisti, ki kazi stavko. Zloženke izražajo poklicno dejavnost, lahko pa tudi pomembno enkratno dejanje: *ranocelec*, *stavkokaz*.

Sem sodijo tudi glagoli izničenja česa: *moriti*, *lomiti*, *skruniti*. Besedotvorni pomeni dejanja: *krvoskrum-ba*, *bratomor-ø*, *vratolom-ø*, *ledolom-ø*, *brodolom-ø*; vršilec dejanja: *krvoskrun-ec*, *bratomor-ec/(-ilec)*, *vratolom-ec*. Glagol *moriti* izraža implicitno (z dajalniškim predmetom) povezanost predmeta dejanja z njegovim vršilcem: *bratomor* ← to, da mori brata (sebi svojega); *detomor* ← to, da mori dete (sebi = svoje). Tožilniški samostalnik poimenuje lahko samo nosilce nekaterih sorodstvenih razmerij, tip *brat*, *dete*, *oče*; *bratomor-ni*, *vratolom-en*, *vratolom-ni*.

Dajalniška vezava {v₃}

Izglagolske zloženke z dajalniškim (brezpredložnim) predmetom v SPo so izjemne. Skladenjskopodstavni glagoli *služiti*, *verjeti*, *hliniti* izražajo dejavnost, lastnost.

Glagol *služiti* ima v dajalniškem predmetu le samostalnik. Besedotvorni pomen dejanja: *bogosluž-je* ← to, da se služi bogu; *bogosluž-ni*.

Glagol *verjeti* omogoča variantno SPo, in sicer z dajalniškim predmetom ali s predložnim morfemom v ob tožilniškem predmetu: *vražever-ec*; *vražever-je*; *vražever-en*.

Glagol *hliniti* ima v dajalniškem predmetu samostalnik *svet. svetohlin-ec*.

Mestniška vezava { M_5 }

Ob glagolu *pisati* v SPo, ki izraža dejavnost, poimenuje mestniški samostalnik to, kar je predmet (glagolskega) dejanja: *zemljepis* ← to, da piše o zemlji oz. rezultat dejanja. Podobno še *narodopis*, *rastlinopis*, *zemljepis*, *goropis*, *podobopis* ipd. Zloženska *časopis* ima samo besedotvorni pomen rezultata dejanja: *časopis* ← to, kar piše o času.

Modalni glagol stopnjevanega hotenja *hlepeti* z morfemom *po*, *hlepeti po* je razmeroma pogost v SPo z besedotvornim pomenom dejanja: *slavohlep-je*; *častihlep-je*, tudi *častihlep-en*. Glede na glagol *žele*ti zaznamuje glagol *hlepeti* večja intenzivnosti dejanja. Za razliko od glagola *žele*ti *pa je implicitni*, se pravi vsebovani, vendar je neizraženi dajalniški aktant lahko le povratnoosebni zaimsek *sebi* (*si*); nosilec stanja po dejanju je torej prvotni vršilec dejanja, zato niso mogoči primeri kot pri *žele*ti – škodoželje ← to, da želi (kdo) škodovati (komu). Pri glagolu *hlepeti po* je cilj dejanja enoumen – vsebuje težnjo, željo po pridobitvi česa pozitivnega le zase, torej za vršilca dejanja. Mestniški predmet je pojmovni samostalnik, ki izraža težnjo po uresničitvi z uresničitvijo glagolskega dejanja, npr. *hlepeti po slavi*, *časti* 'močno si želeti slavo, čast'.

Drugače je z glagolom *sumiti o* v zloženkah *ljub-o-sum-je*, *ljub-o-sum-en*, ki 'nedokazano ali s premalo dokazati ne zaupati komu'. Glagol v zloženci implicira dvojno desnoaktantsko vezavo 'kdo sumi o ljubezni koga'. Sicer pa glagol *sumiti o* lahko uvrstimo med glagole stanja v zloženci s pomenom ← to, da sumi o (= dvomi o) ljub(ezni).

Orodniška vezava { v_6 }

Podstavni glagol, ki ima vedno predložni morphem *z/s* ter predmet v orodniku izraža (poklicno) dejavnost, trajnejšo lastnost. Besedotvorna pomena sta dejanje in vršilec dejanja: *barvotisk-ø*, *paroplov-ba*; *bogobor-ec*. Z upoštevanjem slovničnih kategorij živosti in človeškosti pri predmetnem samostalniku je mogoče te zloženske ločiti na dve temeljni skupini:

1. Če orodniški samostalnik ne razločuje teh kategorij, izraža pravo sredstvo dejanja, nekaj, s čimer delovalnik dejanje opravlja, sredstvo dejanja; zloženek s takšnim pomenom orodniškega predmeta je večina; nekatere imajo v SPo enovezavni glagol in poimenujejo dejavnost, npr. *trgovati z – knjigotržec* ← tisti, ki trguje s knjigami, drugi imajo dvovezavni glagol z neizraženim tožilniškim predmetom; v tej skupini so zložensko najproduktivnejši glagoli ponavljanja trenutnega dejanja: *rokomet-ø* ← to, da mečejo z roko; *lokostrel-ø* ← to, da streljajo z lokom. Zlasti tisti glagoli, ki poimenujejo (spontano ali namensko) gibanje delov telesa – *mahati, metati*, pa dokazujejo zmožnostjo zamenjave aktantskih vlog, da ne gre za pravo sredstvo. Pri tej zamenjavi postane vršilec dejanja prvotno sredstvo dejanja: ← to, da mečejo z nogo ← to, da noga meče; tako še v SS 1976 (292) so navedeni pretvorbeni primeri kot *zvoni z nogami* → noge mu zvonijo; F. Kopečnemu (1962, 218–219) pomenijo ti tipi prehod v prislovno določilo; res so mejni, ker vsaj hipotetično omogočajo še pretvorbo kot npr. *noga meče* ← *metati z nogo* → *nožno metati; *rokodelec* ← tisti, ki dela z rokami; *peroris* ← to, da se riše s peresom; *lokostrel* ← to, da se strelja z lokom; *kolobit* ← to, da se bije s kolom; *pilosek* ← to, da se seka s pilo. Zlasti če je orodniški samostalnik pojmovni, precej teh glagolov sili v primično razmerje: *silobran* ← to, da se brani s silo/v sili; *gladomor* ← to, da morijo z gladom (poleg to, da mori glad); v teh primerih seveda nimamo opravka z orodniško vezavo. Morda so še nekoliko dvomni primeri kot *strojepis* ← to, da pišejo s strojem, kjer bi orodniški predmet lahko zamenjal prislov strojno.

2. V primerih, ko orodniški samostalnik razločuje živost in človeškost, zloženka spremeni pomen, ne izraža več sredstva dejanja, ampak njegovo usmerjenost: *bratoborec* ← tisti, ki se bori z bratom; *bogoborec*. Sopomenka je tu dajalniška zveza s prosto- in predložnomorfemskim glagolom 'bojevati se proti komu'. Da gre tu dejansko za usmerjenost in ne za sredstvo dejanja, nam dokazuje dejstvo, da glagol s sopomensko dajalniško vezavo ohranja možnost tudi samo orodniške vezave s pomenom sredstva – tisti, ki se bori z bratom (= proti bratu) s čim. Pomensko različnost med orodnikoma potrjuje poleg dajalniške sopomenskosti

tudi možnost zamenjave aktantskih vlog v prilastkovem odvisniku: za prvo skupino velja, da tudi če je vršilec dejanja zamenjan (prvotni je opuščen), ostane prvi aktant (osebikov stavčni člen) nezložen, npr. *no-gobrc* ← to, da kdo brca (kaj) z nogo → noga brca (kaj) in ne morda *on in noga brcata. Drugačna pretvorba je pri drugi pomenski skupini: *bratoborec* ← tisti, ki se bori z bratom → brat in on se borita. Z ohranitvijo prvotnega vršilca dejanja in z možnostjo pretvorbe v to vlogo še neprvega aktanta, izraženega z orodniškim samostalnikom, smo dobili dva vršilca dejanja, izražena s prirednim razmerjem v osebkju. Seveda pa je razmerje med členoma protivno in ne morda vezalno, torej on ≠ brat,³²⁴ on se bori proti bratu.

Že pri glagolih s tožilniško vezavo smo omenili, da glagol braniti v zloženski SPo lahko uveljavi tri usmeritve dejanja, in sicer dve vezavni, poleg tožilniške (*mostobran*) še orodniško (*vetrobran*) ter pri-mično načinovno – braniti kako (*silobran*). Še nekaj primerov za orodniško vezavo: *kroglobran* ← tisti, ki brani pred krogli; *snegobran* ← tisti, ki brani pred snegom; *vetrobran*, *valobran*, *švabobran*, *pado-bran*. Besedotvorna pomena sta predmet za dejanje ali vršilec dejanja: *vetrobran-ø*; *švabobran-ø*.

Predložna tožilniška vezava {V_{4P}}

Znotraj vezavne usmerjenosti glagolskega dejanja je treba omeniti še predložnomorfemske glagole s (predložnim) tožilnikom, kjer gre za pomen težnje (glagolskega) dejanja (*boriti se za*) ali za pomen lastnosti: *kruhborec* ← tisti, ki se bori za kruh; *pravicoborec*, *novoborec*, *slovenoborec*. Besedotvorni pomen za vršilca dejanja: *kruhborec*.³²⁵

324 Površinsko podredno orodniško razmerje je seveda mogoče pretvoriti tudi v priredno vezalno, če to pomen dopušča; prim. SS 1976 (359) znotraj rabe predloga z/s pretvorbo tipa *mati z otrokom* – mati in otrok.

325 Glagolsko dejanje se lahko pripisuje osebkju: *vodopad* ← pad (od) vode → to, da voda pada. Skladenjskopodstavni glagoli obravnavanih zloženek so prehodni ali neprehodni; neprehodni so glagoli gibanja *padati*, *skakati*, *teči*; *vodoskok* ← to, da voda skače, *vodotok* ← to, da voda teče. – Kot podstavni se uveljavljajo predvsem glagoli, ki poimenujejo duševno ali telesno stanje, lastnost lahko tudi trajnejšo dejavnost: *boleti*, *skrbeti*, *teči*, *puhati*; *skakati*, *padati*, *tresti*; *vladati*. Glagola *padati* in *skakati* sta v podstavi rabljena kot ponavljalna – torej *večkrat pasti*, *skočiti*. Glagol *vladati* je v SPo zloženek kot *grozovlada*, *strahovlada*, zloženci imata dve podstavni

Pomenska podstava zloženek z glagolom *boriti se za* v povedku je v tožilniku razviti predmet z glagolniškim jedrom in samostalniškim prilastkom: *pravicoborec* ← tisti, ki se bori za pravice → tisti, ki se bori za pridobitev (uveljavitev) pravic; *novoborec* ← tisti, ki se bori za uveljavitev novega.²⁹⁵ S stališča določujočega člena SPo se obravnavane zloženke ne razločujejo od tistih, ki imajo neglagolniško podstavno jedro: *baletmojster* ← mojster za balet → mojster za (npr.) učenje baleta. Ostajajo pa seveda pomenski razločki, ki izvirajo iz lastnosti glagola s takšno vezavo (*boriti se, prizadevati si, skrbeti za kaj*): enkrat gre za izražanje namembnosti dejanja (težnje), drugič za namembnost predmeta. Tožilniškovezavni je glagol *liti* npr. v zloženkah *črkolivar* ← tisti, ki lije črke izraža cilj dejanja. Pomensko izhodišče je torej predložnomorfemski glagol *liti v (kaj)* → *ulivati*.

Prisojevalno razmerje {p}

Glagolske zloženke imajo lahko tudi prisojevalno razmerje v skladenjskopodstavnem prilastkovem odvisniku. Skladenjska struktura je površinsko enaka zloženkam iz vezavnega razmerja. Kot smo že omenili, pa ta zveza ni mogoča v besedotvornem pomenu vršilca dejanja in predmeta, namenjenega opravljanju dejanja. Sicer pa so besedotvorni pomeni za dejanje: *zobobol-ø*, *ljudovlad-a*, *dvovlad-je*, *srborit-ø* (*ritosrb), *vetropuh-ø*, *zemljjetres-ø; mesto dejanja: *vodopad-o*, *križpot-o* (*potokriž), *križpot-je* (*potokriž-je); rezultat dejanja: *umotvor-ø*; čas dejanja: *listopad-ø*.

V prilastkovem odvisniku SPo vseh obravnavanih glagolskih zloženek gre za prisojevalno zvezo z osebkom, ki je nezaimenski, številčno nezaznamovan, se pravi oblikovno edninski, kar določa seveda tudi tretjeosebno (edninsko) glagolsko obliko v povedku. Glede hierarhičnosti stavčnih členov ostaja tudi v zloženkah razvidna osrednja vloga povedka v stavčni zgradbi – glagol se pretvarja v določani (desni) zloženski člen, osebek pa v določujočega (levega): *kolospev* ← to, da kolo *speva (poje); *glavobol* ← to, da boli glava. Prisojevalna zveza v prilastkovem

---

možnosti – primično načinovno prisojevalno, pri kateri gre za poosebitev osebkovega samostalnika: *strahovlada* ← to, da vlada s strahom / to, da vlada strah.

odvisniku je na nestavčni ravni določene vrste svojilna zveza dveh samostalnikov.

Med obravnavanimi zloženkami je v SPo najpogostejši glagol *boleti*; v osebku je samostalni, ki poimenuje sestavine človeškega ali živalskega telesa. Glagol *boleti* implicira vezavo s takšnim tožilniškim samostalnikom, ki poimenuje bitje; v SPo je seveda neizražen: *zobobol* ← to, da boli zob (koga). Zanimivo je, da se kot podstavni v osebku lahko pojavljata le poimenovanji *glava* in *zob* (morda zaradi pogoste povezane z *boleti*); uporaba poimenovanj za druge dele telesa ohranja značilnost priložnostne rabe (stilne zaznamovanosti), npr. *nogobol*, *živcebol*.³²⁶

Primik (Pm)

V skladenjskopodstavnem prilastkovem odvisniku glagolskih zloženek je primik pogost. Omejitve glede besedotvornih pomenov so pri primični zvezi vezane na besedotvorna pomena prostora in časa dejanja, natančneje – le na podskupine znotraj teh dveh pomenov, npr. ciljnost dejanja, razmeščenost idr.; če je v prilastkovem odvisniku prislovno določilo, ki izraža npr. ciljnost dejanja, se ta v besedotvornem pomenu ne more ponoviti ipd.

---

326 V SSKJ 1 (168) je zloženski pomen glagola *boleti* prikazan v 1. točki s primeri pred poševno črto. Razlaga »povzročati bolečine« za zveze, ki imajo v osebku poimenovanja za dele telesa, npr. *glava*, *zob* me boli, je neustrezna, kar se da dokazati z dvema vrstama pretvorb, in sicer

1. z ohranitvijo osebka in s spremembo glagola v pridevniško besedo stanja ali dejanja, kar povzroča tudi svojilno pretvorbo tožilniškega predmeta. *Zob me boli* → Moj zob je boleč; *Toneta boli glava* → Tonetova glava je boleča. Tudi v pretvorbi se torej ohrani telesno sestavinsko razmerje, in sicer še vedno podredno – moj zob ← zob (od);
2. s pretvorbo v enodelni stavek, ko nosilec bolečine postane njen izvor, vzrok: *Zob me boli* → Boli me v zobu / Bolan sem zaradi zoba → *Bolujem zaradi zoba. Zlasti ta zadnja pretvorba utemeljuje stanjsko razlago 'imeti motnje (bolečine) v določenem delu telesa'. Namreč glagol povzročati bi bil lahko razlagalni v primeru kot *tepsi* – povzročati bolečine z udarci, *mučiti* – povzročati bolečine ali kaj podobnega, ko gre dejansko za (aktivnega) povzročitelja stanja.

Prislov v odvisniškem skladenjskopodstavnem prislovnem določilu

V SPo se lahko pojavljajo naslednje pomenske skupine prislovov v prislovnem določilu:

Prislovi kraja, ki izražajo:

- ciljnost dejanja – vprašalnica *kako daleč*:²⁹⁷ *daljno*, *daleko. Glagoli ob njih so: *gledati*, *videti*, *segati*, *metati*, *voditi*, *pisati*, *streljati*. Pomensko so to predvsem glagoli čutnega zaznavanja, lastnosti ali stanja, gibanja in (telesne) dejavnosti sploh. Vsi glagoli so tudi v SPo (implicitno) vezavni, in sicer s tožilniškim predmetom. Besedotvorni pomeni izražajo dejanje, npr. *dalekomet-ø*, vršilca dejanja, npr. *daljnostrel-ec*, *daljnovid-ec*, predmet za dejanje, npr. *daljnovod-ø*, sredstvo dejanja, npr. *daljnogled-ø*; *dalekovid-en*;
- mesto, razmeščenost dejanja – vprašalnica *kod*; prislov *mimo* ob glagolih gibanja: *hoditi*, *leteti*, *iti*, *bežati*. Besedotvorni pomen so dejanje: *mimolet-ø*, vršilec dejanja: *mimohod-ec*; *mimobež-en*; (pomen glagola *bežati* 'hitro odmikati se', metonimično 'hitro minevati');
- mesto, kraj dogajanja – vprašalnica *kje*; tvorjeni izsamostalniški prislov *doma* ob glagolu *roditi*. Besedotvorni pomen vršilec dejanja: *domorod-ec*; *domorod-ni*.

Prislovi lastnosti, ki izražajo:

- način – vprašalnica *kako*:

I-zpridevniški: *brzo, *sporo; *blago*, *bistro*, *dobro*, *javno*, *kratko*, *krivo drago*, *držno*, *globoko*, *hudo*, *jasno*, *lahko*, *mehko*, *kislo*, *lepo*, *pa sto*, *rahlo*, *strogo*, *slepo*, *sladko*, *nežno*, *slabo*, *milo*, *svetlo*, *trdo*, *tiho*, *skriveno*, *staro*, *mlado*, *tajno*, *votlo*, *veselo*, *tanko*, *temno*, *tesno*, *težko*, *toplo*, *drobno*. Prislovi so tvorjeni v glavnem iz lastnostnih pridevnikov, mnoge njimi lahko razumemo tudi kot posledičnostanjske, npr. *slep*, *prost*, *kriv*, *miren*, *trd*, *tih*, *vesel*.

Glagoli, ki se pojavljajo ob prislovih, so lahko

- lastnostni, npr. *čutnega zaznavanja* – *čutiti*, *gledati*, lahko tudi
- dejanja, gibanja – *priseči*, *soditi*, *misлити*; *hoditi*, *leteti*; *pisati*,

- *rekati; nositi, voziti, živeti, igrati, streljati*. So torej neprehodni – gibanja, in prehodni, eno- ali celo dvovezavni, med katerimi so zlasti glagoli čutnega zaznavanja, sporočanja in morda še kateri. Tvorjenke so predvsem pridevniške s kakovostnimi ali vrstnimi pridevniki v podstavi: *bistrogled-o*, *lepočut-en*; *brzoplov-ni*, *brzorez-ni*, *brzostruž-ni*, *brzovoz-ni*. Besedotvorni pomeni so vezani na dejanje, npr. *hitropis*, *nežnočut-je*, vršilec dejanja: *bistrogled-ø*, *dobrojed-ec*, *tiholaz-ec*; rezultat dejanja, npr. *brzovoz-ø*. Besedno-vrstno in besedotvornopomensko sinonimno priponsko obrazilo *-ø* je tudi pridevniško, ko je v skladenjski podstavi glagol čutnega zaznavanja *gledati*, *videti* pa tudi *snesti* (**snidati*): *kislogled-ø*, *bistrovid-ø*, *sladkosned-ø*. Pridevniki s pripono *-ø* so le kakovostni;
- izpredikativni: *prav*. Glagoli so dejanjski – *pisati*, *govoriti*, *slaviti*, *soditi* Besedotvorni pomeni dejanje: *pravopis-ø*, *pravosod-je*, *pravoreč-je*, *pravoslav-je*; vršilec dejanja: *pravoslav-ec*; rezultat dejanja: *pravopis-ø*, *pravoreč-je*; predmet za dejanje: *pravosod-je*.
  - izglagolski: *kleče* – ob glagolu premikanja *plaziti*. Besedotvorni pomen vršilec dejanja *klečeplaz-o/-ec*;
  - količina – vprašalnica *koliko*;

so netvorjeni in izpridevniški: *enako*, *malo*, *manj*, *nič*, *mного*, *polno*, *redko*, *več*, *veliko*. Glagoli izražajo lastnost, stanje, npr. *pomeniti* 'imeti pomen', *verjeti*, *meriti*, *vedeti*, **vrediti* 'biti vreden', **dobretti* 'biti/postajati dober', **mariti* 'biti mar', *veljati*; lahko tudi dejanje, npr. *jesti*, *priditi*, *besediti* 'govoriti, imeti besedo', *brigati se*. Nekateri glagoli so samo hipotetični, stilno zaznamovani s sinonimom v povedkovniku, npr. *biti vreden*, *biti*, *postajati dober*, *biti mar* idr. Tvorjenke so predvsem pridevniške: *enakomeren*, *malobesed-en*, *malobriž-en*, *malomar-en*, *polnoveljav-ni/-en*, *malo-*, *malovred-en*, *ničvred-ni/-en*, *več-velikovred-ni/-en*. Posebnost je zloženska *maloprid*, *maloprida*, ki je besednovrstno homonimna, lahko je pridevnik ali samostalniik, in sicer kot vršilec dejanja: *maloprid-ø-ega*; *maloprid-ø,-a*; *maloprid-a,-e*;

- obzir – vprašalnica *glede na kaj*;

prislovi so iz samostalnika. Glagola sta lastnostni *veljati* in zaznavanja *gledati*. Zloženske tvorjenke so pridevniške vrstne ali kakovostne: *končn-o-veljav-ni*; *križem-ø-gled-ø*: medpona je -ø, prislovna pripona je namreč soglasniška -em in nima konverzne medponske možnosti.

S stališča tvorjenosti so v SPo obravnavanih zloženk lahko netvorjeni ali tvorjeni prislovi. Med netvorjenimi so zlasti krajevni prislovi, npr. *mimo*, in količinski, npr. *nič*. Tvorjeni prislovi so

(a) izpridevniški, lahko iz mernih pridevnikov – *globok*, *visok*, *širok*, *nizek*, *dolg* idr., pridevnikov barve – *črn*, ter lastnostnih pridevnikov – *kisel*, *oster*, *sladek*, *tajen* idr. Kot posebna se znotraj prislovov iz kakovostnih pridevnikov pojavljata *hitri* in *brzo*, ki izražata čas, trajanje, natančneje glede na kako delo; izhodiščna raba pridevnikov *hiter* in *brz* je ob izglagolskih samostalniki kot *hiter* ples, *hitra* hoja ipd. ali pa sploh obglagolska, seveda v prislovni obliki količino trajanja, s pomenom načina opravljanja dejanja glede na čas. Prislovno (obglagolsko) pomenko izhodišče teh pridevnikov potrjuje med drugim antonim *počasi*, ki je tudi prvotni prislov, *počasen* pa izprislovni pridevnik; iz zloženskih SPo s prislovoma *hitro* in *brzo* nastajajo z ničto pripono samostalniške in ne pridevniške zloženske, kot bi pričakovali glede na navidezno izpridevniškost teh prislovov;: *hitropis*, *brzovjav*, *brzotek*, *brzovlak* ipd.³²⁷

Pridevniške zloženske s prislovi iz kakovostnih pridevnikov v SPo prehajajo med samostalniške s homonimno pripono; razlike so na prozodični ravni, samostalniške zloženske ohranjajo naglašeni samoglasnik kratek in širok (naglas na zadnjem zlogu).³²⁸ Tako je dosežena vzporednost z drugimi tvorjenkami, ki imajo pomenska obvestila na levi, predvsem s sestavljenkami: *črnogl`ed* (samostalnik) – *pogl`ed*, *bistrogléd* : *bistrogl`ed*; *grdogléd* : *grdogl`ed* itd.

327 Redakcija gesla *hiter* v SSKJ 1 (805) se ne ujema s tukajšnjo analizo; prvi pomen v SSKJ bi moral biti predstavljen kot drugotni, začeti pa bi bilo treba s pridevnikom ob glagolskih oziroma izglagolskih samostalniki. To potrjujejo tudi primeri ob prislovu; ustrezno bi bilo treba popraviti tudi *počasen* in *brz*.

328 J. Rigler (1968) med drugim omenja tudi razloček v kolikosti naglašene samoglasnika pri samostalniških in pridevniških zloženkah tipa *glavosék* : *glavosék*; J. Toporišič (1969, 249–260) z gradivom potrjuje tudi v Riglerjevem članku izraženo misel o izginjanju kolikostnih nasprotij.

V SPo se ne pojavljajo časovni in vzročni prislovi in tudi ne prislovi iz nekakovostnih pridevnikov (razmernih, se pravi vrstnih in svojilnih).

Predložni samostalnik v odvisniškem skladenjskopodstavnem prislovnem določilu. Primična zloženska podstavna zveza je lahko tvorjena tudi s prislovnim določilom, katerega vlogo opravlja (predložni) samostalnik. Podstavna prislovna določila so (a) *predvsem krajevna* in izražajo :

- mesto dogajanja – vprašalnica *kje*: *poljdedelec-e*; *nogosed*; *vodožitje*. Besedotvorna pomena: dejanje - *vodožitje*, vršilec dejanje – *poljedel-ec*, *nogosed-ø*;
- cilj dogajanja – vprašalnica *kam*; besedotvorni pomeni: dejanje – *daljinopis*, *lesovrt*, *sredotoč-je*; vršilec dejanja: *mozgovrt-ø*, *nosobrb-ø*, *vnebogled-ø*; rezultat dejanja: *bakropis-ø*, *-rez-ø*, *-ris-ø*; *stekloris-ø*; mesto dejanja: *sredotoč-je*; čas dejanja: *vnebohod-ø*;
- gibanje – vprašalnica *kod*, v skladenjski podstavi je glagol premikanja. Besedotvorna pomena: dejanje – *potohod-ø*, *ledohod-ø*; vršilec dejanja – *gorohod-ec*, *hribolaz-ec*; *peskoril-ø*, *strmolez-ec*; *sledohod-ec*, *skaloplez-ec*; *vrvohod-ec*, *jamolaz-ec*. Za to skupino je značilno, da bi bilo za prislovno določilo v skladenjski podstavi mogoče tudi vprašanje po cilju dejanja, torej *kam* – *jamolaz-ec*.

Izvor dogajanja – vprašalnica *od kod*; besedotvorni pomen rezultat dejanja: *bakrotisk-ø*, *knjigouk-ø*; vršilec dejanja:

knjigouk-ø, *luknjemol-ec*; P: -o, -ec. *luknjemol-ec*. ki moli iz luknje idr. Besedotvorna pomena /Vd; *bakrotisk-o*; P:

(b) Prislovna določila *načina* tudi v obravnavani SPo pojasnjujejo pojmovanja golskega dejanja. Gre za besedotvorne pomene dejanja – *črnosek-ø*, vršilca dejanja – *vatlorenz-ec*; *mesto dejanja/rezultat dejanja* – *golosek-ø*.

Med prislovna določila načina spada tudi prislovno določilo *sredstva* (glagolskega) dejanja, ki smo ga omenjali že pri obravnavi orodniške dokaz; da gre dejansko za prislovno določilo in ne za orodniški predmet je vsaj v hipotetični pretvorbi predložnega prislovnodoločilnega

samostalnika v izprislovno določilo: *elektrošok* – to, da šokira z električno *električno šokira ipd.

V SPo je predložni samostalnik predvsem v vlogi prislovnega določila deloma v vlogi prislovnega določila načina. Tudi samostalniška oblika prislovnih določil ne izraža časovnosti ali vzročnosti. Podstavni glagoli so predvsem:

- (a) *glagoli premikanja*, torej neprehodni: *hoditi, iti, laziti, teči* idr.; glagol *laziti* se kot podstavni uporablja stilno nezaznamovano ;
- (b) med prehodnimi eno- ali celo dvovezavnimi *glagoli nastajanja ali izničenja*, npr. *pisati, risati, rezati, sekati, delati* idr.
- (c) *glagoli čutnega zaznavanja*, npr. *gledati*.

Za razliko od zloženek s SPo s prislovom v prislovnem določilu in ničto pripono, ki so lahko samostalniške ali pridevniške, so zloženke s samostalniškim prislovnim določilom, ki imajo ničto pripono, samo samostalniške, npr. *tek, golosek, kamnovrt, dobropis* idr.

Zveza s povedkovim prilastkom

Struktura s povedkovim prilastkom je v skladenjskopodstavnem prilastkovem odvisniku izjemna, tip *prvoborec* – tisti, ki se bori prvi. V vlogi povedkovega prilastka se pojavlja vrstilni števniki *prvi* zlasti ob povedkovih glagolih *boriti, tiskati, pisati*; od pridevnikov je v tej vlogi pridevnik *star* ob glagolu *(na)seliti* – *staroselec*. V skladenjski podstavi je lahko osebkov ali predmetni povedkov prilastek.

Osebkov povedkov prilastek

Besedotvorni pomen – vršilec dejanja: *starosel-ec, prvobor-ec*. Zloženska ima povedkovoprilastkovni pridevnik *star* uporabljen v pomenu 'prvi, začetni', torej *staroselec* – *staroselec* 'tisti, ki se naseli prvi'.

Predmetni povedkov prilastek

Besedotvorni pomen rezultat dejanja: *prvopis-ø, prvotisk-ø; prvotis* – kar tiskajo prvi.

Zveza s povedkovnikom rad

Ostaja še nekaj pridevniških zloženok s povedkovnikom *rad* v prilastkovem odvisniku skladijske podstave: *radoved*-(e)n-ø, *radover*-en-ø, *radoživ*-ø, *radoznan*-ø.

Pregled skladijskopodstavnih glagolskih kategorij

(1) V skladijski podstavi so samo nedovršni glagoli oz. glagoli, ki izražajo nezaznamovanost trajanja, npr. *bratomor* – to, da se (u)mori brat-a, *brodolom* – to, da se (z)lomi brod.

(2) Prehodnost je odvisna od skladijskega razmerja v prilastkovem odvisniku skladijske podstave:

- Samo prehodni, in sicer dvovalentni, so v primeru vezave; trivalentnost, pojav zaimenskega 3. delovalnika, je pomenskorazločevalna, vezana zlasti na glagole želje, težnje, npr. *častiželje*; *škodoželje*;
- V primeru prisojanja in primika so glagoli lahko prehodni ali neprehodni, eno- ali večvalentni; sicer pa je podstavna primična zveza krajevna ter načinovna, predvsem prava načinovna; v skladijski podstavi se torej ne pojavlja vzročna ter časovna določitev glagolskega dejanja.

(3) Nezaznamovanost s stališča naklona.

(4) Nezaznamovanost s stališča časa.

Skladijskopodstavne slovnične lastnosti samostalnika

Slovnične lastnosti so vezane na udeležence – delovalnika in okoliščine. Omenili bi naslednje:

- (a) množinskost udeleženskega samostalnika, ki je dvovrstna – pogojena je s ponavljalnostjo glagolskega dejanja, npr. *bratomor* 'večkrat (u)moriti brate', ali s pomensko težnjo zloženok po neenkra-tnosti, splošnosti dejanja, npr. *hribolazec*, *ribolov*, *črkorez*, *knji-govez* ipd. Če se v skladijski podstavi pojavi samostalnik, ki ne razločuje kategorije števila, npr. snovni samostalnik, ta možnost posploševanja odpade, kar včasih vpliva na hipernimnost skladijske podstave, npr. *steklorez*, *bakrorez*, *sviloprejška*, *kamnosek*,

- kamnolom, vinotoč* idr. Pomensko neodločujoče je število pri zloženkah, ki poimenujejo lastnost, stanje, npr. *glavobol; domoljubje*;
- (b) neizraženost enega od pomensko odločevalnih udeležencev zaradi pretvorbene povezave s tvorjenkinimi morfemi, kar lahko povzroča skladijskopodstavnost hipernimnost, npr. *nogomet; rokomet* idr.

Splošne predmetnopomenske lastnosti glagolskih zložen

Predmetni pomen glagolskih zložen je mogoče obravnavati z dveh hierarhiziranih stališč, in sicer s stališča razmerja med pomenom skladijske podstave SPO ter njej ustrezne tvorjenke, še nadaljnja pomenska delitev pa je mogoča na podlagi zloženkega glagolskega pomena in tudi drugih slovničnih lastnosti skladijskopodstavnih besed.

Predmetnopomensko razmerje med skladijsko podstavo in njej ustrezno tvorjenko je lahko sinonimno ali hipernimno.

Zloženska s SPO kot svojim sinonimnim opisom največkrat izraža:

- (c) lastnost, stanje; v SPO so glagoli s pomenom težnje, želje, nagnjenosti, te nega ali duševnega zaznavanja, npr. *častiželje* ← to, da si želi čast(i), *deloljub* ← to, da ljubi delo; tako še *vedoželjen, dobroveren, globokočutje, jasnovid, kislogled, krivogled, maloprid, mrkogled, ostrovidec, svetlogled, častihlepen, črkogriz, knjigožer, krvolok, petolizec, zlohoten, ljubosumje, enakomiseln, malovreden, glavobol, vrtoglav* idr.;
- (č) izjemno, opazno, časovno omejeno dejanje: stavkokaz tisti, ki kazi stavko, silobran to, da se brani v sili; *zastavonoša, zloraba, zakonolom, taborovodja, vojskovodja* idr.;

trajnejšo, stalnejšo dejavnost: *gorohodec* ← tisti, ki hodi v gore, *ovčereja* ← to, da se redi ovce, *ribolov* ← to, da se lovi ribe, *ljudovlada, hudodelec, zemljepis, romanopisec* idr.;

- (d) izničenje, uničenje, zelo negativno (enkratno) dejanje: *bratomor* ← to, da se mori brata, *groboskrumba* ← to, da se skruni grob; *brodolom, krvosramje, vratolom, vratosek, detomor* idr.

Zloženke s SPo kot svojim hipernimnim opisom izražajo:

- poklicno ali trajnejše delo, dejavnost, telesno ali duševno: *pismo-noša* ← tisti, ki nosi pisma, *peskokop* ← to, da se koplje pesek / tam, kjer se koplje pesek, *steklorez* ← tisti, ki reže steklo, *nogomet* ← to, da se meče z nogo idr. Gre torej za dejstva, da vsak tisti, ki nosi pisma, ni pismonoša, to, da se koplje pesek, še ne pomeni, da gre za peskokop itd. Splošnost dejavnosti v SPo je torej v zloženki npr. z (neizraženim) predmetom dejanja (*nogomet* ← to, da se meče žogo z nogo), s poklicnostjo oziroma stalnostjo (glagolskega) dejanja (*pismonoša* ← tisti, ki poklicno nosi pisma), z naklonskostjo (mesojed = tisti, ki rad je meso) ipd.; b) (izdelano) pripravo, napravo: *padobran* ← tisti, ki brani pred padom (tisti, ki = priprava), *daljnogled* ← to, s čimer se daljno gleda (to, s čimer naprava), *toplomer*, *mostobran*, *dimovod*, *zobotrebec*, *zrakotesen*, *vododržan*, *zrakoplov* idr. Na splošno je za vse pomene glagolskih zloženek, razen za pomen (1. č), značilna neenkratnost, posplošenost ali stalnost dejanja, razložek je le v načinu in sploh sposobnosti pridobitve teh pomenskih lastnosti.

Za dosego popolne pomenske identičnosti med zloženko in njenim skladenjskim opisom bi bilo morda koristno v primerih skladenjsko-podstavne hipernimnosti vnesti opozorilna znamenja v formalizacijskem zapisu besedotvornega postopka, npr. *poljedelec* ← [tisti, ki dela[-o] {na} polj{-u}, pri čemer je za obraziljenje predviden tudi 'p' = poklicno; nogomet +/- [to, da T] meče[-jol {z} nog{-o}], (T = tožilniški predmet) ipd.

Obrazilna morfema

V okvir istega obrazilnega pomena spadajo tiste pomenske lastnosti, ki so skupne vsem tvorjenkam z enakimi skladenjskopodstavnimi ustrezniki obrazilom (pone so včasih tudi homonimne, tako da je dejanski pomen razpoznaven res šele iz SPo, npr. *medpona* -o- ali *pripona* -o). Obrazilni morfemi zloženek so dveh temeljnih pomenov: predmetnopomenski, ki so izraženi vedno s pripono, ter slovničnopomenski, ki pa so spet dveh vrst: *medpona* kot pretvorba skladenjskega (stavčnega)

razmerja iz skladenjskopodstavnega prilastkovega odvisnika ohranja podrednost tudi v tvorjenki, ter pripona kot pretvorba jedra, njemu ustreznega veznika in morda še osebne glagolske oblike, pa je nosilec tudi jedrnih slovničnih lastnosti, tudi besednovrstnosti tvorjenke.

Izrazno se priponski in medponski obrazilni morfemi razločujejo od predponskih (in seveda korenskih) po tem, da so lahko tudi glasovno prazni, ničti, npr. *knjigovez-ø*, *vse-ø-ved-en*.

Nadaljnje razčlenjevanje izglagolskih zloženok bo zajemalo ponske morfeme, in sicer predvsem njihovo izrazno podobo s stališča skladenjskopodstavnih ustreznikov ter razvrstitev s stališča izrazne podobe besedotvorne podstave.

12 Skladenjska interpretacija glagolskih predponskih obrazil – vprašanje propozicije

(SR 2009/2)

Namen prispevka je dopolniti teorijo besedotvornega pomena, nastalo s pritegnitvijo propozicije kot skladenjskega merila za določanje števila in vrst besedotvornih pomenov samostalnika. V zvezi z predponskimi obrazili, ki tvorijo sestavljene glagole, se odpira problem zgradbe povedijskega dela propozicije, ki implicira v bistvu trojno razmerje – med predponskim obrazilom glagola, prostim glagolskim morfemom in predlogom oz. predložnim samostalnikom. Isti morfem v različni distribuciji ohranja isti prostorsko ekstenzivni pomen, opravlja pa lahko tudi skladenjsko vlogo predloga.

12.1

Razumevanje jezikovnega pomena na ravni minimalnih besedilnih struktur – stavčnih povedi, je z vidika procesa njihovega nastajanja odprlo možnost oblikovanja propozicije kot sistemskopomenskega ogrodja, sestavljenega iz definicijske časovno-prostorske danosti – dinamične glagolske pomenske reference – povedja, in statične samostalniške – udeleženske. Temeljna osebkovo-povedkova stavčna struktura – temeljna v smislu oblikovanja minimalnih besedil oz. relativno samostojnih besedilnih struktur – pogojuje neločljivost časo-prostorja, ki je vgrajeno v levovezljivostno intenco vsakega glagola: v vsakem glagolu je potencialni prvi udeleženec, vedno delovalnik (aktant) in obratno – vsak potencialni prvi delovalnik potrebuje za svojo uresničitev glagol v osebni obliki. Kot je znano, usmerjenost dejanja – intenca v smislu desne vezljivosti, kjer gre za neprvi delovalnik, lahko ni del glagolske (pomenske) strukture, tip *Sosed spi*, lahko je vraščena v glagol, tip *xxx*, ali pa je pogojena pomensko, se pravi, da gre za njeno pomenskorazločevalno vlogo, tip, *(Kdo) že piše : (Kdo) piše dnevnik*.

Propoziciji, na temeljni ravni definirani torej s prostorsko – samostalniško, in časovno – glagolsko pomensko referenco, je mogoče na nižji ravni dodati še s prislovi definirane zunanje okoliščine, kraj in čas, ki

omogočajo potencialno besedilno uvrstitev glagolskega dejanja, tip *se-deti doma oz. sedeti od jutra do večera*.

12.1.1

Tako razumljena propozicija odpira dvojno modifikacijsko možnost: na ravni skladnje je pogoj za nastanek stavčne povedi, na ravni skladenjskega besedotvorja pa priponskega obrazilnega morfema tvorjenega samostalnika in/ali glagola po postopku navadne izpeljave, tvorjenja iz predložnih zvez in medponsko-priponskega zlaganja.

Vemo, da je vsaka morfemizacija pomenska posplošitev. Za besedotvorje samostalnika se je izkazalo (Vidovič Muha: 1988; tudi v različnih člankih, npr. 2006), da je mogoče vzpostaviti pretvorbena razmerja med priponskimi obrazili/priponami samostalnika, tvorjenega po navadni izpeljavi, tvorjenju iz predložne zveze in medponsko-priponskem zlaganju, ter zaimki kot pomensko najširšimi (najekstenzivnejši) leksemi; njihov pomen je določen samo s propozicijskimi, torej potencialno stavčnoočlenskimi funkcijami, kot so povedje, potencialni prvi delovalnik, označen s kategorijo živosti +/-, potencialna četrti in šesti delovalnik ter okoliščinama kraja in časa; gre za tip *to, da* → De, L, S; *tisti, ki* (ž+/-) → Vd, Nl/s, (*to,*) *kar* → Rd, (*to,*) *s čimer* → Sd, (*tam,*) *kjer* → Md/M, *kjer* je kdo/kaj, (*tedaj,*) *ko* → Čd/Č, *ko* je kaj. Gre torej za pomene, ki jih Kuryłowicz uvršča med transpozicijske kot pretvorbe povedja, tip *to, da* /.../, in mutacijske kot pretvorbe delovalnikov, tip *tisti, /ki* .../.

Z možnostjo pretvorbene povezave s propozicijo zamejene vrste in števila besedotvornih pomenov je skladenjsko besedotvorje tudi na pomenski ravni upravičilo svoj obstoj.

12.1.2

Analiza leksikalnega pomenoslovja Ju. D. Apresjana (Leksičeskaja semantika) iz leta 1995, ki jo je opravila J. Snoj (2004: 27–38), je dokazala, da avtor povezuje s propozicijo ne samo skladenjsko besedotvorje ampak tudi pomenotvorje; propozicijsko utemeljevanje besedotvornega,

torej morfološko razvidnega pomena je razširil še na tisti leksikalni oz. slovarski pomen, ki je nastal po metonimični poti; besedotvorni tip: *straža* 'dejanje' : *straža* 'vršilec (tega) dejanja', npr. *Straža je trajala do jutra* : *Straža je odšla zjutraj*, slovarskopomenski tip: *sever* 'stran neba' : *sever* 'veter s (te) strani (neba)', npr. *Potujejo proti severu* : *Piha oster sever*. Pri Apresjanu igra torej temeljno vlogo sintagmatika leksikalnega pomena, dokazljiva vedno pretvorbena (transformacijsko) medstavčno.

12.1.3

Uvrstitev okoliščin prostora in časa v propozicijo pomeni jezikovnosistemsko potrditev neizogibnosti zunanjih okoliščin – prislovov prostora in časa – za potencialno besedilno realizacijo nekaterih povedijsko-de-lovalniških (glagolsko-samostalniških) zvez. V tem smislu se odpira vprašanje propozicijskosti glagolskih predponskih obrazil: ne samo da v primeru slovanskega glagola vplivajo na t. i. slovarski čas, trajanje glagolskega dejanja – tvorba dovršnikov iz nedovršnikov, kar ima za posledico na času temelječo tipologijo vrst glagolskega dejanja, v veliki večini primerov s predponskim obrazilom še umeščajo glagolsko dejanje v prostor. V bistvu gre za proste glagolske morfeme s krajevnoprislovnim pomenom, iz katerih so predponska obrazila tudi nastala, tip *pod-pisati* ← *pisati* [pod], [ ] 'spodaj' → *pod-*, *-pisati* (Vidovič Muha 1988: npr. 18–19).

Samo prislovi, ki izražajo umeščenost, tudi razmeščenost ali usmerjenost koga/česa v prostoru ali prostorskost katerega izmed udeležencev, so lahko morfemizirani – pretvorljivi v predponsko obrazilo. Sicer pa so ti prislovi pomensko odvisni od govornega dejanja, se pravi od mesta nahajanja govorečega, tip *Stanujem zgoraj*, *spodaj*, *spredaj*, *zadaj* idr. oz. od pomena prostega glagolskega morfema, načeloma sinonimnega z omenjenimi prislovi in hkrati homonimnega s predlogi, tip *Stanuje nad*/*pod njim* idr. Ni čudno torej, da so nekateri od teh prislovov lahko tudi v predložni funkciji, tip *Stanuje zraven/poleg/blizu njega* ipd. Pomenska ekstenzivnost obravnavanih prislovov, neke vrste pomenska oslabiljenost oz. nujnost prisotnosti določene orientacijske

točke – delovalnika ali konkretizacije v govornem dejanju – omogoča njihovo morfemizacijo v smislu predponskega obrazila. Kot sestavine propozicije se torej lahko pojavljajo v zakriti, se pravi obrazilni obliki ali izraženi v obliki prostega glagolskega morfema. Gre torej za naslednje tipe:

- (1) *na-pisati pesem*
- (2) *na-pisati pesem na (bel papir)*
- (3) *pisati pesem na (bel papir)*
- (4) *pisati pesem.*

Členitev po aktualnosti vzpostavlja razmerje med (1) in (2), pri čemer ima ponovitev predponskega obrazila dvojno vlogo: kot prosti glagolski morfem (*napisati*) *na* 'zgoraj' prislovno, vendar bi bila ta odvečna, saj jo izraža že predponsko obrazilo, če ne bi bilo tu še predložne, torej skladenjske vloge, ki po pričakovanju zahteva sklonsko ustrezni samostalnik oz. samostalniško zvezo *na bel papir* (tožilnik). Zgled (3) ponazarja tudi vidsko vlogo predponskega obrazila glagola oz. lahko sploh samo na vidsko vlogo, prislovni pomen *na* 'zgoraj' je potisnjen v pomensko ozadje, v ospredju je glagolska vidskost, v konkretnem primeru razmerje med (1) in (4), torej *pisati* : *napisati*. Kot povedijske prvine se torej pojavljajo štiri variante, in sicer *napisati*, *napisati na*, *pisati na*, *pisati*.

Lahko povzamemo: Propozicijski pomen predponskih obrazil obravnavanih glagolov izhaja torej iz prostega glagolskega morfema, ki je načeloma homonimni s predlogom oz. drugače: isti morfem ima ob samostalniku skladenjsko vlogo, vpliva na (odvisni) sklon samostalnika in tako izraža podredno (odvisniško) razmerje samostalnika, ob glagolu pa ima prislovni pomen – glagolsko dejanje umešča v prostor v smislu temeljnih prostorskih usmeritev, kot so zgoraj – spodaj, spredaj – zadaj ipd. kar lahko ponazorimo: *[(v)stopiti v] prostor* – prislovni pomen 'noter' : *(v)stopiti [v prostor]* – predložni samostalnik, podredje (tožilnik).

Glagoli s prostim (glagolskim) morfemom, ki so v (propozicijski) funkciji povedja (predikata), so vedno vezavno družljivi; za svojo realizacijo v stavčni povedi potrebujejo prislovno določilo kraja – predložni

samostalnik, npr. *stopiti v (avtobus)*, *stopiti iz (avtobusa)*, *stopiti na (cesto)*.

12.1.3.1

Spoznanje vpliva na delno korekcijo oz. dopolnitev doslejšnje uvrstitve glagolov s predponskim obrazilom, t. i. glagolskih sestavljenk, zlasti z vidika besedotvornih vrst pa tudi besedotvornega pomena, če ga razumemo kot propozicijsko krajevnoprislovno prvino (Vidovič Muha 1988 idr.). Tvorjenke tipa *iz-vleči*, glagolske sestavljenke, bi torej bilo potrebno osamosvojiti, sodile naj bi v (krajevno)prislovni pomen glagola in ne med modifikacijske tvorjenke. Teoretično izhodišče doslejšnje klasifikacije besedotvornih vrst in besedotvornih pomenov, je bilo pač vezano, podobno kot v *Slovenski slovnici* (tudi Toporišič npr. 2000) na razumevanje celovitosti pojmovanja prislovov, se pravi na neločevanje med prislovi zunanjih in notranjih okoliščin. Če so prislovi notranjih okoliščin kot lastnostni, tip *lepo (izgledati)*, prislovi stopnje, tip *malo (delati)*, z določenim zadržkom tudi vrstni, tip *ambulantno (pregledati)* stavčnočlensko nesamostojni, torej razvijajoči člen glagola, v vlogi neke vrste glagolskega prilastka (prislovi stopnje z možnostjo razvrstitve tudi ob vse druge stavčnočlenske funkcije, ki se lahko stopnjujejo), sodijo prislovi zunanjih okoliščin, torej prislovi kraja in časa, tip *doma, zjutraj*, tudi *tu, sedaj* – med drugostopenjske stavčne člene v vlogi prislovnega določila. (Več o tem v Vidovič Muha 2000.)

12.1.3.2

Poleg že omenjenih lastnosti predponskih obrazil glagolov – dejansko torej prostih glagolskih morfemov, kot je široka krajevna prislovnost pomena, konkretiziranega vedno v govornem dejanju glede na mesto nahajanja govorečega, sicer pa na (so)besedilno samostalniško prepoznavnost, kot *stopiti v 'noter' (sobo)*, *priplavati do 'zraven' (obale)*, *iz-vleči iz 'ven' (brezna)*. Formalno so torej vsi ti glagoli obvezno družljivostnovezavni. Kot zaimenski ustrezniki se pojavljajo *kje* za mesto dejanja/nahajanja, *kam* za usmerjenost dejanja in *ev. kod* za razmeščenost

dejanja v prostoru; časovnih ustreznih glagolskim predponskim obrazilom ni.³²⁹ Tovrstni prislovi in njim ustrezna predponska obrazila se pojavljajo v antonimnih parih:

1. zgoraj – spodaj: *na-*, *nad-*, *po-* : *pod*, tip *na-pisati (ime) na papir* – pisati na papir (ime),³³⁰ na 'zgoraj', *po-liti (vino) po mizi* – liti po mizi (vino), po 'zgoraj', *nad-graditi stavbo (s čim)* – graditi nad stavbo (kaj), nad 'zgoraj'; tip *pod-pisati (besedilo)* – pisati pod besedilo (sebe), pod 'spodaj';
2. gor – dol oz. ven – noter: *iz-*, *vz-* : *u-*, *v-*, tip *iz-vleči (kaj) iz brezna* – vleči iz brezna (kaj), iz 'ven', *iz-dati iz sebe (kaj)*, dati iz sebe kaj, iz 'ven', *vz-bočiti hrbet* – bočiti *vz (iz) sebe hrbet, *vz 'ven'; *-sesti* – *sesti* *u, *u 'dol v-bočiti (hrbet) – bočiti v sebe (hrbet), v 'dol' in *spredaj* – *zadaj*, *naprej* – *nazaj*; *zraven* – stran sicer ne moremo govoriti o antonimnosti.
3. *spredaj* – *zadaj*: *pred-* : *za-*, tip *pred-staviti koga* – staviti pred koga (koga), pred 'spredaj' : *za-mazati luknjo* – mazati za luknjo (kaj), za 'zadaj'
4. *narazen* – skupaj: *raz-* : *z-/s-*, *se-*, tip *raz-staviti stroj* – staviti *raz (stroj), *raz 'narazen' : *se-staviti stroj* – staviti *s(e) stroj, s 'skupaj'
5. *zraven/poleg* – stran: *do-*, *ob-*, *pri-* : *od-*, tip *do-pisati stavek (besedilu)* – pisati do besedila (stavek, do 'zraven', *ob-stati ob/pri kom* – stati ob/pri kom, ob/pri 'zraven' : *od-bitu kamnu robove* – biti od kamna (robove), od 'stran'
6. skozi – 0: *pre-/pro-*, tip *prebiti se skozi grmovje* – biti se *pre, pre 'skozi'
7. okoli – 0: *o-*, *o(b)*, tip *ob-stopiti koga* – stopiti ob koga, ob 'okrog'.

329 J. Toporišič (SS 2000: 407) imenuje krajevne prislove glede na omenjeni vprašalnici mestovne – kje, ciljnostne – kam, in poti, razmeščenosti – kod.

330 O spreminjanju vezljivostnih lastnosti tvorjenega glagola tako glede različnosti aktantskih vlog kot glede različnosti števila aktantov, tip *na-pisati*, glede na podstavni (načeloma netvorjeni) glagol, tip *pisati na*, je na podlagi celotnega nabora tovrstnih glagolov iz SSKJ nastala kar obsežna razprava Vidovič Muha (1993).

Nekaj tipoloških primerov s podstavnim glagolom, ki je

- (a) neprehodni glede na (1) dejanje, npr. *Trta od-cveti* – Cveti od 'stran' glede na dejanje, *Sveča do-gori* – Gori do 'zraven' glede na konec dejanja, (2) z dejanjem prizadeti prvi delovalnik, tip *Brada o(b)-sivi* – Sivi ob 'okrog' glede na sebe, *Sneg po-ledeni* – Ledeni po 'zgoraj' glede na sebe, *Reka u-pade* – Pade u (v) 'noter' glede na sebe;
- (b) prehodni glede na (1) dejanje, tip *pod-črtati besedo* – črtati pod 'spodaj' glede na besedo, *od-cediti krompir* – cediti (kaj) od 'stran' glede na krompir, *za-mazati luknjo* – mazati (kaj) za 'zadaj' luknjo, (2) z dejanjem prizadeti neprvi delovalnik, tip *na-čečkati ime* – čečkati (ime) na 'zgoraj' česa (ev. papir) ime, *z-nesti drva (na kup)* – nesti z/s 'skupaj' glede na drva, *u-sesti se* – sestiti sebe u/v 'dol', *od-klesati kos kamna* – klesati kos kamna od 'stran' glede na kamen, *pod-vreči se vodstvu* – vreči sebe pod 'spodaj' vodstvo, *ob-dirjati stadion* – dirjati ob 'okrog' stadiona idr. (Vidovič Muha 1993).

12.1.3.3

Postavlja se vprašanje, kako je z napovedljivosti udeleženskih vlog glagolov s predponskimi obrazili. Kot bomo videli iz vsaj vzorčnih primerov razčlenitve tovrstnih glagolov, povzete po obsežni razpravi na temo sprememb vezljivostnega razmerja med obravnavanimi predponskoobrazilnimi in njihovimi skladenjskopodstavnimi ustrezniki,³³¹ so predponskoobrazilni glagoli vezljivostno relativno samostojni, kar pomeni, da je iz predponskega obrazila napovedljiva udeleženska vloga lahko realizirana ali pa ne, z drugimi besedami: razmerje med glagoli s predponskim obrazilom in glagoli s prostim glagolskim morfemom, vezljivostno ni prekrivno; razlike so tako v številu udeleženskih vlog kot tudi vrsti vezljivosti.

Za razumevanje pomenskega razmerja med predponskimi obrazili glagola tako do njihovih besedotvornopodstavnih prostih glagolskih morfemov

---

³³¹ Razčlenitev spreminjanja vezljivostnega razmerja na celotnem naboru glagolov s predponskim obrazilom, t. i. glagolskimi sestavljenkami, ki jih prinaša SSKJ in njim ustrežni skladenjskopodstavni glagoli s prostim morfemom je bila že opravljena (Vidovič Muha 1993); v vsaj delni primerjalni razvid so bili pritegnjeni tudi glagoli brez predponskega obrazila, torej nesestavljeni, in brez predponskega morfema.

kot do morebitnih drugih prostih morfemov, ki se lahko pojavijo v besedilu, izražajo pa seveda temeljne krajevne usmeritve, je nujno upoštevati potencialno gradnjo besedila do tiste stopnje, ko se vsaj hipotetično lahko realizira še prosti glagolski morphem glagolske sestavljenke. Kot je razvidno iz predstavljenih zgledov, igra pri tem določeno vlogo tudi že omenjena členitev po aktualnosti. Pri poskusu tipologije pomenskega razmerja zlasti med predponskim obrazilom glagola in ustreznim prostim glagolskim morfemom izhajamo iz vezljivostnih lastnosti predponskoobrazilnega, torej tvorjenega glagola (GlagT) in njemu ustreznega skladenjskopodstavnega glagola s prostim morfemom (GlagP).

12.1.3.3.1

Pri samo levovezljivostnih, torej neprehodnih glagolih gre za dejanje, ki prizadeva vršilca dejanja, s predponskim obrazilom pa označuje prostorsko prizadetega vršilca v smislu omenjenih temeljnih prostorskih usmeritev, razvidnih iz skladenjskopodstavnega glagola, npr. *Sneg poledenel* ← Ledeni po sebi 'zgoraj', *Sadje nagnije* ← Gnije na sebi 'zgoraj (zato malo)'; *Brada osivi* ← Sivi ob sebi 'okrog (zato popolnoma)'; *Morje vzvalovi* ← valovi *vz/iz sebe 'ven'. Poseben tip v smislu prekrivnosti vršilca dejanja in dejanja samega je vezan na poimenovanje naravnih pojavov: *izgrmeti se* ← grmeti iz sebe 'ven'. Ker v primeru desne nevezljivosti dejanje prizadeva samega vršilca dejanja, je skladenjskopodstavni glagol načeloma obvestilno nepotreben.

Smisel prostega glagolskega morfema se pojavi v primerih, ko gre za obvezno izražene natančnejše krajevne opredelitve delov, sestavin prvega delovalnika oz. poudarek njegove celovitosti, npr. *Sneg je poledenel po/na* 'zgoraj' vsej (svoji) površini (kod). Krajevna usmeritev obrazila po- 'zgoraj' se v besedilu lahko konkretizira s predložnim samostalnikom; pomen 'zgoraj' ostaja, kot prosti glagolski morphem pa ga lahko izraža sinonimni *na*; v povedju imamo opraviti z za te glagole definicijsko vezavno družljivostjo, torej *(po)ledeneti po/na*. Podobno tudi *Sadje je nagnilo na več* (svojih) mestih (kje), tudi *Brada (mu) je osivela na več mestih* (kje), kjer se pomen obrazila o(b)- 'okrog' v besedilu ne more aktualizirati, prislovni pomen morfema *ob* zaseda prislov 'zraven'.

12.1.3.3.2

Glagol s predponskim obrazilom izraža dejanje, ki prizadeva katerega izmed neprvih udeležencev; kot tak je lahko desnovезljivi; morebitna besedilna konkretizacija predpanskega obrazila, skladenjskopodstavni prosti glagolski morfem, izloči neprvega udeleženca; v tem primeru je vezavna družljivost nujno konkretizirana, propozicijski glagol je prostomorfemski, npr. (*Kdo*) *izplava* ← (Iz)plava iz česa 'ven', *Dim se po-leže* ← (Po)leže po čem (zgoraj), *Grmovje podraste* ← (Pod)raste pod čem 'spodaj', *Kos odleti* ← (Od)leti od česa 'stran', (*Kdo*) *vstopi* ← (V)stopi v kaj 'noter'; (*Kdo*) *prijadra* ← (Pri)jadra do določenega kraja, *Otrok priteče* ← (Pri)teče h komu.

V prejšnji skupini nakazana tipologija se v glavnem ponovi:

- (1) predpansko obrazilo kot prosti morfem skladenjskopodstavnega glagola prevzame in ohrani svoj izhodiščni pomen, ki pa ga konkretizira s samostalnikom, ob katerem se pojavlja v predložni funkciji, tip (*Kdo*) *vstopi* ← (*V*)*stopi v prostor* (kam) ali *Dim se (po)leže* po prostoru (kod);
- (2) variantni tip, kjer se ohrani pomenska prostorska usmeritev, vendar izražen v predpanskem obrazilu različno glede na prosti morfem glagola, npr. (*Kdo*) *prijadra* do obale, kjer glagolska morfema *pri* in *do* izražata prislovni pomen 'zraven'; ciljnost dejanja, kot taka se lahko pojavljata sinonimno v vlogi predpanskega obrazila, vendar glede na redakcijo v SSKJ *dojadrati* z obveznim udeležencem, tip *dojadrati* 'z jadranjem priti kam', in brez (obveznega) udeleženca, tip *prijadrati* 'z jadranjem priti'. Kot predpanski obrazili obe izražata ciljnost; prosta glagolska morfema sicer ohranjata pomen 'zraven', vendar se zdi, da izraža *do* neposredno ciljnost, *teči do* 'zraven' *roba*, *pri*, npr. ob glagolih stanja, pa tudi trajanje, obstajanje zraven česa, npr. *biti*, *nahajati se pri kom/čem*. V istem prislovnem pomenu kot prosti glagolski morfem *pri* ali *do* se pojavlja tudi nezložni *k/h*, ki nima pretvorbene (obrazilne) možnosti, tip *Otrok priteče h komu* (kam);
- (3) pomenska različnost, neke vrste homonimija predpanskega obrazila in prostega morfema je vezana na tip *Ljudje popadajo po tleh*. Kot je

bilo že ugotovljeno (Vidovič Muha 1993), pomen predponskomorfemskega *po-* 'drug za drugim' za 'zadaj' edini med predponskimi obrazili zahteva množinskega udeleženca, *Ljudje popadajo*; pomen prostega morfema *po*, *popadati po* 'zgoraj' *tleh*, ni nikoli pomensko prekriven s predponskoobrazilnim 'drug za drugim'.³³²

12.1.3.3.3

Glagol s predponskim obrazilom izraža dejanje, ki se lahko nanaša na dva neprva udeleženca; gre torej za dvojno usmerjenost glagolskega dejanja. Na potencialno dvo- ali samo enovalenčno realizacijo glagola lahko vpliva členitev po aktualnosti. Udeleženec (navadno tožilniški delovalnik), ki ga izraža predponskoobrazilni glagol, izkazuje naslednje lastnosti:

- (1) identičnost z udeležencem prostomorfemskega glagola; udeleženec tvorjenega glagola je za prostomorfemski glagol načeloma besedilno aktualen, npr. *dočakati prihod* koga ← čakati do prihoda³³³ koga – čakati do večera (konkretnega časa), *namazati škornje* s čim ← mazati na škornje kaj – mazati škornje s čim, *pobarvati les* s čim ← barvati po lesu s čim – barvati les s čim, *zamazati luknjo* s čim ← mazati za luknjo s čim, *obliti steno* ← liti ob 'zraven' steni s čim ipd.;
- (2) neidentičnost (načeloma) z udeležencem prostomorfemskega glagola, npr. *izbežati kostanj* ← bezati kostanj iz 'ven' žerjavice, *načečkati ime* ← čečkati ime na 'zgoraj' *papir*, *politi juho* ← liti juho po 'zgoraj' *prtju*, *podhladiti telo* ← hladiti telo pod 'spodaj' *temperaturo*, *zatlačiti srajco* ← tlačiti srajco za 'zadaj' *hlače*, *odbiti zob* ← biti zob od 'stran' česa; *priklicati otroka* ← klicati otroka h 'zraven' *komu/čemu*, posledično *biti pri kom/čem*; vbiti klin ← biti klin v 'noter' les. Tip *prednapeti beton* ← napeti beton pred 'prej', torej s časovnoprislovnim pomenom, je v slovenščini izjemen. Kot je bilo že ugotovljeno (Vidovič Muha 1988), gre za mlajši iz nemščine prevzeti tip tvorjenosti, kar potrjuje tudi dvonaglasnost teh zelo redkih tvrojenk;

332 Tudi desnovozljivostni tip *potreti orehe* – tretji oreh **po** orehu, *po* v pomenu za 'zadaj' zahteva množinsko obliko udeleženca.

333 Abstraktni izglagolski pomen dejanja potisne prostorski prislovni pomen morfema *do* v časovnoprislovno zvezo: *čakati do prihoda (koga)* → čakati, da (kdo) pride.

- (3) ponovitev navadno tožilniškega aktanta predponskoobrazilnega glagola v prostomorfemskem glagolu, podobno kot pri levovezljivih glagolih; prav zato je raba prostomorfemskega glagola hipotetična, npr. *podminirati cesto* ← minirati cesto pod (njo), *izbočiti hrbet* ← bočiti hrbet iz (njega), *okaditi meso* ← kaditi meso o(b) 'okrog' (njega).

12.1.3.3.4

Možna je tudi obvezna dvovezljivost obeh glagolov, se pravi predponskoobrazilnega in prostomorfemskega, npr. *podvreči se vodstvu* ← vreči pod vodstvo sebe, *pokazati kupcu blago* ← kazati po blagu kupcu, *natlačiti voz s senom* ← tlačiti na voz seno.

12.1.3.3.5

Vse deloma različne tipe povezuje dejstvo, da gre za besedilno aktualizacijo pomena dejanskega ali načeloma možnega predponskega obrazila, torej za vprašanje besedilne določenosti prostorske umestitve glagolskega dejanja v obliki prostega glagolskega pomena. Pri tem prihaja do delitve oz. členitve pomenskih vlog obeh tipov morfemov, pri čemer ostajata nedotakljivi vidska vloga predponskega obrazila – razvrstitev na nedovršniški podstavi spreminja nedovršnik v dovršnik – in predložna vloga prostega glagolskega morfema.

12.1.4

Lahko povzamemo: Zmanjšana besedilna aktualnost ali neaktualnost prislovnega pomena prostora ostaja v primerih, ko se predponsko obrazilo ne aktualizira kot prosti morphem glagola oz. kot predlog ob samostalniku, npr. *Dim se je polegel*, *Vstopil je in sedel za mizo*. Ko pride do prostorske aktualizacije oz. konkretizacije, ko se torej pojavi predponsko obrazilo v vlogi prostega morfema in hkrati predloga ob samostalniku, pa je mogoče ločiti po dve skupini s podskupinama:

- (a) izrazna prekrivnost predponskega obrazila in prostega glagolskega morfema se členi dve podskupini:

- (a₁) morfema sta tudi pomensko prekrivna; prosti glagolski morfem ima samo pomenskopoudarjalno oz. besedilnoaktualizacijsko vlogo glede na konkretizacijo udeleženca, npr. *Dim se je po-legel po sobi* glede na *Dim se je (že) polegel*; v obeh primerih gre za pomen 'zgoraj', npr. *V-stopil je v avtobus* glede na *Potniki so že v-stopili*; v 'noter'; *Kos kamna je od-letel od stene* glede na *Kos kamna (mu) je od-letel na nogo*; od 'stran'; *Srajco si je za-tlačil za hlače* glede na *Srajco si je komaj za-tlačil*; za 'zadaj' ipd.;
- (a₂) morfema sta pomensko neprekrivna, kar kaže na večpomenskost istega morfema v različnih funkcijah, npr. *Ljudje so se po-sedli po različnih klopeh* glede na *Ljudje so se po-sedli*; pomen obrazilnega morfema (kdo je sedel za) 'zadaj' (kom) – kam; pomen prostega morfema *po* (različnih klopeh) 'zgoraj' – kam. Gre za različno realizacijo umeščenosti v prostoru – slovarsko (obrazilo) glede na besedilno (prosti glagolski morfem); sam morfem *po* je v konkretnem primeru dvopomenski. Ta tip odpira pot v
- (b) izrazno neprekrivnost obeh funkcij,
- (b₁) vendar pomensko prekrivnost, neke vrste širšo morfemsko sinonimijo: *Pri-plaval je do obale*; pomen *plaval pri* (čem) – kje 'zraven', *plaval do* (česa) – kam (zraven).
- (b₂) tudi pomensko neprekrivnost, se pravi, da slovarski pomen predpanskega obrazila za besedilo ni aktualen, npr. *Kamen mu je od-letel na nogo*; od (česa) 'stran', besedilno neaktualna smer gibanja, *letel na* (kaj) 'zgoraj', besedilno aktualna smer gibanja; *Svoje ime je na-pisal (na papir) pod besedilo*; *pisal na* (kaj) 'zgoraj', besedilna neaktualnost glede na *napisal pod* (kaj) 'spodaj', besedilna aktualnost.

13 Glagolske sestavljenke – skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti

(Z normativnim slovensko-nemškim vidikom, SR 1/1993)³³⁴

13.1

Glagolske sestavljenke bodo razčlenjene s stališča svoje skladenjske podstave, pri čemer bo postal razviden (tudi) pomen predponskega obrazila; hkrati bo s predponskim obrazilom tvorjeni glagol (GlagT) glede vezljivosti primerjan z vzporednim nepredponskim glagolom (Glag) in z glagolom iz svoje skladenjske podstave (GlagP),³³⁵ npr. *izčistiti posodo* ← *čistiti posodo iz*; GlagT ← GlagP iz česa + Fk:³³⁶ *izčistiti (posodo)* ← *čistiti iz (posode)* + Fk. Kontrastivnost z nemščino bo omejena na normativni vidik, tudi z zgodovinskega stališča. – Temeljno gradivo za razčlenitev je iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ).

13.1.1

Glagolske sestavljenke s svojim prostorsko-časovnim pomenom predponskih obrazil predstavljajo samostojno besedotvorno vrsto. Na izrazni ravni se od modifikacijske izpeljave sestava loči po razvrstitvi obrazil – sestavljenke razvrščajo obrazila levo od besedotvorne podstave, npr. *pod-pisati*, izpeljanke desno, npr. *podpis-ova-ti*. Izpeljavno (priponsko) obrazilo je izrazno lahko samostojno, razvrščeno levo od glagolske pripone, npr. *korak-c-ati*, ali pa prevzame obrazilno vlogo kar glagolska pripona sama, ki postane tako dvofunkcijska – vidska in besedotvorna, npr. *podpis-ova-ti*.

Kot je znano, povezuje obe besedotvorni vrsti, sestavo in modifikacijsko izpeljavo, dejstvo, da so njihova obrazila nastala s pretvorbo prislova, vendar v različnih stavčnoočlenskih funkcijah: prislovi kraja ali časa v stavčnoočlenski funkciji prislovnih določil kraja in časa so vezani

334 Vezljivostne lastnosti so temeljne prvine slovarja glagolskih sestavljenk.

335 O vplivu morfemske sestave glagola na njegove vezljivostne lastnosti je razpravljal J. Dular (1983: 281–287; 1983/84: 289–293); prim. tudi J. Toporišič (1976; 1982: 85–86).

336 Fk = končna faznost dejanja.

predvsem na (glagolske) sestavljenke, tip nad-, pod-, npr. *nad-zidati*, *pod-zidati*, lastnostni prislovi, tudi prislovi kratnosti pa na (glagolske) modifikacijske izpeljanke, tip *korak-c-ati* ← [drobno] korakati ← -c-, korak- -ati; *podpisovati* ← [večkrat] podpis-a-ti, [ ] → -ova-, podpis-ti; *podpisati* ← [spodaj pisati, ← pod-, -pisati.³³⁷

Glagolske modifikacijske tvorjenke – tako sestavne kot izpeljavne – so med tvorjenimi glagoli najštevilnejše. Glagolska obrazila so namreč, kot je znano, v veliki večini hkrati tudi temeljni kategorialni slovnično-slovarski morfem glagola – so nosilci njegovih vidskih (aspektnih) lastnosti. Za razmerje med glagolskim modifikacijskim obrazilom in t. i. vrsto glagolskega dejanja pa velja, da modifikacijsko obrazilo izraža tudi to dejanje; z drugimi besedami: vrsto glagolskega dejanja razumemo kot besedotvorno modifikacijo glagola, izraženo z njegovim predponskim obrazilom ali z glagolsko pripono; predponsko obrazilo pa je seveda lahko nosilec še drugih besedotvornih pomenov, povezanih zlasti s krajevno oziroma prostorsko umestitvijo dejanja.³³⁸ Vloga predponskih obrazil je torej slovničnokategorialna – vidska – in besedotvorna, v katero sodi tudi poimenovanje vrst glagolskega dejanja.³³⁹

Količinska prekrivnost morfemov kot nosilcev obeh funkcij – besedotvorne in slovničnokategorialne – je znotraj obeh modifikacijskih besedotvornih postopkov različna: pri sestavi, ko imamo opraviti s predponskimi obrazili, je vloga teh obrazil vedno besedotvorna, vidska pa, kot je znano, samo v primerih razvrstitve na nedovršniško glagolsko podstavo. Drugače je pri modifikacijski izpeljavi: glagolska pripona je

337 Več o besedotvornih vrstah, merilih za njihovo določanje in s tem tudi o obeh besedotvornih modifikacijah pri A. Vidovič-Muha (1985: 47–63; 1988: 7–33, 175187; 1991: 101–115).

338 O pomenih glagolskih predponskih obrazil je pri nas kar nekaj literature: razčlenjevali so jih npr. F. Miklošič (1868–1874: 125–249), A. Bajec (1959: 142 str.), J. Toporišič (1973: 108–112; 1976: 161–169), M. Hajnšek-Holz (1978: 33–61), A. Vidovič-Muha (1985: 47–63; 1988: 21–24); obravnava jih tudi SSKJ I–V.

339 Nedovršne in dovršne glagole ločuje na več pomenskih skupin A. Breznik (1916: 115–117). Vrste glagolskih dejanj je v slovenski literaturi ločil od slovnične kategorije vida J. Toporišič (1967: 115–117; 1976: 288–290). Zanimivo, da F. Miklošič vsaj posredno uvršča npr. tvorbo iterativa v t. i. osnovotvorje (1875: 419) – osnovo (deblo – Stamm) definira kot del pregibne besede pred fleksijskim morfemom. A. Schellander (1984: 223–231) umešča vrste glagolskih dejanj »na raven besedne pomenskosti« (225).

vedno vidski morfem – načeloma vezan na izražanje nedovršnosti (Toporišič 1976: 286), dovršnosti poleg drugega se zdi, da vedno, ko gre za možnost vsaj hipotetične (navadne) izpeljave glagola iz samostalnika (F. Miklošič 1875: 420): *poč-i-ti -- narediti pok-, -- -i-ti, pok-*; tako še: *skoč-i-ti, dvig-ni-ti, dih-ni-ti, cuk-ni-ti, cmok-ni-ti, krik-ni-ti, ši-ni-ti, mrd-ni-ti, vr-e-či (*vrg-ni-ti), se-či (*seg-ni-ti), ses-ti (*sed-ti)* idr. Za razliko od predponskih obrazil je torej besedotvornost (obrazilnost) glagolske pripone omejena.

Lahko povzamemo: z besedotvornega vidika velja pravilo, da je glagolska predpona vedno obrazilo, glagolska pripona pa samo v primerih, ko je pretvorljiva v sestavino skladenjske podstave, npr. *dvig-a-ti --* večkrat dvigniti ← *-a-ti, dvig- // delati, da dvigne-mo, ← -a-ti, dvig-* (A. Vidovič-Muha 1988a: 24); v prvem primeru imamo opraviti z modifikacijsko izpeljanko, v drugem z navadno (nemodifikacijsko). Ponuja se nam smiselni povzetek, da je tako kot pri vseh tvorjenkah tudi pri glagolu besedotvorna (obrazilna) morfematika vedno drugotna tako s stališča svoje vloge – iz prvotne (netvorjene) besede dela drugotno (tvorjeno) – kot tudi s stališča svojega izvora – vedno je pretvorjena sestavina skladenjske podstave. Med glagolskimi predponskimi obrazili in glagolskimi priponami gre torej za pomembno razliko: ker je vloga predponskih obrazil vedno besedotvorna, pomeni, da je tudi tako izražana dovršnost vedno vezana samo na (glagolske) tvorjenke. Drugače je z glagolskimi priponami, ki so prav zaradi primarno vidske vloge razpoznavni morfem vsakega glagola; njihova besedotvorna vloga je drugotna, na izrazni ravni na primer vezana na možnost zamenjave samo vidskofunkcijske glagolske pripone s takšno pripono, ki je še besedotvorna – pretvorljiva v (besedno) sestavino skladenjske podstave, npr. *skočiti : skakati ← večkrat skočiti*.

Ker so, kot rečeno, glagolska predponska obrazila vedno (tudi) besedotvorni morfemi glagola, je razumljivo, da jih v tej, besedotvorni vlogi pozna tudi nemščina. Zaradi dolgega življenjskega stika obeh jezikov ob trajni večji ali manjši družbeni podrejenosti slovenščine je pričakovati sledove izgubljanja razpoznavnih (normativnih) lastnosti slovenščine oziroma vdor jezikovnosistemskih lastnosti nemščine; vplivi na jezikovnoizrazni

ravni so bili v veliki meri sproti odpravljani, globinski vplivi pa so ostajali marsikdaj bolj ali manj zakriti – oviti v navidezno, kalkirano slovenškost.³⁴⁰ Na morfemski, zlasti besedotvorni ravni je vpliv nemščine izrazit znotraj zlagalne besedotvorne vrste – npr. namesto pričakovane samostalniške besedne zveze z vrstnim pridevnikom v prilastkovni vlogi se pojavlja tudi v slovenščini zloženka tip *angorska volna* : *angoravolna* (Angorawolle) – pa tudi znotraj glagolske sestave. Naj na tem mestu omenimo samo en zgled: določen tip glagolskih sestavljenk se je skozi ves zgodovinski besedotvorni razvoj od *Brižinskih spomenikov* pa do konca 19. stol. pojavljal tudi v slovenščini kot zloženka z izprisolovno določujočo sestavino kljub temu, da ima slovenščina za skladijskopodstavne prislove na izrazni ravni ustrezna predponška obrazila, npr. *dolisesti* (niedersitzen) : *usesti* (se) (*Deutsche Wortbildung* 1973: zlasti 144–159).

13.1.2

Vezljivost (valenca) kot slovarska (besedna) sposobnost glagola organizirati okrog sebe udeleženske vloge, površinsko (slovnično) izražene z ustreznimi skloni (M. Križaj 1982: 189–215), je lahko glede na vse tri skupine glagolov, se pravi sestavne, npr. *izpisati*, (ustrezne) nesestavne, pisati, in (skladijsko)podstavne, pisati iz, prekrivna, deloma prekrivna ali neprekrivna; v predstavljenem zgledu imamo opraviti z delno prekrivnostjo: *izpisati knjigo* = pisati knjigo: pisati iz knjige.

13.2

Razčlenitev sestavnih (predponskoobrazilnih) glagolov bo potekala po abecedni razporeditvi njihovih predponskih obrazil. Upoštevana bodo vsa (neprevzeta) predponška obrazila s celotnim obsegom glagolov, ki jih prinaša SSKJ. Gre torej za glagole z naslednjimi predponskimi obrazili: do-, iz-, na-, nad-, o-, ob-, od-, po-, pod-, pre-, pred-, pri-, pro-, raz-, se-, u-, v-, vz-, z-/s-, za-. Za izhodišče vezljivosti je upoštevan vedno tvorjeni (sestavni) glagol (GlagT).

³⁴⁰ Znano je, da se je različne pomenskosestavinske strukturiranosti poimenovanj v slovenščini glede na nemščino zavedal že npr. F. Levstik (1858, cit. po izd. 1956: 38–88); o tem A. Vidovič-Muha (1988: 46–48).

13.2.1 Do³⁴¹

13.2.1.1

Leva vezljivost: $D_1^{342} + \text{GlagT} = D_1 + \text{Glag}$: *Rože docvetijo* = Rože cve-tijo; GlagT izraža časovno ali krajevno usmerjenost dejanja:

- (a) $\text{GlagT} \leftarrow \text{GlagP do konca} + \text{Fk}$: *(rože) docvetijo* $\leftarrow$ cvetijo do (konca – končajo cveteti) + Fk. D1 je pomensko določen s (podstavnim) glagolom – glagolsko dejanje je tvorna lastnost D1, je njegova pomenska sestavina. GlagT izraža absolutno končanost dejanja; enako še: *Sveča gori* – dogori; *Duhovnik mašuje* – do-mašuje; *Fant raste* – doraste; *Obleka traja* – dotraja; *Bolnik trpi* – dotrpi; *Žito zori* – dozori; *Struna zveni* – dozveni;
- (b) $\text{GlagT} -- \text{GlagP do določenega časa} + \text{Fk}$: *(Kosci) dokosijo* (npr. za danes) -- kosijo do (določenega časa - (pre)nehajo kositi) + Fk. D1 je pomensko neodvisen od osnovnega glagola. GlagT izraža relativno končanost dejanja – končanost glede na omejen čas, dejanje je ev. še možno; enako še: *(Kdo) brana* – dobrana, *gospodari* – do-gospodari, *hrepni* – dohrepni, *kosi* – dokosi, *kuje* – dokuje, *mlati* – domlati, *modruje* – domodruje, *molze* – domolze, *poje* – dopoje
- (c) $\text{GlagT} -- \text{GlagP do določenega kraja (Sam}_2) + \text{Fk}$. Obrazilo se razvršča na GlagP premikanja: *(Kdo) dojadra* $\leftarrow$ jadra do (obale) + Fk; enako še: *grebe* – dogrebe do (vrat), *leti* – doleti do (vrat), *ko-plje* – dokoplje do (izhoda), *plava* – doplava do (obale), *spe* – dospje do (cilja), *tipa* – dotipa do (vrat); *vleče* – dovleče do (zidu); do Sam₂ izraža krajevno usmerjenost. GlagT izraža z gibanjem doseči krajevni cilj; GlagT je družljiv tudi s prislovnim določilom kraja (pdk), katerega predlog je homonimen s predposkim obrazilom: *(Kdo) doplava do obale*.

341 SSKJI (1970: 427–428) ne ločuje glagolskih sestavljenk od izpeljank iz njih – tvorjenk nižje stopnje od tvorjenk (neposredno) višje stopnje; tako zasledimo v redakciji obrazila do- tudi zglede kot *dodelovati*, *dogorevati*, *dopovedovati*, *doplačevati*, *dozidavati*, kar vse je nastalo iz skladenjske podlage *večkrat* npr. *dogoreti/delati*, *da dogori*; gre torej za navadno ali modifikacijsko izpeljavo iz sestavljenih glagolov *dodelati*, *dogoreti* ...; obrazilno vlogo v teh primerih prevzema torej glagolska predpona.

342 D₁ = prvi delovalnik (aktant).

13.2.1.2 (Leva in) desna vezljivost

13.2.1.2.1 Tožilniška (T)

- (a) GlagT + T = Glag + T: *dočakati prihod (prijatelja)* = čakati prihod (prijatelja); GlagT -- GlagP do (izglagolski) Sam² + Fk: *dočakati prihod (prijatelja)* ← čakati do prihoda (prijatelja); enako še: *bojevati zmago* – dobojevati zmago. Glagol *bojevati* do izraža časovno približevanje dejanja cilju, *bojevati (se) za (zmago)* ← za to, da bi zmagali) pa namen dejanja; *čarati (burno) življenje* – dočarati (burno) življenje ← čarati do začetka (burnega) življenja; *klicati otroka* – doklicati otroka ← klicati do prihoda (otroka). GlagT izraža časovnost - doseči ciljno dejanje;
- (b) GlagT + T = Glag + T: *dopeči kruh* = peči kruh; GlagT ← GlagP koga/kaj do (konca) + Fk: *dodajiti otroka* ← dojeti otroka do konca (+ Fk); GlagT izraža časovnost – opravljenost dejanje do konca; enako še: *orati* – doorati njivo; *peči* – dopeči kruh; *piti* – dopiti vino; *plesti* – doplesti jopico; *polniti* – dopolniti kozarec; *tipkati* – dotipkati stran; *graditi* – dograditi most; *krmiti* – dokrmiti čebele;
- (c) GlagT + T/R : Glag + T: *dotočiti pijačo/(malo) pijače* : točiti pijačo; do neke mere imamo opraviti pri nepredponskoobrazilnem glagolu z dvojnično (variantno) vezavo³⁴³ GlagT -- GlagP koga/kaj do/v (česa/kaj) + Fk: *doliti vino* -- liti (vino) do (česa)/v (kaj) 'zraven/noter'; tako še: *curčiti* – docurčiti žganje; *dati* – dodati mast; *suti – dosuti žito; *točiti* – dotočiti pijačo. Z dejanjem prizadeto (T) je snovno – snovni samostalnik. GlagT izraža prostorskost - usmerjenost dejanja;
- (č) GlagT + T = Glag + T: *dokupiti njivo* = kupiti njivo; GlagT ← GlagP koga/kaj do 'zraven' česa: *dokupiti njivo* -- kupiti njivo do 'zraven/poleg' česa; kaže, da se predponsko obrazilo razvršča samo na dovršne glagole. GlagT izraža krajevnost dejanja;
- (d) GlagT + T : - : *dohiteti znanca* : - ; glagol brez predponskega obraza je neprehodni (samo levovezljivi), poimenuje pa premikanje;

343 J. Dular ustrezno ločuje dvojno (kompleksno) vezavo od dvojnične (variantne) in od dvoje (bifurkacijske) (1982/83: 290).

GlagT $\leftarrow$ GlagP do Sam₂ + Fk; *dohiteti znanca* – hiteti do znanca + Fk; enako še: *doiti koga* $\leftarrow$ iti do koga. GlagT izraža krajevnost – dosego (z gibanjem) krajevnega cilja.

13.2.1.2.2 Dajalniška in tožilniška (D + T)

- (a) GlagT + D + T = Glag + D + T: *dokupiti komu kaj* = kupiti komu kaj; GlagT -- GlagP komu kaj do 'zraven/poleg' (tega, kar že ima): *dokupiti*, dodati komu kaj $\leftarrow$ kupiti, dati komu kaj do 'zraven'; GlagP 'prejemanje/dajanje'; GlagT izraža povečanje količine česa;

GlagT + D + T = Glag + D + T:

- (b) *dopovedati komu kaj* = povedati komu kaj; GlagT -- GlagP kaj do koga: *dopovedati komu kaj* $\leftarrow$ povedati kaj do koga; enako še: *doreči komu kaj*; GlagP poimenuje rekanje. GlagT izraža krajevnost - (uspešno) ciljnost dejanja;
- (c) GlagT + D + T : Glag + D + Tza: *dosoditi komu kaj* : soditi komu za kaj; GlagT -- GlagP komu do (izreka kazni /.../ -- do časa, ko se izreče kazen) + Fk: *dosoditi komu kaj* (kazen) $\leftarrow$ soditi komu do (časa, ko /.../) + Fk. GlagT izraža časovnost dejanja.

13.2.1.2.3 Tožilniška (sebe – se) in roditeljska (T + R)

GlagT + T (= sebe) + R : Glag + T: *dotakniti se stropa* : takniti strop; GlagT $\leftarrow$ GlagP se(be) do Sam₂: *dotakniti se stropa* – takniti³⁴⁴ sebe do stropa. GlagT izraža prostorskost.

13.2.1.2.4 Orodniška in predložna tožilniška (Oz + Tza)

GlagT + Oz + Tza : GlagP + Oz + Mo: *dogovoriti se s kom za sestanek* : govoriti s kom o sestanku; GlagT $\leftarrow$ GlagP s kom do sklepa (dokler se ne sklene), da ... + Fk: *dogovoriti se s kom za sestanek* $\leftarrow$ govoriti s kom ($\leftarrow$ D₁ + D₁) do sklepa, da bo sestanek + Fk; enako še: *domeniti se s kom za kaj*. GlagT izraža časovnost – trajanje dejanja do (uspešnega) konca.

344 Beseda se uporablja na Pivškem. SSKJ V (1991: 19) jo zaznamuje z narečno zahodno.

13.2.2 Iz³⁴⁵

13.2.2.1 Leva vezljivost

D1 + GlagT = D1 + Glag: *Sveča izgori* – Sveča gori; GlagT izraža časovno usmerjenost dejanja:

- (a) GlagT ← GlagP iz sebe do konca + Fk: (*Sveča*) *izgori* ← gori iz (sebe do konca) + Fk; D₁ je pomensko določen s podstavnim glagolom - glagolsko dejanje je pomenska sestavina D₁. GlagT izraža absolutno končanost dejanja. Glede na predponsko obrazilo do- izraža iz- krajevno izvornost dejanja - iz (sebe) – ob absolutni končanosti - do konca. Gre za globinsko dvojno vezljivost GlagT. Enako še: *Bolnik hira* – izhira ; *Tekočina hlapi* – izhlapi ; *Ponesrečenec krvavi* - izkrvavi; *Voda pari* – izpari; *Zvezda žari* – izžari. Pri razvrstitvi na dovršniško podstavo glagolov:

dahniti – izdahniti; *dati* – izdati; *povedati* - izpovedati; *umreti* – izumreti. Pri Trubarju idr. zasledimo »zloženske« tvorbe kot vun(kaj)povedati 'izpovedati', vun(kaj)dati 'izdati';

- (b) GlagT -- GlagP iz Sam₂ + Fk/Fe; GlagP poimenuje premikanje: (*Kdo*) *izleze* -- leze iz (odprtine) + Fk; enako še: *leti iz* - izleteti (iz gnezda); *plava iz* – izplava (iz vode); *plazi (se) iz* - izplazi (se iz(pod) omare); *pluje iz* – izpluje (iz pristanišča); (*Voda*) *teče iz* – izteče (iz kozarca); GlagP je dovršni: *skočiti iz*, *stopiti iz* – izskočiti, izstopiti (iz vlaka). GlagT izraža krajevnost – opustitev določene kraja, prostora z gibanjem. Pri Trubarju *vunhoditi* sistemsko ustrezno 'izhoditi', vuniti 'iziti'.

---

345 Redakcija predponskega obrazila *iz-* v SSKJ II (1975: 83) je oporečna ne samo v smislu navajanja izpeljank (navadnih ali modifikacijskih) iz sestavljenk kot *izseljevati*, *izhajati*, *izginjati*, *izdelovati*; pod samostojnim pomenom navaja celo imenske (samostalniške in pridevniške) izpeljanke iz glagolskih sestavljenk: *izboljšava*, *izdelek*, *izdelovalen*, *izgon*, *izvor*, kjer tvorjenost na relevantni (zadnji) stopnji povzroča prav tako priponsko in ne predponsko obrazilo.

13.2.2.2 (Samo) desna vezljivost

GlagT + T (= sebe) : Glag: *izdeževati se* : deževati; GlagT ← GlagP iz sebe do konca + Fk; GlagP poimenuje naravne pojave: *izdeževati se* -- deževati iz (sebe do konca) + Fk; enako še: *bliskati (se)* – izbliskati se; *padati* 'deževati' – izpadati se; *grmeti* – izgrmeti se. GlagP je brez leve in desne vezljivosti. GlagT izraža časovnost – absolutno končanost dejanja.

13.2.2.3 (Leva in) desna vezljivost

13.2.2.3.1 Tožilniška (T)

- (a) (D1 +) GlagT + T (= sebe) : (D₁) + Glag: (*Burja*) *se izdivja* : Burja divja; GlagT se ← GlagP iz sebe (do konca) + Fk: (*Burja*) *se izdivja* ← divja iz sebe (do konca) + Fk; enako še: (*Morje*) *hrumi* - se izhrumi; (*Fant*) *nori* – se iznori; (*Kdo*) *poje* – se izpoje; (*Kdo*) *živi* – se izživi; GlagP je dovršni: (*Kdo*) *puhne dim* – izpuhne dim ← puhne dim iz sebe. GlagT izraža časovnost – absolutno končanost dejanja;
- (b) GlagT + T = Glag + T: *izčistiti sod* = čistiti sod; GlagT ← GlagP iz Sam₂ (kaj) + Fk: *izčistiti sod* ← čistiti iz soda (kaj) + Fk; GlagP je lahko dvovezljivi. Gre za neke vrste mikrobessedilno členitev po pomembnosti, ko je T zakrit (prim 9.2.2.3.2); enako še: *dolbsti* – izdolbsti les; *brusiti* – izbrusiti sekuro; *črpati* – izčrpati zalogo (hrane); *gladiti* – izgladiti les; *glodati* – izglodati kost; *jedkati* – izjedkati površino ← jedkati iz površine (do konca); *miti - izmiti rane ← *miti iz ran (do konca); *molsti* – izmolsti kravo; *piti* kozarec (mleka) – izpiti kozarec (mleka) -- piti (mleko) iz kozarca; *prati* – izprati perilo; *prazniti* – izprazniti nabiralnik; *sekati* – izsekati gozd; *rabiti* – izrabiti kredit; *ropati* – izropati blagajno; *trebiti* – iztrebiti gozd; GlagP, ki poimenuje učinkovanje, delovanje; Riz lahko (pomensko) zamenja Tv: *dolbsti les* – izdolbsti les ← dolbsti iz lesa/v les; *jedkati* – izjedkati površino; *jesti* – izjesti kotanjo; *lizati* – izlizati skalo; *sekati* – izsekati stopnice. GlagT izraža krajevnost – odstranitev česa iz česa; Fk -, Fe - .

- (c) GlagT + T = Glag + T: *izliti gorje* = liti gorje; GlagT -- GlagP kaj iz (sebe do konca) + Fk; enako še: *izkašljati gnoj* ← kašljati gnoj iz (sebe do konca) + Fk; liti – *izliti gorje*; velikokrat GlagP označujejo govorjenje: *brbrati*, *čenčati*, *gobezdati*, *kokodakati*, *kričati*, *lajati kaj* – *izbrbrati*, *izčenčati*, *izgobezdati*, *izkokodakati*, *izkričati*, *izlajati kaj*; *jecati* odgovor – *izjecati* odgovor; jokati bolečino – *izjokati* bolečino; GlagP je dovršni: *bruhniti* pijačo ← *izbruhniti* pijačo ← *bruhniti* (pijačo) iz (sebe). GlagT izraža časovnost – absolutno končanost dejanja;
- (c') GlagT -- GlagP koga/kaj iz (njega/nje) + Fk: *izboljšati cesto* ← *boljšati cesto* iz (nje - lastnosti nje same) + Fk; v podstavi GlagT je Riz pozaimenjeni T (D4 – z dejanjem prizadeti); enako še: *bočiti* – *izbočiti* hrbet; *graditi* – *izgraditi* državo; **koristiti* – *izkoristiti* dopust; *meriti* – *izmeriti* dolžino; (Delo) ga **črpa*, mozga – *izčrpa*, izmozga; (*Kašelj*) ga *muči* – *izmuči*; **obraziti* – *izobraziti* jezik; *mučiti* – *izmučiti* koga; **polniti* – *izpolniti* prijavnico; *računati* – *izračunati* obresti; *sušiti* – *izsušiti* barje; *učiti* – *izučiti* otroke. Kot vsaj površinsko sopomenski se ponujajo GlagT s predposkim obrazilom z/s-: *izboljšati* – *zboljšati*; *izgraditi* – *zgraditi* idr. GlagT izraža časovnost – spremembo kakovosti, stanja v določenem času;
- (č) GlagT + T = Glag + T: *izluščiti fižol* = luščiti fižol; GlagT ← GlagP koga/kaj iz (česa)/od koga + Fk; GlagT ima v podstavi Riz, če poimenuje T (D4) (slovnično) nečloveško – česa, sicer je v podstavi Rod – od koga: *izluščiti fižol* -- *luščiti fižol* iz (česa) + Fk; *terjati davek* – *izterjati davek* (od koga); enako še: *kljuvati* – *izkljuvati* oči; *knjižiti* – *izknjižiti* dolg; *kopati* – *izkopati* temelje; *leči* – *izleči* jajca; *ločiti* – *izločiti* kosti; *piti* – *izpiti* vino (iz kozarca); *tresti* – *iztresti* jabolka; *tržiti* – *iztržiti* denar; **vesti* – *izvesti* skladbo; *vedeti* – *izvedeti* resnico (od koga); GlagP je dovršni: **makniti* – *iz*(pod) *makniti* podstavek. GlagT izraža časovnost dejanja. Pri Trubarju idr. zasledimo npr. *vun(kaj)pisati* 'izpisati', *vun(kaj)vleči* 'izvleči', tudi *vun(kaj)vzeti* 'izvzeti', *vun(kaj)vreči* 'izvreči'; zglede bi deloma lahko uvrstili tudi pod 2.2.3.1 (b);

- (d) (D1) + GlagT + T : (D1) + Glag: (*Kdo*) *izbulji oči* : (*Kdo*) *bulji*; GlagT ← GlagP kaj iz (česa) + Fk; *izbuljiti oči* ← buljiti oči iz (česa). glagT izraža krajevnost dejanja;
- (e) GlagT + T = Glag + T: *izčesati prah* = česati prah; GlagT ← GlagP kaj iz Sam₂ + Fk; R_{iz} 'krajevni izvorni': *izbezati kostanj* ← bezati kostanj iz (žerjavice) + Fk; enako še: *brizgati vodo* iz (črpalke) – izbrizgati vodo (iz črpalke); *cediti sok* iz (limone) – izcediti sok (iz limone); *cukati nitke iz* – izcukati nitke (iz blaga); *česati prah iz* – izčesati prah (iz las); *črpiti vodo iz* – izčrpiti vodo (iz vodnjaka); *dreti trn iz – izdreti trn (iz roke); *gnati ljudi iz* – izgnati ljudi (iz domov); *gristi sredico iz* – izgristi sredico (iz kruha); *kaditi čebele iz* – izkaditi čebele (iz panja); *kljuvati črve iz* – izkljuvati črve (iz lubja); *krtčiti prah iz* – izkrtčiti prah (iz obleke); *luščiti kamenčke iz* – izluščiti kamenčke (iz zidu); *mamiti denar iz* – izmamiti denar (iz/ od prijatelja) (Sam₂ določa (slovnično) človeško, zato (tudi) R_{od}); *mencati umazanijo iz* – izmencati umazanijo (iz perila); *metati kamenje iz* – izmetati kamenje (iz luknje); *nositi obleko iz* – iznositi obleko (iz omare); *pihati smeti iz* – izpihati smeti (iz cevi); *pisati metafore iz* – izpisati metafore (iz pesmi); *plakniti, plati vodo iz* – izplakniti, izplati vodo (iz čolna); *pleti plevel iz* – izpleti plevel (iz pšenice); *praskati kamenčke iz* – izpraskati kamenčke (iz stene); *prositi kruh/(malo) kruha od* – izprositi kruh/(malo) kruha (od koga); *puliti nit iz* – izpuliti nit (iz blaga); *pustiti koga iz* – izpustiti koga (iz zapora); *rezati maščobo iz* – izrezati maščobo (iz mesa); *sestati kri iz* – izsesati kri (iz rane); *srkati vlago iz* – izsrkati vlago (iz zemlje); *tepsti prah iz* – iztepsti prah (iz obleke); *trgati liste iz* – iztrgati liste (iz zvezka); *vleči zamašek iz* – izvleči zamašek (iz steklenice); *vzeti kaj iz* – izvzeti kaj (iz česa); *žagati podstavek iz* – izžagati podstavek (iz lesa); GlagP je dovršni: *pljuniti kri iz* – izpljuniti kri (iz pljuč). GlagT je družljiv tudi s pdk, katerega predlog je homonimen s predponskim obrazilom:³⁴⁶ *izčesati prah iz las*.

346 J. Dular (1983: 285) razlaga nastajanje takšnih zvez »s kontaminacijo govorne/skladenjske/podstave in tvorjenke: *stopiti iz vlaka – izstopiti iz vlaka*«. SSKJ V (1991: 350) v okviru redakcije predpanskega obrazila v- govori o »okrepljen/osti/« obrazila z v »za izražanje /.../ premikanja ali usmerjenosti v notranjost česa: /.../ *vstopiti v hišo*«.

- (e') glede na neke vrste členitev po aktualnosti (obrazilno)podstavna predložna (iz) roditeljska vezljivost ni izražena - zakrita je izvirnost (iz česa/od kot) in izražena usmerjenost gibanja (kam); GlagT ← GlagP (iz česa/od kod) kam/kje + Fk: izvoziti žito (iz česa/od kod) v Ameriko -- voziti žito (iz česa/od kod) v Ameriko + Fk; enako še: *pahnuti (si) (iz česa) – izpahnuti (si) nogo v kolku. GlagT izraža krajevnost dejanja;
- (f) GlagT ← GlagP kaj iz Sam₂ + Fk; Riz 'snovni': izoblikovati kip ← oblikovati kip iz (gline) + Fk; enako še: *delati skulpturo iz* – izdelati skulpturo (iz kamna). GlagT izraža časovnost dejanja.

13.2.2.3.2 Tožilniška in roditeljska (T + R)

GlagT + T + R = Glag + T + R: *Izčrpati zalogo hrane* = črpati zalogo hrane; GlagT ← GlagP kaj iz česa + Fk: *izčrpati zalogo hrane* ← črpati hrano iz zaloge + Fk; enako še: *izčistiti posodo umazanije* – čistiti umazanijo iz posode; *izčistiti obleko madeža* ← čistiti madež iz/z obleke (Prim. (b), npr. *izmiti rano* ← *miti (kaj) iz rane, in 9.2.2.3.1 (č), npr. *izčistiti madež* – čistiti madež iz (česa).)

13.2.2.3.3 Tožilniška in orodniška (T + O)

GlagT + T + O = Glag + T + O: izpopolniti učbenik z novo snovjo = popolniti učbenik z novo snovjo; GlagT -- GlagP kaj iz 'z/s' čim: izpopolniti učbenik z novo snovjo -- popolniti učbenik z novo snovjo; enako še: *polniti obrazec – izpolniti obrazec.

13.2.3 Na³⁴⁷

13.2.3.1 Leva vezljivost

- (a) D1 + GlagT = D1 + Glag; sadje gnije = Sadje nagnije; GlagT -- GlagP na (sebi in zato malo) + Fk: Sadje nagnije ← gnije na (sebi in zato malo) + Fk; enako še: *Mleko (se) kisa* – (se) nakisa; *Gleženj *teče* – nateče. GlagT izraža krajevnost in manjšo količino dejanja; gre za opravljanje dejanja na sebi (in zato) malo. GlagP je dovršni – gre samo za omejeno količino (dejanja): *Hlod počí* : Hlod napočí ← počí na sebi (malo);
- (b) GlagT dobi prosti morfem se, ki bi ga morda lahko razlagali tako, kot da vršilec z dejanjem prizadeva sebe – na vrh, na konec svoje (časovne) meje; GlagT ← GlagP na (vrh, konec sebe) + Fk: nahoditi se ← hoditi na vrh, konec sebe (svoje časovne meje) + Fk; GlagP večinoma poimenujejo telesno stanje, lahko tudi prehranjevanje, govorjenje: (*Kdo*) *hodi, plava, teka* – se nahodi, naplava, nateka; enako še: (*Kdo*) *leži, sedi, spi, stoji* – se naleži, nasedi, naspi tudi: *čaka, joka, molči* – se naleži, nasedi, naspi, nastoji, načaka, najoka, namolči 'imeti sebe (v določenem stanju) dovolj (na konec svoje (časovne) mere)'; (*Kdo*) *je, pije, sesa, žre* – se naje, napije, nasesa, nažre; tudi: (*Kdo*) *besediči, govori, klepeta, kriči, zmerja* – se nabesediči, nagovori, naklepeta, nakriči, nazmerja 'imeti sebe (v določenem dejanju) dovolj (na konec svoje (časovne) mere)'. GlagT izraža časovnost – najvišjo relativno možno količino trajanja.
- (c) GlagT -- GlagP na kaj: *nasesti* ← sesti na (kaj); *nastopiti* ← stopiti na kaj. Pri Trubarju *gorisesti, goristopiti*.

347 Kot pri redakciji predpanskega obrazila iz- imamo v SSKJ II tudi pri na- (1975: 886) med zgledi neustrezne primere, ko gre za glagolske in imenske tvorjenke s priponskimi in ne predpanskimi obrazili; takšni primeri so *nalagati, nanašati, naključvati, napokati, napadati; nagovor, nalepka, napitek, naplavinski, natikalen*.

13.2.3.2 (Leva in) desna vezljivost

13.2.3.2.1 Tožilniška (T)

- (a) GlagT + T = Glag + T: *nakaditi meso* = kaditi meso; GlagT ← GlagP na Sam4 + Fk: *nabeliti platno* ← beliti na platno + Fk; enako še: *biksati* – nabiksati škornje; *hruliti* – nahruliti poslance; *kaditi* – nakaditi meso; *kazati* – nakazati problem; *mazati* – namazati čevlje; *prašiti* – naprašiti obleko. GlagT izraža krajevnost – usmerjenost dejanja na (kaj) 'zgoraj (česa)';
- (b) GlagT + T (T ← Mna) = GlagP + T: *nabeliti drevo* = beliti drevo; GlagT ← GlagP na (čem 'zgoraj' in zato malo) + Fk: *nabeliti drevo* ← beliti na drevesu (malo) + Fk; enako še: *cefrati* – nacefrati blago; *cepiti* – nacepiti palico; *gristi* – nagristi jabolko; *krušiti* – nakrušiti steno; *ličiti* – naličiti obraz; *lupiti* – nalupiti deblo; *sekat* – nasekati bruno. GlagT izraža krajevnost in manjšo, omejeno količino dejanja; gre za opravljanje dejanja na čem omejen čas;
- (c) (D1 +) GlagT + T : (D1 +) Glag: (*Kdo*) *najde prijatelja*: (*Kdo*) gre; GlagT ← GlagP na (koga) + Fk; GlagP poimenuje premikanje: *najti primerne ljudi* ← *iti na primerne ljudi + Fk enako še: *naleteti na znanca* – *leteti na znanca; GlagP je dovršni: *pasti*, *skočiti* na sovražnika ← *napasti*, *naskočiti* sovražnika. GlagT izraža časovnost dejanja;
- (č) GlagT + T = Glag + T: *načečkati ime* = čečkati ime; GlagT ← GlagP koga/kaj na (Sam4) + Fk: *načečkati ime* ← čečkati ime na (papir) + Fk; enako še: *biti obroč na* – nabiti obroč (na sod); *bosti kostonj na* – nabost i kostonj (na buciko); *brati kamenje na* – nabrati kamenje (na kup); *brskati zemljo na* – nabrsirati zemljo (na stezo); *črtati krog na* – načrtati krog (na papir); *gnesti se na* – nagnesti se (na plesišče; *liti – naliti juho na krožnike; *ložiti – naložiti drva na ogenj); *metati misli na* – nametati misli (na papir); *nesti kamenje na* – nanesti kamenje (na kaj); *nizati kroglice na* – nanizati kroglice (na vrvico); *bosti kaj na* – nabost i kaj (na iglo); *pisati enačbo na* – napisati enačbo (na tablo); *seliti begunce na* – naseliti begunce (na različna področja); *slikati pokrajino na* – naslikati pokrajino

(na platno); *staviti pipo na* – nastaviti pipo (na usta); *ščuvati psa na* – naščuvati psa (na sovražnika); *vezati koga na* – navezati koga (nase); *viti lase na* – naviti lase (na navijalke). GlagT je družljiv s povedkovnikom, katerega predlog je lahko (ne pa nujno) homonimni s predponskim obrazilom; torej tudi močiti – namočiti kruh v vino; nesti – nanesti drva v hišo; peljati – napeljati nitko v šivankino uho. GlagT izraža krajevno usmerjenost dejanja – zgoraj česa;

- (d) (D1 +) GlagT + T = D1 + Glag + T: (*Lisica*) *košati rep* = (*Lisica*) nakošati rep; GlagT -- GlagP kaj na (vrh, konec) + Fk: (*Pes*) *naježi dlako* ← ježi dlako na (vrh, konec) + Fk; enako še: (*Kdo*) *mršči obrvi* – namršči obrvi; *Lisica košati rep* – nakošati rep; *Reka plavi deske* – naplavi deske. GlagT izraža časovnost dejanja;

- (d') GlagT + T = Glag + T: *nahraniti otroka* = hraniti otroka; GlagT -- GlagP koga/kaj na (vrh, konec) + Fk: *nahraniti otroka* ← hraniti otroka na (vrh, konec) + Fk; enako še: *brati* – nabrati grozdje; *brusiti* – nabrusiti koso; *cvreti* – nacvreti krofe; *črpati* – načrpati nafto; *grmaditi* – nagrmaditi kamenje; *hujskati* – nahujskati koga; *kopati* – nakopati premog; *kositi* – nakositi deteljo; *molsti* – namolsti mleko; *oljiti* – naoljiti ležaj; *ostriti* – naostriti svinčnik; *pa-berkovati* – napaberkovati grozdje; *presti* – napresti volno; *pojiti* – napojiti živino; *sekati* – nasekati drva; *tepsti* – natepsti koga; *trgati* – natrgati zelišča. GlagT izraža časovnost – najvišja možna količina dejanja; količinska razsežnost dejanja se lahko kaže tudi v needninskem T, npr. *plesti jopice* – *naplesti jopice* : *splesti jopico*.

13.2.3.2.2 Tožilniška in orodniška (T + Oz)

GlagT + T + Oz = Glag + T + Oz: *nabasati žepe s hrano* = basati žepe s hrano; GlagT -- GlagP kaj na/v... + Fk: *nabiti jašek z gramozom* biti gramoz na/v jašek + Fk; GlagP ima spremenjeno vezljivost: Oz -- Tna/v; enako še: **ložiti seno na voz* – *naložiti voz s senom*; *polniti jabolka na/v košaro* – *napolniti košaro z jabolki*; *tlačiti papir v vrečo* – *natlačiti vrečo s papirjem*; *trpati slamo na/v slamnjačo* – *natrpati slamnjačo s slamo*. GlagT izraža krajevnost z najvišjo možno količino.

13.2.3.2.3 Tožilniška in roditeljska

GlagT + T (sebe) + R : GlagP + T: *nadihati se svežega zraka* : dihati sveži zrak; GlagT ima vedno morfem se 'sebe': GlagT ← GlagP na sebe kaj + Fk: *nadihati se svežega zraka* -- dihati na sebe 'v sebe' sveži zrak + Fk; GlagP poimenuje v glavnem prehranjevanje, pitje; enako še: *srkati lepoto* – *nasrkati se lepote*; jesti kruh – *najesti se kruha*; *piti vino* – *napiti se vina*; užiti kaj – *naužiti se česa*; *žreti klobase* – *nažreti se klobas*. GlagT izraža časovnost z najvišjo možno količino (prehranjevalnega) dejanja.

13.2.3.2.4 Tožilniška in dajalniška

GlagT + T + D/Tna = Glag + T + D/Tna: *naprtiti krivdo komu /na koga* = prtiti krivdo komu/na koga; GlagT -- GlagP kaj na (koga/ kaj) + Fk: *naprtiti komu krivdo* – prtiti³⁴⁸ krivdo na koga + Fk; enako še: **ložiti – naložiti komu davke*; GlagP je dovršni: *migniti – namigniti komu kaj*; tu mogoč tudi Tna: *migniti komu na kaj*. GlagT izraža krajevno usmerjenost dejanja.

13.2.4 Nad-³⁴⁹

13.2.4.1 Leva vezljivost

D1 + GlagT = D1 + Glag: *Mesto nadvlada* = Mesto vlada; GlagT -- GlagP nad (Sam₅) + Fk: *Mesto nadvlada* ← Mesto vlada nad (okolico) + Fk.

13.2.4.2 (Leva in) desna - tožilniška - vezljivost

(a) Glag T + T = Glag + T: *nadgraditi nadstropje* = graditi nadstropje; GlagT ← GlagP kaj nad (čem) + Fk: *nadzidati hišo* ← zidati kaj nad

348 SSKJ IV (1979: 272) označuje besedo kot ekspr(esivno).

349 Predponsko obrazilo nad- je v SSKJ II (1975: 899) z besedotvornovrstnega stališča zgrešeno predstavljeno: skupaj so glagolske in imenske sestavljenke, med njimi pa priponskoobrazilne tvorjenke – samostalniške kot nadvoz, nadzidek, nadvlada, nadstvarnost, glagolske *nadvladovati*, *nadzirati* – tvorjenke iz predložne zveze kot *nadpalubje* idr.; Nujna je tudi pomenska preureditev gesla.

hišo + Fk; enako še: zidati, graditi pet nadstropij nad (čem) – *nadzidati*, *nadgraditi pet nadstropij*; GlagT izraža krajevnost, prostorskost dejanja;

(b) GlagT + T : Glag + - : *nadživeti koga* : živeti - ; GlagT ← GlagP nad Sam₅ + Fk: *nadživeti koga* ← *živeti nad (kom)* + Fk; GlagT izraža časovno presežnost dejanja glede na koga; gre za kalkiran Glag v pomenu 'preživeti'. Podobno *nadmodriti koga*.

13.2.5 O-

13.2.5.1 Leva vezljivost

D1 + GlagT = D1 + Glag: *Brada osivi* = Brada sivi; GlagT ← GlagP *ob 'okrog' (sebe) + Fk: *Tramovi ogorijo* ← *gorijo ob 'okrog' (sebe)* + Fk. GlagT izraža najvišjo možno količino dejanja glede na površino.

13.2.5.2 (Leva in) desna enojna vezljivost

13.2.5.2.1 Tožilniška (T)

GlagT + T = Glag + T; *ogristi jabolko* = gristi jabolko; GlagT ← GlagP kaj *ob 'okrog' (njega/nje) + Fk: *oglodati drevo* ← *glodati drevo okrog (njega)* + Fk; enako še: *ogreti* – *ogreti vodo*; *guliti* – *oguliti naslonjač*; *hladiti* – *ohladiti vino*; *hromiti* – *ohromiti mišico*; *kaditi* – *okaditi meso*; *lupiti* – *olupiti krompir*; *luščiti* – *oluščiti fižol*; *plesti* – *oplesti steklenico*; *prašiti* – *oprašiti plašč*; *prhati* – *oprhati otroka*; *slepiti* – *oslepiti koga*; *viti* – *oviti roke*; *vohati* – *ovohati koga*; *zdraviti* – *ozdraviti bolnika* (: *ozdraviti bolezen*); *žgati* – *ožgati les*. GlagT lahko izraža krajevnost z najvišjo možno količino dejanja glede na površino, npr. *oguliti naslonjač*; zaradi omejitve dejanja na površino pa lahko tudi površinskost in zato količinsko manj dejanja, npr. *opeči meso*. Pri Trubarju zgledi kot *dolidreti* 'o(b)dreti'. Vezljivost GlagP z o-/ob- danes ni mogoča zaradi spremenjenega pomena.

13.2.6 Ob⁻³⁵⁰

13.2.6.1 Leva vezljivost

D1 + GlagT = D1 + Glag: *Otrok občepi* = Otrok čepi; GlagT ← GlagP ob (sebi) + Fk; GlagP poimenuje telesno stanje: *Bolnik obleži* ← leži ob (sebi) + Fk; enako še: *Kdo/Kaj čepi, sedi, stoji, visi, ždi* – Kd /Kaj *občepi, obsedi, obstoji, obvisi, obždi*. GlagT izraža časovnost – vztrajanje v določenem stanju. Ti GlagT so načeloma družljivi s pdk, katerega predlog je lahko homonimni s predponskim obrazilom: *občepeti ob ognju, v kuhinji; obležati na kavču; obtičati v snegu; obviseti na klinu*.

13.2.6.2 (Leva in) desna vezljivost – tožilniška (T)

- (a) (D1 +) GlagT + T : (D1 +) Glag + - : (*Sonce*) *obsije vrhove* : (Sonce) sije; GlagT -- GlagP ob 'okrog' (česa) + Fk/Fe: *Sonce obsije vrhove* ← sije ob 'okrog' vrhov + Fk/Fe; enako še: *kopati ob* – *obkopati šotor*; GlagT izraža krajevnost dejanja;
- (b) GlagT + T : Glag + - : *obdirjati stadion* : dirjati; GlagT -- GlagP ob 'okrog' Sam² + Fk: *obdirjati stadion* ← dirjati ob stadionu (ob 'okrog' in ne 'zraven') + Fk; enako še: *črtati ob poglavju* → *občrtati poglavje*; hoditi ob taboru – *obhoditi tabor*; kopati ob šotoru – *obkopati šotor*; krožiti ob mestu → *obkrožiti mesto*; risati ob stopalo → *obrisati stopalo*; suti ob krompir → *obsuti krompir*; teči ob hiši → *obteči hišo*; zidati ob parcelo → *obzidati parcelo*; GlagP je dovršni: *sesti ob mizo* → *obsesti mizo*; *stopiti ob koga* → *obstopiti koga*; v teh primerih mora biti D₁ (Vd)³⁵¹ množinski. GlagT izraža prostorskost, krajevnost dogajanja;
- (c) GlagT + T = GlagP + T: *obgristi jabolko* = gristi jabolko; GlagT -- GlagP kaj *ob 'okrog' (njega/nje) + Fk: *obglodati koren* ← glodati *ob 'okrog' (korena) + Fk; enako še: *gristi* – *obgristi jabolko*;

350 Tudi pri geslu ob- SSKJ III (1979: 172) ne loči glagolskih izpeljank, *obletati* od (glagolskih) sestavljenk, tvorjenk iz predložne zveze, npr. *obnoviti, obdavčiti, obljuditi*, pa tudi predponskih obrazil o- od ob-: če ima SSKJ tudi geslo o-, potem primer *obradi* ne sodi pod geslo ob-.

351 Vd = vršilec dejanja.

jesti – *objesti grm*; računati – *obračunati potne stroške*; šiti – *obšiti prtič*; varovati – *obarovati koga*; zankati – *obzankati gumbnico*.
GlagT izraža prostorskost, krajevnost dejanja – okrog česa;

- (č) GlagT + T = GlagP + T: *obsekati veja* = sekati veje; GlagT -- GlagP kaj ob 'okrog' (česa) + Fk: *obsekati veje* -- sekati veje ob 'okrog' (česa) + Fk: enako še: *tesati – obtesati robove*; Pr (T) GlagT je množinski. Možna je družljivost s pdk, vendar predlog ni homonimni s predponskim obrazilom: *vesiti torbo na ramo – ob(v)esiti torbo na ramo*; *vrniti se na petah – ob(v)rniti se na petah* (GlagP je dovršni). GlagT izraža krajevnost dejanja – npr . odstranitev, česa okrog česa drugega;
- (d) GlagT + T (T -- Mob) : GlagP + Mob: *obliti steno* : liti ob steni; GlagT → GlagP ob (čem) + Fk: *obliti steno* ← liti ob steni + Fk. GlagT izraža krajevnost dejanja.

13.2.6.3 Tožilniška in orodniška vezljivost (T + Oz)

GlagT + T + Oz (T -- Tob, Oz -- T) : Glag + T + Tob: *oblepiti vrata s tesnilom* : lepiti tesnilo ob vrata; GlagT -- GlagP kaj ob 'okrog' Sam2 + Fk: *obdati mesto z obzidjem* -- dati obzidje ob 'okrog' mesta; enako še: *svetiti luč v koga – obsvetiti koga z lučjo*; v GlagT se glede na GlagP spremenijo delovalniške vloge. GlagT izraža krajevnost dejanja.

13.2.7 Od-

13.2.7.1 Leva vezljivost

- (a) D1 + GlagT = D1 + Glag; *Trta odcveti* = Trta cveti; GlagT -- GlagP od (dejanja stran) + Fk; D1 (Vd) je pomensko določen s podstavnim glagolom - glagolsko dejanje je pomenska sestavina Vd; GlagT izraža samo časovnost - absolutno končanost dejanja: *Trta odcveti* -- cveti (stran) od (dejanja) + Fk; enako še: Budilka brni, drdra - *odbrni, oddrdr*; Kitarist brenka - *odbrenka*; Vihar buči - *odbuči*; Zvon cinglja, zvoni - *odcinglja, odzvoni*; Pianist igra - *odigra*; Duhovnik mašuje - *odmašuje*. Pri Trubarju *pročmreti* 'odmreti';

- (b) $D1 + \text{GlagT} = D1 + \text{Glag}$: *Kdo odpotuje* = Kdo potuje; GlagT -- GlagP od (česa stran) + Fe; (*Kos odleti* -- leti (stran) od (česa) + Fe; GlagP izraža sposobnost dejanja oziroma gibanja, lahko pa tudi njegovo usmerjenost, pri čemer imamo še drug, nekako vmesni GlagT, ki izraža končanost dejanje: *Kos leti (kam) - prileti - odleti* (t. i. vektorska razmerja);³⁵² GlagT *odleteti* torej ne izraža končanja dejanja, ampak njegovo trenutnost, enkratnost; enako še: *Kdo gre* (*ide), jadra, jezdi, plava, potovati - *odide, odjadra, odjezdi, odplava, odpotuje*; Kri teče - *odteče*; GlagP večkrat poimenuje lahko za Vd tipičen način premikanja, GlagT izraža še usmerjenost stran: *Jadrnica brzi - odbrzi*; *Otrok caplja - odcaplja*; *Konji divjajo, galopirajo - oddivjajo, odgalopirajo*; *Pijanec kolo-vrati - odkolovrati*; *Kdo se guga, huli, kobali, plazi, pleše - odguga, odhuli, odkobali, odplazi, odpleše*; GlagP poimenuje za Vd tipično oglašanje, GlagT še gibanje stran (med oglašanjem): *Čmrli brenči - odbrenči*; *Motor brni, drdra - odrbni, oddrda*; *Pes cvili - odcvili*; *Nevihla grmi - odgrmi*; *Kdo sope - odsope*. GlagT izraža prostorskost dejanja, in sicer njegovo začetnost v smislu odmika - stran - od česa. Trubar idr. ima poimenovanja kot prečiti 'oditi', prečteči 'odteči'. Glagoli iz te skupine so velikokrat družljivi s *pdk*, ki navadno izraža usmerjenost gibanja; predlog je lahko homonimen s predponskim obrazilom: *odjadrati, odriniti od obale; odskočiti od ognja, vendar odcapljati v hišo, oditi na vrt, odkorakati po cesti, odpolzeti po steklu*.

13.2.7.2 (Leva in) desna vezljivost

13.2.7.2.1 Tožilniška (T)

- (a) $\text{GlagT} + T = \text{GlagP} + T$: *odcediti krompir* = cediti krompir; GlagT -- GlagP od Sam2 + Fk/Fe: *odcediti krompir* ← cediti od krompirja + Fk; enako še: *drgniti - oddrgniti nahrbtnik; grebsti - odgrestiti truplo*; *kopati - odkopati predmet*; **viti - odviti pokrov*

³⁵² Pojem vektorske usmerjenosti dejanja v zvezi s pojavom antonimije uporablja J. Filipec (1961: 222).

(*steklenice*); GlagP je dovršni: grizniti - *odgrizniti jabolko*; Podobno kot pri skupini 2.7.1 (b) lahko izraža GlagT tudi enkratnost dejanja kot nasprotje končanosti dejanja; opraviti imamo torej z naslednjo verigo: iztekanja dejanja - GlagP *mašiti*), končanost - GlagT *zamašiti* : GlagT *odmašiti*; *kriti lonec* (- *pokriti*) : *odkriti*. GlagT izraža krajevnost - odstranitev česa;

- (b) GlagT + T = Glag + T: *odbrusiti zob* - brusiti zob; GlagT -- GlagP kaj od (česa stran) + Fk: *odbrusiti zob* ← brusiti zob od (česa stran) + Fk; enako še: *cediti čaj* (od česa stran) – *odcediti čaj*; *drgniti stran* - *oddrgniti umazanijo*; *jesti stran* - *odjesti zaslužek*; *klestiti stran* - *odklestiti veje*; *lomiti stran* - *odlomiti veje*; *luščiti stran* - *odluščiti kraste*; *metati stran* - *odmetati zemljo*; *pisati stran* - *odpisati dolg*; *poditi stran* - *odpoditi otroke*; *praskati stran* - *odpraskati*; *rezati stran* - *odrezati*; *sekati stran* - *odsekati*; *trgati stran* - *odtrgati*; *viti stran* - *odviti matico*; GlagP je dovršni: *kupiti stran* - *odkupiti*; *pihniti stran* - *odpihniti*; *poklicati stran* - *odpoklicati delegate*; *poslati stran* - *odposlati pismo*. GlagT izraža krajevnost, prostorskost - *odstranitev*, ločitev česa od česa drugega. Pri Trubarju in dr. so poimenovanja kot *pročnesti* 'odnesti' - na dovršniški podstavi kot *pročločiti* 'odločiti'. GlagT je družljiv s pdk - tudi s predlogom, homonimnim s predponskim obrazilom: *odbiti se od površine*; *odbiti žogo od zidu*;
- (c) GlagT + TR = GlagP + TR: *odklesati kos kamna* - klesati kos kamna; GlagT -- GlagP kaj od Sam2 + Fk: *odklesati kos kamna* -- *klesati kos od kamna stran* + Fk; enako še: *odkrhniti kos krede* -- *krhniti (kos) stran od (krede)*; *odbiti robove kamna*; *odkrušiti del ometa*; *odmeriti tri metre drv*; *odpiliti glavico žeblja*; *odrezati kos blaga*. GlagT izraža krajevnost, prostorskost - (delno) odstranitev česa.

13.2.7.2.2 Dajalniška (D)

GlagT + D = GlagP + D: *odkimati komu* - kimati komu; GlagT -- GlagP komu od (česa stran) + Fe: *odkima mu* -- *kima (mu)* od (česa stran).

13.2.7.3 Tožilniška in dajalniška (T + D)

GlagT + T + D = GlagP + T + D: *odbiti komu zob* - biti komu³⁵³ zob;
GlagT -- GlagP kaj od koga stran + Fk: *odbiti komu zob* -- biti zob od koga stran.

13.2.8 Po⁻³⁵⁴

13.2.8.1 Leva vezljivost

D1 + GlagT = D1 + Glag: *Zvon pozvoni* - Zvon zvoni:

- (a) GlagT -- GlagP po (vrhu, zgoraj in zato neintenzivno, malo) + Fe: *Bolnik pokašlja* -- kašlja po (vrhu) + Fe; enako še: *Kdo pokljuka, poleži, pomisli, posedi, postoji*, potoži; GlagP je dovršni: *Kdo počepne, poskoči*; GlagP večkrat poimenujejo telesno stanje; GlagT izraža časovnost - malo;
- (b) GlagT -- GlagP po (čem)+ Fe: *Kaplje pobobnajo* ← bobnajo po (čem) + Fe; enako še: *Kokoš brska po (gnoju) - pobrska (po gnoju)*; *Sline se cedijo po (bradi) - pocedijo (po bradi)*; *Dim leže po (prostoru) - (se) poleže (po prostoru)*; *Otroci sedejo po (klopeh) - (se) posedejo (po klopeh)*; needninski D1 implicira zaporednost dejanja 'drug za drugim'. GlagT izraža samo časovnost - enkratnost dejanja; GlagT je načeloma družljiv s predložnim prislovnim določilom;
- (c) GlagT -- GlagP po sebi 'zgoraj sebe' + Fk: *Sneg poledeni* ← ledeni po (sebi) + Fk; Tla pomrznejo. GlagT izraža krajevnost - dejanje po površini;
- (č) GlagT -- GlagP drug po 'za, zaporedoma' drugem + Fk: + Fk; *Ljudje popadajo* - padajo drug po ('za') drugem + Fk; enako še:

353 V predstavljenem zgledu ne gre za t. i. svojilni dajalnik *odbiti komu zob* -- zob (od) koga – (od) njega – njegov; o svojilnem dajalniku v razpravi A. Vidovič-Muha in tam cit. literatura (1981: 19–43, 24).

354 V okvir redakcije gesla *po-* v SSKJ III (1979: 650) ne sodi (modifikacijska) glagolska izpeljanka *podrsavati* in samostalniške (izglagolske) izpeljanke kot *poapnenje*, *pokritje*.

Kozarci popokajo; GlagP je dovršni: *Vojaki poležejo, posedejo*. GlagT izraža časovno zaporednost dejanja.

13.2.8.2 (Leva in) desna vezljivost

13.2.8.2.1 Tožilniška (T)

- (a) GlagT + T = Glag + T: *poapniti travnik* - apniti travnik; GlagT -- GlagP po Sam5 + Fk: *pobarvati les* -- barvati po lesu + Fk; enako še: *pobeliti hribe*; *pobratiti perilo*; *pobrisati mizo*; *pobrizgati*, *pobruhati tla*; *pocukrati flancate*; *počesati otroke*, *pogaziti sneg*; *pogledati sliko*; *pograbiti steklenico*; *pogriniti mizo*; *pohoditi rože*; *pokazati zadnjega v vrsti*; *pokriti lonec*; *pokropiti koga*; *polikati rjuho*; *politi slamo*; *pomastiti pekač*; *pomečkati obleko*; *pomeriti prostor*; *pomesti dvorišče*; *pomlatiti pšenico*; *popljuvati tla*; *poravnati rjuho*; *poseliti dolino*; *potipati blago*. GlagT izraža krajevnost - dejanje na površini česa;
- (a') GlagT + T = GlagP + T: *popiti vino* = piti vino; GlagT -- GlagP po (čem) + Fk/Fe: *posušiti perilo* ← sušiti po perilu + Fk; enako še: *pojesti kosilo*; *pomiriti bolnika*; *porabiti denar*; *posušiti perilo*; *povezati butaro*; *poklicati mater*. GlagT izraža časovnost - opravljenost dejanja;
- (b) GlagT + T (needninski) = GlagT + T (needninski): *pocepiti jablane* - cepiti jablane; GlagT -- GlagP kaj (drug) po drugem 'zaporedoma' + Fk: *potreti orehe* ← tretji (orehe drugega) po (drugem) + Fk; enako še: *poklati prašiče*; *popaliti listje*; *populiti plevel* *pospraviti igrače*; *potrgati grozdje*; GlagP je dovršni: *pokončati žuželke*; *potakniti sadike*. GlagT izraža časovno zaporednost dogajanja;
- (c) GlagT + T = GlagP + T: *pomesti drobtine* - mesti drobtine; GlagT -- GlagP kaj po čem + Fk: *popihati prah* -- pihati prah po (čem) + Fk; enako še: *pognati ljudi*; *politi juho*; *položiti knjigo*; GlagT je v glavnem družljiv s pdk - predlog je navadno homonimni s predponskim obrazilom: *pognati kri po žilah*; *politi juho po tleh*; *položiti knjigo na mizo*; *pomesti drobtine z mize*. GlagT izraža krajevnost dogajanja. Pri Trubarju idr. se najdejo izrazi kot *naprejgnati* 'pognati' ali *naprejnesto* 'ponesti';

- (č) $\text{GlagT} + \text{TR} = \text{GlagP} + \text{TR}$: *pomeriti dolžino obleke* - meriti dolžino obleke; $\text{GlagT} \rightarrow \text{GlagP}$ kaj po Sam5 + Fe: *pomeriti dolžino obleke* -- meriti obleko po dolžini + Fk GlagT izraža krajevnost dejanja.

13.2.8.3 Dajalniška in tožilniška vezljivost (D + T)

$\text{GlagT} + \text{D} + \text{T} = \text{GlagP} + \text{T} + \text{D}$: *podati komu klobuk* - dati komu klobuk; $\text{GlagT} \rightarrow \text{GlagP}$ komu po čem + Fe: *pokazati kupcu blago* $\leftarrow$ kazati kupcu po blagu + Fe; enako še; *položiti živini krmo*; *ponuditi komu sadje*; *popihati otroku buško*; *porezati živali kremplje*. GlagT izraža krajevnost dejanja.

13.2.9 Pod-

13.2.9.1 Leva vezljivost

$\text{D1} + \text{GlagT} = \text{D1} + \text{Glag}$: *Grmovje podraste* - Grmovje raste: $\text{GlagT} \leftarrow \text{Glag}$ pod (čem) + Fk: *Grmovje podraste* -- raste pod (čem). GlagT izraža krajevnost dogajanja - pod čim.

13.2.9.2 (Leva in) desna vezljivost

13.2.9.2.1 Tožilniška (T)

$\text{GlagT} + \text{T} = \text{GlagP} + \text{T}$: podgrebsti žerjavico - grebsti žerjavico:

- (a) $\text{GlagT} + \text{T} = \text{GlagT} + \text{T}$: *podbiti pragove* - biti pragove; $\text{GlagT} \rightarrow \text{GlagP}$ pod (koga/kaj) + Fk: *podceniti možnost* $\leftarrow$ ceniti pod možnost + Fk; enako še: *podčrtati besede*; *podjesti korenino*; *podkaditi perilo*; *podkopati drevo*; *podkovati konja*; *podkrepite trditev*; *podkuriti peč*; *podliti oko*; *podmesti zelje*; *podpečatiti oporoko*; *podpihniti žerjavico*; *podpisati protest*; *podpisati očeta* 'podpisati ime (očeta) pod' *podplesti nogavico*; *podpričati izjave*; *podstaviti kolo*; *povzeti ukrepe*; (Op. glede kalkiranja - metaforična raba); *podzidati stavbo*; *podžreti korenine*. GlagT izraža krajevnost - dejanje, opravljeno pod čim;

- (b) GlagT -- GlagP (koga/kaj) pod (kaj) + Fk: *podbranati pšenico* ← branati pšenico pod (kaj) + Fk; enako še: *podbarvati platno*; *podhladiti telo*; *podkopati gnoj*; *podkupiti koga*; *podložiti blazino*; *podorati krompir*; *podpisati*, *podpreti koga*; *posaditi smreke*; *podsejati jelko*; *podstaviti kozarec*; GlagT je dovršni: *podtakniti vohuna*. GlagT izraža krajevnost - dejanje opravljeno pod 'spodaj' čem drugim;
- (b') GlagT -- GlagP (koga/kaj) pod (njega/njo) + Fk: *podminirati cesto* ← minirati cesto pod (njo); enako še: *podbrati grozdje*; *podmazati avto*; *podnetiti*; *podsekati drevo*; *podšiti plašč*; *podvihati rep*; *podvleči krilo*; GlagT je družljiv s pdk - predlog je lahko hominimen s predponskim obrazilom: *podviti krilo pod kolena*. GlagT izraža krajevnost dejanja.

13.2.9.2.2 Dajalniška (D)

GlagT + D : Glag + - : *podleči čarom* : leči - ; GlagT ←- GlagP pod (koga/kaj) + Fk: *podkaditi komu* ←- kaditi pod (kom) + Fk. GlagT izraža krajevnost dejanja.

13.2.9.2.3 Tožilniška in dajalniška (T + D)

GlagT + D + T : Glag + T + Tpod: *podvreči se vodstvu* : vreči sebe pod vodstvo; GlagT -- GlagP (koga/kaj) pod (koga/kaj) + Fk: *podložiti vladarju deželo* + Fk; GlagP je dovršni: *podtakniti komu kaj*; *podvreči delo kritiki*. GlagT izraža krajevnost dejanja.

13.2.9.2.4 Tožilniška in roditeljska (T + R)

GlagT + T + R = Glag + T + R: *podceniti možnost uspeha* = *ceniti možnost uspeha*; GlagT ← **GlagP** kaj **pod** kaj + Fe: *podceniti možnost uspeha* ← *ceniti uspeh pod možnostjo* + Fe (prim. 2.9.2.1 (a)).

13.2.10 Pre-³⁵⁵

13.2.10.1 Leva vezljivost

D1 + GlagT = D1 + Glag: Kdo prebledi - Kdo blede; GlagT -- GlagP skozi (celotno možno količino dejanja) + Fk: (Kdo) *prebledi* ← blede skozi (celotno možno dejanje); GlagT izraža časovnost dejanja - skozi celotno možno količino dejanja.

13.2.10.2 (Leva in) desna vezljivost - tožilniška (T)

- (a) GlagT + T = Glag + T: *prebresti vodo* - bresti vodo; GlagT -- GlagP skozi (kaj) + Fk: *prečesati lase* ← česati skozi (lase) + Fk; enako še: *prebiti led*; *prebosti papir*; *prebroditi plitvino*; *precvreti krofe*; *predreti (ovoj) bule*; *pregaziti sneg*; *pregristi nit*; *prejesti blago*; *prekljuvati lupino*; *premočiti suknjič*; *prepojiti kruh*; *prepeči snov*; *prepojiti les*; GlagT je dovršni: *prepikniti kaj*; *pretakniti nit*; GlagT je družljiv s pdk: *prebiti se skozi obroč*; *pretolči se skozi zamete*. GlagT izraža krajevnost dejanja;
- (b) GlagT + T (T poimenuje količino časa) : Glag + - : *prebedeti noč* : besedi - ; GlagT ← GlagP skozi (določeno količino česa) + Fk: *prebedeti noč* ← besedeti skozi noč + Fk; enako še: *prečepeti več ur*; *prehoditi nekaj kilometrov*; *preležati*; *presedeti*; *prespati*; *prestativati dan*; GlagP poimenuje premikanje ali položaj, stanje (teles). GlagT izraža časovnost dejanja;
- (c) GlagT + T : Glag - : *prejadrati ocean* : jadrati - ; GlagT -- GlagP čez kaj + Fk: *pregaziti pot* ← gaziti čez pot + Fk; GlagP poimenuje premikanje; enako še: *prejezditi dolino*; *prelesti cesto*; *preleteti pokrajino*; *prepeljati križišče*; *preplavati reko*; *preplaziti sobo*; *preplezati ograjo*; *prešiniti obraz*; GlagP je dovršni: *prekoračiti*; *preskočiti*; *prestopiti jarek*. GlagT izraža krajevnost dejanja;

³⁵⁵ Večina zgledov v SSKJ III (1979: 976) gesla *pre...* pod 1 (d) je neustreznih: *prebirati*, *precapljati*, *preključevati* /.../, *pregorevati*; slovarska razlaga ponavljanj/e/, zapovrstnost/.../ dejanja se ne nanaša na predponsko obrazilo, ampak na celotno glagolsko dejanje.

- (č) GlagT + T = GlagP + T: *prebuditi otroka* - buditi otroka; GlagT -- GlagP koga skozi (celotno možno količino dejanja) + Fk; buditi - *prebuditi koga* - (Kdo je) buden; enako še: *prebičati koga*; *prehraniti otroke*; *preizkusiti motor*; *prekleti koga*; *prekršiti pogodbo*; *premisлити nalogo*; *premotiti koga*; *pretepsti koga*. GlagT izraža časovnost dejanja;
- (č') GlagT -- GlagP kaj skozi (celotno možno količino česa) + Fk:0 *prečistiti zrak* ← čistiti zrak skozi (celotno možno količino zraka) + Fk; enako še: *prebrati jabolka*; *prebrati knjigo*; *pregledati dokumente*; *pregnesti glino*; *preigrati melodijo*; *preiskati okolico*; *prekleti koga*; *prekršiti pogodbo*; *prekrvaviti prste*; *prekuhati perilo*; *preleviti se*; *prelomiti vejo*; *premeriti hlode*; *premenjati ključavnico*; *premlatiti snope*; *prepražiti čebulo*; *prerezati hlebec*; *presekatii vrv*; *prestriči*; *pretrgati nit*; *preživeti mladost*. GlagT izraža časovnost dejanja;
- (d) GlagT + T = Glag + T (T = needninski): *prekrižati roke* - križati roke: GlagT -- GlagP (kaj) čez (kaj) + Fk: *preplesti trakove* ← plesti trakove čez trakove + Fk. GlagT izraža krajevnost dejanja glede na prostorsko razporeditev česa prek česa drugega;
- (e) GlagT + T = Glag + T: *prebarvati pohištvo* - barvati pohištvo; GlagT -- GlagP kaj drugače + Fk: *preoblikovati melodijo* ← oblikovati melodijo drugače + Fk; enako še: *precepiti drevesa*; *prečarati pokrajino*; *predružačiti družbo*; *preformirati projekt*; *pregrupirati brigado*; *prekaliti jeklo*; *preklicati ukrepe*; *prekovati konja*; *prekrojiti obliko*; *prekrstiti koga*; *preobraziti ljudi*; *presnovati načrt*. GlagT izraža časovnost dejanja - drugačenja česa; GlagP je dovršni: *prenarediti obleko*; *preprijeti volan*;
- (f) GlagT + T = Glag + T: *pregnati ljudi* - gnati ljudi; GlagT -- GlagP (koga/kaj) drugam + Fk: *preliti mleko* -- liti mleko drugam + Fk; enako še: *preložiti deske*; *premetati pesek*; *prenesti bolnika*; *prepeljati ranjenca*; *prepeti konja*; *prepisati pismo*; *prerisati skico*; *presaditi rože*; *preseliti prebivalce*; *preslikati vzorec*; *prestaviti posodo*; *pretresti krompir*; GlagT je družljiv s pdk: *prekrasti se k sovražniku*; *prekrcat se na drugo ladjo*. GlagT izraža krajevnost - premikanja česa.

13.2.10.3 Dajalniška in tožilniška (D + T)

GlagT + D + T = Glag + D + T: *prepustiti sinu hišo* - pustiti sinu hišo;
GlagT -- GlagP čez koga kaj: *predati komu kaj* -- dati čez koga kaj;
GlagP je dovršni.

13.2.11 Pred³⁵⁶

13.2.11.1 (Leva in) desna - tožilniška (T)

GlagT + T = Glag + T: *prednapeti beton* - napeti beton; GlagT -- GlagP pred 'prej' (pred časom dejanja): *prednapeti (beton)* -- napeti (beton) pred 'prej' (pred časom dejanja); enako še: *prednaročiti knjigo*; *predpripraviti živila*. Kaže, da predponsko obrazilo pred- 'prej' kaže, da nima vidske vloge, npr. Stroj predpere perilo: prati perilo - predprati perilo.³⁵⁷ GlagT izraža časovnost dejanja - dejanje pred drugim dejanjem. Kolikor imamo v SSKJ zapisanih tovrstnih zgledov, gre v glavnem za razvrstitev obravnavanega obrazila na dovršni tvorjeni (sestavni) glagol – *prednapeti*, *predpripraviti* (A. Vidovič-Muha 1988a: 23); tvorjenke s pred- 'prej' so (novejši) kalki iz nemščine; pri Trubarju idr. najdemo izraze kot *naprejestaviti* 'predstaviti', *naprejevzeti* 'predvzeti'.

13.2.11.2 Dajalniška in tožilniška (D + T)

GlagT + D + T : Glag + T: *predstaviti komu koga* : staviti koga; GlagT -- GlagP koga pred 'spredaj' kom + Fk. GlagT izraža krajevnost dejanja.

13.2.12 Pri³⁵⁸

13.2.12.1 Leva vezljivost

D1 + GlagT = D1 + Glag: *Pes pribevska* = Pes bevska:

356 SSKJ III (1979: 990–991) ima pri geslu pred- neustrezne zglede *predvidevati*; *predklon*, *predložitev*, *prednaročniški*; *predgretje*.

357 Neustrezni zgledi v SSKJ III (1979: 976) so *prebirati*, *preključevati*, *pregorevati*; *preboj*, *prehod*, *preiskovalen*, *preležanina*.

358 Neustrezni zgledi v SSKJ IV (1985: 224) so *prodor*, *pronicanje*, *prosojen*.

- (a) GlagT -- GlagP k + Fk: (*Otrok*) *priteče* ← (*Otrok*) *teče* k + Fk; enako še: (*Kdo*) *pricaplja*, *pridrsa*, *prihiti*, *pride*, *prijadra*; *Voda prikaplja*; *Kača prileze*; *Lastovka prileti*; predponsko obrazilo ob Glag premikanja izraža dosego cilja (s premikanjem); GlagP je dovršni: (*Kdo*) *pristopi*. GlagT izraža krajevnost dejanja – zraven;
- (b) GlagT -- GlagP (+ premikati se) k + Fk: (*Pes*) *pribevska* -- (*Pes*) *bevška* (in se premika) k + Fk; enako še: Čebela *pribrenči*, *pribrni*; Vlak *pridrdra*; (*Kdo*) *pripoje*, *prismeji*, *prižvižga*; ob Glag, ki poimenujejo zlasti oglašanje, pa tudi drugih izraža predponsko obrazilo poleg ciljnosti še premikanje. Pri skupinah (a) in (b) je pogosta zveza s pdk: od kod ali kam: *Kača je prilezla izpod skale*; *Prigrabili so do konca travnika*. GlagT izraža krajevnost dejanja – konec premikanja;
- (c) GlagT -- GlagP pri 'zraven' + Fk: (*Roka*) *primrzne* -- (*Roka*) *mrzne pri 'zraven' (česa) + Fk. GlagT izraža krajevnost dejanja.

13.2.12.2 (Leva in) desna vezljivost

13.2.12.2.1 Tožilniška (T)

- (a) D1 + GlagT + T (T = se(be)) : D1 + Glag: *Drevo se priraste* : Drevo *raste*; GlagT -- GlagP (sebe) zraven (česa) + Fk: (*Drevo*) *se priraste* -- *raste* sebe zraven (česa) + Fk; enako še: Jed *se pripali*, *prismodi*; Žival *se prisesa*; (*Kdo*) *se priseli*. GlagT izraža krajevnost dejanja;
- (b) GlagT + T = Glag + T: *prinesti jabolka* = *nesti jabolka*; GlagT -- GlagP koga/kaj k (čemu) + Fk: *prignati živino* -- *gnati živino* k (čemu) + Fk; enako še: *priklicati otroka*; *primamiti koga*; *prinesti*, *pripeljati veje*; *pririniti mizo*; *priviti pokrovček*;
GlagP poimenuje gibanje; *prignati živino s paše*; *pririniti mizo k vratom*. GlagT izraža krajevno usmerjenost gibanja - ciljnost;
- (c) GlagT + T = Glag + T: *približati roko* = *bližati roko*; GlagT -- GlagP kaj pri 'zraven' (česa) + Fk: *pribiti (desko)* -- *biti desko* zraven (česa) + Fk; enako še: *pridati rezance*; *pridelati krompir*; *prigrizniti klobaso*; *prikleniti čoln*; *priklopiti lokomotivo*; *prikovati*

verigo; prilepiti plakat; priliti mleko; priložiti jabolka; pripisati pripombe; pripreti vrata; privezati živino; prizidati garažo; GlagT je pogosto družljiv s pdk: prihraniti denar pri plači; prikrajšati koga pri dediščini. GlagT izraža krajevnost dejanja;

- (č) $\text{GlagT} + \text{T} = \text{Glag} + \text{T}$: *priostriti nož* = ostriti nož; $\text{GlagT} \leftarrow \text{GlagP}$ kaj pri (vrhu in zato) malo + Fk. GlagT izraža krajevnost dejanja;
- (d) $\text{GlagT} + \text{T} = \text{Glag} + \text{T}$: *pričakati (prihod) sina* = čakati (prihod) sina; $\text{GlagT} \rightarrow \text{GlagP}$ *do prihoda (koga/kaj)* + Fk: pričakati prihod koga/kaj $\leftarrow$ čakati do prihoda koga/česa + Fk; morda: čakati, dokler čakani ni pri – zraven čakajočega.

13.2.12.2.2 Dajalniška in tožilniška (D + T)

(a) $\text{GlagT} + \text{D} + \text{T} = \text{Glag} + \text{D} + \text{T}$: *pridržati komu konja* = držati komu konja; $\text{GlagT} \leftarrow \text{GlagP}$ kaj zraven koga: *primesiti kvas testu* $\leftarrow$ mesiti kvas zraven (v) testu; enako še: *prignusiti bolniku; prijaviti koga inšpekciji; prikazati komu kaj; prikrojiti odgovor resnici; prilepiti idejo igri; priljubiti koga komu; prirezati sadike korenini; prisekati smrekam vršičke; priskutiti hrano komu; prisoditi dejanje komu. GlagT izraža časovnost dejanja;*

(b) $\text{GlagT} + (\text{D}) + \text{T} : \text{Glag} + (\text{Tza}) + \text{T}$: *priberačiti (sebi/komu) denar* = beračiti (za sebe/koga) denar; $\text{GlagT} \rightarrow \text{GlagP}$ kaj zraven (koga/česa) + Fk: *priberačiti (sebi/komu) denar* $\leftarrow$ beračiti denar (za sebe/koga); enako še: *pričarati zaklad; prigrabiti bogastvo; priigrati denar; prilastiti (si) denar; primešetariti denar; priprositi milost; prislužiti kazen. GlagT izraža časovnost dejanja.*

13.2.12.2.3 Dajalniška in mestniška (D + M)

$\text{GlagT} + \text{T} + \text{M} = \text{GlagP} + \text{T} + \text{M}$: *prisiliti koga k čemu* = siliti koga k čemu; $\text{GlagT} \leftarrow \text{GlagP}$ koga k čemu + Fk; GlagT poimenuje prizade tega s časovno usmerjenostjo dejanja; enako še: *primorati koga k čemu. GlagT izraža časovnost dejanja.*

13.2.13 Pro-³⁵⁹

13.2.13.1 Leva vezljivost

D1 + GlagT = D1 + Glag: *Roža procveti* = Roža cveti; GlagT ← GlagP skozi (celotno možno dejanje + Fk: *Roža procveti* ← skozi (celotno možno dejanje) + Fk. GlagT izraža časovnost

13.2.13.2 (Leva in) desna vezljivost

13.2.13.2.1 Tožilniška (T)

- (a) GlagT + T = Glag + T: *prodreti kaj (do kje/v kaj) = *dreti kaj (do kje/v kaj); *GlagT -- GlagP skozi kaj + Fk: *prodreti kaj -- *dreti skozi kaj. Kaže, da je obrazilo pro- pomensko premalo uzaveščeno (v primerjavi s pre-), zato njegov pomen ponovi v morfemu skozi - torej samo: *prodreti skozi kaj* (kam/do kje/v kaj idr.); *pronikniti skozi kaj*; po aktualnostni členitvi tudi *pronikniti* (skozi kaj) v bistvo. GlagT izraža krajevnost;
- (b) GlagT + T = Glag + T: *proslaviti rojstvo* = slaviti rojstvo; GlagT -- GlagP kaj + Fk; *proslaviti rojstvo* ← slaviti rojstvo + Fk.

13.2.13.2.2 Dajalniška in tožilniška (D + T)

GlagT + D + T = Glag + D + T: *prodati komu kaj* = dati komu kaj; GlagT -- GlagP komu skozi kaj; *prodati komu kaj* -- dati komu skozi kaj.

13.2.14 Raz-

13.2.14.1 Leva in desna - tožilniška (T)

D1 + GlagT + T (= sebe) : D1 + Glag: *Roža se razcvet* : Roža cveti; GlagT -- GlagP sebe narazen + Fk: *(Otroci) se razbežijo* ← (Otroci) bežijo (sebe) narazen + Fk; enako še: *Cvetje se razbohoti*; *Noga se razboli*; *Grmada se razgori*; *Sosed se razgovori*; *Fantje se razgubijo*, *razidejo*,

---

³⁵⁹ Neustrezni zgledi v SSKJ IV (1985: 224) so *prodor*, *pronicanje*, *prosojen*.

raztepejo; Otrok se razjoka; Mravlje se razlezejo; Ptice se razletijo; Veje se razrastejo; GlagP poimenuje premikanje, D₁ je needninsk: Otroci se razbežijo. GlagT izraža krajevnost dejanja – krajevno razpršenost.

13.2.14.2 (Leva in) desna tožilniška (T)

- (a) GlagT + T = Glag + T (-- stran Rz/s): *razbarvati les* = barvati les (z lesa stran); GlagT -- GlagP stran s česa 'odvzeti čemu dejanje GlagP' + Fk: *razbarvati (les)* ← barvati stran z lesa + Fk; enako še: *razbremeniti avto; razočarati koga; razdediniti sina; razdružiti podjetje; razkriti gredo; razsoliti juho*. GlagT izraža odvzem, prekinitev dejanja GlagP;
- (b) GlagT + T = Glag + T: *razgrabiti seno* = grabiti seno; GlagT -- GlagP narazen kaj (ant. skupaj) + Fk: *razgrebsti listje; razkopati zemljo; razmotati klopčič; razodeti otroka; razplesti kite; razvezati vrečo; razvozlati zanko*; GlagT izraža časovnost dejanja – nasprotnost dejanja GlagP, protipomenskost GlagP: *motati : razmotati; plesti : razplesti* ipd.;
- (c) GlagT + T = Glag + T: *razcepiti deblo* = cepiti deblo; GlagT -- GlagP narazen kaj + Fk: *razcepiti deblo* -- cepiti deblo narazen + Fk; enako še: *razbrizgati vodo; razčesati brado; razčleniti prostor; razdeliti zemljo; razdreti uro; razdrobiti skalo; razgnati demonstrante; razjesti volno; razklati poleno; razkosati zemljišče; razkuhati fižol; razliti juho; razmetati seno; raznesti vabila; razorati njivo; razparati obleko; razpihati ogenj; razpresti mreže; razpršiti strup; razpustiti lase; razrahljati zemljo; razstaviti predmete; razsuti zrnje; razširiti cesto; raztresti moko; raztrgati papir; razviti darilo*. GlagT izraža časovnost dejanja. Trubar idr. ima poimenovanja kot *narazendreti* 'razdreti', *narazenločiti* 'razločiti';
- (č) GlagT -- GlagP koga/kaj narazen (in zato) do najvišje mere + Fk: *razjeziti koga* ← jeziti koga do najvišje mere + Fk; ; enako še: *razbistriti (komu) pamet; razbičati hrbet; razburiti ljudi; razcefrati list; razčistiti nesporazum; razdati denar; razmehčati vosek; razdražiti psa; razgreti mast; raziskati grobišče; razžariti oglje*. GlagT izraža časovnost dejanja - najvišjo stopnjo dejanja.

13.2.15 Se-

13.2.15.1 Leva vezljivost

D1 + GlagT = D1 + Glag: (*Kdo*) *sestopi* – (Kdo stopi; GlagT ← GlagP *se/s 'dol': (*Kdo*) *sestopi* ← stopi *se/s 'dol' (s česa); enako še: *sesesti*, *sesiriti*, *sezoreti*. GlagT izraža krajevnost dejanja;

13.2.15.2 (Leva in) desna vezljivost - tožilniška (T)

- (a) GlagT + T = Glag + T: *sešteti kaj* = šteti kaj; GlagT -- GlagP kaj skupaj + Fk: *sestaviti dele (igrače)* -- staviti dele (igrače) skupaj + Fk; enako še: *sešiti rokav*; *sesiriti mleko*. GlagT izraža časovnost;
- (b) GlagT + T = Glag + T: *segreti zrak* = greti zrak ; GlagT -- GlagP do konca + Fk: *seškati drva* ← sekati drva do konca + Fk; enako še: *sesekljati čebulo*; *sezidati hišo*; *sežgati pisma*. GlagT izraža časovnost - konec dejanja.

13.2.16 U-³⁶⁰

13.2.16.1 Leva vezljivost

- (a) D1 + GlagT = D1 + Glag: *Reka upade* = Reka pade; GlagT -- GlagP dol (+ Fk): (*Reka*) *upade* ← (*Reka*) pade dol; GlagT je tavitološki; tu lahko tudi tip *Mladika sahne* - usahne. GlagT izraža časovnost dejanja;
- (b) D1 + GlagT = D1 + Glag: *Zaporniki uidejo* = Zaporniki gredo; GlagT -- GlagP stran + Fk: (*Zaporniki*) *uidejo* -- (*Zaporniki*) *idejo stran + Fk; enako še: *Sovražnik je ubežal*; *Voda je utekla*. GlagT izraža krajevnost dejanja.

13.2.16.2 (Leva in) desna - tožilniška (T)

- (a) GlagT + T = Glag + T: *usekati kaj* = sekati kaj; GlagT -- GlagP »u« 'noter' + Fe/Fk: *urezati prst* -- rezati »u« 'noter' prst + Fe; enako še:

³⁶⁰ Neustrezna zgleđa v SSKJ V (1991: 214) so *ugrezati se*, *usedati se*.

ubeliti platno; ubrusiti ventil; usidrati ladjo. GlagT izraža krajevnost dejanja - v notranjost;

- (b) (D1 +) GlagT + T (= sebe) : (D1 +) Glag: (Kdo) se usede : (Kdo) *sede*; GlagT $\leftarrow$ GlagP sebe dol (+ Fk): (Kdo) *se uleže* $\leftarrow$ (Kdo) *leže* sebe dol. GlagT izraža krajevnost dejanja - navzdol. Pri Trubarju idr. se najdejo besede kot *dolileči* 'uleči', *dolisesti* 'usesti';
- (c) GlagT + T = Glag + T: *uvezati knjigo* = vezati knjigo; GlagT -- GlagP kaj »u« 'noter' + Fk: *uvezati knjigo* $\leftarrow$ vezati knjigo »u« 'noter'; enako še: *uvesti delavca; uvrstiti se*; GlagT so družljivi s pdk.: *uvesti delavca v delo; uvezati knjigo v trde platnice; uvrstitise v drugo ligo*. GlagT izraža krajevnost dejanja - noter; (č) GlagT + T = Glag + T: *ubraniti mesto* = braniti mesto; GlagT -- GlagP »u« 'noter' (do najvišje možne mere) + Fk: *ubraniti mesto* $\leftarrow$ braniti mesto do najvišje možne mere + Fk: enako še: *ubrzdati konja; učakati svobodo; ugladiti površino; ukresati iskro; ukriviti cev; ukrojiti obleko; ukrotiti konja; uloviti medveda; umiti roke; uravnati zidake; usišiti kruh; utesniti koga; utopli sobo*. GlagT izraža časovnost dejanja.

13.2.17 V⁻³⁶¹

13.2.17.1 Leva vezljivost

D1 + GlagT = D1 + Glag: (Kdo) vstopi = (Kdo) stopi; GlagT -- GlagP v 'noter' + Fk: (Kdo) vstopi -- (Kdo) stopi v + Fk; enako še: (Kdo) vdahne, vdihne, vsrka; Voda vdre; Vojaki vkorakajo; Tat vlomi; ob dovršnem GlagP: *Vajenec vskoči; Potnik vstopi*; GlagT so skoraj dosledno družljivi s pdk - predlog je homonimen s predponskim obrazilom; *Voda je vdrla v prostor; Vojaki vkorakajo v mesto; Potniki vstopijo v avtobus*. GlagT izraža prostorsko usmerjenost dejanja. Pri Trubarju idr. so poimenovanja kot *noterpasti* 'vpasti'.

361 Neustreznih zgledov v SSKJ V (1991: 350) je kar nekaj: *vlagati, vcepljati, vsiljevati, vbijati; vbod, vhoven, vrinjenec*.

13.2.17.2 (Leva in) desna - tožilniška (T)

- (a) GlagT + T = Glag + T: *vgravirati napis* = gravirati napis; GlagT -- GlagP kaj v 'noter' + Fk: ← biti klin v 'noter' + Fk; enako še: *vbrizgati vodo*; *vdelati diamant*; *vdeti nit*; *vdolbsti jamice*; *vgraditi železo*; *vkapati zdravilo*; *vkovati koga*; *vlepiti fotografije*; *vliti vino*; *vložiti papir*; *vnesti prtljago*; *vpeljati delavca*; *vpisati podatke*; *vrezati kaj*; *vseliti družino*; *vtepti sladkor*; *vtihotapiti knjige*; *vtiskati vzorec*; *vtlačiti papir*; GlagT družljivi s pdk - predlog je homonimen s predponskim obrazilom: *vdelati diamant v prstan*; *vgraditi železo v most*; *vgravirati napis v baker*; *vkovati koga v verige* ipd. GlagT izraža prostorsko usmerjenost dejanja.
- (b) GlagT + T = Glag + T: *vlomiti vrata* = lomiti vrata; GlagT -- GlagP v 'noter' kaj + Fk: *vlomiti vrata* -- lomiti v 'noter' vrata + Fk. GlagT izraža krajevnost dejanja.

13.2.18 Vz-

13.2.18.1 Leva vezljivost

D1 + GlagT = D1 + Glag: *Popje vzbrsti* = popje brsti; GlagT -- GlagP »vz« 'gor, navzgor' + Fz:³⁵¹ (*Morje*) *vzvalovi* ← (*Morje*) *valovi* »vz« 'gor' + Fk; enako še: (*Kdo*) *vzbesni*; *Popje vzbrsti*; *vrtnica vzcveti*; *Nasip vzdrži*; *Kokoš vzfrfota*; *mleko vz-/s-kipi*; *Ogenj vzplameni*; *Potapljač vzplava*; *Podmornica vzpluje*; (*Kdo*) *vzroji*; GlagP je dovršni: *Plamen vzbuhne*; (*Kdo*) *vzdahne*, *vzdihne*, *v(z)stane*. GlagT izraža časovnost dejanja.

13.2.18.2 (Leva in) desna - tožilniška (T)

GlagT + T = Glag + T: *vzburiti živce* = buriti živce; GlagT -- GlagP kaj »vz« 'gor' + Fz:³⁶² *vzdramiti (koga)* -- *dramiti (koga)* »vz« 'gor' + Fk; enako še: *vzdražiti koga*; *vzgojiti otroka*; *vzrediti živino*; GlagT je dovršni: *vzklikniti geslo*; *vzpostaviti red*. GlagT izraža časovnost dejanja. Pri Trubarju idr. *gorirediti* 'vzrediti', *gorirasti* '(v)zrasti'.

³⁶² Fz = začetnost dejanja.

13.2.19 Z⁻³⁶³

13.2.19.1 Leva vezljivost

- (a) D1 + GlagT = D1 + Glag: *Barva zbledi* = Barva bledi; GlagT ← GlagP z/s, iz (sebe) do konca + Fk: (*Zelje*) *zgnije* -- gnije iz (sebe) do konca + Fk; enako še: *Otrok se zjoka*; *Voda se zbistri*, *zledeni*; *Tekočina zmrzne*; (*Kdo*) *znori*; *Oteklina splahni*; *Les strohni*; GlagT izraža proces, v katerem se (dokončno) spremeni Vd; GlagP izraža lahko tudi premikanje: *Kača zleze*; (*Kdo*) *zbeži*. GlagT izraža časovnost dejanja;
- (b) D1 + GlagT = D1 + GlagP: *Ptice zletijo* = Ptice letijo; GlagT ← GlagP z/s (začetka) + Fz: (*Otrok*) *shodi* ← hodi z (začetka) + Fk; enako še: *Ptice sfrčijo*, *sfrlijo*; (*Kdo*) *zdrvi*; *Otrok splava*, *steče*; GlagT je dovršni: (*Kdo*) *spregleda*, *spregovori*; nedovršni GlagP poimenuje premikanje. GlagT izraža časovnost dejanja.

13.2.19.2 (Leva in) desna - tožilniška (T)

- (a) GlagT + T = GlagT + T: *sprijeti se* = prijeti se; GlagT ← GlagP se(be) s 'skupaj' (s čim): *sprijeti se* ← prijeti sebe s 'skupaj' kom/čim. Trubar idr. *vkupprijeti* 'sprijeti';
- (b) GlagT + T = Glag + T: *zbuditi otroka* = buditi otroka; GlagT -- GlagP koga z/s, iz (njega) + Fk: *zbombardirati mesto* ← z mesta + Fk; enako še: *zbalansirati jadnico*; *zbuditi*, *zdramiti otroka*; *zdrobiti kamen*; *zgnesti testo*; *zgraditi cesto*; *zgristi hrano*; *zjasniti skrivnost*; *zlikati perilo*; *zlomiti palico*; *zmešati cement*; *zožiti strugo*; *zradirati sliko*; (*i*)*zrisati načrt*; *zvezati vrečo*; *scefrati papir*; *skaliti vodo*; *skisati mleko*; *skrčiti nogo*; *skrhati nož*; *splesti jopico*; s(--iz)tisniti grozdje; s(--iz)točiti vino; s(--iz)trgati nit; z dejanjem prizadeto (T) je v neednini: *zlepiti kose*; *zložiti*, *znositi drva*; *sklicati ljudi*; *speti dele obleke*. GlagT izraža časovnost dejanja;
- (c) GlagT + T = Glag + T: *zbosti koga* = bosti koga; GlagT -- GlagP enkrat (+ Fe): *zgrabiti bič* -- grabiti bič enkrat (+ Fe); enako še:

363 V SSKJ V (1991: 603) so neustrezni izpeljani (izglagolski) samostalniki: *zbiranje*, *zbledelest*, *zrastlina*.

zganiti (koga); zlagati se; stresti jablano; GlagP je dovršni: spremeniti (koga). GlagT izraža časovnost dejanja.

Skupini (b) in (c) je bolje razlagati samo s faznostjo dejanja - konec/enkrat.

13.2.20 Za³⁶⁴

13.2.20.1 Leva vezljivost

- (a) D1 + GlagT = D1 + Glag: *Žetev zakasni* = Žetev kasni; GlagT -- GlagP za (določenim) časom + Fk: (Vlak) zakasni -- kasni za (določenim) časom + Fk. GlagT izraža časovnost dejanja - za določenim časom;
- (b) D1 + glagT = D1 + Glag: *Zvezda zablesti* = Zvezda blesti; GlagT -- GlagP za začetek (Fz): (*Bobnar*) *zabobna* ← bobna za začetek (Fz); enako še: *Pes zabevska, zalaja*; *Zob zaboli*; *Motor zabrni*; *Popek zabrsti*; *Morje zabuči*; *Drevje zacveti*; *Otrok zadiha*; *Človek zadrema*; *Sveča zagori*; *Godci zaigrajo*; *Jadrnica zajadra*; *Juha zakipi*; *Otrok zakriči*, *zavpije*; *Veter zapiha*; *Otrok zaplava*; *Son-ce zasije*; *Oči (se) zasolzijo*. GlagT izraža časovnost (začetnost) dejanja;
- (c) D1 + GlagT = D1 + Glag: *Voda zaledeni* = Voda ledeni; GlagT -- GlagP za določen čas + Fk: (Voda) zaledeni -- ledeni za (določen čas) + Fk; enako še: *Življenje zamre*; *Sneg zapade*; *Žebelj zarjavi*; *Burja zavije*. GlagT izraža časovno omejenost dejanja;
- (č) D1 + GlagT = D1 + Glag: *Svetilnik zabliska* = Svetilnik bliska; GlagT -- GlagP za enkrat (+ Fe): (*Zvonček*) *zacinglja* ← cinglja za (enkrat); enako še: *Miš zacvili*; (*Kdo*) *se zadere*; *Luč se zaiskri*; *Ranjenec zaječi*; (*Kdo*) *zakolne*. GlagT izraža časovnost (trenutnost) dejanja. Tudi skupine (b), (c), (č) je morda bolje razlagati samo s pomenom faznosti dejanja.

³⁶⁴ Tudi pri predponskem obrazilu za- bi bilo treba opustiti izpeljanke *zagovor*, *zajedav zapis*.

13.2.20.2 (Leva in) desna vezljivost

13.2.20.2.1 Tožilniška (T)

- (a) GlagT + T = Glag + T: *zalepiti špranjo* = lepiti špranjo; GlagT -- GlagP za koga/kaj + Fk: *zamazati luknjo* -- mazati za luknjo; enako še: *zabalinati popoldne*; *zabiti okenske odprtine*; *zaciniti posodo* (*luknjo v posodi*); *začepiti sod* (*luknjo v sodu*); *zaježiti potok*; *zaliti cvetje*; *zamaskirati jamo*; *zagrabit palico*; *zagradi dvorišče*; *zagniti okno*; *zakidati jarek*; *zakrpati luknjko*; *zamazati razpoke*; *zapolniti vrata*; *zaračunati popravilo*; *zarositi okno*; *zazidati lino*. GlagT izraža krajevnost dejanja - za čem; (a') GlagT + T : Glag + Tza: *zaigrati denar*: igrati za denar; GlagT -- GlagP za kaj + Fk, za 'namembnost': *zastaviti* (*premoženje*) -- staviti za premoženje + Fk; enako še: *zafilozofirati življenje*; *zajesti*, *zapiti*, *zakartati denar*. GlagT izraža časovnost dejanja;
- (b) GlagT + T = Glag + T: *začarati koga* = čarati koga; GlagT -- GlagP koga/kaj za (njim/njo) + Fk: *zalepiti pismo* -- lepiti pismo za (njim) + Fk; enako še: *zabetonirati cesto*; *začrniti kuhinjo*; *zadušiti žrtev*; *zagrmaditi vrata*; *zakovati ploščo*; *zamesiti testo*; *zamotati vrv*; *zamotiti bolnika*; *zaostri konico*; *zapečatiti stanovanje*; *zapisati besedilo*; *zavezati čevlje*; *zavihati papir*.

GlagT izraža krajevnost dejanja;

- (c) GlagT + T = Glag + T: *zamenjati obleko* = menjati obleko; GlagT -- GlagP koga/kaj za (koga/kaj) + Fk: *zabasati srajco* -- basati (srajco) za (kaj) + Fk; enako še: *zabiti kol*; *zabosti*, *zadreti iglo*; *začrtati krog*; *zadržati vrata*; *zagnati krepelce*; *zakoreniniti se*(be); *zapeljati koga*; *zapresti nitko*; *zapustiti položaj*; *zatlačiti krpo*; velikokrat se pojavi družljivost GlagT s pdk - predlog je lahko homonimen s predponskim obrazilom: *zatlačiti srajco za hlače*; *zadreti iglo za noht*; *zatakni sliko za okvir*; *zavrtati sveder v les*. GlagT izraža krajevnost dejanja - usmerjenost za kaj;
- (č) GlagT + T = Glag + T: *zabarvati vodo* = barvati vodo; GlagT -- GlagPkaj za manjšo količino dejanja + Fk: *zakisati mleko* -- kisati

mleko za (manjšo količino dejanja) + Fk; enako še: *zalomiti vejo*; *zamrzniti tekočino*; *zapeči kruh*; *zarezati drevo*; *zasekati deblo*. GlagT izraža časovnost z manjšo količino dejanja;

- (d) GlagT + T : Glag + - : *zaležati obleko*: ležati - ; GlagT -- GlagP za 'zadaj' kom/čim + Fk: *zaležati (si) lase* -- ležati (si) za lasmi; enako še: *zasedeti obleko*. GlagT izraža časovnost – tudi način dejanja;
- (e) (D1 +) GlagT + T (= sebe) : (D1 +) Glag: (*Kdo*) *se zagovori* : (*Kdo*) govori; GlagT -- GlagP za sebe (seboj) + Fk, za 'zadaj' in zato napak; tudi *zareči se*; *zasedeti se*; *zaležati se*. GlagT izraža način dejanj;
- (f) GlagT + T (= sebe) + Tv = Glag + T: *zaljubiti se v koga* : ljubiti koga; GlagT -- GlagP se(be) za/v koga + Fz: *zaljubiti se* ← ljubiti sebe za/v koga + Fk; GlagT pomeni 'spraviti sebe v usmerjeno dejanje'; enako še: *zagledati se*, *zastrmeti se v koga*. GlagT izraža časovnost - začetek dejanja;
- (g) GlagT + T = Glag + T: *zatresti drevo* = tresti drevo; GlagT -- GlagP koga/kaj za začetek (+ Fz): *zavrteti kolo* ← vrteti kolo za (začetek) (Fk); enako še: *zagledati koga*; *zaigrati šah*; *zanetiti ogenj*; *zaorati brazdo*. GlagT izraža časovnost – začetek dejanja.

13.2.20.2.2 (Predložna) tožilniška (T/Tv)

GlagT + T(v) : Glag + T: *zagristi (v) kost* : gristi kost; GlagT ← GlagP za/v... kaj + Fz: *zaglodati (v les)* ← glodati za/v (les) + Fk; enako še: *zajesti*, *zaključvati v jabolko*; GlagP poimenuje prehranjevanje, GlagT izraža krajevnost dejanja.

13.2.20.2.3 Dajalniška in tožilniška (D + T)

GlagT + D + T = Glag + D + T: *zaklicati komu (kaj)* = klicati komu kaj; GlagT ← GlagP za kom kaj + Fe: *zaklicati komu kaj* ← klicati za kom kaj + Fe; enako še: *zakričati*, *zavpiti komu kaj*. GlagT izraža časovnost (enkratnost) dejanja.

13.3 Pregled vezljivostnih lastnosti GlagT

13.3.1 Vezljivostno razmerje med GlagT in glagolom iz skladenjske podstave (GlagP)

13.3.1.1 Leva vezljivost

- (a) GlagT je levovezljivi, GlagP (tudi) enojno desno-:
Roža odcveti ← cveti do konca (čas)
(Kdo) dokosi ← kosi do določenega časa
Trta odcveti ← od dejanja stran (čas)
Bolnik pokašlja ← kašlja po (vrhu in zato malo) (količina)
- (b) GlagT je levovezljivi, GlagP (tudi) enojno ali dvojno desno-:
Sveča izgori ← gori iz sebe do konca (čas)
Brada osivi ← sivi ob 'okrog' sebe (čas)
Žetev zakasni ← kasni za sabo (čas)
Bolnik obleži ← leži ob sebi (čas)
Sneg poledeni ← ledeni po sebi (kraj)
Sadje nagnije ← gnije na sebi malo časa (čas in količina)
Morje vzvalovi ← valovi vz 'iz' sebe (kraj)
(c) GlagT je levovezljivi, GlagP (tudi) desno-:
(Kdo) dojadra ← jadra do določenega kraja
(Kdo) izplava ← plava iz česa (kraj)
Mesto nadvlada ← vlada nad čem (kraj)
Dim se poleže ← leže po čem (kraj)
Grmovje podraste ← raste pod čem (krajevnost)
Zaporniki uidejo ← *idejo od česa stran (kraj)
- (c₁) Žetev zakasni ← kasni za čem (čas)
- (c₂) Kos odleti -- leti stran od česa
(kraj)
- (c₃) (Kdo) vstopi ← stopi v 'noter' kaj (kraj)
Reka upade ← pade u 'v' kaj

- (c₄) Otrok ← teče h komu (kraj)
- (č) GlagT je levovezljivi, GlagP (tudi) desno-, zaporednost dejanja:
Ljudje popadajo ← padajo drug po 'za' drugim (čas)
- (d) GlagT - predponsko obrazilo izraža samo faznost dejanja:
Barva zbledi ← konča bledeti
Zvezda zablesti ← začne blesteti
Svetilnik zabliska ← začne bliskati

Kot (skladenjsko)podstavni so vsi levovezljivi glagoli postali predložnomorfemski in tudi desnovezljivi; izjema je le skupina (d), kjer predponsko obrazilo izraža samo faznost dejanja.

13.3.1.2

Samo desna vezljivost; gre za glagole, ki poimenujejo naravne pojave:

izgrmeti se – grmeti iz sebe do konca

13.3.1.3 (Leva in) desna vezljivost

- (a) GlagT in GlagP sta (desno) enojnovezljiva – spremenjeni pa so (na slovnični ravni) skloni oziroma njihove funkcije:
- dočakati prihod ← čakati do prihoda (čas)
  - izčistiti sod ← čistiti iz soda (kraj)
  - namazati škornje ← mazati na škornje (kraj)
  - nadzidati hišo ← zidati nad hišo (kraj)
  - obdirjati stadion ← dirjati ob 'okrog' stadionu (kraj)
  - odcediti krompir ← cediti od krompirja (kraj)
  - pobarvati les ← barvati po lesu (kraj)
  - podceniti možnost ← ceniti pod možnost (kraj)
  - prečesati lase ← česati skozi lase (kraj)
  - pričakati sina ← čakati, da pride sin k (čas)
  - razbarvati les ← barvati raz 'stran' les (kraj)
  - razgrebsti listje ← grebsti listje raz 'narazen'
  - urezati prst ← rezati »u« 'noter' prst (kraj)

- vlomiti vrata ← lomiti v vrata (kraj)
 zamazati luknjo ← mazati za luknjo (kraj)
- (a1) nabeliti drevo ← beliti na drevo (kraj)
- (a2) obliti steno ← liti ob 'zraven' steni (kraj)
- (b) GlagT je enojnovezljivi, GlagP dvojnovezljivi s prekrivno (tožilniško) vezljivostjo GlagT:
- doliti vino ← liti do/v česa/kaj vino (kraj)
 dokupiti njivo ← kupiti do 'zraven' (česa) njivo (količina)
 izbezati kostanj ← bezati iz (žerjavice) kostanj (kraj)
 načečkati ime ← čečkati na (papir) papir (kraj)
 politu juho ← liti po (prtju) juho (kraj)
 podhladiti telo ← hladiti pod (temperaturo) telo (količina)
 prednapeti beton ← napeti pred 'prej' (časom) beton (čas)
 pribiti desko ← biti zraven (česa) desko (kraj)
 priklicati otroka ← klicati h (komu/čemu) otroka (kraj)
 usesti se ← sestiti u 'v' (kaj) sebe (kraj)
 vbiti klin ← biti v (kaj) klin (kraj)
 zabasati srajco ← basati za (hlače) srajco (kraj)
- (b1) izbočiti hrbet ← bočiti hrbet iz (njega) (kraj) okaditi meso -- kaditi meso o/ob 'okrog' (njega) (kraj)
 podminirati cesto ← minirati cesto pod (njo) (kraj)
 prebuditi koga ← buditi koga skozi (njega)
- (b2) dopeči kruh ← peči kruh do (konca) (čas)
 nahraniti otroka ← hraniti otroka na (vrh/konec) (količina)
- (b3) preoblikovati melodijo ← oblikovati melodijo skozi njo drugače
- (c) GlagT je (desno) enojnovezljiv z needninskim T, GlagP dvojno- z ohranjenim T, vendar edninskim:
- potreti orehe ← tretji po orehu oreh (čas)
 preplesti trakove ← plesti skozi/čez trak trak (kraj)
- (č) GlagT in GlagP sta (desno) dvojnovezljiva – tožilniška vezava

ostaja pri obeh Glag nespremenjena:

odbiti komu zob ← biti od koga zob stran (kraj)

podvreči se vodstvu ← vreči pod vodstvo sebe (kraj)

zaklicati komu kaj ← klicati za kom kaj (kraj)

(č') GlagT in GlagP imata prekrivno dajalniško vezavo:

pokazati kupcu blago ← kazati po blagu kupcu (kraj)

(d) GlagT in GlagP sta (desno) dvojnovezljiva - tudi tu je pri obeh glagolih prekrivna tožilniška vezava:

odklesati kos kamna ← klesati kos od kamna (kraj)

pomeriti dolžino obleke ← meriti obleko po dolžini (kraj)

(e) GlagT in GlagP sta (desno) dvojnovezljiva – vezljivostne prekrivnosti ni:

nabasati voz s senom ← basati na voz seno (kraj)

nasrkati se lepote ← srkati na sebe lepoto (kraj)

obdati mesto z obzidjem -- dati ob 'okrog' mesta obzidje (kraj)

(f) GlagT in GlagP sta tožilniškovezavna – smiselna razlaga predponskega obrazila je prislovna:

prednapeti beton ← napeti beton pred 'prej'

(g) Kaže, da predponsko obrazilo izraža samo faznost dejanja:

sezidati hišo ← zidati hišo do konca

stresti drevo ← enkrat tresti

zatresti drevo ← začeti tresti drevo

zbuditi otroka – buditi otroka do konca

Pri dvojni vezljivosti ostaja GlagT v večini primerov prekriven z GlagP v tožilniški vezavi - izjema je le tip (e), kjer je GlagT glede na GlagP vezljivostno v celoti drugačen. Pri tipu (g) je vloga predponskega obrazila omejena na vid (z izražanjem faznosti dejanja).

Sicer pa je na splošno mogoče vezljivostno razmerje med GlagT in GlagP ločiti nekako v pet tipov; GlagT in GlagP sta:

- (a) levo nevezljiva, desno različno vezljiva – skupina 3.1.2: *izgrmeti se* – grmeti iz sebe do konca;
- (b) levo vezljiva, samo GlagP je tudi desno enojnovezljivi – vse skupine 3.1.1: *Roža docveti* – cveti do konca; *Sneg poleden* – poledeniti po sebi;
- (c) levovezljiva, desno različno enojnovezljiva – skupina 3.1.3 (a): *dočakati prihod* – čakati do prihoda; *izčistiti sod* – čistiti iz soda;
- (č) levovezljiva, GlagT je desno enojno-, GlagP dvojnovezljivi – skupina 3.1.3 (b): *izbežati kostanj* – bežati i iz (žerjavice) kostanj; *podminirati cesto* – minirati cesto pod (njo); 3.1.3 (c): *potreti orehe* – tretiti po orehu oreh;
- (d) levovezljiva, desno dvojnovezljiva - skupina 3.1.3 (č): *podvreči se vodstvu* – vreči i pod vodstvo sebe; 3.1.3 (d) *odklesati kos kamna* – klesati od kamna kos; 3.1.3 (e) *nabasati voz s senom* – basati na voz seno.

Lahko povzamemo: Predponsko obrazilo kot besedotvorni morfem vpliva na pomen tvorjenega glagola, kar ima seveda za posledico večjo ali manjšo spremembo – vezljivostnih lastnosti predponskoobrazilnega glagola glede na njegov podstavni glagol.³⁶⁵ Ob enakem številu desnih delovalniških mest lahko povzroča predponsko obrazilo GlagT spremembo njihovih vlog, npr. 3.1.3 (a), (d), (e), v številnih primerih pa pomeni predponsko obrazilo pretvorbo (vsaj) enega skladenjskopodstavnega razmerja glagola (GlagP) – z drugimi besedami: GlagT je vezljivostno siromašnejši, npr. 3.1.3 (b), (c) idr.; v širšem smislu sodi v to zadnjo skupino tudi desna nevezljivost GlagT glede na desno vezljivost GlagP, npr. 3.1.2; če gre seveda samo za vidsko vlogo predponskega obrazila – tu morda bolje glagolske predpone skladno z glagolsko pripono – kot npr. buditi koga - zbuditi koga, do vezljivostnih sprememb pri sestavnem glagolu ne more priti.

---

³⁶⁵ V najnovejši češki slovnici (1986: 392-395) je ugotovljeno, da prefiksacija (med drugim) spreminja brezpredmetne glagole v predmetne (393), sicer pa predponsko obrazilo zaradi svoje pomenske specifičnosti glede na nepredponskoobrazilni glagol potrebuje manj dopolnil, zato se tudi število vezav znižuje (392).

Skladenjskopodstavni glagol (GlagP) določa t. i. predložni glagolski morfem, načeloma izrazno prekriven s predponskim obrazilom GlagT; izjeme so predpanska obrazila pre-/pro-, u-, ev. še raz-.

13.3.2

Glede vezljivostnega razmerja med GlagT in nesestavljenim glagolom, ki ni skladenjskopodstavni (Glag) in ga kot takega (pomensko) ne določa predložni glagolski morfem, velja, da je to v mnogih primerih prekrivno; do sprememb prihaja predvsem v okviru leve – desne vezljivosti: GlagT ima še dodatno (desno), navadno tožilniško vezavo, Glag pa je samo levovezljivi, npr. *izdeževati se* – deževati; *izbuljiti oči* – buljiti; *najti znanca* – iti; *nadživeti koga – živeti; *obhoditi posestvo* – hoditi; *prejadrati ocean* – jadrati; *zaigrati denar* – igrati; *poležati obleko* – ležati; *zagovoriti se* – govoriti; lahko tudi: *podleči komu/čemu* – leči; *nadihati se zraka* – dihati zrak idr. GlagT so pomensko lahko popolnoma drugačni, zato je razumljivo, da ustvarjajo samostojna vezljivostna okolja. (Gl. preglednico na str.)

13.4

Kot rečeno, glagolske sestavljenke so (bile) poleg zloženek tiste vrste tvorjenke, ki so z morfemskim prevajanjem (kalkiranjem) nemščine vnašale v slovenščino njej tuje prvine.

Na ravni glagolskih sestavljenk se je v zgodovini slovenskega besedotvorja to dogajalo zlasti v primerih, ko šlo za podstavni (globinski) krajevnoprislovni pomen predpanskega obrazila. Tako zasledimo »zloženke« s prislovi *doli-*, *gori-*, *naprej-*, *narazen-*, *noter-*, *proč-*, *vkup-*, *vun(kaj)-*. Ugotovljeno je bilo že, da pa vendarle ne gre niti za pomensko niti slogovno izenačena poimenovanja. Tako je s stališča pomenske vloge mogoče govoriti kar o nekaj tipih takšnih poimenovanj:

- (a) v okviru obravnave posameznih predpanskih obrazil smo navedli primere, ko (globinski) prislov nadomešča predpansko obrazilo: *dolidreti* – o(b)dreti, *dolileči* – uleči se; *goribuditi* – zbuditi; *noter-pasti* – vpasti; *pročiti* – oditi; *vundati* – izdati ipd.;

- (b) velikokrat je prislov samo pomenska okrepitev (verjetno pa gre tudi za slogovno vlogo) sestavnega glagola: *doli oprati* – o(b)prati, *doli poklekniti*, *doli položiti*, *doli postaviti*, *doli priti*; *gori naložiti*, *gori vstati*, *gori vzdigniti*, *gori zbuditi*; *narazen razdreti*, *narazen razsekati*; *proč odvzeti*, *proč odpasti*; *vkup poročiti*, *vkup zašiti* ipd;
- (c) blizu prejšnji skupini so tudi zgledi, ko je prislov ob podstavnem glagolu pomensko odvečen: *dolileči* – (u)leči, *dolipasti* – pasti, *dolisesti* – (u)sesti; *gorirasti* – rasti ipd.;
- (č) v slovenščini imamo za kalkirano »zloženko« (danes) sopomenko, lahko sestavljenko, ni pa nujno: *dolidejati* – položiti, *dolijemati* – hujšati; *goridati* – vzdigniti, *gorikojiti* – rediti ipd.;
- (d) dejansko gre lahko tudi za zvezo glagola s (krajevnim) prislovom, kar bi bilo mogoče dokazati (tudi) z zamenjavo njegovega mesta: *gori*, *doli gledati* : gledati gori, *doli*; *naprej peti*; *vkup stopiti* ipd.

Sam₂ = samostalniik v rotilniku (številka ob Sam izraža ustreznii sklon)

Funkcijski strukturalizem – povzetek

Funkcijski strukturalizem – vsaj okvirno izhodišče obravnavanih razprav, temelji na razumevanju jezika kot sistema izrazno-pomenskih odvisnostnih povezav, ki tvorijo smiselno funkcionalno celoto. Temeljna komunikacijska enota jezikovnega sistema je stavčno strukturirana poved s svojo univerzalno prostorsko-časovno referenco, zajeto v endogenih leksemih, se pravi v stavčnih členih propozicije povedi. Tako se nam smiselnost besednih vrst potrjuje s sposobnostjo modificiranja v funkcijo stavčnih členov.

Jezikovni sistem je sestavljen iz dveh pojmovno neločljivih entitet – slovarja in slovnice. Če želimo utemeljiti metajezikovnost členitve jezikovnega sistema na slovarsko in slovnično, moramo nekoliko redefinirati utemeljitev njunih funkcij, se pravi poimenovalnost in urejevalnost. Bližje dejanski jezikovni realnosti je jezikovni sistem, če razumemo njegov slovar kot nabor besedilnih zmožnosti (potenc), natančneje – nabor prvin z zmožnostjo tvorbe komunikacijskih (besedilnih) enot. Aktualiziranje teh prvin v smislu tvorbe vsakokratnega besedila, besedilnih enot pomeni aktiviranje skladenjskih funkcij oz. sploh realizacijo skladenjskega denotata. – Tovrstno, se pravi širše razumevanje slovarja pritegne slovnico – urejevalni segment jezika – v konstitutivni del poimenovalnih enot, z drugimi besedami, slovnični segment jezika je že vgrajen v slovarske enote.

Kaj je torej slovnica? Slovnica je aktivator (pobudnik) besedilotvorne zmožnosti slovarja, se pravi aktivator tistih segmentov jezikovnega sistema, ki omogočajo na različnih ravneh od morfemske do besedilne uveljaviti vezivno komplementarnost slovarskih prvin.

Problemsko jedro slovnice izhaja iz njene povezovalne vloge, iz skladnje torej; morfologija (oblikoslovje) je v tem kontekstu samo opis sredstev, s katerimi se udejanja skladenjska funkcija. Ta se že v izhodišču vrašča v sestav slovarskih poimenovalnih enot najsibo enobesednih leksemov ali leksikaliziranih besednih zvez. Razlika med eno- in večbesednim leksemom (slovarsko enoto) je v zakritem ali izraženem odvisnostnem torej podrednem razmerju: izraženo je pri večbesednem

leksemu, tip *domača žival*, zakrito pa pri enobesednem, tip *žival* 'bitje, ki ...' Za slednje, torej enobesedne velja, da temelji na notranjem odvisnostnem razmerju med uvrščevalno pomensko sestavino (genus proximum) in določenim (predvidljivim) številom razločevalnih pomenskih sestavin (*differentia specifica*), tip *žival* 'bitje, ki ...' je (z navedenimi lastnostmi) razločevalno (prepoznavno) glede na druga bitja. – Za endogene lekseme velja, da je razvidnost slovnične prisotnosti v slovarju zakrita, temelji na notranjem odvisnostnem razmerju pomenskih sestavin (semov).

Slovarska slovnica definira kot slovarske poimenovalne enote tako stalne (leksikalizirane) besedne zveze kot endogene lekseme z notranjo pomenskosestavinsko zgradbo. Ene in druge določa odvisnostno, torej podredno pomensko razmerje.

Da sta slovar in slovnica po svoji zasnovi komplementarna segmenta jezika, dokazujejo kategorialne slovarske lastnosti. Te so v stavčni povedi pogoj za realizacijo stavčnih členov, v slovarju pa so prepoznavne kot kategorialne pomenske sestavine (kategorialni semi); njihova funkcija je izhodiščno pomensko razvrščanje endogenih leksemov, tistih torej, ki izkazujejo notranji hierarhični pomenskosestavinski sestav. Ker je propozicija slovarski segment stavčnopovedne strukture, se slovarske kategorialne lastnosti – kategorialne pomenske sestavine, vgrajujejo v njeno izhodiščno (kategorialno) pomenskosestavinsko zgradbo; kot take niso podvržene nobene vrste modifikacij, ustvarjajo in oblikujejo pa razmerje med besednimi vrstami in stavčnimi členi.

Kategorialne lastnosti so tiste, ki izražajo funkcijo stavčnih členov, lahko neposredno, gre za skladenjske kategorialne lastnosti, ali posredno, ko se stavčnoočlenska funkcija izraža z aktualizacijo slovarskih kategorialnih lastnosti – kategorialnih pomenskih sestavin. Slovarske kategorialne lastnosti določa dejstvo, da so besednovrstno potencialno imanentne stavčnim členom, kot take pa hkrati izhodiščne za določanje leksikalnega pomena pomenskosestavinskih (semskih) leksemov.

Upravičeno lahko povzamemo: Slovarske kategorialne lastnosti so v stavčni povedi pogoj za realizacijo stavčnih členov, v slovarju pa so

kategorialne pomenske sestavine, kar pomeni, da so v slovarski pomenskosestavinski (semski) hierarhiji tiste, ki ločujejo besedne vrste s pomenskosestavinsko zgradbo od vseh drugih. Tako dokazujejo, da sta slovar in slovnica (skladnja) po svoji zasnovi komplementarna segmenta jezika, ki tvorita neločljivo celoto (jezikovnega) sistema.

Slovarska slovnica oblikuje svoje problemsko jedro z obravnavo kategorialnih lastnosti, členjenih na kategorialne pomenske sestavine, vendar po eni strani z izločitvijo njihove morfemsko izražene funkcije vezivne komplementarnosti, po drugi pa s pritegnitvijo samo skladenjskih kategorij.

Sicer pa je kategorialne lastnosti kot prvine slovarskega pomena, se pravi kot kategorialne pomenske sestavine, mogoče prepoznavati v zvezi s posebnim tipom denotativnega pomena leksemov in besedotvornega pomena tvorjenk: v prvem primeru gre za razmerje med stavčnočlenskimi vlogami leksike in strukturno določenim denotativnim pomenom, v drugem za t. i. propozicijski besedotvorni pomen.

Kategorialni in denotativni pomen sodita med obvezne, se pravi definicijske opredelitve leksema. Kategorialni pomen izhaja iz njegove skladenjske (stavčnočlenske) vloge; tako lahko relativizira besedne vrste. Vloga denotativnega pomena je glede na pomensko (semsko) razločevalnost sistemizirati leksiko. – Konotativnost je leksemu dodana vrednost v smislu prepoznavanja človekovega razmerja do upovedovanega, npr. čustvenosti – pozitivnega/negativnega razmerja, časovnosti (starinskost, neologizem) idr.; lahko gre tudi za jezikovnosistemsko stilistiko glede na knjižni jezik kot narečnost, pokrajinskost, tudi socialna vezanost – intelektualizmi, slengizmi, pogovornost, nižja pogovornost ipd.

Naj povzamem: »Slovar je prva knjiga vsakega naroda« je misel, ki jo je zapisal Miklošič v pismu Bleiweißu ob dolgoletnih in zapletenih pripravah na Pleteršnikov slovar. Res je – brati slovar pomeni razumeti njegov pomenski sestav na dveh ravneh: na ravni njegove notranje realizirane pomenskosestavinske (semske) zgradbe kot jo izkazujejo posamezne poimenovalne enote, se pravi razumeti pomen, pomensko členjenost leksema; hkrati pa gre tudi za razumevanje zakonitosti

medleksemske komplementarne povezovalnosti. Obe, notranjo in zunanjo definira odvisnostno, torej podredno razmerje, lastno tudi najmanjši besedilni enoti – stavčni povedi.

Slovar in slovnica sta torej neodtujljivi definicijski lastnosti jezika. Slovar je z naborom poimenovalnih enot implicirana besedilotvorna zmožnost, ki pa se konkretizira šele z upoštevanjem vezivne komplementarnosti, se pravi z realizacijo slovničnih zakonitosti.

Functional structuralism – Summary

Functional structuralism - at least the general starting point of the discussions addressed, is based on understanding language as a system of expressive and semantic dependency links that form a meaningful functional whole. The fundamental communication unit of the language system is the clause-structured sentence with its universal, spatiotemporal reference, embedded in endogenous lexemes, i.e., in the sentence elements of the proposition of the sentence. Thus, the meaningfulness of parts of speech is confirmed by their ability to modify into the function of sentence elements.

The language system consists of two conceptually inseparable entities - the lexicon and the grammar. To justify the division of the language system into the lexical and grammatical, we need to redefine the function of lexicon and grammar, i.e., naming and ordering, respectively. Closer to the actual linguistic reality is the language system in which we understand its lexicon as a set of textual capacities, more precisely, a set of elements with the ability to form communicative (textual) units. Actualizing these elements in terms of creating each text or textual units means activating the syntactic functions or the realization of the syntactic denotatum. Consequently, this broader understanding of the lexicon includes the grammar, the ordering segment of the language, as a constitutive part of naming units, in other words, the grammatical segment of the language is already built into lexical units.

So, what is grammar? Grammar is the initiator (activator) of the text-forming potential of the lexicon, that is, the initiator of those segments of the language system that enable the binding complementary nature of lexical elements at different levels, from morphological to textual.

The core issue of grammar arises from its connective role, specifically from syntax; morphology (inflection) in this context is merely a description of the means through which syntactic function is realized. This function is inherently embedded within the structure of lexical naming units, whether they are one-word lexemes or lexicalized phrases. The distinction between one-word and multi-word lexemes lies in the implicit

or expressed dependent and subordinate relationship: the relationship is expressed in multi-word lexemes, like *domestic animal*, and implicit in one-word lexemes, like *animal* (meaning ‘creature that...’). The latter, the one-word lexemes are based on an inherent dependent relationship between the classifying semantic feature and a specific (predictable) number of distinguishing semantic elements, such as in “animal” meaning ‘creature that...’ which is (with the specified properties) distinguishable (recognizable) in relation to other beings. – For endogenous lexemes, the grammatical presence in the lexicon is implicit, grounded in an internal dependent relationship of semantic features (semes).

Lexical grammar defines as naming units both stable (lexicalized) word combinations and endogenous lexemes with an internal semantic structure. Both are determined by a dependent (subordinate) semantic relationship.

A proposition is a collection of endogenous lexemes, from which independent sentence elements are formed through compositional process; the proposition’s set of endogenous lexemes must thus correspond to a potential sentence structure. Outside of the proposition remain the modifier to a noun (in a noun phrase), as seen in the case of *engaging story* and adverbial adjuncts denoting internal circumstances of a verb, as in *narrate engagingly*.

The fact that the lexicon and grammar are complementary segments of language by design is evidenced by categorial lexical properties. These properties are a requirement for the realization of sentence elements within a sentence, and in the lexicon, they are recognizable as categorial semantic features. Their function is to provide the initial semantic categorization of endogenous lexemes, those exhibiting an internal hierarchical semantic composition. Because the proposition is a lexical segment of the sentence structure, lexical categorial properties - categorial semantic features - are embedded in its foundational (categorial) semantic structure. As such, they are not subject to any kind of modifications, but they establish and shape the relationship between parts of speech and sentence elements.

Categorial properties are those that express the function of sentence elements, either directly as syntactic categorial properties or indirectly when the sentence element function is expressed through the actualization of lexical categorial properties - categorial semantic components. The determination of lexical categorial properties is based on the fact that they are potentially inherent to sentence elements, and they are also foundational for establishing the lexical meaning of semantic (semic) lexemes.

Justifiably, we can summarize: Lexical categorial properties are a requirement for the realization of sentence elements within a sentence, and in the lexicon, they are categorial semantic components. This means that in the lexical semantic hierarchy, they distinguish parts of speech with semantic structures from all others. This demonstrates that the lexicon and grammar (syntax) are inherently complementary segments of language, forming an inseparable whole within the linguistic system.

Lexical grammar shapes its core issues by addressing categorial properties, segmented into categorial semantic components. On one hand, it excludes their morphemically expressed function of complementary connectivity, and on the other, it involves only syntactic categories.

Furthermore, categorial properties, as elements of lexical meaning, namely as categorial semantic features, can be recognized in relation to a specific type of denotative meaning of lexemes and the word-formation meaning of derivatives. In the first case, it concerns the relationship between the sentence-element roles of the lexicon and the structurally determined denotative meaning. In the second case, it pertains to the so-called propositional word-formation meaning.

Categorial and denotative meanings fall under obligatory, i.e., defining properties of a lexeme. Categorial meaning arises from its syntactic (sentence-structural) role; it can thereby relativize parts of speech. The role of denotative meaning is to systematize the lexicon based on semantic (semic) distinctiveness. Connotation is an added value to a lexeme in terms of recognizing a person's relationship to the expressed concept, such as emotion - positive/negative attitude, temporality etc.

(archaic, neologism); it can also involve linguistic-systemic stylistics, like dialect, regionalism, as well as social attachment - intellectualisms, slang, colloquialism, informal speech etc.

To sum up, “The dictionary is the first book of every nation,” was written by Miklošič in a letter to Bleiweiß during the long and complicated preparations for Pleteršnik’s dictionary. Indeed, reading a dictionary involves comprehending its internal semantically structured composition at two levels, the level of its internally realized semantic structure as exhibited by individual naming units, i.e., understanding the meaning of a lexeme, as well as understanding the principles of interlexical complementary connectivity. Both the internal and external aspects of this understanding are defined by a dependent and subordinate relationship, which is present even in the smallest textual unit, the sentence.

Thus, the lexicon and grammar are inseparable, defining characteristics of language. The lexicon together with its set of naming units is the text-forming capacity, which is realized only by considering the complementary connectivity, that is, the realization of grammatical principles.

Izbrana literatura

- Bally, Charl, 1950: *Linguistique générale et linguistique française*, Berne 1950 (3. izd., 1. 1932).
- Black, M. (Blek, M.), 1986 (1962): *Metafora*. V: L. Kojen: *Metafora, figure i značenje*. Beograd: Prosveta. 55–79.
- Black, M. (Blek, M.), 1986 (1979): *Još o metafori*. V: L. Kojen: *Metafora, figure i značenje*. Beograd: Prosveta. 145–179.
- Bloomfield, L. 1968: *Jazyk, Moskva* (prevod iz angl. – izid 1934).
- Bondarko, V. Aleksandr, 2002: *Teorija značenja v sisteme funkcionalnoj grammatiki*. Moskva: Russkaja akademija nauk.
- Borillo, Andrée, 1998: *L'espace et son expression en français*. Pariz: Ophrys, Collection l'essentiel français.
- Breznik, Anton, 1982: *Besedni red v govoru*. V: Toporišič, Jože (ur.). *Jezikoslovne razprave*. 233–255.
- Bühler, Karel, 1934: *Sprachtheorie: Darstellungsfunktion der Sprache*, 1934.
- Daneš, František, 2009: *Kultura a strutura českého jazyka*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Daneš, František, 1985: *Věta a text*. Praha: Československá akademie věd.
- Deutsche Wortbildung 1973 Erster Hauptteil: *Das Verb* 1973. Düsseldorf: Pedagogischer Verlag Schwann.
- Dictionary of English Language and Culture*, 1992, 1998. Edinburgh Gate, Harlow: Longman.
- Dular, Janez, 1983: *Napovedljivost vezave iz morfemske sestave glagola*. *Slavistična revija* XXXI/4, 281–289.
- Encyklopedia 1993, geslo *Aktualizacija*, 29–30.
- English Dictionary, 1997. Collins Cobuild. The University of Birmingham.
- Filipec, Josef, 1961: *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Filipec, Jozef, 1985: *Česká lexikologie*. Praha: Československá akademie věd.

- Genette, Gérard. (Ženet, Ž.), 1986 (1966): Figure. Metafora. figure i značenje. Beograd: Prosveta. 237–253.
- Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia, 1984. Warszawa: wydawnictwo naukowe.
- Grochowski, M., 2014: Słownik gniazdowy partikul polskich: Polska Akademia Umiejętności.
- Gudavičius, Aloyzas, 1994: Syntagmatischer und paradigmatischer Forschungsweg in der semantische Analyse. Slovo a slovesnost LV 3. 185–193.
- Halliday, Michael A. K. 1994: An Introduction to Functional Grammar. - 2. Aufl. London: Edward Arnold.
- Hansen, B., Hansen, K., Neubert, A., Schentke, M., 1985: Englische Lexikologie. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- Heidegger, Martin, 1996: Bytí a čas. Praga: 2002, Oikoymenh.
- Helbig, Gerhard, 1990: Lexikon deutscher Partikeln. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- Hjelmslev, Louis, 1972: O základech teorie jazyka. Praha: Academia.
- Isačenko, Aleksandr Vasil'evič, 1954: Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim. Bratislava: Izdajatel'stvo slovackoj akademii nauk.
- Isačenko Aleksandr V., 2002: Teorija značenija v sisteme funkcional'noj grammatiki. Moskva: RAN.
- Jakobson, Roman, 1971: Zur Struktur des russischen Verbums. Selected Writings. The Hague Paris: Mouton. 3–16.
- Jakobson, Roman, 1987 (1954): Dva vidika jezika in dve vrsti afazičnih motenj. Lingvistični in drugi spisi. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- Jakopin, Franc, 1968: *Slovnica ruskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Jedlička, Alois, 1974: Spisovný jazyk v současné komunikaci. Praha: Universita Karlova.
- Karołak, Stanisław, 2012: Forma logiczna propozycji a strukturalny schemat zdania. O semantyki do gramatyki. Wybor rozpraw. Warszawa: Instytut slawistyki Polskiej akademii nauk.

- Kleiber, G., 1993: Prototypensemantik. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Kořenský, J., 1972: Funkce českých sloves být a mít ve větněsémantické »struktuře« situace. *Jazykovedný časopis* 23/2. 159–168.
- Korošec, Tomo, 1998: Stilistika slovenskega poročevalstva. Ljubljana: Kmečki glas.
- Korošec, Tomo, 2005: *Jezik in stil oglaševanja*. Ljubljana: Založb FDV.
- Križaj, Martina, 1982: Glagolska vezljivost. *Slavistična revija* XXX/2. 189–215.
- Kržišnik, Erika, 2010: Idiomska beseda ali frazeološka besedna zveza. *Slavistična revija* 58/1. 67–81.
- Kunst Gnamuš, Olga, 1981: Pomenska sestava povedi. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja.
- Levinson S. C., 1983: Pragmatik, Tübingen 1990 (prevod iz angl.)
- Levstik, Fran, 1858 (cit. po izd. 1956): Napake slovenskega pisanja. *Zbrano delo* 6. Ljubljana: DZS.
- Lubocha-Kruglik, J., 1998: *Mieć czy bycz – to jest pytanie*. Zagadnienia słowotwórstwa i składni w opisie współczesnych języków słowiańskich. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Lyons, John, 1980 (1977): *Semantik* (Band I). München: Verlag C. H. Beck.
- Lyons, John, 1983 (1977): *Semantik* (Band II). München: Verlag C. H. Beck.
- Lyons, John, 1991: Deixis as the source of reference. *Natural Language and Universal Grammar*, Cambridge, 1991.
- Macmillan English Dictionary (for) advanced learners*, ²2007 (¹2001): Oxford University Press.
- Mathesius, Vilem, 1936: Pokus o teorii strukturální mluvnice. Slovo a slovesnost 1.
- Mathesius, Vilem, 1982: *O takzvaném aktuálním členění větním*, v zb. *Jazyk, kultura a slovesnost*, Odeon 1982, 174–178).
- Miklošič, Fran, 1868–1874: Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen. Wien.
- Miklošič, Fran, 1875: *Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen*. Wien.

- Mikuš, Radivoj F. (1960): Prostorni podatak događaja: teorija i govorni izraz. - In: Radovi 1/1 (Zadar: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet) 7–30.
- Mluvnice češtiny [2], Tvarosloví (MČ), 1986: Praha: Československá akademie věd.
- Mluvnice češtiny [3], Skladba (MČ), 1987: Praha: Československá akademie věd.
- Piper, Predrag,²2001 (¹1997): Jezik i prostor. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Piper, Predrag, 2006: Metonimični pomeni: sintagmatski vidik/Metonymic Meanings: Syntagmatic Aspect. Slavistična revija. Posebna številka/Special issue (ur. Ada Vidovič Muha). 73–87, 435–451.
- Piper, Predrag, 2008: Gramatika granice. *Južnoslavenski filolog* LXIV, 307–323.
- Pit'ha, Peter (1972): K semanticko-syntaktické charakteristice slovesa mít. - In: *Slavica pragensia* XIV, 57–68.
- Pranjeković, Ivo, 2009: Prostorna značenja u hrvatskome jeziku. Prostor u jeziku: Književnost i kultura šezdesetih. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Quirk, Randolph/Greenbaum, Sidney/Leech, Geoffrey/Svartvik, Jan (1995): *A Comprehensive Grammar of the English Language*. 13. Aufl. – London, New York: Longman
- Richards, A. A. (Ričards, A. A.), 1986 (1936): O metafori. Metafora, figure i značenje. 21–55.
- Ruskaja grammatika, 1982. Moskva: Akademija nauk SSSR.
- De Saussure, Ferdinand, 1966: Kurs obecné lingvistiky. Praha: Academia.
- Skalička, Vladimír, 1957: Vztah morfologie a syntaxe. Slovo a slovesnost 2.
- Skubic E., Andrej, 1999: Ogled kohezijske vloge členska. *SRL* 2, 211–238. Slavistična revija, 2019: tematski zbornik – Spol. (Ada Vidovič Muha, ur.), Andreja Žele (ur.). 67/2.
- Slavistična revija*. Posebna številka/Special issue (ur. Ada Vidovič Muha). 73–87, 435–451.

- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, I 1970, II 1976, III 1980, IV 1985, V 1991: DZS, Ljubljana.
- Snoj, Jerica, 2003: Slovarska večpomenskost in Slovensko leksikalno pomenoslovje. SR, 51/ 4, 387–409.
- Snoj, Jerica, 2004: *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov*. Ljubljana, ZRC SAZU.
- Snoj, Jerica, 2010: *Metafora v leksikalnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Štěpan, Jan, 1985: Ke kategorii posesivity a jejimu ztvárnění v jazycích. Slovo a slovesnost XLVI/1, 20–27.
- Sticha, František idr., 2013: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- Sturm-Schnabl, Katja, 1991: *Korespondenca Frana Miklošiča z južnimi Slovani*. Obzorja Maribor.
- Švedova N., Ju (ur.), 1970: *Grammatika sovremennogo russkogo jazyka*. Moskva: Akademija nauk SSSR.
- Taylor, John, R., 1952 (1992): *Linguistic categorisation*. Oxford: Clarendon Press
- Teze PLK = Jan Mukařovsky, 1956: *Struktura pesničkog jezika*/Jan Mukařovsky. Teze Praškog lingvističkog kružoka/R. Jakobson ... [idr.]. Izbor, prevod in pogovor Ilić, Aleksandar. Beograd. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Topolińska, Zuzanna, (red.) 1984: *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, Składnia. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Topolińska, Zuzanna, 1985: Autour de la notion de relation possessive. Prilozi 10. Skopje: Oddelenie za lingvistika i literaturna nauka. Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 81–89.
- Toporišič, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože, 1981: Norma in predpis v Kopitarjevi slovnici, SR 29, 2, 1981, 123–149.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- Toporišič, Jože, 2000: Slovenska slovnica. Ljubljana: Založba Obzorja Maribor.
- Vandeloise, Claude, 1977: *L'espace en Français*. Pariz: Editions du Seuil.
- Vidovič Muha, Ada, 1978: Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede. *Slavistična revija* 26, 3. 253–276.
- Vidovič Muha, Ada, 1981: Pomenske skupine neakovostnih izpeljanih pridevnikov. *Slavistična revija* 29. 19–42.
- Vidovič Muha, Ada, 1988: Kontrastive slowenische-deutsche Typologie der Nominalkomposition. Wiener slawistischer Almanach 22. Wien. 311–322.
- Vidovič Muha, Ada 1995: Temeljne prvine zasnove Pleteršnikovega slovarja. *Slavistična revija* 4, 459–469.
- Vidovič Muha, Ada, 2006: *Slovensko jezikoslovje danes / Slovenian linguistics today* (ur.). Spremnna beseda / Editor's Foreword. *Slavistična revija*. Posebna številka. 1–9.
- Vidovič Muha, Ada, 2013: Slovensko leksikalno pomenoslovje. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete UL.
- Vidovič Muha, Ada, 2018: *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete UL.
- Žele, Andreja, 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku: S poudarkom na glagolu*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Žele, Andreja, 2008: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. Založba ZRC SAZU.

Imensko kazalo

A

Apresjan, J. 163, 300

B

Bajec, A. 18, 67, 110, 312

Bally, Ch. 98, 100, 106, 107, 169

Black, M. 234, 235, 237, 241

Bleiweis, J. 248,

Bondarko, A. V. 61, 71

Borillo, A. 201

Breznik, A. 20, 21, 49, 53, 62, 67,
79, 116, 117, 232, 312

Bühler K. 99

C

Caf, O. 249

Cigale, M. 248, 249

Č

Černelič, I. 77

D

Daneš, F. 46, 181

Derganc, A. 180, 212

Dobrovski, J. 112

Doleschal, U. 187

Dubois, J. 230, 235

Dular J. 311, 316, 321

F

Filipec J. 128, 223, 228, 229,
231, 330

G

Genette, G. 229, 235

Gudavičius, E. 223

Grochowski, M. 77

Grošelj, R. 76

H

Hajnšek-Holz M. 312

Halliday, M. A. 77, 85, 121

Heidegger, M. 199

Helbig, G. 77

Hjeltslev, L. 34, 79

I

Isačenko, A. V. 14, 25, 40, 61,
76, 177, 189, 190

Ivić, M. 232

J

Jakobson, R. 189, 229, 240

Jakop, N. 94

Jakopin, F. 76

Janežič, A. 248

K

Kačala, J. 145

Kleiber, G. 171

Kolarič, R. 18, 67, 76, 110, 116

Kopitar J. 97, 111, 112, 113, 114,
115, 220, 249

Korošec, T. 46, 77

Kozlevčar, I. 76, 177

Krvina, D. 71

Križaj, M. 314
Kržišnik, E. 59
Kunst Gnamuš, O. 80, 134

L

Levstik, F. 40, 248, 249
Levinson, S. C. 98, 100
Lyons, J. 85, 98, 101, 121, 128,
172, 173, 194

M

Mathesius, V. 13, 25, 53
Merše, M. 71
Miklošič F. 49, 101, 112, 116,
247, 248, 249, 312
Mikuš, R. F. 20, 98, 100, 106,
107, 121, 166, 169
Murko, M. 248
Muršec, J. 247

N

Nežmah, B. 265

O

Orožen, M. 101, 112, 116

P

Piper, P. 121, 199, 201, 204
Pleteršnik, M. 248, 249, 251, 252,
359
Pranjeković, I. 199

Q

Qirk 119

R

Richards, A. A. 234
Rigler, J. 292
Rupel, M. 18, 67, 76, 110

S

Schellander, A. 71, 312
Skalička, V. 25
Skubic, A. E. 77
Smolej, M. 77, 93
Snoj, J. 14, 25, 63, 82, 84, 163,
300
Sturm-Schnabl, K. 247, 248,
251

Š

Škrabec, S. 112, 116
Šolar, J. 18, 67, 76, 110
Šticha, F. 193
Švedova, N. 169

T

Taylor, J. R. 60, 171, 173
Topolińska, Z. 125, 126, 215,
Toporišič, J. 5, 11, 12, 16, 17,
18, 20, 21 22, 24, 27, 34,
35, 37, 40, 42, 47, 51, 53,
61, 73, 77, 78, 91, 93, 100,
105, 112, 117, 158, 165,
168, 169, 171, 179, 180,
189, 190, 196, 205, 206,
267, 292, 303, 304, 312
Trubeckoj, N. S. 189

V

Vidovič Muha, A. 12, 13, 14,
19, 20, 22, 24, 25, 27, 28,
29, 37, 59, 60, 63, 64, 65,
66, 70, 71, 73, 74, 79, 80,
81, 82, 85, 87, 88, 90, 93,
95, 103, 108, 117, 120, 126,
128, 130, 133, 138, 141,
148, 149, 163, 164, 165,
166, 171, 172, 182, 183,
185, 188, 190, 191, 192,
194, 195, 200, 202, 203,
206, 208, 212, 213, 217,
219, 221, 247, 248, 251,
267, 257, 300, 301, 303,
304, 305, 308, 312, 313,
314, 332

W

Weil, W., 53, 115
Wierzbicka, A. 125

Ž

Žele, A. 72, 76, 80, 84, 90, 178,
182, 184

